

**НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ**

Суспільно-науковий проект
"Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я"

**Громадська взаємодія
як екзистенція
демократичного суспільства**

XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2013

***ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ***

**Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»**

**Громадська взаємодія
як екзистенція
демократичного суспільства**

XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2013

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Г - 87

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ «Національна академія
управління» заборонено

Громадська взаємодія як екзистенція демократичного суспільства : Матеріали XIII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2013. – 340 с.

ISBN 978-966-8406-81-2

У збірці представлені матеріали учасників XIII науково-практичної конференції «Громадська взаємодія як екзистенція демократичного суспільства», проведеної 23 травня 2013 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Редакційна колегія: Чугаєнко Ю. О., д.і.н., професор
Єрохін С. А., д.е.н., професор
Єрмошенко М. М., д.е.н., професор
Осічнюк Ю. В., д.філос.н., професор
Ільчук Л. І., к.політ.н, доцент
Привалко Т. В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 7 від 31.10.2013 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України (протокол № 7 від 23.10.2013 р.).

Упорядник: Привалко Т. В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
Г - 87

© Національна академія управління, 2013

ISBN 978-966-8406-81-2

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Привітання Митрополита Київського і всієї України Володимира...	11
Архієпископ Ігор (Ісіченко). Царство не із світу цього (Ін. 18:36): Державна Церква чи відокремлення Церкви від держави? (до 1700-річчя Міланського едикту).....	12
Яков дов Блайх. Сім'я і шлюб у сучасному суспільстві.....	16
Протоієрей Павло Мельник. Інтегративна функція релігії.....	18
Нахметов А. Н. Влияние и угрозы социальных сетей на формирование личности в разрезе духовных потребностей.....	20
Ільчук Л. І. Громадянське суспільство і політика: проблеми взаємодії.....	21

Історично-культурний та освітній виміри громадської взаємодії

Олійник О. С. Національна система вищої освіти: стан, проблеми, перспективи.....	27
Воецкая Т. В., Яций А. М. Теология в высших учебных заведениях как фактор культурного и духовного воспитания молодежи.....	29
Губський С. І. Українознавча наука і богослов'я: співпраця у розбудові Української держави.....	31
Токар Л. К. Роль науки самопізнання в розвитку громадянської активності українського народу.....	33
Дибкова Л. М., Остапенко Е. О. Соціалізація студентів в умовах глобалізації.....	41
Газізова О. О. Українознавчий контент у формуванні громадянської свідомості сучасної молоді.....	43
Курило Л. Ф. Методологічні засади педагогіки в контексті розвитку громадянських почуттів і демократичних якостей молодого покоління.....	44
Нікітіна І. В. Психологічні умови розвитку суб'єктної активності особистості фахівця.....	46
Павко А. І. Еволюціонізм і креаціонізм як альтернативні підходи до пізнання істини.....	49
Орлов Ю. В. Правові основи організації наукової діяльності.....	52

Нарадько А. В. Благодійна діяльність українського духовенства (друга половина XIX – початок XX століття).....	54
Єршова Л. М. Відображення громадянської взаємодії в економічній сфері у виховному ідеалі почесних громадян і купців XIX – початку XX століття.....	55
Железняк Н. М. Індивідуалізм як негативний феномен української ментальності.....	57
Лазарева В. Т. Пантелеймон Куліш біля витоків ідей громадянського суспільства.....	60
Бойко С. М. Національна культура в розбудові громадянського суспільства в Україні.....	63
Горенко Л. І. Культурологічні виміри державної політики України кінця XX – початку XXI століття.....	65
Лучанська В. В. Аксиологічна функція екології культури в інформаційному суспільстві.....	68
Клименко В. А., Клименко А. В. Слобожанщина в її іконі.....	69
Ярошинський О. Б. Бібліографічне забезпечення українознавства.....	71

Розуміння взаємодії у філософії і релігієзнавстві

Кальянов А. В. Вдосконалення політики держави в галузі релігії.....	74
Бобровіцька В. О. Марксизм і релігія: сучасний стан і перспективи.....	75
Кучера Т. М. Сенс життя: морально-етичні виміри.....	77
Бабушка Л. Д. Проблема духовності в контексті культури буденності.....	81
Кітов М. Г. Реформування Володимиром пантеону наддніпрянських богів: причини і наслідки.....	83
Кожолянко Г. К. Рідна українська національна віра – основа життя, віри, моралі, правди, волі, єдності українців.....	84
Корсунський С. А. Світоглядна інтерпретація язичництва.....	91
Присухін С. І. Особливості релігійно-філософської рефлексії Йоана Павла II.....	92
Котович Н. А. Проблема права на протест сумління і права на опір у соціальній доктрині Католицької Церкви.....	95
Попченкова І. М. Іслам в Україні: історія і сучасність.....	97
Мурга Р. В. Нейролінгвістичне програмування в сучасних неокультурах.....	99

Громадянське суспільство і політика: стан і перспектива взаємодії

Требін М. П. Громадянське суспільство в США: реальні надбання і потенція перспективи.....	102

Шконда В. В. Проблеми становлення громадянського суспільства в Україні.....	104
Зіміна О. С. Громадянське суспільство як цінність демократії.....	105
Буцко О. В. Соціально-політичні аспекти становлення громадянського суспільства в Україні.....	108
Тімкін І. Ф., Новікова Н. Є. Політична культура молоді як ознака демократизації сучасного українського суспільства.....	110
Брашовецька О. О. «Молодь Демократичного Альянсу»: історія створення і специфіка діяльності всеукраїнської молодіжної громадської організації.....	112
Дмитрієва А. І. Молодіжний виконавчий комітет м. Кривий Ріг: основні напрямки діяльності.....	114
Павлишин О. В. Соціальна солідарність як об'єкт семіотико-правового аналізу.....	116
Данилюк О. Д. Роль релігії у становленні ідеї громадянського суспільства (на прикладі творчості середньовічних філософів).....	118
Коржов О. Ю. Аналіз ісламського екстремізму як одного з напрямів альтерглобалізму.....	119
Яркіна М. О. Символ чи знак у сучасних соціальних мережах і мас-медіа? Спроба філософського тлумачення.....	121
Трач Ю. В. Сутнісні особливості інтернет-співтовариств.....	123
Дем'яненко Т. Інтернет-спільноти: дієві механізми віртуальних контактів.....	125
Волинець В. О. Форми і методи розширення складу віртуальних співтовариств.....	126
Слинько Е. А. Україна в контексті концепції конгломератних обществ.....	128
Акулов-Муратов В. В. Явище світової регіоналізації – подальший генезис, ущільнення структур і гомогенізації стейкхолдерських відносин.....	130
Чугаєнко Ю. О. Південна Осетія – Грузія: причини конфлікту.....	133
Белей І. М. Незалежна Україна в умовах демократичного транзиту.....	135
Анохіна Г. П., Клименко В. С. Тенденції формування політичного вибору в громадянському суспільстві.....	137
Ісхакова Н. Г. Чинники політичної мобілізації українського населення... України.....	138
Кравченко О. В. Репрезентація публічності в культурній політиці України.....	140
Булкіна О. А. Проблеми формування нового типу українського політичного лідера.....	142

Кисіль Ю. М. Засоби формування іміджевих характеристик сучасного політичного й адміністративного управлінця.....	144
Іванов О. В. Деліберативна політика і сила комунікації як умови розвитку сучасної демократії.....	146
Олійник О. Л. Засади врядування в теорії і практиці українського анархізму.....	148

Правовий простір громадської взаємодії

Матвійчук В. К. Генеза розвитку законодавчих ідей з охорони навколишнього природного середовища: результат взаємодії суспільства і природи при родовому ладі.....	151
Харь І. О. Методологічні основи вчення про суб'єкт злочину в поглядах І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, А. Фейербаха, І. Г. Фіхте.....	153
Савенкова Т. Г. Предмет складу злочину приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.....	154
Волкова Т. І. Історія кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів у становленні громадянського суспільства в Україні.....	156
Мельниченко В. Л. Об'єктивна сторона складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів: громадська взаємодія та запобігання.....	158
Матвійчук А. О. Самозахист особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище як інструмент захисту інтересів громадськості та її згуртування.....	159
Михасик Л. В. Правовий простір громадської взаємодії у кримінально-правовому захисті ґрунтового покриву (поверхневого шару) ґрунту.....	161
Стрелков В. О. Суб'єкт складу злочину забруднення або псування землі.....	164
Вітко О. Ю. Визначення поняття суспільних відносин як об'єкта злочину: один із аспектів правового простору громадської взаємодії.....	165
Матвійчук О. В. Соціальній взаємозв'язок як складова безпосереднього об'єкта діяння, передбаченого ст. 253 КК України.....	167
Хряпінський П. В. Заохочувальні засоби запобігання злочинам терористичної спрямованості.....	169
Осипчук Р. А. Поняття зброї, речовин і предметів, що становлять підвищену небезпеку для оточення при використанні військовослужбовцями.....	171

Ольховенко О. І. Соціальна обумовленість криміналізації діяння, передбаченого ст. 385 КК України.....	173
Матвійчук В. В. Право на особисте життя і його таємницю як спосіб забезпечення соціального буття фізичної особи.....	175
Дараганова Н. В. Питання кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері охорони праці.....	176
Салій П. І. Суб'єкт складу злочину порушення недоторканності житла та іншого володіння особи.....	179
Чус О. В. Історичні передумови криміналізації незаконного привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково у неї опинилося.....	183
Дорохіна Ю. А. Зміст об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 136 Кримінального кодексу України.....	185
Падун Р. В. Умови використання визнання права для захисту цивільних прав.....	186
Софіюк Т. О. Право на користування досягненнями науки, мистецтва й літератури і його зв'язок із правом на ознайомлення з особистими паперами.....	188
Падун Є. В. Новація як підстава припинення зобов'язань.....	190
Христенко В. В. Кримінальна відповідальність медичних працівників: проблеми сьогодення.....	192
Липець Л. В. Законопроект № 2646-1 про заборону штучного переривання вагітності (абортів): за і проти.....	194
Маньковський Л. К. Місце обставин, що пом'якшують покарання, у загальних засадах його призначення неповнолітнім.....	197
Лапчевська О. Ф. Невиконання батьками обов'язку піклуватися про здоров'я дитини – одна із підстав позбавлення батьківських прав.....	199
Кушніренко Ю. М. Згода на усиновлення – необхідна умова його здійснення.....	201
Зубець Ю. Г. Вина у складі злочину ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.....	203
Звоненко О. О. Громадська взаємодія при порушенні правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху.....	204
Ільенок Т. В. Боротьба з корупцією: досвід Іспанії.....	207
Горишняк Д. Ю. Про ефективність застосування норм фінансового права.....	209
Стрелков Л. О. Суб'єкт незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків.....	211

Деревинський О. М. Кваліфікація шахрайства з фінансовими ресурсами за сукупністю і його відмежування від інших злочинів.....	212
Чуприк Н. В. Правовий нігілізм: проблеми сьогодення.....	214
Нікітенко Л. Р. Інтернет як фактор формування правосвідомості.....	216
Шнипко О. С. Обов'язкові умови законності затримання особи як факту, що сприяє довірі до правоохоронних органів з боку громадськості.....	218
Лопацук Д. І. Розширення громадської взаємодії при попередженні та розкритті вбивств, вчинених на замовлення.....	219
Решнюк А. В. Соціальний взаємозв'язок у суспільних відносинах щодо охорони життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.....	222
Магрело М. В. Місце рішень Європейського суду з прав людини в правовій системі України.....	223

Держава і громадськість у формуванні соціальних стандартів

Рапаєва М. В. Державні гарантії та гендерні аспекти соціального виключення.....	226
Слинько О. Л. Пути совершенствования социальной модели государства.....	228
Камінник І. С. Соціальний популізм: спроба інтерпретації.....	230
Монастирська Г. В. Соціальні стандарти і гарантії у соціально-трудої сфері.....	232
Кривобок Ю. В. Соціальне замовлення у сфері соціальних послуг: досвід Німеччини і перспективи його використання в Україні.....	234
Олейнічук О. М. Європейські механізми захисту, що діють на території України щодо невиплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.....	238
Александрова Ю. Ю. Безробіття в Україні: статистика і реалії.....	240
Тарасюк О. П. Прожитковий мінімум як базовий соціальний стандарт.....	243
Чуруксаєва Т. С. Проблеми і особливості формування системи пільг в Україні.....	247
Слюсар Л. І. Літня людина у системі сімейної взаємодії і взаємодопомоги.....	249
Аксьонова С. Ю. Вплив трудової активності на задоволеність життям у людей літнього віку.....	251
Болюбах В. В., Новікова Т. В. Роль громадської думки у формуванні самовідношення особистості бездомної особи.....	253

Бугрій С. В. Девіантна поведінка і соціальний капітал: точки дотику....	256
Гурбт Ю. Г. Роль громадських і релігійних організацій у реформуванні системи виховання дітей-сиріт.....	257
Широкова В. Є. Етична сторона дошлюбних стосунків.....	259
Сивак А. В. Громадянське суспільство у системі надання соціальних послуг: стан і перспективи.....	261
Плечко С. П. Благодійність в Україні: реальний стан і форми прояву...	265
Давидюк О. О. Соціальне партнерство як механізм громадської взаємодії.....	267
Таран Т. С. Модернізаційний потенціал соціального капіталу української нації.....	271
Білошицький В. І. Цивільно-військові відносини в Україні як вияв політичної лібералізації.....	273
Слюсаренко П. М. Форми взаємодії армії та церкви в оцінках військовослужбовців.....	275
Шевченко М. М., Єфімова В. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України: проблеми і шляхи їх вирішення.....	277
Деточка О. Д. Механізми реалізації соціальних гарантій військовослужбовцям щодо забезпечення їх житлом: громадська думка військовослужбовців.....	279
Скибун І. А. Державні соціальні стандарти і гарантії: громадська думка військовослужбовців у сфері медичного забезпечення.....	281

Соціально-економічні аспекти громадської взаємодії

Козловець М. А. Імперативи ринку <i>versus</i> духовно-моральні цінності.....	284
Горобець О. М. Духовність і мораль як детермінанти соціально-економічного розвитку суспільства.....	286
Демешок О. О. Формування потенціалу соціально-економічних трансформацій в Україні.....	288
Скиценко В. Д. Теоретичні узагальнення економічних шкіл і сучасні реалії їх застосування в економіці України.....	292
Подвальний Е. С., Слинко А. А. Международное экономическое взаимодействие в контексте противодействия всемирному кризису.....	294
Косырев И. Решения социально-экономических проблем Латвии, связанных с ипотечным кризисом 2008 года.....	295

Минаков А. И., Надеждин А. Б., Яковлева Н. А. Прогнозирование курса акций с использованием облачных технологий (на примере рынка мобильной связи).....	300
Соломахин А. Н. Формирование политики социально-экономического развития муниципальных образований в России.....	302
Миняйленко Л. А. Современный взгляд на многошаровое управление организационными системами.....	304
Соловчук К. О. Теоретичні аспекти стратегічного управління в АПК...	305
Смолянюк О. В. Соціальні мережі як основа електронної економіки...	307
Ковриженко Л. О. Категорія «управління» у сфері соціально-економічного пізнання.....	309
Машкова І. М., Гузік Т. А. Гуманізація вищої економічної освіти як важливий чинник формування соціально відповідальної особистості майбутнього фахівця.....	310
Новікова І. Е. Розвиток наукомісткої економіки як пріоритетний фактор фінансування вищої освіти в КНР.....	312
Худолей В. Ю., Микитенко В. В. Структурно-функціональна основа побудови прогнозу енерго-економічних показників промисловості в регіонах.....	314
Петренко Ю. М. Кооперативний рух як основа розвитку громадянського суспільства.....	317
Вакуленко Л. Л. Перспективи розвитку ринку меду натурального як аспект врахування втрачених можливостей сучасного українського суспільства.....	320
Безбах В. Г., Анохіна Г. П. Проблеми впровадження корпоративної соціальної відповідальності в Україні.....	323
Копач Т. В. Етика бізнесу в релігійному контексті.....	324
Желінський В. М. Проблеми сучасної бізнес-етики в контексті праці Макса Вебера.....	326
Головаш Б. Е. Сучасні аспекти проведення соціальноорієнтованої податкової реформи в розвинених країнах.....	328
Юршевська І. В. Е. Фромм про конфлікт двох орієнтацій людини: ринкової і продуктивної.....	330
Набруско І. Ю. «Підтримуюче споживання» як шлях гармонізації інтересів особистості й суспільства в сучасних умовах.....	332
Смакота В. В. Экономическое поведение: соотношение ценностей.....	334
Ганькіна С. О. Проблеми правового регулювання поведінки з побутовими відходами в Україні.....	337

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УЧАСНИКАМ І ОРГАНІЗАТОРАМ XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА»

Щиро вітаю всіх учасників щорічного наукового форуму, який традиційно збирається з ініціативи професорського колективу Національної академії управління. Започаткована академією тринадцять років тому ініціатива щодо реалізації суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського народу у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я» є проявом розуміння керівництвом цього ВНЗ важливості вічних чеснот віри, надії та любові та їх значення для успішної розбудови всіх аспектів буття нашого суспільства.

Багато років у нашій державі Церква утримувалася у штучній суспільній ізоляції. Серед кількох поколінь співвітчизників тоталітарна влада прагнула загасити пам'ять про своє християнське коріння, пам'ять про євангельські витоки української історії, культури та науки. Проте, духовні християнські цінності виявилися настільки глибоко і міцно вкоріненими в душу українського народу, що попри всі випробування, сьогодні знову Церква, як проповідниця цих цінностей, активно залучається до багатьох суспільних сфер. Високий рівень суспільної довіри свідчить про те, що Церква залишається чи не єдиним моральним авторитетом в умовах жорсткої поляризації суспільства. Відповідальність такої довіри спонукає релігійні організації до вдосконалення своїх способів взаємодії зі світом, які мовою релігієзнавців називаються церковною місією. Саме тому Українська Православна Церква радо вітає ініціативи Національної академії управління, спрямовані на те, щоб відродити традиції вітчизняного богослов'я і співпраці релігійної та світської науки.

Цьогорічна зустріч має особливу тематикою ідею становлення громадянського суспільства. Надзвичайно важливо, щоб розбудова традицій такого суспільства відбувалася на основі споконвічних духовних цінностей. Це застереження має особливий сенс за умов панування ідей морального релятивізму, що призводять до спотворення наріжних етичних доміант українського народу. Під гаслами штучної толерантності все частіше можна простежити заклики до відходу від нашого християнського коріння. Знову ми переживаємо часи, коли непересічна значимість чеснот віри, надії та любові починає піддаватися сумніву. Я щиро бажав би, щоб учасники цього наукового форуму не оминули своєю увагою трагічні уроки нашого минулого і зробили все від себе можливе для недопущення повторення помилок історії.

Молитовно бажаю всім Вам щедрої Божої допомоги та наснаги до нових інтелектуальних звершень у славу нашої Вітчизни та на благо її боголюбивого народу.

Нехай благословення Боже завжди перебуває з усіма Вами!

**Митрополит Київський і всієї України,
Предстоятель Української Православної Церкви
Володимир**

Архієпископ Ігор (Ісіченко)*

**«ЦАРСТВО НЕ ІЗ СВІТУ ЦЬОГО (ІН. 18:36):
ДЕРЖАВНА ЦЕРКВА ЧИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ?
(ДО 1700-РІЧЧЯ МІЛАНЬСЬКОГО ЕДИКТУ)**

1700 років тому з'явився один із найважливіших, але й найзагадковіших документів в історії європейської цивілізації, що називається за традицією «Міланським едиктом» [7, ствп. 392-393], хоча коментатори уточнюють: його слід вважати не «едиктом», а «рескриптом», тобто відповіддю імператорської канцелярії на одержаний запит [12, с. 445]. Його поява датується часом зустрічі в Мілані (або Медіолані) – тогочасній західній столиці Римської імперії – імператорів Заходу (Константина) й Сходу (Ліцинія), 13 червня 313 р. [7, ствп. 392]. Хоча скептики стверджують, що насправді цей документ видано в канцелярії Ліцинія в Нікомідії, посилаючись на пізньоантичного християнського письменника Лактанція [4, с. 444].

Текст Міланського едикту зберігся в грецькій версії завдяки першому великому історикові Церкви Євсевію Памфілу [12, с. 445-448; 4, с. 358-361; укр. переклад – 5, с. 152-154]. Його суть – не лише в легалізації християнської Церкви, але й у перспективній зміні державно-релігійних стосунків. За християнами визнається право на автономне релігійне життя, незалежне від панівної релігійної політики. В імперській структурі Риму, де релігійна віра належала до сфери суспільних обов'язків, раптом відкривається вільний сегмент. До того ж передбачалася реституція майна, раніше конфіскованого в громад і окремих християн. Жодних переваг над іншими визнаннями Міланський едикт не передбачав, «щоб кожному була надана свобода дотримуватися тієї релігії, яку сам вважає найкращою для себе, ... щоб кожен мав право вільно обирати й шанувати те, що йому завгодно» [5, с. 153].

Цим едиктом була винагороджена обмита кров'ю мучеників стійкість християнської спільноти, котра від Нерона до Діоклетіяна, понад два сторіччя, переживала систематичні переслідування й утиски, покликані позбавити її викличної інакшости, радикалізму, впертої відмови йти на компроміси. Здавалося б, імператор-сонцепоклонник, переживши чудо перед битвою на Мальвінським мостом, залишив християн у спокої, змирившись із їхньою суспільною доктриною, що випливала з Христових слів: «Моє Царство не із світу цього» (Ін. 18:36).

Але логіка авторитаризму несумісна з засадами свободи сумління. І хоча сам Константин ще довго уникає хрещення й зберігає за собою титул «верховного понтифіка» (глави державної релігії), він активно сприяє скликанню першого Вселенського собору в Нікеї 325 р., розширює коло державних пільг для церковних громад і священнослужителів [10, с. 258-259], а вже Тирському соборові 335 р. він пише: «Не слід опиратися рішенням самодержця, виданим на захист правди» [13, с. 232]. В. Болотов констатує:

---

* Архієпископ Харківський і Полтавський (Українська Автокефальна Православна Церква), доктор філологічних наук.

«Імператор відмовляється від зайнятого ним спершу становища, від свого сприятливого для церковного життя нейтралітету, і дозволяє собі часто втручатися в церковні справи» [1, с. 51].

Так починається вельми небезпечний процес входження Церкви до імперських структур, які протягом кількох десятиріч, майже не змінюючи самої моделі державно-релігійних стосунків, передають привілеї та повноваження колишньої державної релігії від язичницької спільноти християнській Церкві [2, с. 283-314]. Наступники Константина Великого – Констанцій, Феодосій Великий – дбають про забезпечення Церкви монопольного права на духовну опіку вірних, розправляються з альтернативними визнаннями, але й вимагають від Церкви діяльної підтримки панівних еліт, цілковитої лояльності, корегування з владою кадрової політики [3, с. 48-52].

Християнська Церква стає державною, що забезпечує їй фінансову могутність, політичний вплив, масові навернення колишніх поган, грандіозне розширення вимірів місійної праці. А за це доводиться платити свободою. Нещирі навернення розмивають цілісність віри апостольської спільноти, перетворюють релігійність на тоненьку захисну оболонку, за якої в людини Середньовіччя приховуються паталогічна жорстокість, зневага до гідності ближнього, невитравна забобонність. Поширюється симонія, легітимізуючись у «праві патронату». Церква, марнуючи євангельську ідентичність, губить суспільну довіру, дискредитується брутальним і неосвіченим клиром.

Реформація й потужні секуляризаційні процеси ранньомодерного часу до певної міри можна розглядати як закономірний наслідок розчинення Церкви у формально християнізованій суспільній структурі Середньовіччя. Але ні для діячів Реформації, ні для освічених монархій XVIII ст. не йшлося про звільнення Церкви з поневоленого стану. Навпаки: нехтуючи власним оздоровчим потенціалом Церкви, світська влада прагне остаточно узалежнити Церкву від держави. Аугсбурзький мир 1555 р. відверто декларував: «Cuius regio, eius religio» – «Чия влада, того й релігія». Главами ж Церкви себе визнають не лише англійські королі та французький Конвент, але й православний російський цар Петро I та його наступники.

В цій історичній ретроспективі пошуки оптимальної моделі державно-церковних стосунків у Європі XXI ст., зокрема, в її посткомуністичній частині, набувають глибшого сенсу. Їх у жодному разі не можна розглядати як повернення в минуле. Точніше, спроб повернення в минуле не можна виключати, але вони приречені на поразку. Для частини анахронічно зорієнтованого клиру, та й для деяких неофітів, статус державної Церкви здається необхідною запорукою подолання духовної кризи й активного, з використанням адміністративного ресурсу, насадження духовності твердою рукою. Так, як це спробував робити підмосковний бізнесмен Василь Бойко, котрий зобов'язав був одружених працівників його компанії «Російське молоко» взяти церковний шлюб, пригрозив звільнити тих, хто штучно перериватиме вагітність, і наказав усім пройти курс «Основ православної культури» [9].

Зрештою, державність Церкви – це для нас не таке вже й далеке минуле. Восени минує 70 років з дня початку жорстокого експерименту режиму Йосифа Сталіна над Православною Церквою в СРСР – надання їй чітко визначеного

державного статусу. Авторитарна держава спробувала боротися з Церквою – і програла. Але вона вирішила підкорити Церкву, залучивши її до своїх структур і поставивши під суворий контроль адміністрації. Наслідком цього стала небачена дискредитація Церкви й феномен злиття частини церковних еліт із комуністичною бюрократією, що спричинив зараження клиру советськими бюрократичними хворобами, втрату ним своєї ідентичності. Виділення однієї релігійної організації й протиставлення її іншим заклало тенденції майбутніх міжконфесійних конфліктів.

«Відокремлення Церкви від держави» комуністичною новомовою означало виведення релігійної спільноти в суворо контрольоване гетто та повне позбавлення її свободи маніфестування віри в суспільстві. Советський тоталітаризм керувався засадою, сформульованою Леніним ще до большевицького перевороту: «Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна» [8, с. 104]. А отже, реальна свобода совісті була неможлива в державі, де світоглядне зоднаковіння стало неодмінною умовою для елементарного виживання.

Посткомуністичний світ загалом важко виходить із замкненого простору диктатури ідеологій. І для нашого сучасного перехідного стану тенденції до одержавлення Церкви прикметні не менше, ніж аксіологічні атавізми на кшталт «великої перемоги». Лідер Компартії України глибокодумно розмірковує над проблемами канонічності Церкви, розуміючи під канонічністю відповідність певного релігійного напрямку його ідеологічним потребам, а депутати Верховної Ради, не звертаючи увагу на конституційні гарантії свободи віровизнання, утворюють лоббійські групи на підтримку або «єдиної канонічної», або «єдиної Помісної» Церкви.

Політика державного протекціонізму та волонтаристського втручання в церковне життя вже накопичила за 22 роки незалежності значний вантаж помилок. Спорудження, відбудова та реставрація тисяч храмів і монастирів не стали ані чинником духовного відродження, ні стимулом до суспільного примирення. Швидше навпаки: присутність у депресивній, роз'єднаній політиками країні багатих і амбітних релігійних організацій, тісно пов'язаних із регіональними економічними кланами, насторожує і відштовхує тих, хто ще недавно з ентузіазмом приймав повернення Церкви до активного суспільного служіння.

Законотворча діяльність і податкова політика демонструють одну прикру закономірність: вони спрямовані не на забезпечення Церкви вільного, самостійного виконання її апостольської місії, а на узалежнення релігійних організацій від політичної кон'юнктури, від симпатій та антипатій місцевих адміністрацій. Створюються передумови для маніпулювання зазвичай розпливчатими нормами й різного застосування їх до протегованих і до нелояльних громад. Демонстрацією визнання особливого статусу протегованих громад стає запрошення їхніх лідерів на різні протокольні заходи, відвідання високопосадовцями святкових богослужінь у супроводі акредитованих при адміністрації журналістів. Ні для кого не секрет, що фінансування церковних будов, а тепер ще й медіа-ресурсів, здійснюється коштом спонсорів, стимульованих адміністративним ресурсом.

Трохи комічне відзначення як важливих ювілеїв спершу 1020, а тепер ще й 1025-річчя Володимирового хрещення, зініційоване Володимиром Путіним і підхоплене нашими президентами, насправді несе в собі тривожний сигнал. Ще до XVIII ст. в українській еклезіяльній свідомості хрещення не асоціювалося лише з особою князя Володимира Великого, а будувалося як провіденційна перспектива: від легендарної подорожі апостола Андрія Первозваного через місію рівноапостольних Кирила й Мефодія, Аскольдове хрещення та навернення княгині Ольги аж до завершального акту 988 року. Князь Володимир сприймався як важлива, але не центральна і вже ніяк не єдина постать у цій перспективі [6, с. 147].

Аж ось із часів царя Олександра III, врятованого від замаху саме в рік 900-річчя Володимирового хрещення, коли в Російській імперії діяли Валуєвський циркуляр і Емський указ, а ідеологічна доктрина спиралася на «тріаду графа Уварова»: православ'я, самодержавство й народність, культ князя Володимира поволи інтегрує в собі весь процес хрещення Русі. Відповідно хрещення інтерпретується як акт мудрости державного правителя, перетвореного таким чином на головного організатора запровадження християнства на Русі. Релігійний, відкупительний сенс хрещення відходить на другий план, поступаючись державотворчому аспектові: об'єднання народу на ґрунті єдиної віри, інтегрування в християнську цивілізацію Європи, модернізація суспільної свідомості та культури. Не випадково 1020-річчя Володимирового хрещення в Росії було використано для ідеологічної підтримки інтеграційних процесів у просторі колишнього СРСР.

В нашій Церкві вже існував був день спомину про хрещення Русі-України, 1 серпня, і його наявність мотивувала таку особливість українського обряду, як проведення 1 серпня другого, «малого», освячення води. Та, очевидно, брак політичних конотацій робив цей день нецікавим для державних діячів. А культ святого Володимира-хрестителя завжди здаватиметься втішним для амбіцій високопосадовця, переконаного, що його посада дозволяє керувати не лише економікою, фінансами та силовими структурами, але й сумлінням народу.

Улюбленцеві українських літописців, з іменем котрого часом пов'язували легітимізацію козацтва [11, с. 259], королеві Стефанові Баторієві, приписують вислів: «Królem jestem ludzi, nie sumienia» («Я король людей, а не сумління»). Попри своєрідність шляхетської республіки, якою була Річ Посполита, ця засада відображає конфесійну ситуацію, в котрій гартувалася українська державна свідомість. Анахронічні спроби прихованого нав'язування державної релігії суперечать як нашій ментальності та досвідіві присутності в європейському просторі, так і світлому епізодові в історії Римської імперії, котрим, безперечно, був Міланський едикт. Церква в посткомуністичній Україні все ще чекає на державного лідера, здатного визнати: він не є і не може бути володарем наших сумління.

1. Болотов В. В. Лекции по истории древней Церкви. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1994. – Т. 3. История Церкви в период Вселенских Соборов. – XII; 340 с. Репринт. изд. 1907 г.

2. Буркхард Якоб. Век Константина Великого / Пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2003. – 367 с.

3. Войтович Л. В. та ін. Історія Візантії: Вступ до візантиністики. – Л.: Апріорі, 2011. – 880 с.
4. Евсевий Памфил. Церковная история. – М.: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1993. – 447 с.
5. Ісіченко Ігор, архієпископ. Загальна церковна історія: Курс лекцій для вищих духовних шкіл. – Х.: Акта, 2001. – 601 с.
6. Ісіченко Ю. А. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI – початку XVIII ст. на Україні. – К.: Наукова думка, 1990. – 180 с.
7. Католическая энциклопедия. – М.: Изд-во Францисканцев, 2007. – Т. 3. – 1910 стлб.
8. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература // Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1968. – Т. 12. – С. 99-105.
9. Подмосковный бизнесмен обаял сотрудников венчаться [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://actualcomment.ru/news/14476/>.
10. Поснов М. Э. История Христианской Церкви (до разделения Церквей – 1054 г.). – Брюссель: Жизнь с Богом, 1964. – 614 с.
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-е вид. – К.: Критика, 2005. – 584 с.
12. Euzebiusz z Cezarei. Historia Kościelna. O Męczennikach Palestyńskich: Tłum. Ks. Arkadiusz Lisiecki. – Poznań: Fiszer i Majewski, 1924. – xxxii; 646 s.
13. Euzebiusz z Cezarei. Życie Konstantyna / Wstęp, tłum., przepisy Teresy Wnętrzak. – Kraków: WAM, 2007. – 359 s.

Яков дов Блайх*

СІМ'Я І ШЛЮБ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Основою суспільства є сім'я. Як суспільство загалом, так і сім'я будуються на співпраці, взаєморозумінні й взаємодопомозі. Шлюб – це партнерство, а основою партнерства є любов. Сьогодні більшість людей шукає вигоду від шлюбу, проте, щоб отримати, потрібно спочатку віддати.

Значення і сенс справжньої, істинної любові полягає в тому, щоб вірити, що наше кохання назавжди. У такому разі у ньому ми відчуваємо духовність, присутність Бога. Якщо шлюб побудовано на фізичному або матеріальному «фундаменті», він не може бути вічним. Бог створив цей світ з певною метою, якою зокрема є створення суспільства, де люди можуть служити Богу. Доречі, це один із аргументів, чому релігійні люди виступають проти одностатевих шлюбів. Такі шлюби є егоїстичними, в них немає елементу взаємодоповнення, такими шлюбами порушується Божественний принцип продовження роду і збереження людини на Землі. Тобто ідеальним можна назвати шлюб, де в парі люди люблять одне одного, розуміють одне одного, прагнуть віддавати одне одному, створюють сім'ю, яка продовжуватиме робити цей світ кращим і кращим.

Сьогодні молоді люди переконані, що вони знають більше і краще, ніж їхні батьки. У попередніх поколінь конфлікт «батьків і дітей» був меншим. Сьогодні, коли технології розвиваються дуже швидко, розрив між поколіннями збільшився. На мою думку, батьки повинні бути відкритими та мати бажання розуміти своїх дітей. Мудрість приходить з віком. Разом з дітьми потрібно вчитися та навчати дітей власним прикладом. Надати добре виховання можна через шанобливе ставлення батьків до своїх батьків і повагу до старших.

---

* Головний Рабин м. Києва та України.

Виховання дітей є нелегкою справою, можливо найважчою у житті. Найголовніша річ, якій слід навчити дітей – це чесність: бути чесним з іншими людьми і самим собою. Це дозволяє людині вчитися і рости духовно та інтелектуально. Важливо вміти бачити в дитині особистість і виховувати кожну дитину як індивідуальність, адже немає двох однакових дітей. За моїми спостереженнями, в Україні батьки часто порівнюють своїх дітей і виховують в них конкурентний дух. Необхідно вивчити дитину, з'ясувати її особистісні риси і в жодному разі не копіювати на дитину свою власну індивідуальність.

Молоді люди часто відтермінують свій шлюб заради побудови кар'єри. Молодь спочатку має здобути освіту, потім роботу і заробити кошти для того, щоб жити й утримувати свою сім'ю. Щоб розібратися в цій проблемі, слід чітко розставити пріоритети, визначити, якою є мета і засоби її досягнення? Чи заробіток грошей є метою життя? Гроші мають бути засобом для досягнення мети. За останні 20 років Україна стала дуже матеріалістичною. Матеріалізм – це випробування. Немає нічого поганого в заробітку грошей, але, якщо ми не будемо одружуватися, будувати сім'ї, робити внеску в розвиток суспільства, то й не буде самого суспільства, не буде майбутнього. Молодь має формувати наше суспільство і бути переконаною, що наші діти ростуть в кращому суспільстві й кращому світі, аніж вирости ми.

Держава й уряд, зокрема, мають бути зацікавленими у підвищенні народжуваності й повинні стимулювати її зростання. Але шкода тих дітей, яких батьки народжують лише через державні стимули. Діти є благословенням для нас і благословенням для майбутнього. Вони і є цим майбутнім. Усі ми бажаємо взяти участь у майбутньому, зробити у нього власний внесок.

Зниження народжуваності стало одним із наслідків існування радянської системи. Ця система вилучила з шлюбу святість і духовність, у ній не існувало поваги до сім'ї як осередку суспільства. Можна сказати, що радянська система зруйнувала шлюб. Так, чоловіка могли направити на роботу до Владивостока, а його дружину – до Ужгорода, тому що це було в інтересах партії чи уряду – цими рішеннями знищувалося сімейне життя. У вакуумі, створеному браком духовності, з'явився егоїзм і матеріалізм, що стало причиною багатьох розлучень.

Для того щоб у сучасному суспільстві було більше міцних сімей, слід пам'ятати, що шлюб ґрунтується на любові. Любов заснована на тому, що людина більше віддає своїй половинці, ніж бере взамін. Молоді люди мають навчитися йти на компроміси і розуміти, що кожен має власну точку зору і думку. Подружжю має бути притаманне почуття духовності. Одружуючись, молодим людям слід розуміти, що своїм шлюбом вони виконують план творіння Бога. Ми можемо бути помічниками Бога, щоб зробити цей світ кращим місцем для життя. Для того, щоб це стало реальністю, ми повинні поставити Божу волю і Божі плани вище особистих. І тоді Він благословить нас, Він буде переконаний, що наші плани увінчаються успіхом!

ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ РЕЛІГІЇ

Релігія – фундаментальний пласт людської культури поряд з наукою, мистецтвом і філософією. Вона необхідна, оскільки становить нагальну потребу людини і суспільства. У будь-якому суспільстві зберігається притаманна релігії функція компенсації. Адже, на жаль, несправедливість, нещастя і страждання – постійні супутники людини і суспільства. Релігія компенсує ущербність людського життя. Вона необхідна і нездоланна, оскільки в глибині душі людина пов'язана з Богом. Релігія завжди сприяла і сприятиме духовно-моральному піднесенню і вдосконаленню, дає людині смисложиттєві орієнтири. Сьогодні актуальні слова апостола Павла про те, що нас шанують померлими, але ось, ми живі (2 Кор. 6:9). Релігія залишається найбільш особистісною з усіх форм людської діяльності. Тому саме в ній дух, загублений у лабіринтах цивілізації, знову і знову знаходить для себе міцну основу і внутрішню свободу. Вона вносить в земне життя вищий сенс.

Будучи пов'язаною з певним історичним, географічним чи етнічним середовищем, релігія завжди чимось підноситься над ним. Цим пояснюється та вражаюча духовна єдність, яка нерідко виникає у народів, розділених психологічними, расовими та історичними бар'єрами.

Справжній розквіт культури не може мислитися без інтенсивного духовного життя. Чим була б історія ізраїльського народу без Біблії і чим би була без Біблії європейська цивілізація? Якою була б західна цивілізація без католицизму, індійська – без її релігій, слов'янська – без православ'я, арабська – без ісламу? Як правило, кризові явища в культурі бувають внаслідок послаблення релігійного імпульсу, що приводить творчість до деградації та омертвіння [2, с. 31].

Будь-яка релігія в тій чи іншій мірі впливає на життя її прихильників, а релігійні вчення претендують на тотальність і всезагальність цього впливу. Монотеїстичні віровчення, зокрема християнство, формують усі сторони людського життя: думки, емоції, поведінку, діяльність, ставлення до Бога, оточуючих людей і природи. Цей вплив у християнстві звершується через Церкву. Одні, будучи членами Церкви, виховуються Словом Божим і благодаттю Таїнств. Інші, знаходячись поза Церквою, піддаються її благодатному впливу подібно до людей, які не знаходяться у будинку, але бачать увімкнене в домі світло, яке хоч безпосередньо світить тим, що у будинку, проте, в якійсь мірі, світить і тим, хто поза ним, приносячи і їм радість, бадьорість, даючи можливість увійти у дім і скористатися світлом у повній мірі. Церква будучи сіллю життя солонить всі явища, відкриваючи їх сокровений зміст [1, с. 427].

В якій би ситуації людина не знаходилася, яким би зовнішнім впливам не піддавалася, вона завжди при їх оцінці і в своїй на них реакції, чи спонтанно проявляє себе як християнин.

---

* кандидат богословських наук, викладач Київської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Яку б сферу діяльності, яку б ситуацію ми не розглядали, всюди щира, глибока релігійність, особливо християнська, в тій чи іншій мірі визначає поведінку віруючої людини, чи на неї впливає.

Зазвичай кажуть, що християнство зазнало поразки, оскільки не змогло змінити суспільства. Але ми повинні, в свою чергу, запитати, чи була ціллю християнства суспільна реформа. Відомо, що в межах історичного часу Царство Боже не звершиться, воно очікується. Ми не чекаємо досконалості у цьому світі. Християнство – мала закваска, яка піднімає все тісто. Це означає, що саме воно – не тісто. Воно не претендує бути цивілізацією, воно – дихання цивілізації. Цивілізація може втратити своє дихання, надовго зморитися, допоки знову не набуде свого духу. Коли дух повертається в стомлене тіло, знову з'являються її художні, суспільні, політичні досягнення. Те, що було каменем стає статуєю. Хаос поступово впорядковується [4, с. 267]. Християни – це мала закваска в тісті суспільства, і вони нею повинні залишатися. Лише в такому випадку можна говорити про інтернавання. Але якщо вони заявляють право на все, або якщо вважають себе кращими чи бажають панувати над іншими, це означає, що закваска вже не здатна підняти все тісто. Це ознака дезінтеграції. Християнське суспільство, члени якого захищають свої права і є байдужими до прав інших, протиставляють себе іншим і таке інше, є чужим православному уявленню про нову людину. Тому християнське суспільство і неможливе, і небажане. Церква як установа боголюдська очікує Царство, яке проявляється через неї. Вона не від світу цього. Її принципи, її світогляд не дозволяють їй займати політичні позиції. Але її члени – кожен у міру своєї відповідальності – розділяють життя інших людей, своєї країни, всякого творіння, і турбуються про те, щоб ті не залишилися поза дією Христовою. Людина через релігію усім своїм єством тягнеться за межі себе і над собою. Через неї перемагає егоїзм, продовжує, розширяє, поглиблює, робить безкінечною людську особистість [3, с. 24].

З православної точки зору, інтеграції не може бути на рівні ідеології, моралі чи ще якихось соціальних чинників. Така єдність є зовнішньою. Її основи неміцні й руйнуються при перших же критичних ситуаціях.

Наше завдання в тому, щоб разом з іншими – до якої б релігії вони не належали – знайти практичне вирішення проблем буття, залишаючись при цьому чистими, люблячими і свобідними від ненависті, не забуваючи, що соціальна будівля служить людській особистості й що немає у світі цінності понад свободу.

1. Біблія. – К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. – 1416 с.
2. Евдокимов П. Православие. – М.: ББИ, 2002. – 504 с.
3. Мень А., прот. История религии. – Т. 1. – М.: Слово, 1991. – 288 с.
4. Иустин (Попович), преп. Философские пропасти. – М., 2005. – 288 с.
5. Ходр Георгий, митр. Призыв Духа. – К.: Дух і Літера, 2006. – 284 с.

ВЛИЯНИЕ И УГРОЗЫ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ В РАЗРЕЗЕ ДУХОВНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Уже неоднократно ведущие ученые в области психологии и нейрофизиологии заявляли о негативном влиянии социальных сетей на сознание людей. Больше того, они требуют, что бы общество и власти обратили на это внимание и приняли необходимые меры. Особенно это касается подростков, которые приобретают от длительного общения в разного рода «Facebook», «Twitter» и т.д., много негативных качеств.

Данный сегмент интернет-технологий порождает поколение безответственных людей, относящихся к жизни поверхностно и нежелающих брать на себя ответственность. Всё это происходит из-за погони за статусом в виртуальном мире, для повышения которого нужно делать довольно много вещей. Кроме того, стремясь за ростом своего «положения» в интернет-сообществах, многие пользователи стараются во что бы то ни стало сообщить всем какую-либо «сенсационную» новость, что на практике нередко сводится к абсурдным высказываниям и разного рода бессмысленным действиям, которые в виде мультимедийных материалов тут же появляются в сети, дабы поднять популярность, опубликовавшего их.

Все это, в принципе, известные факты, но что же касается именно влияния на духовность человека, который часто прибегает к достаточно невысокоморальным шагам, дабы повисить свою популярность в сети? Такие честоты, как скромность, искренность, честность и т.п. не имеют никакой ценности в общении в соцсетях, ведь самопрезентуя себя зачастую человек выбирает для себя своего рода маску и тут важно понять одну особенность: социальные сети в интернете – это, как и реальный мир, в котором люди объединяются в определенные группы (социальные маски), и эти группы редко между собой пересекаются. В основном они делятся по проектам, в которых аудитория разделяется на неформальные группы по возрасту, интересам либо по каким-то другим признакам. Постепенно это переносится в реальную жизнь, т.к. грани начинают стираться и человек начинает самопрезентацию всеми доступными ему способами уже не только в виртуальном мире, но и в жизни. Безусловно, человек, который стремится к духовности даже в социальных сетях сможет найти объект своего стремления, но если мы говорим о детях и подростках, то нашей целью является указать им правильный путь и воспитать в них самые похвальные качества.

Сейчас невозможно категорично утверждать лишь о негативном воздействии социальных сетей на формирование личности человека и его духовности, поскольку есть и позитивные стороны. Единственной проблемой остается лишь то, как посредством таких мощных по своему влиянию ресурсов сплотить общество вокруг высокоморальных качеств человеческого характера?

---

* представитель Духовного управления мусульман Украины.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

На сьогодні питання, пов'язане зі становленням, розвитком і вдосконаленням громадянського суспільства в Україні, є вкрай актуальним і потребує ретельного обговорення з усіх точок зору, а саме: духовності, політики, економіки тощо. Саме така мета і ставиться на нашій великоповажній науково-практичній конференції. Останні події у світі та Україні свідчать про те, що громадянське суспільство є локомотивом, тобто воно повинно ним бути при вирішенні суперечностей між політикою, владою та громадою. На сьогодні постає питання щодо реальності, а не декларативності розбудови громадянського суспільства в Україні. Адже за політичними промовами про необхідність такого впливу на владу безумовно повинні і мусять бути конкретні реальні кроки з боку державної політичної влади. Процес становлення громадянського суспільства після здобуття Україною незалежності є складним і суперечливим. Сучасне українське суспільство можна охарактеризувати як перехідне до громадянського. Окремі його риси вже існують, а деякі лише перебувають на стадії формування.

Виходячи із політологічного визначення, *громадянське суспільство* – вся сукупність міжособистісних, сімейних, громадських, культурних, релігійних відносин, які розвиваються поза межами і без втручання держави, а також розгалужена система незалежних від держави суспільних інститутів, що реалізують повсякденні індивідуальні та колективні потреби. До характерних ознак громадянського суспільства слід віднести: наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва (розвинений середній клас); розвиненість і розгалуженість демократії; правова захищеність громадян, рівність усіх перед законом; високий рівень громадянської культури.

З огляду на визначення та характерні ознаки громадянського суспільства, можемо вважати, що найважливішою метою громадянського суспільства є «обмеження» владних функцій держави певними правовими рамками. Про це у свій час писав ще С. Франк, який підкреслював, що державна влада повинна бути необхідно обмежена наявністю громадянського суспільства, а діяльність цієї влади «ніколи не повинна переходити межі, у яких вона сумісна із самим громадянським суспільством і порушення яких загрожує самому буттю останнього». У межах цієї сумісності держава зобов'язана забезпечувати умови для нормального функціонування громадянського суспільства, а громадянське суспільство виступає як противага державі, щоб не допустити порушення нею своїх основних обов'язків і додержання законності. На думку М. Вебера, громадянське суспільство – це пізнавальна абстракція, ідеальний тип, дуже далекий від дійсності, але сама ідея громадянського суспільства не позбавлена змісту. Її суть полягає в оптимальному поєднанні трьох складових: влади, суспільства і людини [1].

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Як відомо, громадянське суспільство починається з такого конструктиву, як активність і відповідальність. Воно проявляється у вигляді сукупності формальних і неформальних неурядових організацій, рухів, ініціативних груп, органів самоуправління і самоорганізації населення, які можуть впливати на державну владу, примушуючи її враховувати різні, іноді суперечливі, інтереси та шукати шляхи і засоби їх вдоволення, примирення й узгодження.

Без зрілого громадянського суспільства неможливо побудувати соціальну, правову демократичну державу, яка визначена статтею першою Конституції України, оскільки тільки внутрішньо вільні, свідомі, небайдужі та активні громадяни здатні спільно контролювати державу, стримувати її від прагнення до розширення власних повноважень за рахунок наступу на громадянські права і таким чином, сприяти реалізації принципу «держава для людини, а не людина для держави».

Однак, як слушно зазначав відомий американський соціолог А. Етціоні (соціолог, який відомий своїми працями в галузі соціології організації, соціоекономіки, комунітаризму, соціальної та політичної філософії, теорії міжнародних відносин), бути активним – означає нести відповідальність, бути пасивним – бути під контролем. «Бути» в цьому контексті означає бути в процесі життя, бути в процесі соціальних коливань і соціальних потоків. Що стосується відповідальності, то соціолог її визначав як відповідальність у соціальній взаємодії, у можливості нести відповідальність за самого себе, у можливості бути творцем [2].

Позитивним трендом, який вселяє надію на перспективи розбудови громадянського суспільства, стали процеси самоорганізації громадян України. Дана теорія передбачає укладення договору між громадянами та державою і наголошує на тому, що в сьогоденні найнебезпечнішим є процес «приватизації» держави. Інститути держави перетворюються у рідкісний економічний ресурс, що є об'єктом міжкланової запеклої конкуренції. Через це державний організм втрачає такий важливий атрибут, як загальність його функцій та інститутів. Спостерігаються дві низки небезпечних наслідків «приватизації» державних інститутів. Перша пов'язана із втратою публічною владою авторитету й легітимності в очах громадян. Друга полягає в якісному переродженні державних функцій, що призведе до катастрофічного падіння здатності держави захищати права суспільства й громадян і, відповідно, до цілковитої дезінтеграції суспільного організму.

Як наслідок цього, в Україні спостерігається зазначений процес. Трапляються випадки, коли органи виконавчої влади вважають себе повними господарями у своєму регіоні (районі, області), зневажливо ставляться до представників громади та чинного законодавства України. Поняття «регіон – це я» входить в «моду» сьогоденної влади.

Саме тому громадянське суспільство як самоврядна, сомоорганізована структура може і повинна забезпечити недопущення такої «приватизації». Потрібно зазначити, що на сьогодні, за статистичними даними, кількість офіційно зареєстрованих об'єднань громадян на рівні громадських організацій із всеукраїнським і міжнародним статусами, а також на місцевому рівні постійно збільшується по країні в цілому і у всіх її регіонах [3].

З іншого боку, дані багатьох досліджень, що були проведені останніми роками, та рейтинги впливових міжнародних організацій вказують на незрілість громадянського суспільства в Україні. Кількісне зростання громадських організацій не збільшило частку залученого до цієї діяльності населення. Їхня впливовість залишилася незначною. За даними інституту соціології НАН України, частка громадян – членів будь-яких громадських або політичних організацій (включаючи релігійні), складає близько 16%. У 2010 р. частка населення, що вважала себе членами релігійних організацій і церковних громад, складала 4% населення; члени політичних партій, спортивних клубів і об'єднань за фахом – по 3%; студентських товариств і молодіжних організацій – 2%; частка членів інших громадських формувань складала 1% та менше [4]. Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій досі залишається серед найменш значущих для громадян України цілей та цінностей (менше трьох балів за 5-бальною шкалою), однак цей показник все ж таки зріс з 2,09 бала в 1994 р. до 2,46 бала у 2011 році [5].

За даними соціологічного дослідження, що було проведене компанією GFK на замовлення Українського Фонду Демократії «Спочатку люди» у 2011 р., 9% населення готові брати участь у вирішенні хоча б однієї з проблем своєї громади в ролі організатора або активіста, ще 39% – в ролі простого учасника. В таких видах роботи, як благоустрій вулиць, охорона природи, збереження зелених зон у містах, покращення екологічної ситуації готові взяти участь від 32% до 37% громадян, які старші 18 років. Тобто очевидно є проблема низького рівня відповідальності та залучення громадян до суспільного життя країни при їх досить стійкому індивідуальному бажанні долучитися до вирішення конкретних проблем своїх громад.

Відсутність моделі активізації суспільної взаємодії та впливового експертного середовища, яке могло б задовольнити потреби людей в об'єктивній інформації, доповнюється кризою системи цінностей. Цінності мають вирішальне значення у процесі суспільної еволюції та розвитку громадянського суспільства. Цінності як ідеали визначають перспективи й можливості діяльності суб'єкта в середовищі, вони стають головним чинником у виборі життєвої мети та стратегій її реалізації, програмують зміст і форму діяльності у певній суспільній сфері. Будь-яка конкретна реалізація людської взаємодії формується на спільній ціннісній системі.

Якщо оцінювати змістовні риси громадянського суспільства в Україні, можна дійти висновку, що існує низка проблем у його взаємодії з політикою, а саме:

1. Відхід від психологічного сприйняття стереотипів взаємовідносин особи і держави. Етатизм радянської держави стосовно своїх громадян призвів до психологічної залежності особи від держави. Опинившись після розпаду Радянського Союзу без цього надмірного піклування, багато громадян не змогли знайти своє місце у новій соціальній системі, сприйняти себе індивідами, реалізація потреб та інтересів яких передусім залежить від них самих. Це призводить до існування у суспільстві недостатнього рівня політичної та правової активності частини населення, що сподівається на чиюсь абстрактну допомогу.

2. Слабкий розвиток економічної системи. Наслідком цього є величезний розрив у доходах населення, несформованість середнього класу. У розвинутих країнах саме цей прошарок суспільства (який визначають як сукупність людей, що здатні своєю працею задовольнити власні потреби в існуванні та розвитку) становить до 90 % населення та є основою формування громадянського суспільства.

3. Відсутність розвинутої правової, демократичної держави, а також соціальної держави. Досі існують окремі прояви порушення системи поділу влади, зловживання повноваженнями, втручання у вільний процес виборів та обмеження свободи слова, намагання чиновників різного рівня зарегулювати всі сфери суспільного життя. Крім того, слід урахувати, що: становлення суспільного життя відбувається тоді, коли проблематика громадянського суспільства вже не є актуальною для країн розвинутої демократії, новітній досвід яких свідчить про необхідність виходу за його межі в напрямі соціальної державності, що передбачає необхідність пошуку складних критеріїв поєднання процесів, які певною мірою можуть бути суперечливими; становлення громадянського суспільства в Україні відбувається за умов творення національної державності, формування власних державних інституцій, що так чи інакше передбачає зміцнення державницьких засад в організації суспільної життєдіяльності, утворення нових державних органів влади й управління, яких не могло бути під час перебування у складі колишнього СРСР; формаційна трансформація соціальних пріоритетів передбачає певний перехідний період протиборства різновекторних тенденцій суспільного розвитку, одна з яких спирається на вкорінені впродовж значного історичного періоду стереотипи соціально-політичного облаштування, а інша зорієнтована в напрямі визнання гуманітарних цінностей, наближення до загальноновизнаних стандартів правової, демократичної державності, які однак практично мало адаптовані до українських реалій.

4. Громадянське суспільство також неможливо створити, якщо в державі не реалізовано принцип верховенства права. Цей принцип означає, що жоден державний орган, посадова особа, громадська організація, жодна людина не звільняються від обов'язку підкорятися закону. Держава, підкоряючись юридичним нормам, стає одним із суб'єктів права, рівноправною з іншими суб'єктами. Будь-яка спроба державного органа чи посадової особи вийти за межі права і поставити себе над людьми повинна розцінюватися як правопорушення.

5. Не в повній мірі забезпечено права і свободи громадян України. Це пов'язано з тим, що головною умовою існування як громадянського суспільства, так і правової держави виступає особистість, її право на самореалізацію, індивідуальність і особистісну свободу.

Потрібно зазначити, що панівне становище в громадянському суспільстві належить індивіду, якому правова держава покликана надати можливість для задоволення потреб і реалізації можливостей. Громадянське суспільство покликане захистити індивіда і забезпечити його правами людини, тоді як правова держава – правами громадянина. Так у взаємодії громадянського

суспільства і правової держави здійснюється задоволення прав і свобод людини і громадянина.

Громадянське суспільство і правова держава не можуть існувати без численних політичних і громадських організацій, партій і рухів. Функціонуючи в умовах плюралізму, різні соціальні сили ведуть боротьбу за свої потреби та інтереси цивілізованими методами. Ідеологічний плюралізм забезпечує їм можливість вільно викладати свої політичні установки, проводити пропаганду й агітацію на користь своїх ідеологічних концепцій. Політичний і ідеологічний плюралізм є уособленням демократизму суспільства, дає змогу кожному його члену самому вирішувати питання про свою прихильність до тієї чи іншої партії, суспільного руху, ідеології. Теорія і соціальна практика переконливо доводять, що для створення умов для становлення громадянського суспільства і правової держави необхідно чітко уявляти особливості країн, що знаходяться в процесі трансформації від тоталітаризму до демократії.

У цьому контексті потрібно зазначити, що в Україні прослідковується позитивна тенденція, яка полягає в тому, що при центральних органах виконавчої влади, Адміністрації Президента України, КМУ, обласних (районних) державних адміністраціях створені громадські ради, які певною мірою впливають на їхню діяльність. Законопроекти в обов'язковому порядку виносяться на обговорення громади. У Верховній Раді України проводяться громадські слухання з важливих питань соціально-економічного розвитку країни. Міністр соціальної політики Н. Ю. Королевська проводить інтенсивні зустрічі з Народною колегією стосовно питань соціальної політики. При Центрі перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України створена і ефективно діє Координаційно-експертна рада з питань соціальної політики, до складу якої входять благодійні та громадські організації. Завдання на сьогодні полягає в тому, щоб позиція громадських рад враховувалася в діяльності зазначених органів влади

Слід зупинитися на тому, що серед особливостей транзитивних країн, в тому числі й України, які роблять прямиий чи опосередкований вплив на становлення в них громадянського суспільства і правової держави, можна виділити: відсутність глибоких демократичних традицій у докомуністичну епоху в більшості з цих країн; необхідність вирішення в перехідний період розвитку цих країн двоєдиного завдання: демократизації політичного і соціального життя суспільства і створення ринкової економіки; зростання злочинності, криміналізація перехідного суспільства; зниження життєвого рівня основної маси населення, його розшарування, маргіналізацію; високий рівень еталітаризму, пасивності в суспільстві, укорінену звичку до духовної і політичної несвободи; наявність істотних зрушень у духовній сфері життя посттоталітарного суспільства, виникнення в ньому соціальної аномії тощо.

Враховуючи вищевикладене, для ефективної взаємодії громадянського суспільства і політики в Україні необхідно повною мірою використовувати історичний досвід держав, що ефективно вирішили завдання перехідного періоду. Цей досвід містить у собі: формування правової держави, що, за словами М. Дюверже, є «нічним сторожем громадянського суспільства»; опору в ході проведення економічних реформ на приватну ініціативу, трансформацію

«дикого ринку» в «ринкову економіку»; проведення сильної соціальної політики держави; прийняття соціально орієнтованого законодавства, яке дозволило б скоротити соціальну нерівність і сформувати середній клас; допомогу в становленні суспільних організацій, сильного й організованого профспілкового руху; зниження податків до оптимального рівня; боротьбу з корупцією влади, з криміналізацією суспільства; зменшення рівня бідності, бездомності, безпритульності; виваженого ставлення до рекомендацій і вимог громади на всіх рівнях; створення ефективної системи соціального захисту, особливо у кризові періоди тощо. Саме тоді ми зможемо говорити про реальну дієздатність громадянського суспільства та його ефективну взаємодію з політикою.

1. Див.: С. Франк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>; М. Вебер. Класики політичної думки від Платона до Вебера: пер. з нім. – К.: Тандем, 2002. – С. 437-452.
2. The active society: A theory of societal and political processes. – New York: Free Press, 1968.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
4. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 636 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/institute/smonit_2010.pdf.
5. Життєві цінності, пріоритети та проблеми українців / Компанія GfK Ukraine, Український Фонд Демократії «Спочатку люди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://peoplefirst.org.ua/img>.

ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНИЙ ТА ОСВІТНІЙ ВИМІРИ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

О. С. Олійник*

НАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Сьогодні конкурентність країн у сучасному світі все менше визначається наявністю природних ресурсів, дешевою робочою силою, а все більше утверджується за рахунок якості людського потенціалу. За оцінками Всесвітнього банку розвитку, фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, а людський капітал – 64% [1].

Якість людського потенціалу, звичайно, залежить від якості знань, які здатна надати держава, забезпечивши рівний доступ до них усім громадянам країни. Особливе місце в процесах продукування й трансляції знань належить вищій школі. Саме тут зосереджений великий кадровий, науково-технічний та інноваційний потенціал держави. Як учасниця Болонського процесу Україна реформує національну систему освіти та приєдналася до роботи над визначенням пріоритетів у процесі створення єдиного європейського простору вищої освіти.

За роки незалежності у вітчизняній системі вищої освіти створено необхідну правову основу функціонування вищої школи, сформовано розгалужену мережу вищих навчальних закладів (ВНЗ), оновлюється перелік професій, у навчальний процес стрімко входять сучасні інформаційні технології, запроваджені державні освітні стандарти, поглиблюється міжнародна інтеграція тощо. Крім того, відбулися значні реформи, що відповідають засадам Болонської декларації (введено ступені бакалавра і магістра; введено систему циклів вищої освіти: отримання повної вищої освіти – кваліфікації спеціаліста або магістра неможливо без завершення першого циклу – бакалаврату; запроваджено кредитний вимір трудомісткості навчальних дисциплін тощо).

Однак слід зауважити, що нинішній рівень освіти в Україні не дозволяє їй у повній мірі виконувати функцію ключового ресурсу соціально-економічного розвитку країни і підвищення добробуту громадян. Залишається низькою престижність освіти і науки у суспільстві. Вища освіта України, незважаючи на певні здобутки, сьогодні характеризується такими негативними явищами та процесами:

– суперечністю між потребами і вимогами сучасного суспільства до фахівця і реальним рівнем його підготовки у вищих навчальних закладах. Нинішня система вищих навчальних закладів, їхня структура, діяльність не повною мірою забезпечують сучасний рівень надання освітніх послуг;

---

* к.т.н., доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

– на міжнародному рівні Україна не представлена в жодному з основних міжнародних рейтингів найкращих університетів. Україна займає 100-е місце за показниками використання у навчальному процесі інформаційно-комунікаційних технологій [2];

– дублювання підготовки з окремих напрямів і спеціальностей у межах певного регіону за рахунок відсутності чіткості профільних напрямів кожного ВНЗ [3];

– надто «роздутою» є кількість навчальних напрямів і спеціальностей: відповідно 76 та 584. Водночас системи вищої освіти розвинутих країн мають аналогічні цифри на 5 порядків нижчі [4];

– доступ до якісної освіти особам з особливими потребами залишається обмеженим;

– основні статті видатків бюджету спрямовані не на підвищення якості освіти, а на виплати зарплат, стипендій і комунальних платежів (понад 70% усього фінансування);

– відсутність єдиного освітнього простору. Сьогодні ВНЗ перебувають у підпорядкуванні 26 міністерств і відомств [2];

– у країні немає єдиних державних норм визначення вартості освітніх послуг;

– зростання розриву між вищою освітою та ринком праці, освітянами та працедавцями. Так, щороку скорочується кількість випускників ВНЗ, які одержують направлення на роботу. Основні причини такої негативної тенденції полягають у невідповідності знань, умінь і навичок випускників вимогам працедавців; незакріпленості теоретичних знань студентів на практиці; невідповідності освітньо-професійної структури випускників запитам галузей економіки.

Оскільки вища освіта є інноваційною галуззю, яка за своєю природою потребує розмаїття поглядів і підходів до проведення досліджень, викладання й управління, актуальним стає пошук шляхів і напрямів реформування національної системи вищої освіти відповідно до умов соціально орієнтованої економіки та інтеграції України в європейську освітню спільноту. Зусилля органів управління освітою всіх рівнів, науково-методичних служб за підтримки всього суспільства та держави мають бути зосереджені на реалізації пріоритетних напрямів розвитку освіти, подолання наявних проблем, вирішення таких перспективних завдань:

– використовувати найкращий досвід інших країн щодо реформування вищої освіти, зберігаючи при цьому власні традиції, досягнення та національну ідентичність;

– спиратися на принцип наукової обґрунтованості, тобто формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою має здійснюватися на підставі прогнозування попиту й пропозиції на ринку праці та ринку освітніх послуг;

– удосконалити законодавство згідно з цілями та завданнями реформування національної системи вищої освіти в контексті європейських вимог щодо внесення змін у частині встановлення пільг під час вступу до вищих

навчальних закладів, які готують фахівців за спеціальностями, що відповідають пріоритетним напрямкам розвитку національної економіки тощо;

- забезпечити університетам (ВНЗ) автономію європейського рівня, вдосконалити мережу навчальних закладів державної і комунальної власності;
- створити систему оцінки якості вищої освіти, яка б відповідала європейським стандартам і нормам;
- удосконалити національну систему кваліфікацій відповідно до європейських стандартів;
- забезпечити реалізацію принципу безперервної освіти шляхом подальшого розвитку дистанційної освіти.

Отже, інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, пошуку ефективних шляхів підвищення якості освітніх послуг, апробації та впровадження інноваційних педагогічних систем, реального забезпечення рівного доступу всіх її громадян до якісної освіти, модернізації змісту освіти й організації з урахуванням світових тенденцій і вимог ринку праці, забезпечення безперервності освіти та навчання протягом усього життя, розвитку державно-громадської моделі управління.

1. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2006/2007 навчального року: Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат, 2007. – 176 с.
2. Росул В. В., Кобаль В. І. Вища освіта України: стан, проблеми і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-lib.zakdu.edu.ua/index2.php>.
3. Вікторов В. Г. Проблеми управління якістю освіти (соціально-філософський аналіз) // Вища освіта України. – 2005. – № 4 (14). – С. 16-24.
4. Балыхин Г. А. Управление развитием образования: организационно-экономический аспект. – М.: ЗАО Экономика, 2003. – 428 с.

Т. В. Воецкая,* А. М. Яций**

ТЕОЛОГИЯ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ КАК ФАКТОР КУЛЬТУРНОГО И ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Подлинная демократизация жизни, подъем материальной и духовной культуры, нравственности, развитие личности, реализация творческого потенциала, преодоление невежества, воспитание культуры общения, ответственного отношения к труду невозможно вне общечеловеческой культуры, мирового цивилизованного процесса. В настоящее время культурологическая парадигма в образовании призвана восполнить недостаточность предметно-функционального, прагматичного характера обучения и забвение традиций классического гуманитарного образования.

Культурологическое и религиозное образование способствуют взаимопониманию, продуктивному общению, личностной самоидентификации,

---

* к.филос.н., доцент Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского;

** к.пед.н., доцент Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского.

готовят молодежь к полноценной самореализации и ориентации в современном мире.

Знание в современном обществе превращается в богатство. Необходимым требованием современного профессионального образования является этическая (духовная) ориентация развития человека. Образование предполагает работу, направленную на самого себя, путь в мир является одновременно путем к себе, открытием себя, своей природы и духовности, выращиванием в себе новых сил, способностей, ощущений и переживаний.

Мироощущение человека, его оптимизм, мышление, нравственность и человеколюбие нуждаются в опоре и обосновании, чем и является по сути своей религия, проповедующая кротость, смирение, честность, любовь и доброту.

Мощные процессы дегуманизации и дехристианизации общественного сознания в современной Украине и на Западе делают очевидной необходимость христианизации гуманитарного образования.

Православная Церковь превратилась в авторитетнейший социальный институт, а верующие стали одной из доминирующих социальных групп в Украине. Кроме того зафиксирован рост консервативных настроений, выражающихся в повышении внимания к традиционным ценностям, и формирование некоего консервативного консенсуса, проявлением чего является особое внимание власти к гражданскому воспитанию. На фоне этих процессов секуляризация затормозилась и начался процесс ресекуляризации.

Изучение зарубежного опыта позволяет сформировать позитивное отношение к теологии, смоделировать новые формы организации теологического образования наиболее перспективные для Украины. В Оксфорде самый высокий конкурс именно на теологическую специализацию; теология считается престижной специальностью, дающей базовую подготовку, позволяющая выпускникам работать в самых разных сферах деятельности. Надеемся, что эта общеевропейская традиция со временем укоренится в Украине. Для Великобритании естественно развитие теологического образования в лоне культуuroобразующей конфессии, что способствует сохранению самоидентификации нации.

В начале второго десятилетия XXI века настало время формирования целостной модели духовного образования. Она должна помочь человеку на разных этапах его жизни по-новому взглянуть на, казалось бы, давно изученные проблемы, дать более глубокие и разносторонние ответы на извечные вопросы о смысле жизни и личном счастье. Современная эпоха бросает нам вызовы, требующие правильной нравственной оценки и соответствующих действий. Поэтому нынешняя система религиозного обучения и воспитания должна строиться на тех принципах, которые дадут ответы на актуальные вопросы современной жизни. Ключевым подходом становится непрерывность духовно-нравственного воспитания, духовная самоидентификация народа. Внедрение теологии в вузы Украины расширит спектр украинского гуманитарного образования. Церковь и государство, добиваясь религиозной грамотности студентов, не ставит перед собой цели

«оцерквить» слухателів кафедр теології, а добивається взаємопонимання всіх слів соціума. Присутствие теологів в світському вузі – це своєобразний мост между государством, обществом и Церковью. Во-первых, образование способствует воцерковлению самих студентов-теологов. Во-вторых, является своеобразной формой проповеди Православия. В-третьих, присутствие богословских дисциплин одухотворяет сам учебный процесс. В-четвертых, концепция православного образования, открытого по своему духу, содержанию, целям способствует воспитанию свободной, открытой, духовно и нравственно полноценной личности, уважающей свободу и закон в обществе, способной к самостоятельному творческому решению стоящих перед ней и народом задач, оказывающей действенное сопротивление любому насилию, агрессии, национализму и фундаментализму.

Духовно-нравственное развитие общества – самая важная инвестиция в будущее страны.

С. І. Губський*

УКРАЇНОЗНАВЧА НАУКА І БОГОСЛОВ'Я: СПІВПРАЦЯ У РОЗБУДОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У нинішньому році Україна урочисто відзначатиме 1025-річчя хрещення Київської Русі князем Володимиром. Указ про організацію святкування Президент України В. Янукович підписав 21 січня 2013 року. А 24 серпня сучасній незалежній українській державі виповниться 22 роки з дня відновлення незалежності. І хоча на перший погляд здається, що ці події мають не надто багато спільного між собою, але це не зовсім так. Після Володимирового хрещення християнство, поступово долаючи опір багатовікових язичницьких вірувань східнослов'янських племен, посіло провідне місце в духовному житті народу. Будучи фактично державною релігією з часів Київської Русі князя Володимира і до падіння Галицько-Волинського князівства у 1349 р., а потім маючи прихильність вже християнської керівної верстви Великого Князівства Литовського (ВКЛ), християнство взагалі, а православне християнство до і після Люблінської унії 1569 р. зокрема, відіграло надзвичайно важливу роль в державотворчих і націєтворчих процесах в українському суспільстві XI – кінця XVIII століть.

З утворенням незалежної Української держави в 1991 р. виникла ідея створення в Україні науково-освітнього центру, який би органічно поєднував розроблення як стратегічних і тактичних питань розвитку українського суспільства, так і вирішення практичних завдань творення національної науки, освіти, виховання та державотворення. За ініціативи тодішнього декана філологічного факультету Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка професора П. П. Кононенка ще у 1988 р. створюється Центр українознавства (з 24.01.1992 Інститут українознавства Київського університету

---

* науковий співробітник відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства та всевітньої історії.

імені Тараса Шевченка, а з 21 червня 2000 р. – Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України). Тепер це – Національний науково-дослідний інститут українознавства і всесвітньої історії МОН України. Чому саме українознавства? Ще в другій половині XIX ст. в Австро-Угорській і Російській імперіях почався всезростаючий розвиток українознавчих досліджень, який у роки Української національно-демократичної революції 1917–1920 рр. і часів «українізації» періоду УРСР (до початку 30-х рр. XX ст.) мав підтримку державних структур.

До вершин синтезу цих досліджень українська, зокрема суспільно-гуманітарна наука прийшла ще в першій чверті XX ст., а його квінтесенцією і стало українознавство, репрезентоване методологічним посібником С. Єфремова «Українознавство» (1920 р.).

У підручнику директора ННДІУВІ професора П. П. Кононенка «Українознавство» подано його визначення як наукової дисципліни: «Українознавство є цілісною системою наукових інтегративних знань про Україну й світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору й часу.

Сама ж Україна й українство є органічними частками вселюдства (планета Земля, всесвітньої цивілізації і культури), тому й українознавство постає важливим складником знань про всесвітнє людське суспільство через призму феномена українства».¹

Завдання, які стоять перед богослов'ям і українознавством у розбудові незалежної Української держави багато в чому збігаються. Зокрема, в духовному відродженні народу, утвердженні християнської моралі й етики, людинолюбстві й українолюбстві, у розвитку й поширенні знань про самопізнання і самотворення українства та здійснення ним своєї історичної місії. За роки свого існування в ННДІУВІ було проведено більше 20 міжнародних науково-практичних конференцій з питань розвитку та впровадження українознавства як навчальної дисципліни в освітньо-виховний процес, видано десятки підручників, посібників, навчально-виховних програм з українознавства, науковцями захищено десятки дисертацій, написано сотні монографій, посібників, тисячі статей та ін. праць з різних галузей українознавчих досліджень, засновано й виходять друком щоквартальний інститутський науковий журнал «Українознавство» (вже вийшло 46 номерів), «Збірник наукових праць» (вийшло 30 томів), встановлено й розвиваються як багатосторонні, так і двосторонні зв'язки з українознавчими центрами за кордоном тощо.

Перед українським богослов'ям і українознавчою наукою стоїть багато спільних завдань, чимало з яких поступово вирішуються, але розділення українського православ'я, на жаль, не сприяє консолідації українського суспільства.

Що стосується Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), УПЦ КП, УАПЦ то і вищі церковні ієрархи цих конфесій, і звичайні священики беруть

---

¹ Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К., 2006. – С. 17.

участь у церковних відправах під час державних свят, вшануванні учасників національно-визвольних воєн (1648-1657 рр., 1917-1921 рр., 1939-1950-х рр.), жертв Голодомору 1932-1933 рр. та політичних репресій, відкритті пам'ятників і меморіальних дошок визначним українським діячам минулого, багатьох інших заходах національно-патріотичного спрямування.

Так, Предстоятель УПЦ КП Патріарх Філарет на зустрічі з письменниками 5 грудня 2012 р. наголосив, що «...ми повинні знати чітко, яке перед нами як служителями слова стоїть завдання: перед Церквою і перед письменниками. Впливати. Але з якою метою. Проти чого ми повинні виступати і до чого вести народ. Ми повинні всіма силами захищати нашу Українську державу. Чому? Тому що не буде Української держави – не буде розвитку української мови і культури, українського богослов'я і духовності».¹

У УПЦ (МП) ситуація дещо складніша. Але переважна більшість священників цієї конфесії є переконаними українськими патріотами, хоча там існують різні групи впливу, зокрема проросійські, діяльність яких ми нещодавно бачили під час хвороби Предстоятеля УПЦ (МП) митрополита Володимира. В нещодавньому інтерв'ю газеті «День» Голова Синодального інформаційно-просвітницького відділу і прес-секретар Предстоятеля УПЦ (МП) о. Георгій Коваленко, відповідаючи на запитання, чи УПЦ молиться за Україну, відповів: «Ми завжди молимося за державу і народ. Православна церква це має у своєму вченні. Зокрема, у вченні про симфонію. Церква вбачає ідеал у тому, щоб держава співпрацювала з нею. Перша – займається насущними проблемами людей, друга – їхніми душами. Держава захищає своїх громадян, зокрема і Церкву, натомість Церква молиться за державу і допомагає їй. Я обмалював ідеальний варіант, який ніколи не було досягнуто. Але й Господь не обіцяв нам Царства Небесного на землі».²

Отже, маємо надію сподіватися, що подальша співпраця між державними інституціями, релігійними конфесіями та українознавчими науково-дослідними й освітніми центрами сприятиме позитивному вирішенню непорозумінь і конфліктних ситуацій й слугуватиме міцним підґрунтям у подальшій розбудові незалежної Української держави.

Л. К. Токар*

РОЛЬ НАУКИ САМОПІЗНАННЯ В РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Коли уважно аналізувати історію розвитку гуманітарної науки, то можна помітити, що на всіх її етапах у змісті й обсягах досліджень незмінно наявна одна й та ж проблема – пізнання феномена людини розумної, сенсу, форм і методів людського буття.

---

¹ Зустріч Патріарха Філарета з письменниками // Голос Православ'я. – 2012. - № 24 (336). – С. 5.

² о. Георгій Коваленко. Ми відчуємо біль розколу ... Цим, напевне, й зумовлена наша різкість // День. – 2013. – № 82–83. – С. 10.

* к.і.н., доцент, завідувач відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

Спочатку інтуїтивно, а згодом усе більш усвідомлено люди починають розглядати її як першочергову. Таке ставлення є логічним, оскільки результати досліджень у галузі самопізнання й самотворення завжди і вирішальним чином позначаються на формуванні світогляду, моралі, культури, вироблені ідеології, політики, творенні форм суспільного співжиття, організації та дії людей.

Зростаюча увага до проблеми обумовлюється й тим, що чим далі люди просуваються в з'ясуванні власної сутності, тим масштабнішими постають і складність, і обшири процесу. А це лише підтверджує істину: людина й спільнота подібно світу, в якому вони живуть, можуть пізнаватись, але глибина і межі їхнього пізнання постійно зростають, нагадуючи лінію горизонту, яка розширюється, як тільки ми підіймаємося вище.

Відповідно, і наука самопізнання, й самотворення щоразу постає як явище все більш цілісне і досконале, як система, що розвивається в напрямку, де дослідження її об'єкта і предмета творять єдине цілісне знання.

Та вже тепер, спираючись на досвід попередників, маємо уявлення принаймні про основні параметри процесу. У його структурі й спрямованості особливого значення набувають чинники й форми, в яких цілісно відтворюється суспільна природа людини, насамперед в організації спільноти, виробленні системи управління суспільними процесами, що найбільш ёмно виявляється в творенні та діях громадянського суспільства. Логічно, що і в XXI ст. проблема розвитку громадянської активності людей постає домінантною. Більше того, в її вирішенні дослідники готові побачити своєрідний «знак часу», концептуальний код нашої епохи.¹

Дослідження в цій галузі особливо активізуються в умовах незалежності.² Здійснено й перші спроби системного осмислення творення громадянського суспільства під кутом зору українознавчої науки. Цьому сприяла і науково-практична конференція «Українознавство в розбудові громадянського суспільства» (жовтень, 2003).

На ній, зокрема, вперше були визначені напрями: саме українознавство має стати науковою основою формування громадянина України: в родині, в дошкільних закладах, середній і вищій школі; цьому має сприяти і вирішення культурологічних проблем розвитку громадянського суспільства; забезпечення взаємодії громадських і державних інституцій та українознавчих центрів; утвердження єдності етнонаціональних, політичних, суспільно-економічних і правових аспектів формування громадянського суспільства в Україні.

Тобто процес розглядався комплексно принаймні у взаємодії та взаємовпливах важливіших його складників.

---

¹ Див.: Лендьял М. О. Громадянське та локальне: сучасні інтерпретації функціонування громадянського суспільства на місцевому рівні // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Політичні науки. – К., 2007. – Т. 69. – С. 59-64.

² Задоянчук О. І. Громадянське суспільство (1999); Ходаківський М. Громадянське суспільство як проблема культури (1999); Пасько І. Т., Пасько Я. І. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси (1999); Тимченко С. М. «Громадянське суспільство і правова держава в Україні (2002); Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика» (2002); Левенець Ю. А. Держава у просторі громадянського суспільства (2006) тощо.

У той же час у дослідженнях і обговореннях зверталася увага на існуванні трьох різноаспектних концептуальних візій: 1) громадянське суспільство – сфера соціальних, неполітичних відносин, яка приречена на протистояння державі; 2) громадянське суспільство – глобальна система, у якій держава є організаційною структурою; 3) громадянське суспільство – проміжна сфера між державою й економікою, владою і ринком.

Хоча реально цими розходженнями справа не вичерпувалася. З'явилися нові інтерпретації співвіднесення й взаємодії: громадянського й соціального, громадянського й економічного, громадянського й етнонаціонального. Зокрема, бачення громадянського суспільства як певного автономного стосовно держави утворення, яке покликане захищати громадян від авторитарних і гегемоністських її зазіхань.

Максималістські підходи тут зводилися до того, що в Україні взагалі не було й немає жодних ознак громадянського суспільства; що громадянське суспільство ми ще тільки маємо побудувати,¹ що ідея громадянського суспільства виростає із його будівництва, а не з ідеї самого життя і таких життєстверджуючих форм її вияву як: ідея нації, народу, вселюдства; що громадянське суспільство – це сукупність лише неполітичних відносин,² які виникають при спільній діяльності людей.

Багато непорозумінь викликала взаємодія громадянського суспільства й держави, етнонаціональних відносин у системі громадянського суспільства. Зокрема, стверджувалося, що громадянське суспільство – «це розподіл функцій між державою та суспільством, унаслідок чого держава захищає глобальні інтереси, а громадянське суспільство інтереси приватні»; що держава визначає характер громадянського суспільства, а громадянське суспільство визначає характер держави³ тощо.

На конференції «Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні» одна з учасниць стверджувала, що «в Україні немає й не буде громадянського суспільства доти, доки ми не сформуємо ринкових відносин».

Схожа, хоч і менш радикально висловлена думка в «ЕІУ», де стверджується, що «ідея громадянського суспільства орієнтує політичну думку на те, що для утвердження вільного соціального життя важливі ринок і ліберальна держава» («ЕІУ», 2004, т. 2, с. 215).

Як заперечення такого підходу постає протилежна думка, що суспільство, у якому в центрі системи стоїть не сама людина, а засоби її життєдіяльності – не має перспективи. «Ринок як мета, – стверджує І. Зюзюн, – абсурд. Бездуховність виникає від втрати відчуття цінностей, але бездуховність – не просто відсутність духу, а його спотворення».⁴

Невідповідність суто ринкового підходу до проблеми побудови громадянського суспільства в Україні стає помітною, коли спробувати знайти

---

¹ Вечерние Вести. – 2003. – 28 октября.

² Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л. та ін. Виховання громадянина. – К., 1997.

³ Там само.

⁴ Зюзюн І. А. Духовна еліта у суспільстві: інтелігентність і громадянськість // Трибуна. – 2003. – № 2-3.

відповідь на запитання: а що ж мали на увазі, про яке суспільство говорили стародавні греки, римляни, наші пращури та прадіди в VIII-XIX ст., коли до ринкових відносин, у їх нинішньому розумінні, було ще так далеко?

Особливо непокоїть те, якою декому бачиться взаємодія в нашому бутті етнонаціонального й громадянського, оскільки таке бачення виходить за межі суто наукового осмислення проблеми.

Тепер можна навіть прочитати, що саме концепція побудови громадянського суспільства й має стати національною ідеєю українців.¹ Найбільш гарячі від політики голови намагаються переконати, що за умов наростання глобалізаційних процесів і творення світової громадянської спільноти нам треба змінити свою ментальність (саме так, не що віджило, архаїчне в ній, не те, що нав'язувалось іншими впродовж попередніх століть, а все відразу); що тепер і в змісті освіти та виховання необхідно перенести акценти з національного на громадянське і що все те треба відтворити в державній політиці, де має бути зроблено особливий наголос на розвитку громадянської освіти. При цьому безпідставно стверджується, що національне суперечить громадянському.

Невідомо, чи задумувалися над сутністю таких ідеологем їхні проповідники? Але відомо те, що наша ментальність – це ми самі, це природна етнонаціональна й соціальна наша сутність. Упродовж віків і тисячоліть саме вона формує наш національний характер і дух нації, творить історичний досвід.

А звідси: і наша ментальність, і національний характер, і дух нації, національна освіта та виховання аж ніяк не можуть суперечити розвитку громадянської традиції, становленню сучасних структур громадянського суспільства, а головне – реалізації принципів її вияву. Навпаки, їхня роль завжди була і буде визначальною. Особливо щодо характеру й напрямків діяльності громадянського суспільства.

Лише спираючись на висновки, синтезовані в процесі аналізу конкретно-історичних підходів до творення громадянського суспільства та враховуючи реальне його бачення в сучасній Україні, зможемо чіткіше відповісти на деякі конкретні запитання, які постають перед нашою спільнотою. А саме: чи актуальною для українського народу є розбудова громадянського суспільства; яким і як необхідно його будувати; де шукати основи такого будівництва? Якщо виходити з визначального концепту українознавства, що відповіді на проблеми свого буття маємо віднаходити лише в самих собі, то й відповідь на питання, якою має бути специфіка творення громадянського суспільства в Україні, маємо віднайти у власній традиції, особливостях її прояву в усіх обшарах буття народу на кожному історичному етапі. Бо громадянське суспільство, як справедливо зауважує проф. П. Кононенко, «починається з коліски, охоплює всі сфери буття і свідомості, традиції роду, народу, ідеології, етики і моралі».² Такий підхід

---

¹ Толчко П. П. Від Русі до України // Вибрані науково-популярні, критичні та публіцистичні праці. – К., 1997.

² Кононенко П. Українознавство в розбудові громадянського суспільства // Українознавство в розбудові громадянського суспільства. – К., 2003. – С. 10.

неодмінно приведе нас і до усвідомлення причин, які заважають нині розвиткові громадянських структур, а головне, що ж треба зробити, щоб надолужити необхідне в характері й змісті їх більш оптимального функціонування з тим, щоб стати в один ряд з іншими європейськими народами.

Досі ж переважають політичні заяви та «наукові» рекомендації, в яких нас переконують не просто про необхідність «інтегруватись в Європу», а неодмінно «ідентифікувати себе з європейцями». Та було б помилкою думати й діяти так, начебто громадянське суспільство ми збираємося творити не для себе, а для європейців, аби ті «не діставали» докорами та якомога швидше впустили нас до свого «двору». Головним є наше внутрішнє життя. Наш шлях до Європи має пролягати тільки через Україну, через самосвідомість й самотворення українства.

На жаль, роки ж, що минули від проголошення України незалежною державою, стали не тільки й не стільки роками здобутків на цьому шляху, скільки накопичення нових нерозв'язаних проблем. Насамперед це стосується вироблення довготривалої стратегії й політики розвитку спільноти та держави в сферах етнонаціональних і суспільно-політичних відносин, у галузях економіки, культури, освіти, виховання.

На протигагу радянській добі, коли КПРС брала на себе монопольне вирішення всіх питань розвитку спільноти, пригнічуючи таким чином творчу ініціативу й активність громадян, тепер держава звела свою місію практично лише до фінансових, бюджетно-розподільчих і контрольних функцій. І ті, будучи обтяжені лобіюванням групових, кланових інтересів, корисливістю, корумпованістю функціонерів виявляються не просто малоефективними, а й шкідливими. Хабарництво і корисливість стали чи не головними «рушіями» нашого економічного й суспільно-політичного життя. За підрахунками журналістів нині середній рівень хабара в нашій державі більш ніж у 17 разів перевищує середній заробіток. Тепер уже цілі сфери суспільного життя опинилися в руках спритних ділків, які дбають насамперед про свої особисті інтереси, а не про зростання добробуту спільноти й утвердження духовних засад у нашому бутті. При цьому громадянські структури, як і раніше, залишаються за межами вироблення політики, творення системи громадянського управління, а головне – контролю за характером і напрямками розвитку як матеріальної, так і духовної сфер життя.

Всі стратегічні питання життєдіяльності спільноти, будь-то: приватизація підприємств державної форми власності; структурні зміни в формах власності на землю; паювання, розподіл і продаж землі, засобів виробництва тощо відбувалися і відбуваються без урахування думки та інтересів громадян. І, як наслідок, усього за якихось 20 років в Україні відбулася руйнація самих основ економіки, спотворене розшарування в задоволенні матеріальних і духовних потреб, рівні життя її громадян. З'явилася невеличка групка надбагатих людей з власністю понад 7 мільярдів доларів США. І в той же час більшість її громадян опустилася нижче за межу прожиткового рівня.

Визначальними тенденціями розвитку сучасної України стали: наростаюча індивідуалізація, дезінтеграція, вузька спеціалізація в усіх сферах особистого й

суспільного життя. І це зрозуміло, бо тільки за таких умов і можна суспільному й громадянському протиставити особисте.

Принцип – особистий достаток будь-що – найповніше відтворює моральний імператив певної частини людей у сучасній Україні, тоді як основна маса її громадян залишається наодинці з усіма своїми проблемами та бідами. Державна влада в усіх своїх гілках, лобіюючи інтереси приватного капіталу, олігархічних груп, фактично відсторонилася від контролю за виробництвом і розподілом суспільного продукту, зростанням цін, інфляційними процесами тощо. Як наслідок, все це призводить до девальвації не лише фінансів, а й ідеалів громадянськості, довіри до органів влади й управління, судочинства, держави й суспільства загалом.

Цілком логічно, що спотворення ідеї громадянського життя, його принципів та ідеалів, руйнування соціально-економічних, духовних, правових, етнонаціональних підвалин громадянськості не могли не позначитися й на вихованні нового покоління громадян як патріотів своєї Вітчизни.

Духовним тлом процесів руйнації й деградації чи не в першу чергу стала позбавлена всього національного свідомість як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях.

Сьогодні цілі газетні шпальти присвячуються аналізу соціальних, економічних і політичних втрат, яких зазнала Україна за останні роки.¹ І все ж головним тут слід вважати втрати духовні і, зокрема, втрату віри людей, яку вони пов'язували із здобуттям державної незалежності; сподівань на краще життя, духовне відродження віками пригнобленого й принижованого народу: суспільство залишилося без чітких духовних орієнтирів та ідеалів. Неспіввіднесеність особистого життя з життям інших людей та спільноти загалом, втрата відчуття себе як частки цілого – найменш благодатна основа для розвитку громадянського суспільства й формування громадянина — патріота своєї Вітчизни.

Вказуючи на таку залежність, все ж зауважимо, що цю проблему не можна розглядати тільки в одному ракурсі: суспільство – громадянин, а й неодмінно через взаємодію громадянин – суспільство.

Громадянське суспільство не лише формує громадян, а й саме твориться ними.

Такою ж двоєдиною бачиться й взаємодія матеріального та духовного життя спільноти. І було б необачним і нічим не виправданим у творенні громадянського суспільства покладатися тільки на матеріальний бік справи, чекати того часу, коли відбудуться суттєві зміни в соціально-економічній, політичній та управлінській сферах.

Проблеми духовності, науки, освіти, культури, моралі є не тільки і не стільки відгомонам матеріального життя, а й одним із визначальних чинників його творення, оскільки саме в них закладаються основи наших майбутніх орієнтацій і дій.

---

¹ Вечерние Вести. – 2003. – 8 жовтня; 13 листопада.

І саме тому серед важливих завдань українознавчої науки постало тепер і завдання осмислення феномена й особливостей побудови громадянського суспільства в Україні. Принаймні на це була спрямована і дослідницька тема НДІУ в 2007–2009 років «Українознавство в побудові громадянського суспільства в Україні».

Даний проект був спрямований на пізнання об'єктивної природи суспільного життя людей і творення громадянського суспільства, зокрема, визначення законмірностей, принципів і методів його побудови, дослідження реального стану й існуючих проблем, які постають на заваді побудови громадянського суспільства в незалежній Україні. В т. ч.: поєднання процесу самопізнання й самотворення людини та консолідації української нації, побудові національної держави і відтворення національної специфіки в характері та діяльності громадянського суспільства, визначенні змісту, основних параметрів і завдань формування громадянськості українського народу.

При цьому доміантними ідеями та принципами дослідження стали: а) громадянське суспільство не тільки твориться громадянами, а й саме творить громадян; б) рівень громадянськості спільноти визначається рівнем свідомості (самосвідомості) її громадян; в) взаємозалежність і взаємовпливи матеріального й духовного складників у житті спільноти і, відповідно, в характері громадянського суспільства.

Саме завдяки такому підходу в процесі реалізації проекту було запропоновано: сучасну концепцію українознавчого наукового дослідження проблем становлення та розвитку громадянського суспільства в Україні. Основними її положеннями бачаться дії, спрямовані на усвідомлення і сприйняття спільнотою єдиної мети, принципів і методів не лише побудови громадянського суспільства в його загальному уявленні, а й у логіці конкретних матеріальних, духовних та етнонаціональних підстав; рекомендації, спрямовані на посилення наукових досліджень проблем громадянського суспільства та впровадження розробок у галузі науки, освіти, виховання, в систему підготовки й перепідготовки кадрів, управління державним і громадським життям.

Незаперечно осмислення й визначення всіх цих завдань поза межами суспільного життя людей в усьому його часопросторі було б просто неможливо. І саме тому одним із першочергових завдань українознавчої науки постає проблема окреслення історичних меж прояву й удосконалення розвитку громадянського суспільства в Україні.

Спіраючись на думки попередників та результати наукових досліджень сучасників, можна зробити деякі узагальнення.

Визначальним із них є те, що коли людина від природи покликана до суспільного, громадянського життя, то вона не може поряд з благом свого розуму й своєї громадянської сутності ставити будь-що чужорідне, антиприродне (захоплення владою, багатством, життям сповненим насолодою тощо). Сутність поведінки та дії людей, критерії оцінки їхнього буття завжди уособлює духовне начало. Якщо ж духовний початок у нас спільний, основоположний, на чому наголошував ще Марк Аврелій, то спільним має бути й розум, завдяки якому ми є істотами розумними. А коли так, то й розум, який

вельть нам що робити й що не робити має бути спільним, тоді й закон буде спільним і лише тоді ми, громадяни, і стаємо причетними до певного громадянського ладу.¹

Природна необхідність, людське єство, у якому б відчуженому вигляді вони не проявлялись, саме через цей визначальний інтерес поєднують між собою членів громадянського суспільства. Реальним же зв'язком між ними виступає саме громадянське життя.

Історична ретроспекція підходів до проблеми, її розуміння та вирішення дає підстави для переконання що: тільки розумне життя на Землі, на відміну від інших його форм, наділене можливістю впливати на характер, зміст і напрямки свого розвитку; вирішальною умовою його продуктивної еволюції є самопізнання, самоорганізація й самореалізація відповідно до законів природотворення; все це може відбутись лише на засадах формування й розвитку суспільного розуму, адекватних форм і методів його організації та дії, гармонійного поєднання індивідуальних і суспільних, стратегічних і тактичних інтересів як у змісті, так і в формах та методах; багатоманіття форм і методів прояву життя розумного об'єктивно не суперечить логіці розвитку, а навпаки, тільки й може забезпечити його самореалізацію; за всю попередню історію людство не винайшло більш цілісної, системної й оптимальної форми самоорганізації, саморегуляції й самореалізації як громадянське суспільство; за своєю сутністю та дією громадянське суспільство постає як явище комплексне, яке охоплює всі сфери життя, в т. ч.: життя етнопонаціональне, соціальне, економічне, політичне, духовне, сферу свідомості, моралі, психології, освіти, виховання тощо й тільки в єдності їх прояву відтворює ідеал спільноти; саме з громадянського суспільства починається дійсна історія людського буття як спільноти, зокрема, і в сферах етнопонаціональній, соціальній, економічній, політичній, духовній. І лише політичне марновірство здатне породжувати уявлення, що буцімто тільки держава творить і зміцнює громадянське життя, тоді, як насправді, громадянське життя творить і зміцнює державу.

Коли ж держава бере на себе невластиві їй функції творця громадянського життя, то вона все більше відходить від свого функціонального призначення й виступає не від імені спільноти, а від свого власного. Громадянське життя за таких умов втрачає головне – свою громадянськість. Громадянське суспільство як форма самоорганізації та діяльності спільноти не є раз і назавжди даною величиною. Його структура, рівень відповідності заданій функції, характер діяльності перебувають у постійному розвитку. Зміна характеру громадянського суспільства його взаємодії з державою, іншими структурними компонентами спільноти можуть відбутись тільки на основі змін, які відбуваються у вирішальних сферах життєдіяльності людей: у соціальних і етнопонаціональних відносинах, економіці, політиці, духовному житті, і насамперед у свідомості, науці, освіті, вихованні. Стан громадянського суспільства в різних спільнотах різний. Він адекватний стану й характеру самого життя спільнот у всіх його вимірах. Характер, зміст, форми й методи діяльності громадянського суспільства

---

¹ Аврелий Марк. На єдине с собою. Размышления. – Черкасы, 1993.

виростають із самого життя суспільства. Вони не можуть бути абстраговані від реального життя, як і механічно переноситись від однієї до іншої спільноти.

Такими автором бачаться визначальні ідеї та концептуальні підходи до подальших наукових досліджень проблеми та підготовки рекомендацій державним і політичним інституціям щодо практичної їх реалізації.

Л. М. Дибкова,* Е. О. Остапенко**

СОЦІАЛІЗАЦІЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація та інформатизація – невід’ємні риси сучасного суспільства, які впливають на соціалізацію особистості, збільшують невизначеність, вимагають від індивіда значних зусиль для знаходження свого місця у соціумі. Основна ціль соціалізації в освітньому процесі – формування висококваліфікованого спеціаліста з культурно- та морально розвиненими особистісними якостями. Аналізуючи діяльність індивідуума в суспільстві, А. Адлер відзначає, що кожна людина має почуття спільноти або соціальний інтерес – природжене намагання вступати у взаємні соціальні відносини співробітництва. «Індивідуальна психологія розглядає і досліджує індивіда включеним в суспільство. Ми відмовляємось розглядати і вивчати людину ізольовано від суспільства» [1, с. 121]. Належність до певного суспільства через соціалізацію формує нормативні моделі мислення, емоцій та поведінки. Суспільне середовище розвиває у людей певний тип стосунків з іншими індивідами, потреб і засобів їх задоволення, а також досягнення цілей.

Кризові явища посилюють розшарування і поділ суспільства, провокуючи появу взаємовиключних орієнтирів, способів та норм поведінки, цінностей та ідеалів. Молодими людьми освітня сфера сприймається як така, що дає можливість для успішної професійної діяльності й саморозвитку. При цьому прагнення студентів отримати вищу освіту (а, нерідко, і другу) не підкріплюється мотивацією до отримання якісних знань, а частіше характеризується гонитвою за балами.

Глобалізація та інформатизація суспільства призвели до появи альтернативних соціальних форм спілкування – соціальних мереж Internet, мобільних технологій, електронної пошти. Це сприяє створенню віртуальних товариств, члени яких можуть бути незнайомими особисто, але діють відповідно до правил та норм окремого товариства. Відсутність прояву соціальної нерівності, яка має суттєве значення для молоді людини (зовнішній вигляд, наявність модних аксесуарів – мобільний телефон, комп’ютер тощо), посилює значення віртуалізації життя молоді.

Соціальна природа формування особистості обумовлює прагнення людини до включення в соціум – адаптації, і разом з тим – до виокремлення зі спільноти

---

* к.пед.н, доцент, професор кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

** старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

як індивідуальності. Усвідомлення своєї належності до соціальної групи викликає відчуття захищеності. Групові установки суттєво впливають на соціалізацію студента. Г. Олпорт відзначає: «Коли людина стає частиною групи, яка має негативні ціннісні установки, вона несвідомо опускається на нижчий моральний та інтелектуальний рівень. Нерідко при цьому розумні й розвинуті індивіди втрачають критичне ставлення до своїх дій, сприймаючи без роздумів ціннісні орієнтири групи» [2, с. 234].

Серед студентів 1-го курсу (165 респондентів) Київського національного економічного університету було проведене дослідження. Відповідаючи на питання «Яким Ви себе бачите у майбутньому?», переважна більшість респондентів акцентує увагу на отриманні високооплачуваної та престижної професії, при цьому навчальні досягнення стають другорядними, хоча і обов'язково-примусовими. На думку студентів, професію викладача обирають ті, які не змогли досягнути успішності в інших сферах. І тут важливу роль відіграє низька заробітна плата викладача, а також зниження престижності професійної діяльності в очах суспільства. Тому у студентів виникає заперечення норм і установок, які викладачі намагаються донести до них.

Існує і проблема розшарування серед студентів. Хоча всі вони належать до однієї вікової категорії і здійснюють однакову навчальну діяльність, є певні чинники, що їх розділять і не сприяють ефективній соціалізації. До таких чинників можна віднести матеріальне становище батьків, місце народження (село/місто), спосіб проведення канікул (закордонні подорожі/сільська місцевість із відповідною трудовою діяльністю) та ін.

Найпоширенішими засобами соціалізації молоді є сім'я, трудова й освітня діяльність, ЗМІ. Молодь вважає, що сім'я є здебільшого зразком застарілих норм та моделей, засоби масової комунікації часто є заполітизованими або заангажованими, трудова діяльність – підрботок, не пов'язаний із обраною спеціальністю. Єдиною сферою, де могли б культивуватися етичні норми й правила є освіта. Однак, приєднання України до положень Болонського процесу, реформування освітнього процесу в контексті компетентнісного підходу поки що не забезпечили переорієнтації навчально-виховного процесу на розвиток особистості студента.

Таким чином, сьогодення освітня організація як агент соціалізації втрачає вплив на студента. Посилення спонтанності процесу соціалізації, відмова освітніх закладів від уніфікованих форм виховання молоді призводять до існування різноманітних і хаотичних соціалізуючих впливів [3]. Ці фактори необхідно враховувати при проектуванні навчального процесу. У майбутнього від професійної діяльності будуть вимагатися креативність, здатність аналізувати, прогнозувати та вирішувати проблеми, швидко набувати компетенцій в інших видах діяльності, вміння ефективно діяти у кризових ситуаціях. Саме на цих аспектах і повинна базуватися сучасна освіта.

1. Адлер А. Очерки по индивидуальной психологии. – М.: Когнито-Центр, 2002. – 220 с.

2. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.

3. Филоненко В. И. Современное российское студенчество в транзитивном обществе: противоречия и парадоксы социализации: Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 22.00.06 – социология культуры, духовной жизни (социологические науки). – Ростов-на-Дону, 2009.

О. О. Газізова*

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ КОНТЕНТ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

На сучасному етапі розвитку громадянського суспільства, що пов'язаний з процесами демократизації й гуманізації всіх сфер суспільного життя, важливим предметом наукового аналізу є проблема формування належного рівня громадянської свідомості у підростаючого покоління.

Включення у світоглядну орієнтацію, сферу політичних і громадських знань українознавчого компоненту не локалізує розуміння суспільно-політичних загальноосвітніх процесів і цінностей, а, навпаки, сприяє формуванню світоглядних переконань крізь призму історії, національних інтересів, українського фактора, не втрачаючи відчуття приналежності до власної держави, власності, етносу, національної свідомості під впливом цінностей інших держав і народів.¹

Як стверджує, М. Боришевський, громадянська свідомість – «це усталене знання людиною певної системи громадянських цінностей та особисте ставлення до них».²

Процес формування громадянської свідомості підростаючого покоління проходить під впливом різноманітних засобів, зокрема провідне місце належить змістовному арсеналу навчальних дисциплін.

Одним із актуальних факторів і засобів формування громадянської свідомості підростаючого покоління є курс «Українознавство», надзвичайно важливий для становлення світогляду майбутніх громадян, зокрема їхнього ставлення до світу (на основі українських національних цінностей).³

Для зміцнення українознавчих засад освітньо-виховного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, формування поколінь патріотів-державників та розвитку міжнародних освітніх контактів з 2002 р. було розпочато реалізацію проекту «Міжнародний конкурс з українознавства». З кожним роком постійно збільшується кількість учасників Конкурсу з українознавства, розширюється його географія, зокрема, у 2011 р. – 594 заявки, у 2012 р. – 814, у 2013 р. – 670 заявок з 24 областей України та АР Крим.

У 2009 р. Національний науково-дослідний інститут українознавства започаткував проведення щорічного Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів і молодих учених. Студентський та учнівський конкурси з

---

* к.і.н., науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

¹ Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультурна, етнополітика. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – С. 468.

² Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: У 2 т. / М. Й. Боришевський, М. І. Алексеева, В. В. Антоненко та ін. За ред. М. Й. Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – Т. 1. – С. 50.

³ Програма для загальноосвітніх навчально-виховних закладів «Українознавство. 5–12 класи» / Національний науково-дослідний інститут українознавства МОН України / П. П. Кононенко, Л. Г. Касян, О. В. Семенюченко. – К.: Українське агентство інформації та друку «РАДА», 2008. – С. 3.

українознавства як освітні проекти є одними із чинників, які сприяють залученню школярів і студентів України та зарубіжжя до дослідницької діяльності у сфері українознавчої освіти й науки, глибшому розкриттю здібностей, формуванню національно свідомих особистостей з активною життєвою позицією.

У динаміці щорічного збільшення учасників Конкурсу ми простежуємо зростаючий інтерес педагогів та учнів до українознавчих наукових пошуків. На особливій ролі українознавства у сфері виховання наголошує академік П. Кононенко: «...тільки воно може дати цілісний часопросторовий образ України і тим самим сформувати цілісний світогляд як патріотичний ідеал людини. Учні не варто закликати бути патріотами – їм необхідно всебічно показати, за що її можна любити й пишатися тим, що ти є її сином».¹

Роль українознавчого контенту у формуванні громадянської свідомості сучасної молоді можна простежити в учнівських науково-дослідних роботах. Учасники Конкурсу зосереджують свою увагу на питаннях українського державотворення, культурної, мовної самоідентифікації українського народу, збереженні духовних цінностей, вивченні історії рідного краю, свого родоводу. Юні дослідники акцентують увагу на проблемах громадянського виховання у сучасній системі освіти. Учені зазначають, що в старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість, свідоме ставлення й оцінка негативних факторів у суспільстві. Молоде покоління прагне жити в Україні, вірить у її національне відродження, намагається знайти вихід з духовної, економічної, соціальної кризи.

Отже, завдання національної системи освіти полягає в тому, аби закласти міцне підґрунтя для формування громадянської свідомості підростаючого покоління. Сучасне українознавство як інтегративна наука про Україну та світове українство у світовому цивілізаційному часопросторі посідає визначальну роль у формуванні світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві, визначаються обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Л. Ф. Курило*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІКИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПОЧУТТІВ І ДЕМОКРАТИЧНИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

В сучасних умовах розбудови громадянського суспільства на засадах миру, дружби, діалогу відкритості до усвідомлення своєрідного та унікального характеру кожної культури суттєво зростає пізнавальне і практичне значення

---

¹ Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. – К.: НДІУ, 2008. – С. 22.

* к.пед.н., доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

педагогіки прав людини, громадянськості, мультикультуралізму. Її основоположні ідеї ґрунтуються на методологічних підвалинах інноваційної філософії освіти XXI століття, яка синтезує парадигми соціал-конструктивізму в контексті модернізації української освіти відповідно до вимог Болонського процесу.

Одним із варіантів поглибленого і конструктивного підходу до тлумачення зазначеного перспективного та навчального напрямків соціогуманітарного знання могла б стати педагогічна філософія громадянського суспільства. Вітчизняні дослідники розглядають педагогічну філософію не тільки як певне вчення (науку, теорію, систему поглядів, навчальну дисципліну), яке розкриває загальні зв'язки й відносини між складовими частинами реальної педагогічної дійсності у її нерозривному зв'язку із загальними законами світового простору й світопорядку, але і як спосіб життя, поведінки і діяльності всіх прямих й опосередкованих учасників освітнього простору відповідно до їхніх світоглядних поглядів і позицій [2, с. 7]. Незважаючи на те, що теорію педагогічної філософії в загальній структурі педагогічної науки поки що не розроблено, необхідність її виходження до проблематики педагогічної науки продиктована викликами часу й динамічним життям сучасного суспільства. Педагогічна філософія – це мудрість розуміння і тлумачення всього того, що відбувається в освітньому просторі, критичний аналіз стану його відповідності світоглядним засадам та інтересам молодого покоління [2, с. 8-9]. Педагогіко-філософський підхід доцільно застосувати для обґрунтування і впровадження нової парадигми навчання і виховання, визначення головних засад, змісту і методів громадянського виховання моральних цінностей, громадянської зрілості, компетентності, відповідальності.

В контексті педагогіки громадянського суспільства конструктивність стратегії, активна та інтерактивна моделі навчання зорієнтовані на поглиблення педагогічного процесу, альфою і омегою якого має бути формування самостійного незалежного мислення особистості, її підготовка до сприйняття та розуміння альтернативної думки іншого, утвердження у свідомості юного покоління ідеї про імперативну необхідність консолідації громадян з метою домінування у суспільстві загальнолюдських демократичних цінностей, забезпечення прав і свобод кожної людини.

Згідно з філософією конструктивізму, яка значною мірою визначає методологічні засади педагогіки громадянського суспільства, моделі навчання втілюють новий підхід, іншу гілку навчання – пізнавальної діяльності учнів як суб'єктів самостійного конструювання знань, вироблення особистісних концепцій, вчасного розуміння об'єктивних явищ педагогічної дійсності.

В моделях навчання, які ґрунтуються на педагогіко-філософських ідеях конструктивізму, основний акцент зроблено на суспільному розумінні змісту і сенсу навчально-пізнавальної діяльності учнів як когнітивного процесу, в якому вони набувають знань, вмінь та навичок не шляхом долучення до зовнішніх джерел, а виходячи з власного внутрішнього інтелектуального потенціалу, особистого досвіду. Серед педагогічно-філософських принципів конструктивізму слід вказати такі:

- 1) самостійне конструювання власного розуміння;
- 2) різноманітність поглядів і перспектив;
- 3) опора на попередній досвід;
- 4) ситуативне, контекстуальне навчання;
- 5) орієнтація на зону найближчого розвитку учнів;
- 6) міжособистісна взаємодія учнів;
- 7) опосередковане керівництво процесом навчання [1, с. 242-244].

Отже, визначальною рисою методологічних засад педагогіки громадянського суспільства є те, що вектор її змістовного наповнення значною мірою визначається ідеями та принципами філософського конструктивізму, критичної поведінки. Безпосередньо чи опосередковано перенесені до навчального процесу, вони відіграють значну роль у становленні й розвитку громадянської позиції, громадянських почуттів та демократичних якостей молодого покоління.

1. Педагогіка для громадянського суспільства: навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей / за ред. Т. С. Кошманової – Л.: Вид. центр Львівського національного ун-ту імені Івана Франка, 2005. – 382 с.

2. Педагогічна філософія: колективна монографія / Б. І. Коротаєв, В. С. Курило, С. В. Савченко. – Луганськ: Вид-во «ДЗЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010 – 340 с.

І. В. Нікітіна*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ

У період повноліття людини (18-25 роки), який для майбутнього фахівця співпадає з періодом навчання у вищому початковому закладі, закінчується розвиток суб'єктної активності й настає час апробації, практичної її реалізації. Зростаюча суб'єктність полягає у взаємозв'язку кількох моментів: «Я - неповторне», «Я - одичне», «Я - особливе» та «Я - всезагальне». У становленні ідеї «Я є Світ», її саморозумінні, самопереживанні, самоприйнятті, осмисленні та її практичному втіленні й полягає суть суб'єктного самовизначення особистості.

Наслідуючи концептуальну модель психології вчинку, розроблену О. В. Киричуком, М. Н. Корневим, В. М. Піскуном, В. А. Роменцем, В. О. Татенком, Т. М. Титаренко тощо розглядається суб'єктне самовизначення як мотиваційний вчинок – індивідуально та соціально відповідальний творчий акт свідомої реалізації людиною своєї сутності.

Внутрішня діалектика, боротьба мотивів, діалог із собою надають людині почуття внутрішньої свободи, звичку і здатність вчиняти на основі внутрішніх стимулів, з чим і пов'язане усвідомлення себе як суб'єкта, здатного змінювати хід подій. Суб'єктне самовизначення – це перервно-неперервний процес самостійного відповідального пошуку рубежів «Внутрішнього» та «Зовнішнього» Я та встановлення між ними гармонійних мотиваційних відносин у напрямку

---

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

розширення сфери «Я - Сам». Результатом здійсненого самовизначення є самоототожнення людини із власною сутністю на основі рефлексії, позитивного самоствалення та безумовного самоприйняття.

Основою означеного процесу є взаємовплив та взаємопроникнення процесів самопізнання, самоосмислення, самопереживання та вчинковості, у результаті чого суб'єкт набуває саморозуміння, самоприйняття, самоцінності (автономності) та підсилює смисл «Я - суб'єкт активності». Встановлення безпосереднього взаємозв'язку смислової сфери особистості як особливого психологічного виміру та процесу розвитку суб'єктної активності особистості – це вузловий момент дії механізму останнього. Прийняття смислу «Я - суб'єкт активності» (позитивна оцінка нового зв'язку «Я» з простором самореалізації) скріплює різні етапи самовизначення особистості та розкручує цей процес як спіраль, яка прямує до осередку суб'єктності людини. Якщо коло розвитку «Я» можна, услід за В. А. Петровським, описати схемою: Джерело – Мета – Засіб – Результат, то смисл «Я - суб'єкт активності», який впливає з розбіжності «Я - потенційного» та «Я - наявного», виступає джерелом нового витка спіралі. Спонукальна функція мотиву набуття особистістю фахівця смислу «Я - суб'єкт активності» полягає в репрезентації у свідомості людини можливих образів «Я» та вчинків, які суб'єкт може здійснити в майбутньому та емоційно-привабливих асоціацій. Образ можливого «Я» немов заряджений рухом і за певних умов переходить у вчинок суб'єктного самовизначення. Дія думки полягає в тому, щоб розуміти перспективи, вести людину за межі напередвизначеності. Усвідомлюючи власні межі, суб'єкт самовизначення пориває з ними та з нової точки простору, часу конструює нові, більш широкі обрії «Я» для розкриття власної суб'єктності. У процесі саморозуміння суб'єкт досягає своєї цілісності при врахуванні усіх компонентів, які потенційно утворюють єдине ціле «Я». Цьому сприяють рефлексія, децентрація мислення, категоризація, уява. Повнота себе та самотуття дана нам у переживаннях необмеженості (любові, віри, щастя, насолоди). Специфіка переживань полягає в тому, що саме в них існує безумовно те, що нами нездійснено, неусвідомлено, непізнано – те, що для нас ще не існує.

Головним механізмом функціонування суб'єктного самовизначення особистості є механізм породження та прийняття смислу «Я - суб'єкт активності» з наступною логікою здійснення:

- актуалізація мотивів смислоутворення;
- раціоналізація можливих смислів;
- поляризація протилежностей;
- переживання міри самопізнання та саморозуміння;
- осмислення майбутнього потенційного «Я»;
- прийняття смислу перспективного «Я»;
- реалізація смислу;
- оцінка суперечностей мети та результату;
- негативне переживання втрати (частково або повністю) смислу «Я».

Джерелом розвитку смислу «Я - суб'єкт активності» виступає внутрішня ситуація переживання невдоволеності своїм існуванням, несвободи, залежності, нереалізованості. Рефлексія невдоволеності собою, обмеженості розвитку ніби

зупиняє неперервний, майже автоматично плинний потік життя та сприяє виникненню «суверенної» мотивації, більш чи менш усвідомленого бажання протистояти напередвизначеності, відстояти своє право на власний вибір, розірвати пута, старі зв'язки, подолати межі, здійснити прорив. Залежно від ціннісних орієнтацій, настанов особистості, характеру середовища відбувається фіксація значень подій, усвідомлення умов, відокремлення суб'єкта від ситуації. Відбувається магія поіменувань, осмислення «Я» через «не - Я» як негативне означення. На основі процесу самопізнання суб'єкт розвитку шукає новий смисл, який зв'яже реальність життя людини з її мотивами та цінностями. Відбувається переосмислення ситуації розвитку, поляризація зовнішніх і внутрішніх умов, чинників та детермінант на основі самопізнання та саморозуміння, перегляду своїх позицій, настанов, зміни переконань, якщо вони суперечать розвитку суб'єктної активності.

Структуру процесу розвитку суб'єктної активності особистості фахівця визначає структура мотиваційного вчинку:

- прийняття нового смислу «Я - суб'єкт активності»;
- усвідомлення суперечностей ситуації саморозвитку «Я»;
- подолання залежності від ситуації шляхом зміни внутрішньої позиції саморозвитку;
- боротьба мотивів;
- вибір мотивів самореалізації;
- цілепокладання;
- формування психологічної готовності до суб'єктного самовизначення;
- уявне моделювання власного простору «Я - суб'єкт активності»;
- оцінювання моделі шляхом рефлексії;
- усвідомлення наслідків помилкових кроків;
- вибір засобів реалізації суб'єктної активності фахівця;
- уявне моделювання значущих умов самовизначення;
- вибір адекватних способів реалізації самовизначення;
- програмування дій;
- творча реалізація самовизначення в умовах свідомої саморегуляції;
- оцінювання наслідків вчинку шляхом рефлексії;
- корегування дій;
- післядія;
- моделювання якісно нової ситуації саморозвитку;
- зміна ситуації саморозвитку особистості фахівця як перетворення відносин «Я - суб'єкт активності»;
- усвідомлення нового особистісного смислу «Я - суб'єкт активності».

Якісний зміст процесу суб'єктного самовизначення особистості фахівця складає трансформація «Зовнішнього» Я у «Внутрішнє» Я, становлення майбутнього фахівця свідомим суб'єктом активності.

Успішність перебігу процесу суб'єктного самовизначення забезпечується комплексом внутрішніх умов і зовнішніх факторів. Серед внутрішніх умов найбільш значущим є: розвинута суб'єктна активність особистості фахівця, достатньо високий рівень самосвідомості, рефлексії і сформованості «Я -

концепції», позитивне самоставлення особистості фахівця. У період повноліття процес суб'єктного самовизначення особистості повністю опосередковується її суб'єктною активністю. Факторами, що впливають на цей процес в умовах навчально-виховного процесу вищого навчального закладу є:

- соціально-економічні та соціокультурні характеристики середовища вищого навчального закладу;
- стиль міжособистісних стосунків із референтним оточенням;
- тип батьківського ставлення;
- характер перебігу процесу суб'єктного самовизначення значущих оточуючих;
- індивідуально-психологічні та психофізичні якості майбутнього фахівця.

Суттєвим фактором, що впливає на процес розвитку суб'єктної активності особистості майбутнього фахівця в умовах навчально-виховного процесу є система мотивації середовища вищого навчального закладу. Вона або сприяє розвитку суб'єктної активності майбутнього фахівця, формуючи творчий підхід до себе та свого майбутнього, до можливостей самореалізації, або загальмовує розвиток, задаючи жорстку, одномірну ситуацію самореалізації, ригідний підхід до себе та свого майбутнього.

1. Основи психології: Підручник для студентів вузів / О. В. Киричук, В. А. Роменець, В. О. Татенко та ін.; О. В. Киричук, В. А. Роменець (ред.). – К.: «Либідь», 1997. – 632 с.
2. Нікітіна І. В. Розвиток суб'єктної активності студента як засіб фахової підготовки спеціаліста // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Проблеми і шляхи удосконалення фундаменталізації і профілізації підготовки фахівців-випускників ВНЗ». – К.: Вид-во УДУХТ, 2001. – С. 10-11.
3. Нікітіна І. В. Студент як суб'єкт самовизначення // Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка. – Т. V. ч. 1. – К., 2003. – С. 166-174.
4. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодшої людини в період повноліття: Монографія. – К.: КНТ, 2008. – 192 с.

А. І. Павко*

ЕВОЛЮЦІОНІЗМ І КРЕАЦІОНІЗМ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНІ ПІДХОДИ ДО ПІЗНАННЯ ІСТИНИ

Виховання і освіта є предметом нормативно-правового регулювання як на національному, так і міжнародному рівнях. Крім універсальних документів, присвячених узагальненню сучасних тенденцій у розвитку сфери освіти та виховання в планетарному масштабі, важливе теоретичне і практичне значення мають міжнародні документи регіонального характеру, які прийняті в рамках Ради Європи, Європейського Союзу та Болонського процесу. Одним з таких документів є резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) «Небезпека креаціонізму для освіти», яку було прийнято на засіданні 4 жовтня 2007 р. Мета даної резолюції полягає не в тому, щоб поставити на порядок денний питання про актуалізацію боротьби з вірою, а застерегти від негативної тенденції, спрямованої на підміну науки віруванням. «Необхідно, –

---

* д.і.н., професор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

підкреслюється в цьому документі, – відокремлювати віру від науки. Вони перебувають в антагоністичних відносинах, а тому здатні співіснувати. Не варто протиставляти науку вірі, але і не потрібно допускати, щоб віра протиставляла себе науці» [1, с. 228]. У цьому зв'язку варто нагадати, що у своїй відомій енциклопедії «Віра і розум» Папа Римський Іван Павло II наголосив на важливості забезпечення гармонії між філософським пізнанням і знанням віри. Адже, на його думку, віра вимагає, щоб її об'єкт осягався розумом. Натомість, розум, досягаючи вершини пошуку, визнає, наскільки необхідним для нього є те, що являє собою віра [3, с. 61]. З нашої точки зору, заслуговує також на увагу цілком серйозний і разом з тим рішучий заклик Папи Римського відновити єдність віри і розуму, яка допоможе діяти їм відповідно з їхньою природою, зберігаючи взаємну автономію [3, с. 70]. На переконання понтифіка, «глибина віри має відповідати завзятості розуму» [3, с. 70].

Прийняття ПАРЄ вказаної резолюції було викликано занепокоєнням демократичної громадськості Європи можливістю настання деструктивних наслідків в результаті поширення ідей креаціонізму в окремих країнах континенту. У випадку ж відсутності адекватної реакції з боку авторитетних політико-правових структур креаціонізм може стати загрозою для прав людини, які мають принципово важливе значення для Ради Європи.

Термін «креаціонізм» у новітніх словниках та довідковій літературі з релігієзнавства тлумачиться як релігійне вчення, що пояснює походження і різноманітність світу божественним творчим актом. Ідеї креаціонізму притаманні багатьом релігіям, але найповніше втілення вони набули в іудаїзмі, християнстві та ісламі [2, с. 193]. Креаціонізм, поява якого обумовлена запереченням еволюції людства в процесі природного відбору, протягом тривалого періоду розвитку сприймався як американський феномен. Проте на сучасному етапі розвитку світової цивілізації креаціоністські ідеї дістали значне поширення і в європейських державах – членах Ради Європи.

В резолюції ПАРЄ наголошується, що прибічники креаціонізму ставлять під сумнів науковий характер певних сфер знання і наполягають на тому, що еволюційна теорія є однією з інтерпретаційних версій поряд з іншими. Вони, зокрема, звинувачують вчених в тому, що ті недостатньо переконливо обґрунтували наукові засади еволюційної теорії. Незважаючи на те, що креаціоністи нерідко підкреслюють наукову бездоганність власних постулатів, проте в дійсності оперують твердженнями, по-перше, виключно догматичними, по-друге, які є заздалегідь спотвореним цитуванням наукових положень; по-третє, спираються на погляди більш-менш відомих вчених, переважна більшість яких не є фахівцями в даній галузі [1, с. 230]. За допомогою цих псевдонаукових способів креаціоністи намагаються привернути до себе увагу необізнаних з науковими теоріями людей і викликати плутанину, а нерідко еkleктику та хаотичність в їхніх думках.

Креаціонізм уособлює такий тип мислення, який кидає виклик фундаментальним знанням про природу, еволюцію суспільства, походження людини та її місце у Всесвіті. Виходячи із загрозового для міжнародного співтовариства характеру поширення ідей креаціонізму, Парламентська

Асамблея відстоює стратегічне значення науки в інтелектуальному розвитку суспільства, яка є важливим чинником його економічного, технологічного і соціального розвитку. Вона акцентує увагу на тому, що теорія еволюції не має жодного відношення до божого одкровення і ґрунтується на достовірних фактах, які витримали прискіпливу наукову перевірку.

У зазначеній резолюції Парламентської Асамблеї наголошується на тому, що війна проти теорії еволюції та її прибічників найчастіше набирає форм релігійного екстремізму, який пов'язаний із право-радикальними рухами. Промовистим фактором може слугувати і те, що деякі захисники креаціонізму прагнуть до зміни режиму демократії на теократію [1, с. 230].

Парламентська Асамблея вважає, що викладання еволюціонізму як фундаментальної наукової теорії є ключовим моментом для майбутніх демократичних суспільств, а сама еволюційна теорія має посісти чільне місце в навчальних планах та програмах середніх та вищих закладів освіти.

Цілком слушним є зауваження ПАРЄ стосовно того, що у разі відсутності з її боку ефективної протидії креаціонізму фундаментальні європейські цінності можуть опинитися під реальною загрозою з боку релігійних фундаменталістів та сектантів ПАРЄ. Гідунку. Саме тому Парламентська Асамблея Ради Європи звернулася до керівників освітніх установ та закладів, у своїй практичній діяльності керуватися такими програмними положеннями:

- 1) захищати і розвивати та поглиблювати наукові знання;
- 2) зміцнювати вивчення основ науки, її історії, епістемології та методології разом з вивченням об'єктивного наукового знання;
- 3) робити науку більш зрозумілою та привабливою, показувати її зв'язок з реаліями сучасного світу;
- 4) впевнено протистояти викладанню креаціонізму як предмету і в цілому не допускати презентації креаціоністських ідей при викладанні будь-якої дисципліни, яка не має статусу релігійної;
- 5) просувати вивчення еволюціонізму як фундаментальної наукової теорії в межах шкільної навчальної програми [1, с. 231]

Входження України до вільного інтелектуального та демократичного політико-правового простору Європи, орієнтація на цивілізаційні європейські цінності неможливі без глибокого вивчення і творчого засвоєння змісту і духу креативних міжнародно-правових документів регіонального характеру у сфері освіти та виховання, чільне місце серед яких посідає і проаналізована нами резолюція ПАРЄ. Плідні перспективні ідеї, які визначають змістовне наповнення і основний лейтмотив сучасних міжнародних та національних правових актів з питань освіти, науки і культури, є методологічним орієнтиром при розробці нового базового закону «Про релігійні об'єднання в Україні», що має стати правовою платформою, своєрідним юридичним плацдармом для послідовної і безкомпромісної боротьби прогресивної громадськості країни з суспільно-небезпечними деструктивними виявами релігійного мракобісся та екстремізму.

1. Воспитание и образование в международном праве и национальном законодательстве: сборник документов / сост.: Г. П. Шевченко, С. Ф. Рашидов, С. С. Рашидова. – Луганск: Издательство «Ноулидж», 2011. –368 с.

2. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства. – К.: Наукова думка, 2004. – 560 с.
3. Енциклика Вера и Разум (Fideset Ratio) его святейшества Папы Римского Иоанна Павла II. – М.: Издательство Францисканцев, 1999. – 150 с.

Ю. В. Орлов*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Основним законом і підґрунтям в організації наукових досліджень є Закон України від 13.12.1991 «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Закон визначає обов'язки дослідника у такий спосіб: проводити дослідження відповідно до укладених договорів (контрактів); представляти результати наукової і науково-технічної діяльності на основі наукових доповідей, публікацій та захисту дисертації, проходити сертифікацію на відповідність позиції в установленому порядку, постійно вдосконалювати свої навички. Науковий співробітник має право об'єднуватися в профспілки, брати участь у діяльності громадських об'єднань і політичних партій (стаття 6).

Відповідно до закону, вчений не може бути примушений проводити дослідження, якщо дослідження та їх результати викликають або можуть викликати шкідливі для людського здоров'я, життя і навколишнього середовища наслідки, а також не може бути притягнутий до відповідальності за відмову від участі в таких дослідженнях (стаття 6).

Стаття 7 Закону визначає правові основи організації діяльності наукової установи. «Наукова установа здійснює свою діяльність на підставі статуту (положення), затверджених у встановленому порядку. Стаття 8 Закону визначає значення терміна «державна наукова установа» як таких державних наукових установ, які засновані на державній власності. Порядок створення, реорганізації державних наукових установ встановлює Кабінет міністрів України. Стаття 9 Закону визначає права та обов'язки керівництва дослідницького інституту. Стаття 10 присвячена діяльності Вченої (наукової, науково-технічної, технічної) ради наукової установи, надає визначення терміна «Вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада науково-дослідної установи» як колегіального дорадчого органу управління діяльністю наукової установи та формулює завдання, які вона вирішує.

Вчена рада визначає перспективні напрями наукової та науково-технічної діяльності, забезпечує наукову й науково-технічну оцінку тем і результатів досліджень, розглядає й затверджує поточні плани досліджень, затверджує теми дисертацій здобувачів та аспірантів, їх керівників (консультантів); вирішує інші проблеми діяльності наукової установи, які визначені її статутом. Окремим різновидом Вченої ради є Спеціалізована вчена рада, що може бути створена в науковій установі для захисту дисертацій за спеціальностями та в порядку, передбаченими відповідними законами України.

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» також визначає положення про Національну академію наук України та її філії (галузеві академії) (стаття 15), наукову та науково-технічну діяльність у системі освіти (стаття 16), громадські наукові організації (стаття 17), взаємодію органів державної влади з громадськими науковими організаціями (стаття 18).

Частина III Закону «Про державні гарантії діяльності вчених і наукових працівників» визначає форми академічної підготовки, вчені ступені і вчені звання, процедури сертифікації дослідників, їх позиції, гарантії професійної діяльності вчених і дослідників (визначення досвіду наукової роботи, оплати і стимулювання праці, пенсій та соціального забезпечення) (статті 19-24). Частина IV «Повноваження суб'єктів державного регулювання та управління у сфері наукової і науково-технічної діяльності» визначає повноваження Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України щодо державного регулювання й управління в галузі наукової та науково-технічної діяльності.

Закон приділяє особливу увагу захисту прав інтелектуальної власності (стаття 42). Згідно із Законом, у разі порушення захисту прав інтелектуальної власності забезпечення прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним правом. Обов'язковими умовами договору (контракту) на проведення наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт, які виконуються за рахунок державного бюджету України, є визначення суб'єкта права інтелектуальної власності, а також зобов'язання сторін щодо забезпечення захисту прав на інтелектуальну власність на створені в процесі досліджень об'єктів інтелектуальної власності відповідно до законодавства України.

В Україні основні позиції щодо тлумачення наукових відкриттів регулюються чинним Цивільним кодексом України (від 16.01.2003, № 435-IV, із змінами від 19.11.2012). Четверта книга «Право інтелектуальної власності на наукове відкриття» включає в себе загальні положення про інтелектуальну власність (глава 35) і визначає права інтелектуальної власності на наукове відкриття, поняття наукового відкриття. Закон визначає наукове відкриття як встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей і явищ матеріального світу, які докорінно змінюють рівень наукового пізнання (стаття 457). Істотними характеристиками відкриття є його об'єктивність, якісна новизна, які становлять нову об'єктивну істину і визнаються (сприймаються) науковим співтовариством.

Наукові відкриття відображають явища, властивості і закони матеріального світу. Відкриття — це раніше невідомі, об'єктивно існуючі форми відображення сутності об'єкта матеріального світу (природи). Під час відкриття явища (предмети і процеси) об'єктивної реальності описуються в органічній єдності сутності і явища, показані у процесі становлення і розвитку, причинності та об'єднаності.

А. В. Нарадько*

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ДУХОВЕНСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

В Україні здавна існували прояви благодійності. У стародавні часи благодійна допомога надавалась, зважаючи на релігійні мотиви, і розвивалася під впливом церкви. Благодійність мала два прояви: особиста й парафіяльна. Особиста – як милостиня без розрахунку, заради спасіння душі благодійника та незалежно від прагнення до громадського благоустрою, мала велике виховне значення. Однією з важливих рушійних сил розвитку благодійності було християнське віровчення. Релігія з дитячих років формувала моральний фундамент поведінки й світогляду людини, внутрішню переконаність народу в необхідності допомоги ближньому. Парафіяльна благодійність локалізувалась у межах парафії. Її центром була місцева церква чи монастир. Вони ставали як об'єктами, так і суб'єктами благодійної діяльності, одержуючи допомогу для забезпечення власних потреб і пожертви для підтримки жебраків та убогих.

Із середини ХІХ ст. під впливом соціальних і політичних змін відбувається зміна світогляду суспільства, посилюється його активність у різноманітних сферах і, зокрема, на ниві благодійності. Суспільство починає розуміти, що благодійна допомога необхідна не лише церкві й може відбуватися не лише за її посередництвом, тому в ХІХ ст. відбувається поступова її секуляризація. Духовенство та церква втрачає провідну роль у наданні благодійної допомоги, однак продовжує цю діяльність, орієнтуючись на окремі проблеми.

Благодійна діяльність духовенства у галузі культури мала такі напрямки:

- 1) заснування та підтримка освітніх закладів (як церковних, так і світських);
- 2) заснування, ремонт і прикрашення церков;
- 3) пожертви музеям;
- 4) участь у діяльності церковно-парафіяльних піклувань, братств та інших благодійних організацій;
- 5) заснування бібліотек при церквах, пожертви на їх існування та на створення пам'яток, театрів тощо.

Пожертви духовенства поділялися на станові й особисті. Станові пожертви збиралися через заклик архієпископа чи єпископа до священнослужителів єпархії. Збір пожертв відбувався через інститут благочинних. Станові пожертви були якщо не обов'язковими, то дуже бажаними. Місцева періодична преса друкувала кількість зібраних сум та повідомляла про округи, що не надавали пожертв. Особиста благодійність не регламентувалася.

Представники духовенства надавали благодійну допомогу школам. Часто зі свого мізерного статку, за останні кошти, залучаючи парафіян, вони створювали та підтримували церковно-парафіяльні школи й школи грамоти,

---

* к.і.н., доцент кафедри українознавства, культури та документознавства Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка.

безкоштовно викладаючи у них. Доки не була створена мережа земських навчальних закладів, церковно-парафіяльні школи та школи грамоти були чи не єдиною можливістю здобути початкову освіту для дітей селян. Сторінки єпархіальних видань рясніють згадками про благодійну допомогу священнослужителів школам.

Найбільш активною благодійна діяльність духовенства була у, так би мовити, «професійній» справі – будівництві та прикрашенні церков, залученні до цього парафіян. Духовенство надавало пожертви музеям, особливо тим, що мали церковні відділи. Так, Церковно-Археологічний музей Київської Духовної Академії, що був створений у 1872 р., основним джерелом надходження предметів старовини мав пожертви різноманітних товариств і приватних осіб.

Священики брали участь у заснуванні та діяльності церковно-парафіяльних піклувань і братств. Церковно-парафіяльні піклування мали за мету турботу про збереження та ремонт церковних будівель, влаштування будинків причту, винайдення засобів для утримання шкіл, лікарень, богоділень, інших благодійних закладів, надання бідним парафіянам необхідної допомоги. Фінансове забезпечення здійснювали самі миряни через особисті внески у кухлі та за підпискою. Однак церковно-парафіяльні піклування не змогли всебічно розвинути церковну благодійність.

Ширші можливості були закладені у «Правилах про православні церковні братства». Їхня діяльність не обмежувалася певною територією, коло обов'язків окреслювалося більш схематично, крім добродійної діяльності передбачалося розповсюдження духовної освіти та протидії зазіханням на православну віру. У подальшій роботі піклування зосередилися переважно на спорудженні та ремонтуванні храмів, а братства – на релігійній освіті населення. На благодійні справи витрачалося до 6% сум церковно-парафіяльних піклувань і братств.

Вплив духовенства на формування та розвиток системи благодійної допомоги у галузі культури досить значний. Священики прагнули бути організаторами найрізноманітніших благодійних справ. Однак фінансове становище більшості служителів культури у ці часи було не найкращим, тому за кількісними показниками їхня допомога була не такою відчутною, як благодійна діяльність дворянства, купецтва чи промисловців.

Л. М. Єршова*

ВІДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ У ВИХОВНОМУ ІДЕАЛІ ПОЧЕСНИХ ГРОМАДЯН І КУПЦІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Затверджена Катериною II «Грамота на права та користі містам Російської імперії» (1785) виділяла окрему привілейовану верству міського населення – іменитих громадян, яких із 1832 р. стали називати почесними. Цей статус могли

---

* к.пед.н., доцент кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності, докторант Житомирського державного університету імені І. Я. Франка.

отримувати особи вільних професій (дипломовані учені, художники, музиканти) і представники торгово-промислової міської верхівки (купці, банкіри, міські чиновники) за високі професійні досягнення й активну суспільно-корисну діяльність. По суті, виховний ідеал почесного громадянина був уніфікованим образом освіченої і діяльної особистості, здатної до саморозвитку, самовиховання й спрямування свого інтелекту та активності на користь власної родини і свого суспільства.

Звання почесного громадянина врівноважувало суспільно суперечливий феномен протиставлення фінансової та інтелектуальної власності, підсилюючи впливовість інтелектуальної складової виховного ідеалу. У 1807 р. заможних купців було виведено із числа почесних громадян, чим держава визнавала той факт, що сама по собі здатність накопичувати капітали не могла бути вхідним квитком до вищої соціальної верстви. Купецтво спочатку повинно було систематичними добродійними справами довести свою «суспільну корисність», яка спочатку дозволяла отримати звання почесного громадянина, а вже потім відкривала можливість отримання дворянського статусу. З огляду на це, інституцію почесного громадянства разом з усіма атрибутами її здобуття (чини, ордени, почесні відзнаки), можна вважати державним механізмом формування виховного ідеалу діяльного громадянина, потужним соціально-педагогічним фактором використання станових амбіцій громадян на користь суспільних інтересів, етапом формування суспільного досвіду, необхідного для набуття вищого соціального статусу. Становий механізм виховання громадян не передбачав «авансування довіри», тобто перейти до вищого стану можна було тільки шляхом практичної демонстрації державі й суспільству володіння усім комплексом його атрибутів (освіта, виховання, статки, стиль життя).

Реформи другої половини XIX ст. різко змінили не лише соціальне, економічне й політичне обличчя суспільства, але й зумовили серйозну трансформацію виховного ідеалу купецького стану, представники якого стали носіями нового типу мислення, нової системи соціокультурних цінностей і традицій. Купці, заохочені можливістю станового «зростання» (отримання звання спадкових почесних громадян чи спадкового дворянства), упродовж останніх десятиліть існування Російської імперії були потужними інвесторами в соціальну сферу життєдіяльності суспільства й надійними партнерами влади. Довіра царя й визнання суспільства стали для купецького стану запорукою їхньої економічної безпеки й рушійними силами активної суспільної діяльності. Вже в кінці XIX ст. у виховному ідеалі представників купецького стану з'явилися нові форми престижної соціальної поведінки (участь у роботі органів місцевого самоврядування, благоустрій рідних міст, розвиток їхньої інфраструктури, сприяння освіті, медицині, культурі тощо), що гартували соціальну відповідальність, позбавлену національного чи політичного забарвлення. Дієвість цього компонента виховного ідеалу зумовила тісний контакт купецтва з творчим людьми – письменниками, художниками, вченими, освітянами – й детермінувала появу у підприємницькому середовищі «цивілізованої свідомості», «ліберального мислення» і «справжнього, а не уявного патріотизму» [2, с. 480].

Ще одним важливим результатом еволюції духовного світу підприємців стали зміни в освітньому компоненті купецького виховного ідеалу. Якщо в першій половині XIX ст. в купецькому середовищі панувало зневажливе ставлення до освіти, то в кінці XIX ст. освіченість стала розглядатися як умова фінансової безпеки купецьких династій, які з метою «створення стабільного соціального середовища для розширення власної підприємницької діяльності» [1, с. 50] почали опікуватися не лише навчанням своїх робітників, але й підвищенням загального освітнього рівня усього населення. Це пояснювало розвиток інтересу торгово-промислової еліти до заснування й утримання численних комерційних, технічних і ремісничих навчальних закладів [3, с. 78]. Здобута освіта, безперечно, впливала на подальше формування стилю життя, смаків і цінностей купецької молоді, поглиблюючи трансформаційні процеси у змісті й дієвості купецького виховного ідеалу. Представники купецтва ставали пристрасними бібліофілами, колекціонерами рідкісних книг і творів мистецтва, заповзятими театрами, засновниками власних музеїв, галерей, бібліотек, тобто референтними постатями, гідними наслідування молодими поколіннями.

1. Донік О. М. Соціокультурний вимір підприємництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003, № 6. – С. 49–55.
2. История предпринимательства в России: в 2 кн. – М.: РОССПЭН, 2000. – Кн. 2: Вторая половина XIX – начало XX века / [ред. А. В. Семенов]. – 1999. – 575 с.
3. Разманова Н. А. Общественная инициатива торгово-промышленных кругов России и материальное обеспечение коммерческих училищ // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 74–84.

Н. М. Железняк*

ІНДИВІДУАЛІЗМ ЯК НЕГАТИВНИЙ ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Набір ознак матеріальної і духовної культури, за якими різняться етноси (тобто загальноприйнятих в етнографії етніфікуючих ознак), надзвичайно широкий і різноманітний. До них належить мова, народне мистецтво, релігія, звичаї, обряди, спосіб господарювання, соціонормативна культура тощо. Але найвиразніше природа етнічних утворень реалізується насамперед у психіці носіїв етнічних ознак – як регуляторі поведінки етносу. Етнос як реальність сприймається саме завдяки своїй психологічній єдності, відносній однорідності специфічних психічних властивостей [14].

Лінгвосоціокультурне дослідження ментальних особливостей народу, зумовлених його історією і відображених у мові, передбачає дослідження інтертекстуальних відношень, що існують у різних видах дискурсу: науковому, публіцистичному, художньому, фольклорному та ін. Дискурс саме такого змістового наповнення постає зв'язним текстом у сукупності з

---

* старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін ВНЗ «Національна академія управління».

екстралінгвальними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами [1].

Лексико-семантичне мікрополе, сформоване навколо поняття «індивідуалізм», групують лексико-семантичні групи слів із варіативністю лексичного складу. У словниковій статті зазначено: індивідуалізм, -у, ч. Принцип ідеології та моралі, згідно з яким інтереси окремої особи ставляться вище за інтереси суспільства, колективу. // Прагнення до яскравого вираження своєї особистості, незалежно від колективу, а також поведінка, що виражає таке прагнення [3, с. 398]. Індивідуалізм (від лат. *individuum* – неподільне) – риса світогляду і принцип поведінки людини, коли інтереси окремого індивіда абсолютизуються, протиставляються колективу й суспільству, світові в цілому [17, с. 142].

Реалізація концепту «індивідуалізм» у дискурсі дає змогу виявити певне семантичне оточення, стійкий асоціативно-вербальний фон.

Володимир Янів у праці «Українська духовність у поетичній візії Шевченка» звертає увагу на таку рису ментальності українців як «прямування до самовияву, яке зумовлює загально в нас підкреслюваний індивідуалізм» [19]. Індивідуалізм українців, на думку В. Яніва, це насамперед відчуття особистої гідності, хоча це прямування «може мати в рівній мірі позитивні і негативні вияви» [20].

Григорій Ващенко у книзі «Виховний ідеал» також приділяє увагу цій рисі українського характеру, пов'язуючи *індивідуалізм українців із волею, незалежністю в особистому, родинному та господарському житті*. Переходячи до негативних виявів індивідуалізму, Г. Ващенко вважає, що «*індивідуалізм українця при несприятливих умовах політичного і суспільного життя перетворюється в егоїзм, що характеризується замиканням в коло вузьких особистих інтересів, нехтування інтересами суспільства*» [2].

Поняття «індивідуалізм», всебічно диференційоване українськими етнопсихологами, простежується у публіцистиці. Публіцистичний дискурс висвітлює проблеми індивідуалізму як негативного феномена української культури. На сторінках журналу «Філософська думка» зустрічаємо сучасне визначення індивідуалізму стосовно української нації: «*Українська культура мала в своїй структурі феномен, який упродовж сторіч вирізняв її з деперсоналізованого православно-візантійського моноліту: індивідуалізм – феномен, що характеризував її як культуру засадово європейську. Нині індивідуалізм часто-густо обертається найогиднішими формами соціального егоїзму, вчорашня елітарність – заялуженим плебейством*» [15]. Визначаючи індивідуалізм як позитивне явище в українській культурі, що вирізняє її у світі, автор все ж схиляється до думки, що індивідуалізм на сучасному етапі – це деградація української нації. Індивідуалізм як негативну рису української ментальності характеризують словосполучення з чітко вираженими негативними конотаціями: *індивідуалізм – соціальний егоїзм, індивідуалізм – заялужене плебейство*.

Ідентифікаторами українського індивідуалізму стає фразеологічний вислів *сам по собі* (публіцистичний стиль) і лексема *поодинокі* (художній стиль):

«Українці традиційно утверджуються кожен сам по собі. Індивідуально, а не як член спільноти» [16], «Ми поодинці, браття, поодинці. Із нас вже насміхаються ординці» [5].

Василь Лісовий у статті «Що таке національна (українська) ідея?» вважає, що фундаментальною вадою української ментальності є індивідуалізм, «якому бракує бажання, настанови і звички до громадського єднання» [10].

У ряді текстів зустрічаємо парадигму індивідуалізм – неспроможність побудови держави. Наприклад: «індивідуалізм українського народу був чи не головною причиною неспроможності українців побудувати раніше свою національну державу в класичному розумінні», «Не легко накинути самостійність такому народові, якого майже кожний член має власну політичну концепцію» [11].

Про індивідуалізм як відокремлення, що призводить до будівництва чогось незначного, свідчать тексти у яких з чітко вираженими негативними конотаціями: «Знову дав про себе знати український менталітет: заледве почали проектувати фундамент великої загальної будівлі, як кожен один перед одним взявся зводити свою маленьку «халупу» [16]. Як видно з наведеного прикладу, у функції антоніма до слова *будівля* виступає стилістично знижене слово *халупа* – невелика убога житлова будівля; злиденна хата [12].

Ірина Жиленко у своєму романі-спогаді «Номо feriens» цікаво інтерпретує поняття українського індивідуалізму, вживаючи словосполучку *крихітна Україночка*, що також стає ознакою української відособленості. Зменшено-пестлива форма цього означення свідчить про мізерність і марноту, а також шкідливість відособленого будівництва: «І кожен будує свою, приватну, крихітну Україночку, яка мов кровосос на тілі великої України» [6].

Ще однією яскравою характеристикою українського індивідуалізму є фразеологізм *моя хата скраю*, який регулярно відтворюється у науково-публіцистичному дискурсі та художніх текстах. Професор Юрій Канигін епіграфом до розділу «Дві доленосні риси нашого народу» у книзі «Шлях аріїв» використовує українську приказку «*Моя хата скраю, нічого не знаю*». У словнику цей фразеологізм має таке тлумачення: кого-небудь щось не стосується, не його це справа, хтось не повинен це робити, здійснювати. Індивідуалізм, за Канигіним, це небажання визначитися, називати речі своїми іменами, активно впливати на свою долю [7].

Микола Горбаль пов'язує семантику фразеологізму *наша хата скраю* із байдужістю, невмінням захистити себе словом і ділом: «*При нашому мовчазному потуранні «наша хата скраю» також може згоріти*» [4].

Форми українського індивідуалізму яскраво окреслені у вірші Олександра Олеся «Про удову і трьох синів». Коли стара вдова – символ України, просить притулку в одного з синів, то чує у відповідь: *Моя хата скраю, нікого не знаю, // Себе пою, себе кормлю, про себе дбаю* [13].

Оцінний пафос осмислення народного характеру в плані таврування негативних рис простежується у поезії Миколи Шевченка. Оригінальне семантичне наповнення несе метафора *владарює хата скраю*, яка в негативному ракурсі висвітлює українську ментальність: *У вхваленім нашім раї,*

// Де вита Шевченків дух, // Владарює хата скраю// Підло вдягнута в кожух [18].

Потрапляючи в асоціативне поле української ментальності лексема індивідуалізм набуває позитивних і негативних виявів: *індивідуалізм – феномен, що характеризував її як культуру засадово європейську; індивідуалізм – неспроможність побудови держави; індивідуалізм – соціальний егоїзм; індивідуалізм – заяложене плебейство. вибуялий український індивідуалізм (В. Янів), духовний егоцентризм (Я. Ярема), безмежний індивідуалізм (І. Мірчук), індивідуалізм – соціальний егоїзм, індивідуалізм – неспроможність побудови держави.*

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Ващенко Г. Виховний ідеал // Урок української. – 1999. – № 9–10. – С. 30–35.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
4. Горбаль М. Якими нормативними актами це передбачено? // Сучасність. – 2000. – № 4. – С. 114–119.
5. Гриценко М. «Земна краса», вірш «Одинаки» // Київ. – 2003. – № 10. – С. 67
6. Жиленко І. Ното feriens // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 12–49.
7. Канигін Ю. Шлях аріїв. – К., 1997. – 323 с.
8. Купчинський Р. // Березіль. – 2003. – № 11-12. – С. 176.
9. Лашенко С. Українці – вічні невдахи? // День. – № 10.
10. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея? // Сучасність. – 2000. – № 4. – С.43–64.
11. Накорчевський А. З якого краю українська хата? // Сучасність. – 1999. – № 11. – С. 75–81.
12. Новий тлумачний словник української мови. – Т. 1-4. – К.: Аконті, 1998.
13. Олесь О. Твори в 2-х т. Т. 1. – К., 1990. – 959 с.
14. Слюсаревський М. М. Ілюзії і колізії: Нариси, статті, інтерв'ю на теми політичної та етнічної психології. – К.: Гнозис, 1998. – С. 101.
15. Тимошенко О. Національна ідея як філософсько-культурна парадигма духовного відродження України // Філософська думка. – 1999. – № 1–2. – С. 98–116.
16. Тиский Т. Триумф і трагедія НР // День. – 18.12.1999.
17. Український педагогічний словник. – К., Либідь. – 1997. – 376 с.
18. Шевченко М. Велике торжище // Дніпро. – 1998. – № 3–4. – С. 19–24.
19. Янів В. Українська духовність у поетичній візії Шевченка. – Париж, 1962. – 36 с.
20. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний виховний ідеал // Народна творчість та етнографія. – 1998. – № 5–6. – С. 68–85.

В. Т. Лазарева*

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ БІЛЯ ВИТОКІВ ІДЕЙ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Пантелеймон Куліш був ідеологом поміркованої частини Кирило-Мефодіївського товариства. За свідченням А. Навроцького, «нічого не хотів знати, крім Малоросії». Цю ж думку підтвердив і М. Костомаров, який називав письменника людиною, «до безумства відданю Україні».

---

* молодший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства і всесвітньої історії.

Одним із головних питань, що розглядав П. Куліш у своїх дослідженнях, було питання формування громадянського суспільства у майбутній державі Україна, до якої він прагнув усе своє життя. П. Куліш зізнавався, що «наша ідея ще у сповиточку...»,¹ проте, був переконаний, що знання потрібно доносити рідною мовою, повертати пам'ять про минуле України, друкувати твори кращих українських письменників і наукові дослідження, перекладати класиків європейської літератури та Святе Письмо тощо. Український діяч постійно доводив, що «ніде не родить духовного жнива більш, як на Україні»,² тому і покладав «великі надії на народ український».³

На глибоке переконання П. Куліша, неможливо передбачити розвиток майбутнього без цих головних чинників громадянськості. Маючи свій погляд на суспільний устрій України, П. Куліш вважав, що держава починається там, де на належному рівні вирішено мовне питання і на практиці це доводив. Унормував рідний правопис, який пізніше отримав назву «кулішівка». На основі «кулішівки» випустив більшість своїх творів. Серед інших видає «Граматку», де у «Слові до письменних» звернув увагу співвітчизників на шанування рідного слова, зазначаючи, що «хто його зневажає і забуває, той самохіть виганяє себе з рідної сім'ї української...».⁴ Як справжній патріот, П. Куліш прагнув виховати і у дітей почуття власної гідності й незалежності, національної честі, любові до батьківського краю, його звичаїв».⁵ Підручник був схвально сприйнятий тодішньою інтелігенцією.

Також на основі «кулішівки» П. Куліш підготував «Записки о Южной Руси». Двотомна праця була наповнена літературними творами, відомостями з історії, етнографії, мови, що слугувало на той час формуванню української свідомості. «Записки» поповнювали ряди навчальної літератури, були свого роду енциклопедією українознавства, бо містили різні відомості про Україну і український народ.

П. Куліш повсякчас переконувався, що мова відображає культурно-освітній розвиток нації й держави, тому у своїх творах доносив цю думку, зазначаючи, що «спасеніє нашого краю в нашому слові».⁶ У «Зазивному листі до української інтелігенції» мову називав скарбницею «нашого духу» і сподівався, що у майбутньому Україна буде мати «свою словесну автономію»,⁷ бо добре розумів, що мова є головним чинником формування суспільства і що без національної освіти неможливо сформувати державність. Ці його міркування розгорнути в «Зазивному листі...», в якому він, серед іншого, звертав увагу на виховну функцію школи, яка має виховувати «наших дітей, згідно з духом нації...».

---

¹ Куліш П. До О. Милорадовичівни // Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. За ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк; Торонто: УВАН у США, 1984. – С. 157.

² Куліш П. До М. Юзефовича // Там само. – С. 93.

³ Куліш П. До Г. Галагана // Там само. – С. 95.

⁴ Куліш П. До М. Карачевської-Вовківни // Там само. – С. 268.

⁵ Куліш П. До І. Пулюя // Там само. – С. 229.

⁶ Там само. – С. 106.

⁷ Куліш П. До М. Карачевської-Вовківни // Там само. – С. 268.

Зі свого особистого досвіду П. Куліш добре розумів, яке місце в державі займає високоосвічена людина. У цьому зв'язку зазначав, що «...Не з антипатії до чужоземців, а з любові до своєї національності, берімо силу на оборону свого становища серед народів».¹ Завдяки творчому засвоєнню українським народом вершинних здобутків вселюдської культури, передбачав, що він зможе відстояти не лише свою мовну й культурну самобутність, а й стати вривень із найрозвиненішими народами. Саме ці обставини наштовхнули письменника зробити переклад класиків світової літератури.

За визначенням М. Грушевського, у П. Куліша «... культурна програма нерозривно зливалась ... з програмою релігійною...».² Свідчення тому – переклад Святого Письма рідною мовою (закінченого І. Пулюєм і І. Нечуєм-Левицьким). П. Куліш був переконаний, що релігія – це оберіг духовності українського народу. Переклад Біблії сприяв подальшому національному розвитку самосвідомості українського народу.

П. Куліш постійно доводив багатство і красу української мови та мав на меті видати словник (в архівах є чорновий автограф ще 1860-1861 рр.), в якому зібрано і систематизовано багато матеріалу.

Особливе місце в ідеї формування громадянського суспільства П. Куліш надавав розвитку української словесності, де значну роль відводив національним ознакам: духовному бутті народу, національному характеру, народній моралі, традиціям, звичаям, бо вважав, що «Українська словесність – діло велике, се нове слово між народами, котре на те й явилось, щоб якось інакше, не по-давньому, людський розум повернути».³ П. Куліш розумів «науку словесності» і «яко науку самовзнання народнього».⁴ Для поширення історичних знань серед українського народу активно використовував різні засоби, зокрема, видавав альманах «Хата», журнал «Основа». Серед інших, активно друкувався і сам. Його наукові розвідки були написані українською мовою, чим дослідник повсякчас доводив правомірність друкування історичних дослідів рідною мовою.

Наочною ілюстрацією розв'язання питань ідей громадянськості слугує роман «Чорна рада», в якому П. Куліш розглянув багато проблем, які й зараз викликають зацікавлення: з історії, мови, виховання, духовності, державності, світогляду, національного характеру тощо. До речі, виписані письменником національні характери вражають своєю достовірністю та переконливістю у наш час. Цим твором автор утверджував нове ставлення до малороса не як до простака, а через призму народної мудрості – як на самодостатній народ.

П. Куліш перебував у постійному пошуку оптимального шляху для здійснення своїх ідей. При цьому посилався на досвід сусідів і, серед іншого, надавав особливого значення виробленню й реалізації ними власної

---

¹ Куліш П. До О. Барвінського // Там само. – С. 239.

² Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – К.: Освіта, 1992. – С. 92.

³ Куліш П. Переднє слово до громади. Погляд на українську словесність // Твори: В 2 т. – К., 1989. – Т. 2. – С. 9.

⁴ Там само. – С. 12.

національної політики. І в цьому був переконаний, бо не міг не бачити, що Росія, вже на початку створення національної держави, виробила свою національну політику і зробила свій вихід «на широкий шлях цивілізації». Можна лише здогадуватися, що саме цього бажав митець і Україні.

Український діяч оптимістично поглядав у майбутнє. П. Куліш був серед перших дослідників національної і соціальної долі українського народу, стояв біля витоків ідеї формування громадянського суспільства, сприяв відродженню національної освіти, історичної пам'яті, культури, виховання і рідної мови.

С. М. Бойко*

НАЦІОНАЛЬНА КУЛЬТУРА В РОЗБУДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Для України, яка пережила тривалий період бездержавності, національного гноблення, авторитаризму, була позбавлена творити власний загальнонаціональний ідеал гуманізму і демократії, не мала можливості виховувати цілі покоління відповідно до власної історії, культури, традицій, моралі, ігноруючи й забороняючи рідну мову, віру, вкрай важливою на сучасному етапі становлення є проблема розбудови громадянського суспільства.

Громадянське суспільство – надто широке явище, яке передбачає багатоманітну мережу вільних інституцій громадян, активне включення у життєво важливі сфери соціального людського капіталу, високої громадянської і політичної культури.

Держава має визнати, що найважливішим пріоритетом її політики є створення якісно нових умов для розвитку громадянського суспільства. Для нації недостатньо вибороти спільність історичної долі, усвідомити спільність свого походження, їй вкрай потрібно мати спільність виховання, що консолідує й розвиває суспільство. Практика засвідчує, що навіть могутні держави не уникають розладу без спільного громадянського виховання. Незаперечним є і той факт, що у країнах, де з покоління в покоління трансформувалися й передавалися культурні та демократичні цінності, пропагувалися діяння видатних національних героїв, історія своєї держави, забезпечувалося функціонування національної системи виховання, умови для демократичної державної політики розвитку громадянського суспільства є незрівнянно вищими, ніж в Україні.

За таких обставин формування українського суспільства особливо важливу роль має відігравати громадянська освіта як потужний фактор соціалізації й інтегрування особистості в суспільне життя, підвищення її відповідальності й почуття власної, національної й державної гідності. Лише **цілісність у вихованні громадянської культури** забезпечить основу для розвитку таких вкрай необхідних громадянських рис, як відданість українській нації,

---

* к.філос.н., старший науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

відповідальність за права і долю людини, суспільства, держави, активність у досягненні громадянських ідеалів тощо.

Проте в Україні громадянська культура, освіта стають предметом гострих дискусій, часто сприймаються неоднозначно і різновекторно. Зрозуміло, адже від їх змісту, ідеології залежатиме сутність громадянського суспільства, яке нині перебуває під впливом історичних, політичних, мовних, конфесійних, етнокультурних, соціальних особливостей.

Який же має бути зміст громадянської освіти? Які ціннісні орієнтири слід вибудовувати в умовах відкритості, інтеграції, нового світового порядку, глобалізму, нового гуманізму? Очевидним для сучасної громадянської освіти є долучення в інтересах особистості, суспільства і держави, людства як до світових, так і до національних цінностей, національної культури. Фетишизація лише інтернаціонального у змісті громадянської освіти, на думку Г. Філіпчука, призводитиме до втрат ціннісних орієнтацій людини. Адже справжня Людина має бути, передусім, патріотом своєї «малої» батьківщини, любити її [Філіпчук Г. Українознавчі цінності, національна ідея у становленні й розвитку громадянського суспільства // Українознавство. – 2004. – № 1-2. – С. 293-299].

Не підлягає сумніву важливість для українського суспільства якнайповнішого збереження всієї його етнічної спадщини. І хоча український етнос ще не взяв остаточно на себе провідну роль у суспільстві, аби об'єднати усі етноси, що мешкають в Україні, в єдину націю (такий погляд простежується в українській історико-філософській думці XIX-XX ст.), однак розв'язання питання власної консолідації є першочерговим для збереження українцями власного «духу народності», розбудови громадянського суспільства.

Виходячи з цього, вирішення проблеми розбудови громадянського суспільства в Україні, духовного відродження та консолідації українського етносу вимагає осмислення питання про роль і значення однієї з головних форм буття українців – культури. Вказана проблематика не є новою для української історико-філософської думки, про що свідчить аналіз творів Г. Сковороди, М. Костомарова, П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, В. Антоновича, І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, а також Д. Чижевського, П. Юркевича, І. Мірчука, В. Яніва, І. Лисяка-Рудницького, серед сучасних дослідників – Ю. Пінчука, Л. Полухіна, П. Попова, В. Смоля, Я. Козачка, М. Поповича, О. Гончара, А. Бичко, В. Храмової, О. Нельги та ін.

Сьогодні для суспільства, як зазначає Г. Філіпчук, потрібне безперервне «духовне годування» культурою, зважаючи на те, що доводиться витримувати постійний диверсійний натиск з боку ерзац-культури, влади, від багатьох друкованих і електронних засобів масової інформації [Філіпчук Г. Українська культура та громадянськість // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 148-151]. Змушує замислитись й та обставина, що не завжди цьому може протистояти інтелігенція, низький соціальний статус якої нищить її національний і громадянський імунітет. Залежність, прирученість інтелігенції, зубожілий стан і приниженість, міграція розуму за кордон – ситуація, породжена стратегічними прорахунками влади, вкрай негативно впливає на становлення громадянського суспільства. Наступає той час, коли вихованість і освіченість повинні в Україні

стати не лише пріоритетом, але й економічною, морально-етичною категорією. Провідною парадигмою стає людиноорієнтована система громадянської освіти.

При цьому класичне правило освітньо-виховної діяльності «знати себе, поважати себе, відстоювати себе» зберігає нині свою значущість. Громадянськість, націєтворчі завдання, духовність людини зумовлюють впровадження на суспільному рівні таких цінностей, як «національний дух», «національний інтерес», «національна гідність», «національне право», «національна культура».

Впровадження у зміст громадянської освіти як універсальних, так і етнокультурних надбань уможливить будувати освіту й виховання на національній основі, **в українській інтерпретації**, переосмислюючи світовий розвиток і глобальні процеси з точки зору наших і планетарних досягнень, інтересів, світогляду, ментальності. Звичайно, що найґрунтовніші дослідження, історичний і політичний аналіз не гарантують однозначних оцінок і результатів. Необхідне об'єктивне бачення власної історії, культури, оскільки такий підхід забезпечує формування громадянської свідомості, політичної культури на вищому рівні.

Ефективним засобом здійснення цього завдання є українознавство як спеціальна галузь науки, що інтегрує знання з історії, археології, антропології, лінгвістики, етнографії, фольклору, правознавства, міфології, релігієзнавства, культурології, економіки, філософії, політології, етики, естетики, педагогіки, природознавства, а також оригінальний шкільний предмет українознавство, що вивчає Україну і світове українство у всіх координатах часопросторового розвитку [Кононенко П. Українознавство в розбудові громадянського суспільства // Українознавство. – 2003. – Число 4 (9). – С. 74-79].

Л. І. Горенко*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Сучасний етап цивілізаційного розвитку людства обумовлює нові умови функціонування культури в інформаційному суспільстві ХХІ століття. Переоцінка її ролі в українському суспільстві відбулась під впливом суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, що характеризують процес становлення української державності наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., динаміка яких актуалізує пошук новітньої моделі взаємодії культури та соціуму. Вирішення цього завдання може бути здійснено на основі концептуально переосмисленого змісту державної культурної політики із залученням сучасного методологічного інструментарію культурології.

Вагомий теоретичний і практичний міжнародний досвід у вивченні національних культурних політик накопичено міжнародними організаціями та

---

* к.мист. старший науковий співробітник відділу культурологічних досліджень Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

міжурядових інституціями – Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО, 1946 р.) та Радою Європи (РЄ, 1949 р.). Ці структури значною мірою визначають основні парадигми культурної політики як на міжнародному, так і на національному рівнях. Теоретичні дослідження проблем культурної політики, що з'явилися в Україні за часів незалежності, демонструють різнобічність підходів до визначення її суті. Так, у контексті глобальних гуманітарних і соціальних проблем українського суспільства, проблематика культурної політики представлена у працях вітчизняних філософів, політологів, соціологів (В. Андрущенко, Л. Губерського, С. Здіорука, С. Кримського, В. Кременя, М. Михальченко, І. Надольного, О. Семашко, В. Скуратівського та ін.). З позицій культурно-теоретичної та історико-культурологічної проблематики, у проекції визначення провідних соціально-культурних тенденцій, різноманітні аспекти культурної політики висвітлено у працях вітчизняних філософів, істориків, фахівців державного управління, культурологів (Ю. Богущкий, І. Дзюба, М. Жулинський, М. Попович, В. Шейко та ін.). Центром системного наукового осмислення та проектування культурної політики в Україні за останнє двадцятиріччя став Український центр культурних досліджень (УЦКД). У працях його дослідників (О. Гриценко, Н. Гончаренко, М. Стріха, О. Різник, В. Солодовник, Н. Цимбалюк) відображено концептуальне бачення культурної політики України у нових політичних реаліях, обґрунтовано її відповідність світовим тенденціям розвитку культури і суспільства. Завдяки методологічній новизні та полемічності праць вчених-дослідників УЦКД поняття «культурна політика» набуло нового, сучасного змісту.

Вперше у вітчизняній гуманітаристиці культурологічну концептуалізацію культурної політики здійснено сучасним вітчизняним вченим О. Кравченком у докторській дисертації «Культурна політика України: культурологічні аспекти концептуалізації та репрезентації» (Х., 2012). Дане дослідження стало вагомим підґрунтям для формування нового наукового напрямку у вивченні культурної політики як самостійного теоретико-методологічного концепту культурології. Незаперечний інтерес для дослідження становлять праці зарубіжних дослідників і фахівців культурної політики Європи (В. Болто, Е. Еверіт, Ч. Лендрі, С. Манді, Ф. Матарассо), які розглядають культуру як визначальний фактор розвитку сучасних суспільств. Так розвиток вітчизняної гуманітаристики стимулює подальші теоретичні пошуки у напрямку осмислення державної культурної політики України на основі використання методологічного потенціалу культурологічного аналізу з метою розширення проблемного поля культурології, поглиблення й уточнення змісту її основних концептів.

Відповідно до вищезазначених проблем перед науково-дослідними установами України та науковцями постають такі завдання: шляхом аналізу праць вітчизняних і зарубіжних вчених виявити провідні підходи до осмислення державної культурної політики у сучасному науковому дискурсі; здійснити експлікацію поняття «культурна політика» у культурологічному контексті з метою його впровадження у понятійно-категоріальний апарат культурології; визначити провідні тенденції розвитку національної культури та формування державної культурної політики України в соціокультурних умовах кінця ХХ –

початку XXI століть; виявити специфіку інформаційно-комунікаційних зв'язків між владою та громадськістю у процесі формування нормативно-правової бази сфери культури України; виокремити й обґрунтувати функції держави та її культурної політики у процесі вироблення сучасних форм і механізмів здійснення міжкультурного діалогу; охарактеризувати особливості здійснення міжкультурного діалогу у вимірах міжнародного співробітництва України в контексті євроінтеграційного простору наприкінці XX – початку XXI століття.

Насамперед виникає нагальна потреба здійснити комплексне дослідження державної культурної політики України кінця XX – початку XXI ст. на основі культурологічного аналізу, в контекст якого органічно поєднуються: філософсько-естетичні (самосвідомість, ідентичність, світогляд, світосприйняття, світовідчуття, діалогізм, культуротворчість), історичні (культурний розвиток, динаміка, еволюція, стратегія і тактика культуротворення) та мистецтвознавчі (картина світу, національна картина світу, художні цінності, художньо-творча діяльність) аспекти. Водночас, шляхом вивчення сучасних теорій і практичних підходів до осмислення культурної політики важливо підкреслити, що феномен культурної політики є складовою широкої дослідницької проблематики вітчизняної та зарубіжної гуманітаристики, наукова розробка якої відбувається у філософському, соціологічному, історичному, політико-правовому, управлінському напрямках. Також необхідно обґрунтувати дослідження культурної політики на основі залучення наукового-дослідницького культурологічного інструментарію (культурфілософський аналіз, культурологічна компаративістика, феноменологічний опис, герменевтична інтерпретація, еволюціоністська теорія, структурно-функціональний, системно-діяльнісний, інтегративний та міждисциплінарний підходи).

Особливого удосконалення потребує понятійний апарат дослідження шляхом здійснення культурологічної експлікації поняття «культурна політика». При цьому враховувати, що невід'ємними його складовими є такі категорії, як: *картина світу* та *загальнонаціональна картина світу*, що виступає основним об'єктом культурної політики кожної конкретної національної держави; *субкультура* як ознака соціокультурної диференціації суспільства; *суб'єкти культурної політики*, що представлені, крім держави та державницьких інституцій як провідних суб'єктів культурної політики, творцями, виробниками, розповсюджувачами культурних цінностей, суспільними інститутами громадянського суспільства.

В умовах сьогодення набуває подальшого розвитку концепція стратифікації культурної політики. На сучасному етапі розвитку українського суспільства її повноправними суб'єктами виступають, крім держави та державницьких інституцій (державний сектор), творці культурно-мистецьких цінностей, виробники культурно-мистецької продукції, канали та мережі культурної комунікації, окремі громадяни, митці, працівники закладів культури, культурно-мистецькі об'єднання, громадські організації (комерційний, недержавний, неприбутковий сектор), що дедалі активніше стають впливовими учасниками культуротворчого процесу, а їхня діяльність формує вектори культурницького поступу України на міжнародному рівні.

Важливе значення набуває змістовне наповнення, дієвість та ефективність законодавства як механізму вдосконалення державної культурної політики, тому пріоритетними є функції держави та її культурної політики у виробленні сучасних форм і механізмів здійснення міжкультурного діалогу. Саме у вимірах практичної реалізації діалогової парадигми роль держави визначається *управлінською функцією*, яка полягає у збереженні культурних прав і національної ідентичності всіх етнічних груп та меншин; у практиці міждержавних культурних взаємин культурна політика виконує *комунікативну функцію*, виступає як механізм, що забезпечує відкритість і взаємодію культур; роль держави у збереженні національних культурних цінностей активізує її *охоронну функцію*; участь державних інституцій у реалізації міжкультурного діалогу на рівні європейських урядових і неурядових структур через транскультурне партнерство, здійснення програм культурно-освітніх обмінів тощо дозволяє виокремити освітньо-виховну функцію культурної політики Української держави впродовж XX – початку XXI століть.

В. В. Лучанська*

АКСІОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ ЕКОЛОГІЇ КУЛЬТУРИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аксіологічна функція екології культури в інформаційному суспільстві дає можливість виробити ціннісні орієнтації людини, коригувати норми поведінки та ідентифікувати себе у суспільстві, є методологічною основою розвитку сучасної культурології. Аксіологія (з грецьк. *axios* – цінність і *logos* – слово, поняття) – вчення про цінності, філософська теорія загальнозначущих принципів, які визначають спрямованість людської діяльності, мотивацію людських вчинків. Людина як єдиний представник світу живого, що володіє розумом і свідомістю, несе відповідальність за збереження оптимальних умов свого подальшого існування. Настав час історично зворотнього: переведення людини від статусу «царя природи» до «громадянина природи» [1, 25]. Перший моральний постулат: не знищуй нічого живого без крайньої потреби, адже воно живе не лише для себе. Другий моральний постулат: люби живу природу, якою вона є, не переобтяжуй і не змушуй її завчасно змінюватися. Третій моральний постулат: якщо хочеш милуватися красою природного довкілля, не засмічуй його надмірно. Четвертий моральний постулат: учись у Природи і вона допоможе тобі вирішити всі твої проблеми. Адже її проблеми – це твої проблеми [2, 61]. Цінності є носієм і провідником духовних начал у сферу людської свідомості. Питання цінностей в освіті розглядалися такими науковцями, як О. Вищневський, В. Білоусова, О. Сухомлинська, Н. Щуркова та інші. Філософські проблеми природи цінностей (в т. ч. моральних, економічних, естетичних тощо) вивчає аксіологія.

---

* к.пед.н., доцент Кримського факультету Київського національного університету культури і мистецтв.

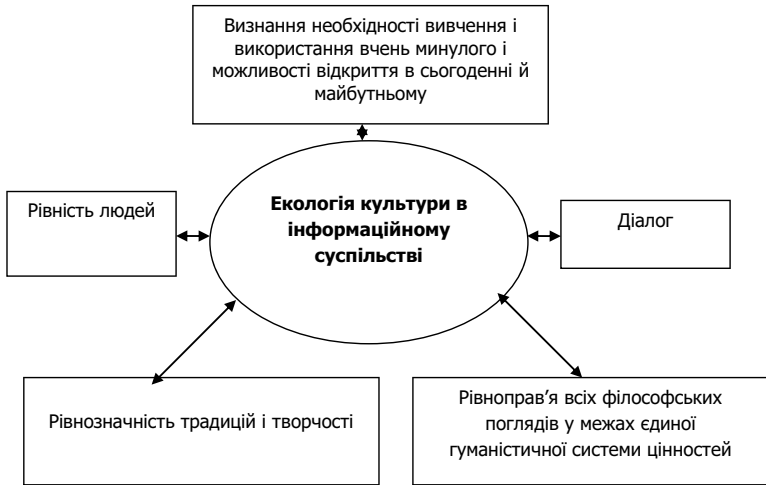

Рис. 1. Аксиологічна функція екології культури в інформаційному суспільстві

Таким чином, аксиологічна функція – важлива складова екології культури в інформаційному суспільстві при вивченні процесів, пов'язаних із засвоєнням індивідом певної системи культурних цінностей і норм.

1. Крисаченко В. С., Хилько М. І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. – К.: Знання України, 2002. – 598 с.
2. Любіч О. О., Гаца О. О. Екологія та культура. – К.: Українське національне відділення Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності. – 2004. – 72 с.
3. Лучанська В. В. Методологічні підстави теоретичного аналізу екології культури в інформаційному суспільстві: Монографія. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2011. – 194 с.

В. А. Клименко,* А. В. Клименко**

СЛОБОЖАНЩИНА В ІІІ ІКОНІ

Проблема діалогу науки і богослов'я виникла ще в епоху Середньовіччя. Особливої актуальності вона набула у ХХІ ст., оскільки дуже гострим є питання моральності науки, її відповідальності за майбутнє людства. Одним із напрямків такої співпраці можуть бути дослідження в галузі українського іконопису.

Питання розвитку українського мистецтва XVII-XVIII ст. в сучасній науковій і публіцистичній літературі є одним із особливо актуальних. Багато дослідників визначають головним напрямком мистецтва цього періоду козацьке бароко, інші вважають його українським відродженням, ще інші наголошують на його відокремленості, суто українській національній специфічності.

* к.і.н., доцент Сумського державного університету;

** студентка Сумського державного університету.

Початок дослідження культурної спадщини Слобожанщини відноситься ще до першої половини XIX століття. Це, передусім, праці о. Філарета (Д. Г. Гумілевського) [5], в яких досить детально описується становище як церковних будівель, так і іконописних творів.

Пізніше дану проблему досліджували С. Таранущенко [9], Ф. Ернест [2], М. Шумицький [8] та ін., які також, відзначаючи певний вплив західноєвропейських напрямків, звертали увагу на специфіку національного стилю. В другій половині XX ст. проблема українського стилю в мистецтві Слобожанщини та Лівобережжя займались Г. Логвин [3], Ю. Нельговський [4] та багато інших.

Майже всі дослідники не обійшли увагою одну з найвизначніших пам'яток Слобожанщини – всесвітньо відому чудотворну ікону Охтирської Богоматері, яка довгі роки зберігалась в Покровському соборі Охтирського монастиря.

Слобожанський іконопис, починаючи з XVII ст., набуває певних специфічних рис. Це, по-перше, золоте рельєфне тло, яке заповнювалось орнаментом (рослинним або геометричним); по-друге, більшість слобожанських ікон спеціалісти відносять до так званих «черкаських» (козацьких). Вони відрізнялись яскравістю, різноманітністю. По-третє, на Слобожанщині з XVIII ст. поширюються левкасні (рельєфного ліплення) ікони Божої Матері. Це, як відзначають мистецтвознавці, має глибокий зміст, і пов'язано з біблійними поняттями горішнього і долішнього світів [7]. По-четверте, до канонічних типів зображення Богоматері додалися місцеві риси. Слобожанські іконописці створювали акафістні ікони, тобто написані для молитов та акафістів. Такі ікони мали напис «радуйся, Невісто Неневісна».

Чудотворна ікона Охтирської Богоматері має свою історію. Іконографія образу походить від пророцтв про її особливу «чудотворність» і очищеність від «чрева матері», переказаних сирийським богословом IV ст. н.е. Єфремом Сириним. Ці ідеї були покладені в основу композиції слобожанського образу.

Образ Богоматері на цій іконі відрізняється від інших відомих образів. Це рідкісне зображення Матері-отроковиці без немовляти – Ісуса. На темному тлі ікони рельєфно проявляється православне розп'яття з Ісусом Христом, який ніби стоїть на хресті.

Зображення Богородиці без мафорію з характерним жестом складених рук, як свідчать спеціалісти, в Україні зустрічається ще на фресках XIV ст. (Закарпаття) [1]. Вважається, що такі зображення, характерні для італійського проторенесансу (XIII-XIV ст.), зустрічаються, крім Західної України, і на Сумщині («Ченстохівська», «Дубовичська», «Жировецька» на ін.). Це дає підстави стверджувати, що, ймовірно, майстри краю були досить добре обізнані з напрямками світового живопису, насамперед італійського.

Існує давній переказ про явлення цієї ікони. Вважається, що це відбулось 2 (15) липня 1739 року [5; 9].

В праці о. Філарета «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» відмічається, що священник Покровського храму Василь Данилов, купив нову косу і хотів випробувати її на траві, яка росла біля храму. Коли він почав косити, то побачив у траві сяючу ікону «старого великоруського письма».

Священик благоговійно переніс ікону в свій дім, а пізніше – в Покровський храм [5, 266].

У 1761 р. Святійший синод визнав ікону Охтирської Богоматері чудотворною [7].

Є непідтверджені дані про те, що у 1903 р. ікону було вивезено до Санкт-Петербурга на реставрацію і більше вона не повернулась до Охтирки. Проте до наших днів образ Охтирської Богоматері є одним із найулюбленіших на Слобожанщині.

Таким чином, чудотворна ікона Охтирської Богоматері є єдиною іконою серед Богородичних образів з датою явлення та зображенням імперського символу – двоголового орла, що є її визнанням державною владою і знаком Торжества православ'я.

Слобожанський образ акумулював як іконописні традиції Давньоруської держави, так і значний вплив стилістичних особливостей західноукраїнського живопису пізнього бароко та класицизму.

1. Этингоф Е. Образ Богоматери: очерки византийской иконографии IX-XIII веков. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 312 с.
2. Ернест Ф. Українське мистецтво XVII-XVIII віків. – К., 1919.
3. Логвин Г. Н. Украинское искусство (X-XIII вв.). – М., 1963.
4. Нельговський Ю. Архітектура другої половини XVI - першої половини XVIII ст. // Історія українського мистецтва в 6 томах. Т. 2. – К., 1967. – С. 56-106.
5. Филарет (Гумилевский Д. Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: В 3 т. Т. 1. – Х.: ХЧМГУ, 2006. – 332 с.
6. Фомин П. Церковные древности Харьковского края. Историко-археологический очерк. Вып. 1. – Х.: Епархиальная типография, 1916. – 181 с.
7. Шередега Н. Охтирська ікона Божої Матері // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 4. – С. 107-109.
8. Шумицький М. Український архітектурний стиль. – К.: Друкарня 2-ої артілі, 1914. – 60 с.
9. Юрченко Н. С. Икона Пресвятой Богородицы, именуемая «Ахтырская» (із приватного архіву).

О. Б. Ярошинський*

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Що таке бібліографія? З одного боку, це тільки початковий рівень наукових досліджень. Із пошуку і вивчення того, що вже зроблено попередниками, починається будь-яка дослідницька робота. Вивчення друкованих джерел ще не робить людину науковцем, але без цього вивчення неможливе й становлення наукової особистості, тому значення роботи бібліографів, які вивчають бібліотечні документи неможна недооцінювати. Ми знаємо імена визначних українських істориків, які велике значення надавали бібліографічній роботі. Це і Мирон Кордуба, який все життя був залюблений у бібліографічну роботу і свого часу зібрав картотеку «Бібліографія історії України», що налічувала понад 70 тис. назв друкованих праць. Український бібліограф Іван Калинович зібрав

---

* к.і.н., провідний науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії.

картотеку із 300 тисяч назв та надрукував у 1924 р. довідник «Бібліографія українознавства за 1914-1923 рр.». Коли ми говоримо про історичні витоки українознавчої науки, то згадуємо про Сергія Єфремова та про його бібліографічний довідник «Українознавство» (1920).

У кожній науковій дисципліні намагаються фіксувати надруковане у спеціально підготовлених покажчиків. В Інституті українознавства теж ведеться бібліографічна робота. Підготовлено багато бібліографічних довідників. Цього разу нам вдалося зібрати й опублікувати довідник про друковані праці, в яких йдеться про місце українознавства в системі освіти, науки, культури і державотворення сучасної України (Ярошинський О. Б. Українознавство в умовах розбудови незалежної України (1989-2012 рр.). – К., 2013. – 224 с.).

Для наших колег, які розпочинали справу відродження українознавства, сучасне українознавство є реалією, що триває в набагато довшому відрізку часу, ніж, наприклад, для тих, хто долучився або долучається до цього явища порівняно недавно. Але, щоб зрозуміти українознавство, обов'язково потрібно відчувати всю напругу, дух часу останніх двох десятиріч. У цьому неабияк допомагають бібліографічні пошуки, хоча також потрібно пам'ятати, що вихід друком тієї чи іншої статті, книжки є важливим свідченням розвитку українознавчої думки, але не єдиним.

Головним принципом бібліографа є укладання систематизованих списків літератури тільки після перегляду самої літератури *de visu*, тобто своїми очима. А вже коли натрапляєш на ці праці, особливо на ранні, заховані по різних газетах, рідкісним на сьогодні збірникам, то неможливо відірватися, щоб не перечитати і не спробувати уявити, якого значення набувала тоді та чи інша публікація.

Особливо притягують увагу перші, спочатку неспіливі, а потім більш чіткі вислови про українознавство. Коли натрапляєш, наприклад, на червневий номер журналу ЦК Компартії України «Під прапором ленінізму» за 1990 р. і читаєш статтю професора Київського університету імені Тараса Шевченка і віце-президента Республіканської асоціації українознавців Петра Петровича Кононенка, в якій він розповідає про розвиток українознавства, про завдання осередків українознавства, про потреби створення університету українознавства, трактує створення міжнародної і республіканської асоціацій як етапних подій у розвитку української культури та самосвідомості народу, і разом з тим знаєш, що доти українознавство було затавроване як вороже і буржуазне, і про нього можна було говорити або погано або ніяк, то починаєш відчувати такий самий шок, що можливо відчували всі 221 тисяча читачів журналу, що очікували ХХVIII з'їзду КПУ, перед яким в цьому ж номері компартія України заявляла про свою вірність справі Жовтня, соціалістичному вибору і марксизму-ленінізму. Свою вірність справі Жовтня редакція журналу виявила в тому, що дещо переінакшила у тексті, а це видно, бо ця стаття була надрукована ще й у газеті «Літературна Україна». Але навіть в тому вигляді слово, сказане Петром Кононенком на той час, було нечуваним, сміливим, але це було, і зафіксується завдяки тому, що про це ми будемо пам'ятати, у тому числі і за допомогою цієї скромної праці.

Зібрана тематична бібліографія має бути корисною для широкого кола українознавців, адже ми зробили спробу зібрати та певним чином упорядкувати всі наявні назви праць, що стосуються досліджень історичних засад українознавства, теоретико-методологічних проблем українознавства, інституційного розвитку українознавства як чинника державотворення, формування національної свідомості, громадянського суспільства, а також публікацій про досвід впровадження наукового українознавства в систему освіти.

Довідник містить 1762 назви таких праць. Ми старалися нічого не пропустити, врахувати всі відомі публікації. Але час не стоїть на місці, не встигла книжка з'явитись, як вийшов черговий номер журналу «Українознавство», і там є вже нові дані, нові дослідження, які чекають опрацювання. Бібліографічна робота триватиме, бо вона сама по собі цікава, а в ширшому сенсі вона дає можливість додати щось нове до української національної бібліографії – «візитної картки національної культури», що відображає духовний, інтелектуальний і науковий потенціал держави. Без створення національної інформаційно-бібліографічної системи неможливе включення до світового інформаційного простору, визнання України на міжнародному рівні.

РОЗУМІННЯ ВЗАЄМОДІЇ У ФІЛОСОФІЇ І РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ

А. В. Кальянов*

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ В ГАЛУЗІ РЕЛІГІЇ

Державу формують релігійні, економічні, правові та інші фактори. Єдина релігія може об'єднувати в одну державу декілька націй. Якщо національний дух стає сильнішим за релігійний дух, боротьба між різними націями, об'єднаними однією релігією, посилюється, і кожна з цих націй прагне незалежності. У випадку, коли релігійний дух перемагає національний і різні нації об'єднуються в рамках однієї релігії, відбувається протилежне, далі знову бере гору національний дух [1].

У цьому зв'язку актуальною проблемою є перегляд на державному рівні деяких правових підходів у сфері взаємовідносин держави та релігії. Аналіз свідчить, що в Україні та окремих її регіонах ситуація нестабільна, а можливі міжконфесійні конфлікти є руйнівними чинниками в розбудові громадянського суспільства.

Найбільшу напруженість у суспільство вносять взаємовідносини православних церков і православних з греко-католиками. В сучасний період ускладнилось відносини між історичними церквами й неорелігіями, сектами, які активізували свою діяльність на фоні розбіжності традиційних релігій і заострення соціально-політичних суперечностей.

Міжцерковний конфлікт в Україні має системний характер і відбивається на політичному, національному, богословсько-ієрархічному та парафіяльному рівнях. Основними чинниками його посилення є: стихійне релігійне відродження, перерозподіл сфер впливу церков, насильницька і швидка українізація суспільного життя, у т.ч. релігійно-церковної сфери.

В Україні серед значної кількості релігій найбільш розповсюдженим і впливовим є православ'я, яке перевищує 50% загальної кількості релігій.

Оптимізувати міжконфесійні відносини може чітка, зважена та послідовна політика держави в сфері релігії, заснована на принципах толерантності, гуманізму, милосердя, ненасилля, об'єктивності, духовності, діалогічності між релігією, наукою та суспільством. Незважаючи на те, що держава в Україні відокремлена від церкви, вона повинна захищати права і свободи громадян, у т.ч. свободу віросповідання, яка гарантована Конституцією України. Державні інститути, суспільні організації та політичні партії не повинні лобювати інтереси окремої конфесії. У випадку порушення вимог чинного законодавства стосовно прав і свобод особистості винні особи несуть юридичну відповідальність.

Маса розбіжностей і суперечностей у традиційних релігіях породжують активізацію діяльності сект і нових релігій. У цьому зв'язку одним із пріоритетів

---

* д.мед.н., професор, заступник директора з наукової роботи Донецького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

релігійної політики держави є її опозиція стосовно сект, які розглядаються як опозиційна сила у ставленні до церкви та релігійних організацій.

Згідно зі ст. 35 Конституції України, кожний громадянин може сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати жодної. Це право втілено у Законі України «Про свободу совісті і релігійних організацій» (1991).

Аналіз чинних нормативно-правових актів у сфері релігії свідчить, що в цілому релігійна політика держави не є досконалою. В цьому напрямі необхідно вдосконалити й упорядкувати контроль за порядком реєстрації і діяльності новостворених організацій, посилити об'єктивне висвітлення роботи релігійних організацій у мас-медіа, виокремлювати та привертати увагу населення до проблем релігійного життя країни. Слід відзначити, що права та свободи релігійних організацій повинні обмежуватися законом, який би захищав конституційні свободи, мораль, здоров'я, забезпечував безпеку населення і держави.

Сьогодні найбільшою довірою в українців користується церква (66,5%), про що свідчать результати соціологічного опитування, проведеного Центром Разумкова. На другому місці знаходяться українські мас-медіа (61%), далі йдуть російські засоби масової інформації (46,7%), західні ЗМІ (46,0%), громадські організації (40,2%), профспілки – (35,1%), Національний банк України (28,8%), суд в Україні (22,7%), політичні партії (21,2%).

Проте використання потенціалу релігійних організацій у сфері профілактики правопорушень, навчання і виховання, формування у віруючих законослухняної поведінки, поваги до правил співжиття, високих моральних устоїв потребує не тільки покращення, але й якісно нового оформлення.

Таким чином, в сучасних умовах становлення громадянського суспільства в Україні необхідно удосконалити політику держави в галузі релігії, гармонізувати взаємовідносини держави, релігії та церкви.

1. Мирошник Д. Політика держави в галузі релігії: шлях до істини й досконалості // XXI століття: Альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія: Матеріали III міжнародної науково-теоретичної конференції 21-22 травня 2004 року. – Част. 2. – К.: Фенікс, 2004. – С. 149-153.
2. Наибольшим доверием пользуется церковь // Приазовский рабочий. – 2013. – № 28. – 13 февраля.

В. О. Бобровицька*

МАРКСИЗМ І РЕЛІГІЯ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Виникнення першого в історії наукового світогляду – діалектичного та історичного матеріалізму – призвело до появи наукової форми атеїзму як невід'ємної риси світогляду пролетаріату. Швидкий розвиток капіталізму в першій половині XIX ст., формування промислового пролетаріату і розгортання його класової боротьби означали, що на історичну арену вийшов новий клас – клас робітників, світоглядом якого став марксизм.

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Матеріалістичне розуміння історії дало можливість К. Марксу і Ф. Енгельсу зрозуміти релігію як своєрідну форму відображення буття і пояснити її виникнення та існування матеріальними умовами життя суспільства.

Домарксистський атеїзм бачив своє завдання в тому, щоб пояснити релігію з її земної основи, обмежуючись, таким чином, лише критикою релігії. Марксистський атеїзм бачить своє завдання не в тому, щоб просто ще раз піддати релігію критиці, а в тому, щоб революційним шляхом перетворити земне життя, створити суспільство, в якому існування релігії стане зайвим. Марксистський атеїзм, звернений до трудящих і експлуатованих, не випадково став найбільш масовим світоглядом.

У своєму розумінні сутнісних характеристик релігії як форми суспільного світогляду К. Маркс виходив з того, що не релігія створює людину, а людина створює релігію, що «релігія є самосвідомість і самопочуття людини, яка або ще не знайшла себе, або вже знову себе втратила». Релігія створюється суспільством, «мінливим світом», що є загальною теорією цього світу. Релігійну убогість К. Маркс розглядав як вираження дійсної убогості, протест проти неї. «Релігія – це зітхання пригнобленої тварі, серце безсердечного світу, подібно до того, як вона – дух бездушних порядків. Релігія є опіум народу». Боротьба проти релігії повинна бути підпорядкована спільній меті – визволенню народу від гноблення, вихованню в ньому здібності до історичної дії. Критика релігії скидає з ланцюгів рабства фальшиві квіти, звільняє людину від релігійних ілюзій для того, щоб вона мислила і діяла, змінюючи світ, який її оточує. Класичним стало марксистське визначення релігії: «Будь-яка релігія є ні чим іншим, як фантастичним відображенням у головах людей тих зовнішніх сил, які панують над ними в їх повсякденному житті, – відображенням, в якому земні сили приймають форму неземних».

Якщо домарксистський атеїзм виходив з того, що основою релігії є невігластво мас і що шлях до звільнення від релігії лежить у просвітництві, то Маркс і Енгельс довели, що релігія виникла через дію причин, закладених у самій організації людського суспільства. Релігія є не результатом неучтва або навмисного обману (хоча вона зовсім не виключає ні того, ні іншого). Вона – необхідний продукт такого суспільного ладу, де людина перебуває в стані рабської залежності від пануючих над нею сил. Соціальні корені релігії полягають у тому, що в умовах класового суспільства релігія захищає інтереси панівних класів, виправдовуючи всі форми експлуатації і гноблення. Але якщо релігія коріниться в певній класовій структурі експлуаторського суспільства, то це значить, що подолати релігію тільки шляхом поширення освіти не можна. Це можна зробити лише шляхом знищення тих класів, чий інтерес захищає релігія і які підтримують її існування: «Безсилля експлуатованих класів у боротьбі з експлуаторами так само неминуче породжує віру в краще загробне життя, як безсилля дикун в боротьбі з природою породжує віру в богів, чортів, у чудеса тощо».

Марксизм, будучи матеріалістичною філософією, стоїть на позиціях боротьби з релігією. Але він йде далі за будь-яку іншу форму матеріалізму, науково пояснюючи джерело релігії в експлуаторському суспільстві. Якщо

буржуазний матеріаліст причиною існування релігії вважав невігластво мас і тому вбачав своє завдання в їх освіті, в пропаганді атеїзму як єдиного засобу боротьби з релігією, то марксист стверджує, що в сучасних капіталістичних країнах релігія має соціальні корені, які потрібно викоринити. Такими коренями релігії є соціальне гноблення трудящих, їх безпорадність перед сліпими силами капіталу.

Але загалом марксизм не можна обмежувати лише атеїзмом. Власне, метою Марксової теорії було подолання суб'єктно-об'єктних відносин, де людина є метою певних соціально-економічних відносин, а не знищення самої релігійної свідомості. Він прагнув подолати капіталістичне виробництво, засноване на приватній власності, яке сприяло відчуженню людини від результатів виробництва та суспільства, де релігія виступала одним із чинників цього відчуження. На думку Маркса, Бог є відчуженням людської сутності, віддаленою від людини і протиставленою йому. Подолання відчуження може створити такі відносини, де людина стане не засобом, а метою спілкування. Зв'язок із трансцендентним відокремлює людину від суспільства, від самої себе. Концепція Маркса мала на меті не тільки пояснювати світ, скільки його змінити, подолати «відчуження людей від людей».

Відчуження полягає в опрідметненні свободи; кінцевий продукт діяльності здобуває, або «ніби здобуває» власну раціональну свободу для суб'єкта, а суб'єкт (людина) опрідметнюється, шляхом залучення до опрідметнених суспільних відносин.

Отже, марксистське тлумачення сутності релігії у наш час потребує нової критичної, переосмисленої оцінки. Позаяк історичні реалії дають підстави стверджувати, що марксизм був не просто атеїстичним світоглядом, а об'єктивно набув форм своєрідної суспільно-політичної релігії зі всіма реакційними наслідками, які сам же К. Маркс і заперечував.

Т. М. Кучера*

СЕНС ЖИТТЯ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ

Проблема сенсу життя має низку аспектів: філософський, соціологічний, етичний, релігійний, соціально-психологічний. У категорії «сенси життя» відображається змістовна наповненість життя, розуміння свого призначення у світі, цільова спрямованість, ціннісна орієнтованість, те, заради чого варто жити. Поява смисложиттєвої, або екзистенційної проблематики в історії людської духовності свідчить про зростання свободи людини, якщо під свободою розуміти можливість вибору.

Сенс та мета життя людини полягають у зміні навколишнього світу заради задоволення потреб. Це незаперечно. Але, змінюючи зовнішню природу, людина змінює і свою власну природу, тобто змінює, розвиває саму себе.

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Більше того, не змінюючи себе, людина не могла б успішно змінювати навколишній світ.

Мета життя передбачає щось свідомо обране, тобто єдино розумний шлях, коли людина діє згідно зі своєю природою. Цей шлях буде обраний вільно, а не заданий іншими.

Тільки про людину достеменно відомо, що вона здатна: по-перше, ставити собі питання про власне місце та призначення у світі; по-друге, залежно від відповіді на це питання обирати з-поміж можливих варіантів спосіб власної реалізації, власний життєвий шлях, тобто тільки людина має право вибору.

Людина часто ставить собі питання: «Чи має життя взагалі сенс, і якщо так – то який саме? У чому сенс життя? Чи життя є просто нісенітниця, беззмістовний, нікчемний процес природного народження, розвитку, дозрівання, в'янення та смерті людини, як і будь-якої іншої органічної істоти?» [1, с. 125]. Відповіді на ці питання залежать від віросповідання, світогляду суспільства, світогляду нас і наших батьків, соціального стану, рівня освіти, психічного стану та багатьох інших факторів. Від цього залежить, як складеться наше життя.

У певному розумінні ці питання рівнозначні таким питанням: «Чи є природа людини такою, що лише певний спосіб життя робить її щасливою?», «В ім'я чого та задля чого живе людина на землі?»

Рано чи пізно ці питання хвилюють кожного, хто наділений свідомістю, хто усвідомлює себе як особистість. І кожному доводиться визначатися в них самостійно, адже ці проблеми мають особистісний, інтимний характер. Запитання «навіщо» й «задля чого» нерідко виникають під впливом зовнішніх подій і явищ. Усілякі невдачі й незгоди, страждання й болі, недуги й смерть – усе це призводить до того, що мета нашого існування починає викликати сумнів і ми замислюємося про його сенс.

Проблема сенсу життя особливо вагомо постає тоді, коли загострюються почуття людської особистості, коли людина відчуває потребу в самореалізації, осмисленні свого призначення, своєї ролі в суспільному розвитку.

I. Кант вважав, що «найвище покликання людини – вміти належним чином визначити своє місце в процесі творення й правильно зрозуміти, чим вона має бути, щоб стати людиною» [2, с. 19]. Те, чого I. Кант вимагав від людини, не що інше, як знати, у чому сенс життя.

Сенс життя – те, заради чого варто жити, це результат, підсумок життя. Сенс життя – морально-світоглядне уявлення людини, за яким вона зіставляє себе і свої вчинки з найвищими цінностями, ідеалами, виправдовуючись перед собою та іншими.

Уявлення про сенс життя складаються в процесі діяльності людей і залежать від їх соціального становища, змісту розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння, конкретної історичної ситуації. Виникнення уявлень про сенс життя пов'язане із зародженням самосвідомості, з появою можливості вибору. За словами Е. Фромма: людина – єдина тварина, для якої власне існування є проблемою; вона повинна її розв'язати, і їй від цього нікуди ні подітися [3, с. 14].

Суттєвою рисою людського буття є його здатність ставати проблемою для самого себе. Проблема місця, ролі, призначення людини у світі, сенсу її життя є вічною. Можна згадати всім відоме загадково-містичне шекспірівське питання, що вкладено в уста Гамлета: «Бути чи не бути?» Воно містить у собі глибинний зміст не тільки пошуку сенсу життя, а й паралельно з ним – моральну орієнтацію особистості, яка й виникає, у свою чергу, з пошуків сенсу життя. І це питання залишається віковично риторичним для всіх наступних поколінь.

Розвиток цієї проблеми у свідомості людей пов'язаний з муками совісті, нерозділеним коханням, бідністю, хворобами тощо. Однак основна причина її виникнення полягає в усвідомленні людиною своєї смертності, скінченності свого існування. Людина як біологічна істота є смертною. Саме невідворотність смерті надає земному життю необоротного та неповторного характеру. Переконання, що життя на землі дається лише один раз, змушує відноситися до нього з усією серйозністю. І справді, якби життя людини було вічним, то вона могла б дозволити собі на якийсь час абстрагуватися від цієї проблеми. Безсмертній людині ніколи не пізно почати життя із розумінням. А можливо, її вважали б цікавим би сенс життя.

Цього не може уникнути смертний, задумуючись, чи є в людському житті те, що не зникне разом зі смертю. Для смертної людини існування становить нескінченну цінність. М. М. Пришвін вважав: «Життя – це боротьба за безсмертя». Життя і смерть – вічні теми духовної культури людства, які обмірковували пророки й основоположники релігій, філософи, діячі мистецтва і літератури, педагоги і медики. Навряд чи знайдеться доросла людина, яка рано чи пізно не задумалася б про сенс свого буття, майбутньої смерті і досягнення безсмертя.

Сенс людського життя, з точки зору філософії, завжди полягав в намаганні перебороти страх смерті, а життя розглядалося як підготовка до гідної смерті. Відомий вірменський філософ Давід Анахт саму філософію визначав як «роздуми про смерть» [4, с. 93].

Вічна мудрість закладена в латинському афоризмі «memento mori» («пам'ятай про смерть»). Пам'ятати, звичайно, не для того, щоб впадати в паніку, не піддаватися апатії, а глибше зрозуміти життя і своє місце в ньому. Адже, так чи інакше, людина мусить думати про насущене і відповідно торувати свій життєвий шлях.

Невідворотні колізії суспільного життя постійно ставлять перед людиною і, відповідно, наукою так звані «вічні» питання. Серед цих питань одне із цільних місць займають пошуки сенсу життя. Рано чи пізно людина має перейти від питання «Ким бути?» до питання «Якою бути?». Саме тоді виникає питання про сенс життя.

Проблема сенсу життя – це проблема морального вибору, що залежить від спрямованості особистості, від її ціннісних установок та орієнтацій. Не можна беззастережно стверджувати, що сенсів життя існує стільки, скільки людей. Кожна людина, обираючи життєвий шлях, орієнтується на загальне уявлення про сенс людського життя, хоча іноді і не копіює його.

У розумінні проблеми сенсу життя сформувався дві принципово

протилежні точки зору:

– турбота людини лише про себе, своє спасіння, благополуччя, самовдосконалення, самореалізацію;

– сенс життя не обмежується існуванням індивіда і полягає у служінні Богу, Батьківщині, певній ідеї, науці тощо. Окрему людину розглядають лише як засіб. Такий підхід іноді видається дуже високим, піднесеним, а тому привабливим. Проте історія свідчить, що заради сумнівних і псевдовеликих ідей загублено мільйони людських доль.

Очевидно, сенс життя треба шукати між цими крайнощами – граничним егоїзмом і фанатичним альтруїзмом. Існування різних точок зору на проблему сенсу життя є природним явищем. Важливо тільки враховувати, що в моральному житті віра в наявність сенсу життя відіграє істотну роль. Без неї життя людини справді втрачає смисл.

Сенс життя не дається, не задається, його треба вибрати, утворити, довести, якщо людина свідомо прагне його пізнати. Сенс життя – це мета, заради якої витрачаються розумові зусилля, час, фізичні та духовні сили спрямовуються у всій повноті на її досягнення. Саме цим людина стверджує себе, стверджує своє безсмертя.

Щоб знайти правильну відповідь на питання: «Для чого я живу?», «Який сенс нашого життя?», кожен повинен пізнати самого себе, точніше - свої бажання. А це досить непроста справа. Ми найчастіше думаємо про себе зовсім не так, як думають про нас інші. Кожен повинен чесно відповісти самому собі, чого він хоче: слави, пошани, матеріально забезпеченого життя, радості творчості, пізнання світу, служіння людям? Наші бажання можуть бути мінливі, а часом і просто суперечливі. З одного боку, людям часто хочеться пригод, ситуацій, у яких вони могли б проявити себе, з іншого - вони звикли до тиші й зручності міської квартири, уникають гострих конфліктних ситуацій.

Необхідно вибудувати ієрархію своїх бажань, розташувати їх за ступенем важливості для самого себе: визначити, що ж є для нас головним, без задоволення яких потреб життя здасться тягарем, а від чого можна й відмовитися, чим можна знехтувати. Уявлення про сенс життя допомагають людині бути, не скорятися мінливості злигоднів життя і, незважаючи ні на що, досягати поставленої мети.

«Пізнай самого себе», - говорив Сократ. Багато помилок, крах усіх сподівань, людських доль виникають саме з неухважності до самого себе, через відсутність об'єктивного аналізу своїх бажань, їхньої мінливості, через нехтування золотим правилом, що не можна жити тільки сьогоднішнім днем і хвилиний настроїв поширювати на все життя.

Однак одного самопізнання, зрозуміло, ще недостатньо. Адже життя кожної людини потрібне не тільки їй, але й іншим людям, суспільству. Для правильного розуміння сенсу життя необхідно усвідомити свій зв'язок з буттям, розвитком усього суспільства, зрозуміти його значення для себе й себе для нього. Це можливо, якщо людина буде жити не тільки своїми справами, але й справами інших людей, їхніми інтересами, якщо пройде життєву школу не тільки радощів, але й труднощів, горя і втрат.

Сенс життя здобувається у свідомому творенні життя – створенні себе згідно із загальноприйнятим ідеалом і налагодженні стосунків з іншими людьми, середовищем взагалі. Реалізуючи своє призначення бути людиною, особа здобуває справжню повноту буття, тобто сповнює його сенсом.

Життя кожної людини – це унікальне поєднання можливостей. Максимально здійснити їх, зберегти здійснене та передати для подальшого розвитку прийдешнім поколінням, нащадкам – можливо в цьому і полягає смисл життя? Наповнити життя сенсом – це означає вкладати всі свої духовні здібності в кожну ситуацію, «перетворювати суетне на вічне», знаходити у відносних цінностях абсолютний зміст. Сенс буття не є щось стале, раз назавжди здобути і незмінне, йому властива процесуальність, що є атрибутивною характеристикою духовності: зупинка в русі до само пошуку, до творчої взаємодії зі світом – це початок духовної смерті.

1. Жеребило І. Проблеми сенсу життя людини в українській середньовічній філософії: Монографія. – Л.: ЛБІ НБУ, 2004. – 223 с.
2. Гессен Й. Сенс життя. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2009. – 136 с.
3. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – 415 с.
4. Блощинська В. А. Практикум з етики: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2001. – 256 с.

Л. Д. Бабушка*

ПРОБЛЕМА ДУХОВНОСТІ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ БУДЕННОСТІ

Останнім часом у сучасній думці термін «духовність» поза сумнівом є маловживаним, що зумовлено, так званим розповсюдженим твердженням про унеможливлення застосування терміна «духовність» до сучасної культурної ситуації. Дана точка зору базується на тому аргументі, що теократичний характер сучасного світу відриває людину від трансцендентного. Інша позиція, цитуючи російську дослідницю Т. Масловську, ґрунтується на визначенні духовності як «здатності безпосереднього символічного впливу на соціальну матерію й значною мірою притаманна теоретикам культури постмодерну, коли організаційною формою культури виступає відсутність вказаного символічного обміну» [3, с. 231].

Традиційно представники світу творчості намагалися тримати дистанцію стосовно техніки, сприймаючи її як певний засіб автоматизації духу й творчого процесу. Проте у середині 80-х рр. ХХ ст. з'явилася точка зору, згідно з якою, до відродження духовності призведуть інформаційні технології, що є принципово новою сферою техніки, ба більше, за своїм масштабним впливом формуючи те, що М. Кастельс назвав культурою «реальної віртуальності». У зв'язку з цим радикально змінилося ставлення творчого світу до світу техніки. Теоретики постмодерну, зокрема О. К. Сікацький, стверджує, що сучасний митець не повинен боятися технократії, а повинен навчитися перемагати демонізацію

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

машини. Адже увесь Інтернет – це величезний текст, чи мовою традиції постмодерну, «гіпертекст», вузлами якого постають ідеї, поняття та їх симулякри. Звернення до будь яких ознак інтертекстуальності – цитатність, децентрованість, позамежовість, деперсоналізація – показує, що всі вони постають невід’ємними характеристиками мережі. Постмодерністські тенденції знаходять своє яскраве відображення і в художній культурі, пов’язаної з Інтернетом. Адже увесь Інтернет є формою і художнім вираженням творчості новими засобами. Дедалі більшого значення отримує здатність до імпровізації, до пошуку нових способів самовираження митцем. Поряд з цим дедалі більшого розповсюдження набуває принципово інша думка: стосовно нової культури мова йде не про відсутність духовності й не про відродження традиційної, а про створення альтернативи традиційній духовності, яку пов’язують із виникненням нового символічного ряду, носіями якого є ЗМІ.

Цю тенденцію про неприйняття реальності простежив, починаючи від мистецтва романтизму, В. Гейзенберг, відзначаючи пов’язану з цим втрату змістовності. Він стверджував, що «зверненням на відсутність визначених форм ніколи не можна по-справжньому охарактеризувати мистецтво й науку, оскільки сама сутність цих духовних спрямувань полягає в тому, щоб давати образ змісту і, відповідно, створювати форму» [1, с. 323]. Представник української традиційної духовності Г. С. Сковорода метою творчості проголошує удосконалення «сродної праці», доручене (довірене) людині Богом. Однак при цьому важливо уникнути спокуси, щоб у певний момент ця сама творча енергія, яка спрямована на удосконалення світу, не зіткнулася з проблемою перетворення світу, створення нового.

Завданням гуманітарних наук стосовно медіа є дослідження того, як ті чи інші комунікативні ресурси й практики змінюють сферу смислів, цінностей і поведінки. Зміни, які вносять новими медіа в буденність, очевидні на підставі як особистого феноменологічного досвіду, так й аналізу ЗМІ. Йдеться не лише про певну залежність користувача від соціальних ресурсів, але водночас про трансформацію особистих стосунків у групах, підміни змісту категорій «друг», «знайомий», про нові принципи структурування життєвого часу. Ще К. Г. Юнг показав, що колективність існує не тільки як зовнішня сила суспільного буття, а і як внутрішній феномен заглиблення у надра індивідуальної психіки – колективне підсвідоме. Всі ці аспекти потребують ретельного вивчення, при цьому не спекулятивного, споглядального, а заснованого на переконливій фактологічній базі. Стосовно техніки та інформаційних засобів, то основне питання, як зазначає В. Гейзенберг, повинно торкатися саме ціннісних орієнтирів, а не використання техніки як такої. Варто пам’ятати, що віртуальність ще не дія, а лише можливість, проекція на неї.

1. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. – М.: Прогресс, 1987. – 368 с.

2. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 367 с.

3. Масловская Т. И. Проблема духовности в контексте культуры «реальной виртуальности» // Второй Российский культурологический конгресс с международным участием «Культурное многообразие: от прошлого к будущему». Тезисы докладов и сообщений. – СПб: ЭЙДОС, АСТЕРИОН, 2008. – С. 230-231.

М. Г. Кітов*

РЕФОРМУВАННЯ ВОЛОДИМИРОМ ПАНТЕОНУ НАДДНІПРЯНСЬКИХ БОГІВ: ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ

*«Бувають години, коли великі
доброчестя означають вірну загибель»
(Тацит)*

До введення християнства Володимир реформує пантеон наддніпрянських богів. Реформування – це відповідь християнству, а з іншого боку, утвердження княжої влади і класу воїнів-феодалів [див.: 2, с. 9]. З цим твердженням Б. О. Рибаківа можна повністю погодитися. Багатівікові торговельні відносини наддніпрянців з Візантією допомагали проникненню на українські землі християнських ідей. Культурологічним заслоном подібному проникненню і повинен слугувати пантеон. Проте у необхідності реформування пантеону проглядаються й три інші проєкції.

По-перше, після смерті Святослава Володимир, сину ключниці, випадає історично рідкісна нагода зайняти головний стіл Рюриковичів – Київський. Чи приймуть його кияни? Для цього потрібні неординарні дії. Володимир їх приймає. Приїхавши з Новгороду, він одразу повертає наддніпрянцям (росам) їхніх багатівікових божеств. Хід оригінальний і досить вдалий. Народ у своїх билинах, піснях за цей крок називає його «Володимир Красне Сонечко». Таке возвеличення князя зустрічається в українських билинах, написаних до прийняття християнства. Пізніше православна церква ці билини буде витлумачувати в зовсім іншому сенсі. Мовляв, так називали українці Володимира за впровадження ним християнства. Це хитра і підступна фальсифікація, мета якої очевидна: переконати віруючих, що самі українці щиро відмовилися від своєї батьківської релігії і беззастережно прийняли православ'я. Насправді ж реформування пантеону мало на меті протистояти впливу християнства на Київських землях.

По-друге, від впливу якого християнства мав захищати українців пантеон? Таким не могло бути Візантійське християнство, адже батько Володимира Святослав ще зовсім недавно (970 р.) присилив греків платити йому данину. Через десять років нічого принципово не змінилося, тому захищати наддніпрянців від впливу Візантійської церкви не було ніякої потреби. Проте була потреба захистити українців від Римської церкви, адже християнство вперше на київських землях закріпилося за Аскольда і прийшло воно з Риму. Тобто потрібно було захищати українців від християнства, яке вже прижилося на наддніпрянських землях. Саме це і робить Володимир. Хід досить оригінальний, своєчасний і нагальний для українства. Саме за цей крок так возвеличують Володимира наддніпрянці в своїх билинах.

По-третє, праукраїнське населення недоброзичливо ставилося до християнства. Недоброзичливість підсилася після поїздки Ольги до Візантії і її

---

* д. філос. н., доцент, завідувач кафедри філософії Національного університету харчових технологій.

тайного охрещення. Не випадково Святослав відверто ігнорував її християнські настанови. *«Ольга часто [Святославові] говорила: «Я, сину, бога пізнала і радуюся. Якщо й ти пізнаєш бога, то радуватися станеш». Але він не слухав цього, кажучи: «Як я інший закон один прийму? Адже дружина моя з цього сміятись почне!».* Вона тоді сказала йому: *«Якщо ти охрестишся, – всі це саме вчинять».* Та він не послухав матері і додержував поганських звичаїв» [1, с. 37], – пишеться в літопису. Реформування пантеону засвідчувало перед киянами, що син ключниці достеменно розуміє їхні проблеми, готовий їх виконувати і бути справедливим князем, тобто реформування було опосередкованою «підставою» для утвердження влади Володимира на головному столі Юриковичів.

Проте реформування пантеону не призвело до єднання русів і росів, а, навпаки, призвело до ще більшого їхнього протистояння як народностей з різною мовою, культурою, віруваннями, ментальністю. Якими ж були дохристиянські вірування праукраїнців? Це тема окремої доповіді.

1. Літопис руський / Пер. з давньорус. С. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.

2. Рыбаков Б. А. Язычество древней Руси. – М.: «Наука», 1988. – 784 с.

Г. К. Кожолянко*

РІДНА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ВІРА – ОСНОВА ЖИТТЯ, ВІРИ, МОРАЛІ, ПРАВДИ, ВОЛІ, ЄДНОСТІ УКРАЇНЦІВ

Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. характеризується появою нових релігійних течій і напрямків. У зв'язку з цим з'явилися нові терміни «неорелігія», «неоязичництво», «РУНВіра» тощо.

Неорелігія – це термін, яким позначають нові конфесії, релігійні групи, духовні течії, церкви, в яких знайшли своє відображення процеси, що відповідають реаліям сьогодення. Неорелігії базуються на певній віросповідній традиції або синкретизмі кількох, творячи нове віровчення, культу, організації.

У наш час в Україні представлено багато відомих у світі напрямків неорелігій, одним з яких є неоязичництво. Неоязичництво – це спроба в новій формі, відповідно до нинішнього часу подати окремі вірування з метою відродження певного прошарку культури, духовності, які здебільшого втрачено з упровадженням й утвердженням у життя християнства. Офіційно перші громади неоязичників з'явилися в Україні у рік проголошення незалежності (1991 р.).

Серед різних напрямків неоязичництва виділяється церковне об'єднання вірних Рідної Української Національної Віри, яка заснована духовним учителем Львом Силенком – представником української діаспори у США.

Перші громади РУНВіри були зареєстровані 3 грудня 1966 р. в Чикаго (Іллінойс, США); 4 березня 1970 р. – в Аллентавні (Пенсільванія, США);

---

* д.і.н., професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

12 жовтня 1971 р. – в Атлантик Сіті (Нью-Джерсі, США); 29 травня 1973 р. – в Монреалі (Квебек, Канада); 10 лютого 1975 р. – в Гамільтоні (Онтаріо, Канада) [19, с. 4].

Якщо уважно простежити географічний шлях поширення РУНВіри, то вона зародилася в українській діаспорі в США і поступово поширилася на північ до Канади. Крім цих двох країн, громади РУНВіри є в Австралії (Канберра, Сідней, Брісбен, Каррінгтон), Англії «Лондон, Болтон, Рогдел», Німеччині (Ессен, Штутгарт), Новій Зеландії (Мастертон) [18, с. 6]. Парадоксально, але громади найпізніше з'явилися саме там, звідки йдуть тисячолітні витоки віри в Дажбога, – в Україні. За кордоном існує всього близько сорока станиць (общин віруючих), причому більше половини – у США [15, с. 286]. Поблизу Нью-Йорка розміщено центр ОСІДу РУНВіри – Оріана з культовою спорудою Святині Матері-України.

За час існування ОСІДу РУНВіри, відлік якої ведеться з серпня 1965 р., було проведено три соборні засідання (у 1977, 1980, 1983 роках), які закріпили ідеї Льва Силенка та зробили їх обов'язковими для всіх рідновірців. У період між соборами керівництво здійснюється Священною Радою Святині Матері-України. Її очолює Лев Силенко, який має титул «Учителя», «Рідного пророка». Життям громади віруючих керує також колегіальний орган – правління станиці, до складу якої входить голова, його заступник, скарбник, секретар і ревізор. В особистому житті та культовій діяльності прибічники РУНВіри керуються священним письмом рунвірців – «Мага Вірою», написаною Л. Силенком, та іншими його працями – «Навчанням» (Катехізисом), виданим Священною Радою Святині Матері-України, «Основним законом» (Статутом ОСІДу РУНВіри), затвердженим другим Собором Церкви у квітні 1980 р., та іншими документами [2, с. 16-17].

У містечку Спрінг Глен (Нью-Йорк, США) ОСІДом РУНВіри друкується двомісячник «Самобутня Україна» [15, с. 286].

Статут Громади вірних РУНВіри в Україні вперше був зареєстрований у Києві 17 вересня 1991 р. (Свідоцтво № 629) у Київській міській раді народних депутатів. Громади РУНВіри за цим статутом реєструються у різних районах м. Києва і в містах: Дніпропетровську, Полтаві, Донецьку, Львові, Одесі, Харкові, Житомирі та ін. [9, с. 115].

28 травня 1992 р. Рада у справах релігії при Кабінеті Міністрів України зареєструвала РУНВіру як Церкву на всій території України.

У Статуті Громад РУНВіри зазначено, що сповідники РУНВіри визнають монотеїстичні віровчення Духовного учителя Льва Силенка [18, с. 6]. Головою Громад вірних РУНВіри був обраний львів'янин Володимир Пилат, а заступником – киянин Володимир Короб. Правління Громад вірних РУНВіри складалося з 12 осіб, які очолювали різні відділи духовного й організаційного життя вірних РУНВіри. Після закінчення Установчого з'їзду представників Громад вірних РУНВіри в Києві (16-17 травня 1991 р.) В. Пилат зняв свою кандидатуру з посади голови, мотивуючи це тим, що він не має у Львові зареєстрованої Громади вірних РУНВіри і головою бути не може. На основі Статуту В. Короб до скликання 2-го Собору ОСІДу РУНВіри виконував обов'язки голови Громад вірних РУНВіри в Україні [12, с. 516-517].

Символом РУНВіри (знаменням Дажбога) є Трисуття в обрамленні протуберанців Сонця. Символ рунвірці пояснюють такими ж трьома основами, як рідновірці – «НАВ», «ЯВ», «ПРАВ». Предки українців (трипільці, скіфи і русичі) своїм життям утверджували екологічну свідомість непорушної єдності і гармонії узгодженості моралі й духовності з непорушними законами фізичного та матеріально-духовного світу. Саме символом цього було Трисуття [13, с. 15].

Духовним наставником станиці ОСІДу РУНВіри є рунтато (рідний український національний тато), який проводить обряди вінчання, освячення дитини, поховання, а також розглядає заяви братів і посестер, які визнали віру в Дажбога утвердженого в науці Духовного вчителя Льва Силенка [13, с. 16].

Ідеологічні засади РУНВіри є досить гуманними і патріотичними для українського народу. Один із проповідників – рунтато Богумил Міняйло так висловився про ідеологію нової віри: «РУНВіра – це самобутня віра у безсмертя українського народу, сучасна духовна наука українського бога, віри, моралі, духовної правди, волі, єдності і любові» [13, с. 14].

Дослідник РУНВіри В. Дудар зазначив, що: «РУНВіра – це не реконструкція прадавніх вірувань українців, а скоріше спостережна модель тих можливих релігійних уявлень, до яких би дійшли українці в разі природного релігійного поступу, не «замученого» чужинськими впливами» [3, с. 25].

Знайомлячись з цим віровченням, мимоволі можна переконатися, перше, що все нове є не чим іншим, як добре забуте старе; по-друге, в тому, що історія ніколи не повторюється. Дажбог – одна з центральних постатей пантеону стародавніх слов'ян – знову знайшов своїх шанувальників на теренах України від Дніпра до Карпат, але сьогодні він багато в чому відрізняється від бога, якому поклонялися праукраїнці. РУНВіри притаманне українське богорозуміння, вже сучасне і своєрідне, у якому немає ідолопоклоніння, і ніхто Дажбога не малює і не поклоняється його іконам [4, с. 131].

Основи віровчення прибічників РУНВіри викладені у досить об'ємній книзі (1428 с.) «Мага Віра». Її зміст і структура визначені підзаголовком книги «Співвідношення віри, науки, філософії і історії». «Мага Віра» – це своєрідне комплексне пояснення історії України, нашого народу, подій всесвітньої історії, розвитку основ духовної та матеріальної культури українців і їхній вплив на становлення людської цивілізації в цілому. Ця книга проголошена першими селенкіянцями як Святе письмо рунвірців і є настільною книгою для віруючих.

Книга «Мага Віра» складається із 1393 сторінок тексту та 33 сторінок алфавітного покажчика за власними назвами і термінами. Перед покажчиком під п'ятдесят другим днем пізнання вміщено 27 молитов, які зобов'язані знати рунвірці [17]. Книга має 52 розділи – 52 дні пізнання, які, у свою чергу, поділяються на дрібніші частини, що чимось нагадують біблійні вірші.

У «Мага Вірі» у хронологічній послідовності поданий опис подій України-Руси, від Олега Віщого починаючи і 1775 р. закінчуючи. Описана діяльність князів, гетьманів, полководців. Скорочено подані у «Мага Вірі» порівняльні українсько-санскритський і українсько-сумеріанський словники. Твердження «Мага Віри» спираються на численні джерельні матеріали, однак однобічно і не завжди об'єктивно.

Якщо спробувати пояснити саму назву книги, то слово «Мага», як вказує сам Лев Силенко, – це санскритське слово, що означає «могутня», тобто могутня віра [18, с. 158].

«Мага Віра» видавалася на кошти жертводавців, які зібрали приблизно 54000 доларів США, і 21 жовтня 1979 р. відбулося урочисте внесення «Мага Віри» у Святиню Дажбожу в м. Гамільтоні [12, с. 401-403].

Книга була видана накладом 3000 примірників у друкарні «Київ» (260 Річмонд Стріт Вест, Торонто). Цьому передувал довготривалий процес редагування тексту і підготовки книги до друку. Договір про видання «Мага Віри» був підписаний ще 20 червня 1975 р. [12, с. 401].

У наступному році 27 липня вірні РУНВіри, урочисто пройшовшись колоною по Оріяні, зупинилися на місці, де закладався фундамент будівлі Соборного Храму Святині Матері-України і провели Священну Годину. Після закінчення у мідну скриньку була покладена «Мага Віра» і закопана у землю. Цей обряд символізує, що на «Мага Вірі» створена основа РУНВіри і на «Мага Вірі» створюється основа Соборного Храму Святині Матері-України. Мета обряду – єднання цією основою всіх вірних РУНВіри, увічнення їхніх дій [12, с. 414-415].

Л. Силенко виклав також свою концепцію української віри у поемі «Гість з Храму Предків», або інша назва – «Мага Врата». Написана вона була в середині 60-х років ХХ ст. і складається з 688 стовпчиків [16, с. 140]. Поема написана чистою українською мовою і має схвальні відгуки від ряду провідних науковців української діаспори [11, с. 5-6]. Писався «Гість з Храму Предків» Л. Силенком, коли він подорожував за маршрутом Вінніпег – Мініаполіс – Клівленд – Нью-Йорк [11, с. 4]. Ця подорож тривала з 1965 р. по 1969 рік.

В основі концепції Л. Силенка лежить ідея походження білої раси індоєвропейців з кореня, який складало населення Оріани-Праукраїни. Як відомо, такої думки дотримуються деякі вітчизняні та зарубіжні дослідники. Однак, на відміну від них, Л. Силенко вважає, що внаслідок подальшого історичного розвитку наші предки, а слідом за ними пізніші покоління українців втратили свою ідентичність [2, с. 17].

Розділ «Мага Віри» «Совість історичної науки» саме присвячений виявленню вузлових моментів історії, що призвели до порушення природного розвитку суспільства праукраїнців [17, с. 77-110].

Релігійні уявлення членів ОСІДу РУНВіри докорінно відрізняються від тих, що були поширені в середовищі давніх українців до прийняття ними християнства. Ще в «Законах», прийнятих на 1-му Соборі організації рунвірців у 1977 р., зазначалося: «Ми на основі реформованої учителем Левом Силенком дохристиянської Віри України-Руси є визнавцями єдиного бога (Дателя Буття) – Дажбога нашого – не визнаємо жодних поганських чи непоганських богів, тобто ми не є визнавцями многобожжя (політеїзму)» [2, с. 19].

Образів (ікон) у рунвірців не існує з тієї причини, що Дажбог проявляє себе у безлічі форм, тому-то він не може бути зображеним. У храмах є зображення Тата Оря і Матері Лель, що вважаються предками українців.

Ікона сприймається рунвірцями по-іншому, ніж, наприклад, віруючими християнами. Самі вони стверджують, що поклоніння іконам Тата Оря і Матері

Лель у них є не ідолопоклонінням, а лише «пригадкою про любов наших первородителів» [2, с. 19]. Тобто, поклоняючись предкам, вони не розраховують на їхню допомогу чи підтримку, а просто виявляють свою любов до них, вшановуючи їхню пам'ять. У РУНВірі відсутнє також поклоніння природним явищам.

Рунвірці відкидають поняття кінця світу. Смерть окремої людини сприймається ними як невід'ємний елемент вічного колеса життя й умовою народження нової людини.

Пекло розглядається ними не як місце покарання грішників, а як дія самого гріха в душі людини, що відступає від визначених норм поведінки. Рай також трактується як стан душі людини, яка має можливість застосувати заповіді та Сім законів Правильного життя у своєму повсякденному житті [2, с. 20].

Лев Силенко у «Мага Вірі» сформував сімнадцять заповідей, яких мають дотримуватися всі рунвірці. Вони дещо схожі із заповідями Мойсея, які йому під час сорокалітнього блукання по пустелі передав Бог Єгова, в частковій своїй направленості на зміцнення релігійності і дещо специфічною формою трактування загальнолюдських цінностей. Ці заповіді можна умовно поділити на дві групи: перша – релігійно-наставницька, друга – морально-навчальна. До першої належать такі заповіді: Розумій і моли бога по-рідному, Не поклоняйся чужоземним поняттям бога, Виховуй дітей у дусі Рідної Віри, Шануй духовність предків своїх, Шануй свята Рідної Віри [17, с. 1293]. Інша ж група: Самовдосконалюй Розум, Душу і Тіло, Вір у себе, Люби родичів своїх, Не самозабувайся на чужині, Живи для добра Вітчизни, Не обмовляйся, Будь правдивим свідком, Обороняй свої скарби і не привласнюй чужі, Не люби ворогів народу свого, Не зневірюйся, Люби дітей свого і чужого народу [17, с. 1293].

Учителем рунвірців було також сформовано «Сім Законів Правильного Життя»: 1) Правильне Мислення: а) Воля; б) Мета; в) Відвага. 2) Правильне Хотіння: а) Любов; б) Справедливість; в) Послідовність. 3) Правильне Виконання: а) Відповідальність; б) Точність; в) Дисципліна. 4) Правильне ставлення до Себе й Оточення: а) Повноцінне «Я»; б) Незалежне «Я»; в) Небайдуже «Я»; г) Узгоджене «Я». 5) Правильне Харчування: а) Якісна пожива; б) Національне Вариво; в) Обрядовість. 6) Правильна Любов: а) Ненависть і Ощадність; б) Співпереживання і Жертовність; в) Духовна Краса і Вірність. 7) Правильна Віра: а) Природне Народження; б) Блаженне Розуміння; в) Правильне Призначення [18, с. 269-270]. Л. Силенко пояснює ці закони тим, що кожній людині потрібні якісь закони і норми, щоб вона могла самовдосконалюватися, оскільки самовдосконалення – це прагнення покращити себе, свій шлях життя; там, де немає морального самовдосконалення, немає самопізнання [18, с. 271].

Дослідники історії релігії в Україні (П. Яроцький, А. Глушак та ін.), вказуючи на особливості християнства Давньоруської держави, відзначали становлення останнього на основі розвиненої дохристиянської культури. Так, у праці «Українське православ'я», опублікованій у серії «Історія релігії в Україні», П. Яроцький пише: «Одна з найістотніших особливостей Київського

християнства – схрещення східного християнства із західним християнством на ґрунті дохристиянської культури Київської Русі» [21, с. 5]. Проте така характеристика є досить загальною і помилковою, оскільки життєва практика від часу введення на Русі християнства і до сьогодення показує, що християнство завжди боролось у різний спосіб з дохристиянськими віруваннями, і приклади співжиття певних елементів дохристиянської обрядовості в християнських обрядах є швидше за все не фактом добровільного використання християнством «ґрунту дохристиянської культури», а результатом вимушеної практики. Потрібно враховувати й те, що досить тривалий період, у декілька століть, на Русі існувало двовір'я.

Прекрасну характеристику ролі і значення для українців християнства дав український етнограф-фольклорист київської етнографічної школи Василь Скуратівський. Говорячи про нищення духовної культури українців у різні часи, він відзначає: «Як би ми не ставилися до нової віри, але мусимо визнати, що вона цілковито заперечувала всі первісні вірування корінного етносу – богів, духів, обереги, символи, а відтак, і тісно пов'язані з ними світоглядні уявлення, звичаї та обряди, які випливали з мітології давньої релігії. Ми можемо виправдовувати чи не сприймати це явище, але не маємо права однобоко ідеалізувати його: нова релігія на початковому етапі була насильно впровадженою, а отже, й чужою, оскільки повністю відкидала етнічний світогляд» [20].

Типовою, як і для інших українських неоязичників, є історіософська картина, що її створював засновник РУНВіри Л. Силенко. Вона полягає в тому, що візантійське християнство, потрапивши на територію України насильницьким шляхом, підірвало духовні сили українців і завдало нищівного удару її державності (на відміну від Західної Європи і Московської держави, які, вважав Силенко, прийняли християнство самостійно і використали його для власного зміцнення). Такий стан речей має бути прийнятний Українською Духовною Революцією, ядро якої складатиме відродження РУНВіри [7, с. 36].

Наприкінці 2001 р. серед громад РУНВіри почала активно працювати громада «Сонячна», що у Києві. Вона видає власний часопис «Слово Оріїв», в якому регулярно публікує відповіді Л. Силенка на запитання читачів. «Сонячна» проводить Священні години Самопізнання в Українському центрі духовної культури (м. Київ, Софіївська, 10), саме там, де зустрічаються і рідновірці. Проте послідовники Силенка заявляють, що «рунвісти і язичники (рідновірці) ніколи не об'єднуються в одну релігійну організацію. Це – неможливо. Але ми найближчі союзники у боротьбі із засиллям чужовір'я» [5, с. 15].

У жовтні 2001 р. в ОСІДі РУНВіри відбувся розкол. Київська громада «Сонячна» вийшла із його підпорядкування. Мотивом цього були ті зміни, які ніби вносив голова ОСІДу РУНВіри Богдан Островський у віровчення й обрядову практику. Серед них заміна слова Бог на Біг, Священної Години Самопізнання – Свягоси на Набожество, рунтата на священника, зміна календарних свят РУНВіри тощо [6, с. 16].

Сьогодні в Україні налічується більше півсотні офіційно зареєстрованих громад РУНВіри. Як свідчать матеріали Державного комітету у справах релігії,

кількість громад РУНВіри з 1992 р. по 2005 р. зросла на 46 громад [1, с. 322], що є найбільшим показником серед усіх інших неоязичницьких течій.

Таким чином, в Україні і поза її межами (США, Канада, Австралія та ін.) у другій половині ХХ ст. організувались і діють громади Рідної Української Віри (РУНВіри), в основі діяльності яких є вірування у верховного бога Даждбога – Бога Сонця та ідея походження білої раси індоєвропейців з кореня, який складало населення Оріани-Праукраїни.

Влучно охарактеризував дохристиянську українську віру і давню народну звичаєвість етнограф С. Килимник: «Не всім відомо те, що ці звичаї пройшли крізь морок віків і донесли до наших часів характер духовного життя наших далеких предків, їх віру, вірування, світогляд, образ матеріального життя, їх ідеали, бажання, мрії... Жодний слов'янський народ не мав таких високо поетичних уявних образів природи, її явищ, жодний слов'янський народ не зберіг до наших днів так повно й цільно основ своєї ранньої культури, як це зберіг саме український народ» [8, т. 3, с. 125].

Очевидно, що дохристиянські вірування, обряди і звичаї, які в наш час отримали назву неоязичництва, рунвірства тощо, є головними виразниками духовності українців і саме на їх основі має ґрунтуватись духовність української нації.

Існування української нації і створення нормальних умов для функціонування інших етносів на теренах України повинно відбуватись через всебічну підтримку національних культурних надбань, через державну підтримку функціонування національної мови. Заради кращого майбутнього суверенної України для кожного її мешканця мусять стати найдорожчими скарбами духовні надбання предків, їхні традиції, свята, вірування, які започаткувались у глибині тисячоліть.

1. Абетка української політики / За ред. М. Томенка. Вип. 4. – К.: Смолоскип, 2001. – 328 с.
2. Бондаренко В., Кардащук М. «Дажбоже наш, ми вірнії внуки твої...» // Людина і світ. – 1991. – № 7.
3. Дудар Н. Нетрадиційна релігійність у суспільному житті сучасної України // Людина і політика. – 1991. – № 2.
4. Жикол А. Будьмо толерантними // Київ. – 1994. – № 2.
5. Етнічні релігії // Вітчизняна панорама. – 2001. – № 10.
6. Етнічні релігії // Вітчизняна панорама. – 2001. – № 11.
7. Єленський В. Новітні релігійні рухи: напрямки еволюції, зони занепокоєння // Новітні релігії в сучасній Україні. – К.: «ВіП», 2000. – С. 26-61.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Вінніпег, Торонто. – Т. 1, 1955; – Т. 2, 1959; – Т. 3, 1962; – Т. 4, 1957; – Т. 5, 1963.
9. Ковальчук А. Релігійні організації в Україні на порозі ХХІ ст.: тенденції територіального розвитку // Молода нація. – 1999. – № 1.
10. Ховолянок Г. Етнографія Буковини. – Т. 3. – Чернівці, 2004.
11. Лисенко С. Він Прийшов // Силенко Л. Гість з Храму Предків. – К., 1997.
12. Лисенко С. Учитель Силенко: його родовід, життя і Віра в Дажбога. – К.: Обереги, 1996.
13. Міняйло Б. Що таке РУНВіра? // Українська культура. – 1991. – № 10.
14. Новітні релігії в сучасній Україні. – К.: VIP, 2000.
15. Релігієзнавчий словник / За ред. Колодного А., Лобовика Б. – К.: Четверта хвиля, 1996.
16. Силенко Л. Гість з Храму Предків. – К.: Обереги, 1996.
17. Силенко Л. Мага Віра. – Oriana, 1979.
18. Силенко Л. Мудрість Української Правди: Наука РУНВіри; Силенкиянин. Віра в Дажбога. – К.: Обереги, 1996.

19. Силенко Л. Святе вчення. – К.: Обереги, 1995.
20. Скуратівський В. Місяцелік. – К., 1993.
21. Історія релігії в Україні у 10 томах. – Т. 2. Українське православ'я / За ред. Яроцького П. – К.: Центр духовної культури, 1997. – 376 с.

С. А. Корсунський*

СВІТОГЛЯДНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЯЗИЧНИЦТВА

Серед різноманітних методологічних підходів і установок щодо розуміння сутності язичницької релігії, зазвичай, у працях вітчизняних і російських вчених та істориків до сих пір переважають спроби ототожнювати язичництво з дохристиянськими віруваннями й культурами, тобто розуміти його як ідейного та культурного попередника християнської традиції. Крім того, в інтерпретаціях учених існує тенденція у тлумаченні язичництва як віри в багатьох богів. П. Флоренський визначав язичництво «як перекручення, спотворення, розтління істинної віри, властивої людству одвічно...». А богослов О. Осіпов тлумачить язичництво «як такий напрямок життя, який характеризується хибним ставленням людини до Бога, до себе, до світу». У тлумачному словнику В. Даля цей термін подається як синонім таких понять як ідолство, кумирство, ідолопоклонство, обоження природи чи ідолів замість Бога. Такі думки зумовлені існуючим у дослідницькій літературі суто християнським підходом до сприйняття язичництва. З огляду на цей підхід язичництво постає як сукупність релігій неістинних, хибних, недорозвинутих через культивування в їх межах віри в ідолів чи в багатьох богів. З іншого боку, язичництво тлумачать як щось демонічне, огидливе та неприємне. Є. Анічков зауважує, що «язичницькі боги – біси. Такий погляд властивий літопису з найдавніших звідів». Д. Степовик пише про «фальшиві релігії, які називаються поганством чи язичництвом». Його погляди поділяють і такі дослідники як, наприклад, А. Великий та І. Музичка.

О. Введенський звертає увагу на сприйняття язичництва як своєрідного уособлення вірувань, уявлень, звичаїв, традицій народів. За його словами, «язичництво в своїй цілісності є системою більш чи менш відокремлених народних релігій». У дослідницькій літературі можна також простежити поширення ототожнення язичництва з політеїзмом і багатобожжям.

У колі богословів переважає думка про становлення епохи язичництва після Вавилонського «змішання язиків» (народів). При цьому йдеться переважно про ті народи, які не знали віри в єдиного Бога. Відповідно, термін «язичник» служив для позначення всіх, хто дотримувався політеїстичних культів. Потрібно зазначити, що немає сенсу феномен язичництва обмежувати лише політеїстичними віруваннями і культурами, бо жодна з язичницьких релігій не була винятково політеїстичною.

У багатьох традиціях прослідковується тенденція до генотеїзму чи навіть до монотеїзму. Болгарський релігієзнавець І. Панчовський характеризує слов'янську

---

* викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

релігію як прімонотеїзм (тобто, визнання єдиного верховного бога серед інших численних богів). Також слід взяти до уваги властиві язичництву ознаки, такі як пантеїстичність, органічний зв'язок зі світом природи і, як наслідок цього, вшанування природних стихій, віра в немінучість долі, зоолатрія, що сягає своїми витокami віри в тотем, індивідуальна відповідальність за здійснені вчинки, оптимістичний погляд на навколишній світ.

Також не слід обмежувати язичництво сукупністю релігійних вірувань і культів. До язичництва насамперед слід віднести систему різноманітних засобів, переважно образного ґатунку, усвідомлення людиною свого місця у світі та своїх зв'язків як з природним середовищем, так і з певним соціумним утворенням. Російський релігійний мислитель Л. Тихомиров зазначає: «Язичництво є явищем вселюдським, всесвітнім і репрезентує собою сферу величезної і складної роботи розуму і почуття. Це була робота не ізольованих племен, кожного так би мовити, на свій страх і своїми силами, а робота вселюдська, в якій народи Землі так само обмінювались результатами своїх спостережень і відчуттів, як обмінювались в науці і взагалі у всіх сферах творчості». Визначальною рисою язичництва слід визнати його світоглядну особливість, зумовлену передусім космоцентристською установкою. С. Аверінцев охарактеризував язичництво як «релігію самодостатнього космосу».

Як висновок можна навести думку М. Чмихова, згідно з якою основою язичництва стало поняття закону гармонії суспільства і природи, пов'язане з ідеєю універсального кругообігу і зодіакальною моделлю Всесвіту. Язичництво було системою, що врахувала глобальні закономірності розвитку природи і суспільства.

С. І. Присухін*

ОСОБЛИВОСТІ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ ЙОАНА ПАВЛА ІІ

Відомо, що Блаженний Папа Йоан Павло ІІ (правив 1978-2005 рр.) своєю релігійно-філософською рефлексією репрезентував неотомізм персоналістського спрямування, в якому не унікав ідей герменевтики та феноменології. Посеред інших Папу цікавила проблема людського Буття (християнська антропологія). Як і більшість неотомістів, Святий Отець стверджував, що людина як особа є безпосереднім учасником історичного процесу, певною мірою його творцем, що зрештою веде до розбудови найвищого етапу розвитку суспільства - Граду Божого на Землі.

Розмірковуючи над визначальними ідеями християнської антропології, Папа Йоан Павло ІІ обстоював тезу, згідно з якою сутність людини не можна зрозуміти без Біблійної істини про Ісуса Христа. Той факт, що Бог дав людям свого єдинородного Сина на спокутування всіх гріхів людства, є підтвердженням

---

* к.філос.н., професор кафедри гуманітарних наук ВНЗ «Національна академія управління».

того, наскільки для Бога важлива цінність людини. Концепція людини як образу Божого приводить Папу до висновку – людина повинна принести себе іншій людині як безкорисну жертву і бути готовою прийняти як дарунок іншу людину, створюючи нерозривний союз (взаємну співучасть різних людей) – «*communio personarum*». 9 травня 2003 р. на симпозиумі, організованим Папським Латеранським університетом, Папа зазначив, що «це вічне служіння «правді» про людину пробуджує ентузіазм всіх, хто хоче знати більше і знати більше про самих себе, та із зростанням обізнаності бажання зустрітися з Христом, щоб уповні реалізувати своєю людською сутність».

Християнська етика, як вважав Йоан Павло II, ґрунтується на вченні про вільну людину як «свідка істини». Тільки свобода, яка керується істиною, веде людину до повної реалізації себе як особистості. Папа підтверджував існування всезагальних і незмінних соціально-етичних норм, які стоять на сторожі недоторканності добродійностей у людському житті. 19 березня 1981 р. під час зустрічі з робітниками м. Терні Понтифік зазначав: «Папа разом з вами, на вашому боці, кожен раз, коли йдеться про порушення справедливості, щоб відвернути загрози, які можуть зруйнувати світ, щоб захистити права і гідність кожного і спільне благо всіх». Найважливіше питання етичного вчення Церкви в сучасних умовах розкриває енцикліка Йоана Павла II «*Veritatis Splendor*» («Сяйво істини», 6 серпня 1993 р.), коли деякі основні істини католицької доктрини ризикують бути спотворені або несправедливо заперечуються.

Основою моральної поведінки людей (вчення про мораль) Папа Римський вважав християнську істину святості людського життя, похідною від творчого характеру діяльності Бога, що змушує людей постійно переосмислювати свій зв'язок із Богом (як творцем). Ось чому вбивство невинної людини (наприклад, аборт, евтаназія) завжди кваліфікуватиметься як аморальний злочинний вчинок, який суперечить гідності людини і є гріхом, виявом щонайбільшої неповаги до Бога як першопричини людського життя. Виступаючи 20 листопада 1993 р. перед учасниками Міжнародної щорічної конференції «Дитина – майбутнє суспільства», Понтифік ще раз наголосив на недоторканності життя і необхідності уважного ставлення до дітей, позаяк «дорослі завтрашнього дня – це діти сьогодні. Нехтування цієї елементарної істини не тільки ставить під загрозу майбутнє дитини, але й суспільства загалом». Темою промови Папи, адресованої членам робочої групи, яка займалася різнобічним вивченням правових та етичних аспектів, пов'язаних із розвитком досліджень генома людини, під егідою Папської академії наук, знову ж таки був захист недоторканності і повага людського життя: «Захищаючи ембріон, суспільство захищає кожну людину, яка визнається в цій маленькій беззахисній істоті від самого початку її існування». Йоан Павло II, позитивно оцінивши наукові дослідження в галузях молекулярної біології та генетики, що відкривають нові можливості для лікування і генної терапії та поважають життя і цілісність суб'єктів, застеріг від «багатьох форм евгеніки і дискримінації», що можуть бути небезпечним наслідком створення генетичної карти кожної людини. Папа особливо наголосив на тому, що «у науці, як і в усіх сферах, справедливе моральне рішення вимагає цілісного бачення людини, тобто такого, яке

виходить за межі видимого і визнає трансцендентну цінність, що робить її духовною істотою... Використовувати ембріони як звичайний об'єкт аналізів або експериментів означає посягати на гідність особи і людства загалом». Папа закликав наукове співтовариство завжди зважати на те, що «сенс людського життя і моральні цінності залишаються основою наукових пошуків».

Результатом релігійно-філософських розмислів Папи з питань християнської антропології і християнської моральності можна вважати Апостольський лист «Vitaе Mysterium» («Таємниця життя») у формі *Motu proprio* від 11 лютого 1994 р., яким було започатковано Папську академію захисту життя, що покликана вирішувати особливе завдання вивчати та інформувати людське співтовариство стосовно принципових проблем біомедицини та права, пов'язаних із заохоченням і захистом людського життя, керуючись християнською мораллю і директивами Вчителства Церкви. Не менш важливим документом стала енцикліка Йоана Павла II «*Evangelium vitae*» («Євангелія життя», 25 березня 1995 р.) про цінність і недоторканність людського життя.

Певним підсумком у взаємодії філософії і релігії, оцінкою значення філософії для Католицької Церкви стала енцикліка Святішого Отця Йоана Павла II до єпископів католицької церкви про співвідношення віри й розуму «*Fides et Ratio*» («Віра і розум», 14 вересня 1998 р.). В цій енцикліці Папа стверджував, що філософія відіграє надзвичайно важливу роль у розвитку загальної культури людства, а також у формуванні індивідуальної поведінки людей (як віруючих, так і людей доброї волі). На його думку, утвердження Божих істин в людському житті можливе тільки завдяки гармонійному поєднанню релігійної віри і розуму, про що свідчить історія розвитку європейської культури (започаткована синтезом філософських і християнських цінностей).

Філософія, як зазначав Папа Римський, сприяє захисту гідності людини і проповідуванню євангельського послання, тому Церква має підтримувати філософію у її прагненні навчити людину пізнавати істину як відповідь на питання про сенс власного життя. Завдяки філософії «людина розуміє людське і водночас гуманізує значення Божого Слова», сприяючи таким чином процесу євангелізації. Філософія сьогодні – це площина діалогу Церкви як з віруючими, так і тими, хто не визнає цінностей християнської віри. Філософи-богослови, як підкреслював Понтифік, у системі філософських знань знаходять нову аргументацію на користь Божих істин, пов'язуючи її з проблемами сьогодення. «Філософія, в якій ясніє хоча б крихта істини Христа ... стає міцною опорою правдивої і водночас загальної етики, що її потребує сьгодні людство». Святий Отець закликав світських філософів, а також викладачів філософії, утверджувати у своїх філософських поглядах справжню мудрість та істину, у тому числі й метафізичну, з метою розроблення й утвердження в суперечливих соціальних відносинах «правдивої етики», яка потрібна людству тепер для вирішення найактуальніших проблем і завдань сьогодення.

Глибинний зв'язок між філософією й теолого-богословською традицією здійснюється завдяки діалогу. Як зазначав Папа, Церква повинна використовувати цей зв'язок з метою поглиблення Божих істин. Діалог, який обирає Церква, ґрунтується на критичній взаємодії з усіма напрямками сучасної

філософії в рівній мірі «як і з тими, хто залишається у згоді з Божим Словом, так і з тими, хто йому суперечить». Особливий рівень діалогу пропонується налагодити між Церквою та наукою. Церква позитивно сприймає наукові знання про Всесвіт як цілісність, але водночас церква закликає науковців досліджувати світ, не нехтуючи перевіреною історією мудрістю, яка поряд із науковими й технічними здобутками розглядає також їх філософське і насамперед етичне значення як характеристик віддзеркалення інтересу (потреби) людини як особистості в наукових знаннях. Така взаємодія необхідна для подолання глобальної кризи сучасної цивілізації (екологічної проблеми чи проблему миру, міжкультурних комунікацій тощо). Подолання кризи можливе тільки через загальні зусилля віруючих, а також людей доброї волі на шляху до «лояльності і чесної співпраці християн з визнавцями інших релігій, а також з тими, хто не визнає жодної з релігій, щиро прагне до оновлення людства».

Отже, релігійно-філософська рефлексія Блаженного Папи Йоана Павла II характеризується актуалізацією проблеми соціального буття людини як особи. Понтифік обстоював неотомістську тезу про те, що особа є безпосереднім учасником історичного процесу (його суб'єктом), вона покликана своєю активною діяльністю в свободі творити найвищий етап суспільного розвитку – Граду Божого (Цивілізацію любові). Реалізація цієї мети має гуманістичний потенціал. Суспільство сьогодні не може прийти до стану Цивілізації любові, але цей заклик Папи Римського дає підстави критичного переосмислення практики капіталістичного та соціалістичних шляхів розвитку заради пошуку нових найвищих моральних цінностей і принципів розбудови якісно нового рівня суспільного життя.

Н. А. Котович*

ПРОБЛЕМА ПРАВА НА ПРОТЕСТ СУМЛІННЯ І ПРАВА НА ОПІР У СОЦІАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Право без моралі втрачає основу існування, а його сутність деформується. Чи слід нам поводитись так, як поводить більшість? Останнє слово за нами, проте необхідно пам'ятати, що важливо не те, що ми робимо, а як ми це робимо. Порушення моралі нейтралізує творчі властивості людини, і вона погоджується з таким станом речей. Спочатку людина це не усвідомлює, але згодом починає виправдовувати гріховний спосіб життя, посилаючись на неможливість жити по-іншому, наприклад, сучасний стан моралі. Як це відображається у правовій реальності? Коли створюються закони «в інтересах суспільства», але водночас вони суперечать моральним принципам людини, то незалежно від того, чи є людина віруючою чи ні, чи має вона право на протест сумління, право на опір? Як приклад, можна навести Закон України «Про засади державної мовної політики» (від 03.07.2012), який викликав емоційні збурення в суспільстві і не лише серед україномовного населення. На думку голови

---

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

національної експертної комісії Василя Костицького, мовний закон сприяє сепаратистським настроям, суперечить інтересам національної безпеки України та ставить під загрозу збереження соборності України, її незалежності та демократичних принципів розвитку. Або, якщо керуючись Податковим кодексом, встановлять такі податки, які призведуть до матеріального зубожіння людини, чи має особа право на опір податковій адміністрації навіть тоді, коли за недотримання вимог Податкового кодексу передбачені санкції. Ми розглянемо ці питання під кутом зору соціальної доктрини Католицької Церкви.

Відомо, що Папа Римський Лев XIII у своєму соціальному вченні стверджував: повага до влади і закону є обов'язком християнина, і виконувати закон потрібно не через страх покарання, а тому, що така воля Господа. Для кожної людини це має бути справою її сумління. Але якщо закони держави суперечитимуть Божим законам, то християнин зобов'язаний чинити їм опір. Мова йде насамперед про релігійні обов'язки християнина та його праві на свободу совісті. Виконання законів, що суперечать закону Божому або природному праву, було б порушенням вищого закону, а людські настанови не можуть бути вищими за Господні.

Блаженний Йоан Павло II також обстоював право на протест сумління як природне право людини. Громадяни не зобов'язані виконувати розпорядження влади, якщо вони суперечать вимогам морального порядку, основним правам людини чи євангельському вченню. Через несправедливі закони чесні люди часто постають перед драматичним вибором сумління: якщо таких людей зобов'язують брати участь у морально неприйнятних діях, вони мусять відмовитись. Така відмова є не лише моральним обов'язком, а й основоположним правом людини, яке саме в цій якості повинно визнавати і захищати цивільне право.

Сумління забороняє брати навіть формальну участь у тих діях, які, хоч і дозволені законодавством, суперечать Закону Божому. Таку участь ніколи не можна виправдати, ані посилаючись на повагу до свободи іншої людини, ані на той факт, що цивільне право передбачає цю участь і вимагає її. Ніхто не може уникнути моральної відповідальності за свої вчинки, і на основі цієї відповідальності кожного судитиме Сам Бог.

Як може скористатися людина своїм правом на опір? Церква не визнає насилля і тим більше збройного втручання. В Євангелії від Матвія сказано: «Ви чули, що сказано: око за око і зуб за зуб. А Я кажу вам: не чинити опір злому. Але хто вдарить тебе в праву щоку твоєю, поверни йому й іншу; хто захоче судитись з тобою і забрати у тебе сорочку, віддай йому і верхню одяжину...» (Мт. 5, 38-41). Визнати природне право основою і обмеженням позитивного права – це погодитися з легітимністю опору владі, якщо вона суттєво і систематично порушує фундаментальні принципи природного права. Святий Тома Аквінський писав, що «людина має обов'язок послуху... наскільки цього вимагає справедливість».

Соціальна доктрина Католицької Церкви перераховує критерії здійснення права на опір: «1) у випадку несумнівних, тяжких і тривалих порушень основних прав людини; 2) після вичерпання всіх інших засобів; 3) якщо він не

спричинить більшого безладу; 4) якщо обґрунтована надія на успіх; 5) якщо раціонально неможливо передбачити кращі вирішення». Збройний опір – це найрадикальніший засіб у намаганні покласти край «очевидній і тривалій тиранії, яка порушує основні права людини і шкодить спільному благу країни». Та слід віддавати перевагу пасивному опору, який «більше відповідає моральним принципам і має не менші шанси на успіх».

Слід підкреслити, що для того, щоб чеснота справедливості дійсно функціонувала, потрібно дотримуватись морально-інтелектуальних принципів. Саме це породжує вільний вибір засобів, за допомогою яких особа і досягає поставленої мети. У цьому відображається вияв свободної (розумної) волі людини, оскільки розум є причиною свободи людини. Але й також у вільній свободі людини криється корінь зла. Щоб уникнути впливу зла, людині слід дотримуватись законів. Адже Бог створив людину вільною, і відповідно до цього Він не втручається у творчі дії людини, але бажає, щоб вона досягла блаженства, тому надає їй можливість створювати істинні і справедливі закони, а через дотримання таких законів людина досягає як матеріального, так і духовного добробуту. Бо через істинні і справедливі закони реалізується Божественна воля.

І. М. Попченкова*

ІСЛАМ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

У 28 країнах світу іслам визнаний державною або офіційною релігією (Єгипет, Іран, Ірак, Кувейт, Марокко, Саудівська Аравія, Пакистан та ін.). Переважна більшість мусульман мешкає в країнах Західної, Південної, Південно-Східної Азії і Північної Африки. В Україні послідовники ісламу складають другу за чисельністю організацій (після християн) конфесійну групу.

Іслам – одна зі світових релігій, яка демонструє величезну динаміку свого поширення і справляє дедалі зростаючий вплив на політичні, економічні та культурні процеси, міжнародні відносини. Дехто вважає, що світ ісламу знаходиться в пошуку свого місця, «обороняючись» від західної глобалістичної експансії, намагаючись повернутися в природний шлях свого історичного розвитку, а методи, якими здійснюється пошук, не завжди зрозумілі для західної культури, тому особливу стурбованість і тривогу світового співтовариства викликають прояви радикалізму й екстремізму серед частини мусульман.

Відомо, що традиційний іслам нині представлений багатьма течіями, напрямками та рухами. Серед них є і суфізм, і сучасний реформований напрям – бахаїзм, а також сунізм і шиїзм, які конфліктує між собою. Окрім багатоманітності, ця монотеїстична релігія є чітко систематизованою у своїх догматах і приписах, які впродовж століть вважались незмінно жорсткими у своїх проявах. Незважаючи на негативний образ ісламу, який склався історично

---

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

і підтримується західними реакційними політиками, нинішній іслам демонструє все більше толерантності та готовності до діалогу між Сходом і Заходом. Подальше вивчення культури ісламу, дослідження його суттєвих характеристик і динаміки поширення, особливо на Європейському континенті і в Україні, призведе до подолання хибних стереотипів, реакційних оцінок ісламу, забезпечення його функціонування в правовому полі України.

Відомо, що українці знайомилися з ісламом (його суттю, віровченням, обрядами, звичаями мусульман) упродовж багатьох століть, починаючи ще з часів Київської Русі. Але через комплекс соціальних, культурних, світоглядно-конфесійних причин іслам за цей час не був сприйнятий більшою частиною населення України.

Не секрет, що сьогодні знову актуальними стають питання історії ісламу на теренах України та перспективи його подальшого розвитку в усіх сферах соціального життя — економіки, політики, культури. Про це свідчить і той факт, що Україна дедалі частіше налагоджує зв'язки з країнами мусульманського світу, а це так чи інакше призводить до змін у житті населення, оскільки мова йде не тільки про політику, а й про реальний діалог із сучасним ісламом, його культурою й традиціями. Найвагомішим досягненням є те, що іслам доволі яскраво віддзеркалює стійкість соціально-політичної динаміки розвитку.

Разом з тим, наша держава та українське суспільство ще не зовсім готове до адекватного сприйняття підвищення політичної ролі мусульман у житті нашої країни. Центр ісламознавства так формулює означену проблему: «Серед більшості населення нині переважає негативістсько-вичікувальне ставлення до все більш помітного зростання ролі й місця ісламу та мусульман у житті сучасної України, оскільки точних, адекватних знань про іслам, про його сутність, правову та політичну систему відверто бракує». Також однією з проблем є те, що сама правова система України багато в чому не збігається з соціально-правовими приписами, пов'язаними з «релігією Пророка», а таке поняття, як «ісламський радикалізм» все частіше викликає тривогу й занепокоєння.

Незважаючи на зазначені проблеми, та частина населення, яка сповідує іслам, сьогодні бере дієву участь у процесі культурного і політичного розвитку української держави. Сучасне ісламське населення України нараховує близько 2 млн. осіб. В основному мова йде про кримських татар, які відіграли чи не найважливішу роль у збереженні ісламської культури та подальшому розвитку її не тільки в межах Криму, а й на теренах всієї України. Якщо до кінця 80-х років минулого століття іслам в Україні був цілком підпілним явищем, то у зв'язку із проголошенням незалежності України мусульмани знову отримали свободу для релігійної діяльності.

За двадцять років було створено широку мережу ісламських громад, відкрито сотні мечетей, шкіл, розпочато видавництво літератури та чимало інших проектів, в тому числі й міжнародного рівня. Станом на 2011 р. в Україні функціонують такі потужні релігійні та громадські організації, як Духовне управління мусульман України, Духовне управління мусульман Криму, Духовний центр мусульман України, Духовне управління мусульман України «Умма», «Київський Муфтїят» тощо. Зважаючи на налагодження широких зв'язків із

мусульманськими країнами й ісламськими організаціями, що діють у Західній Європі, реалізується низка благодійних проєктів, відбувається чимало заходів, присвячених збереженню мусульманської ідентичності та налагодженню діалогу з представниками інших релігій.

Все це говорить про те, що іслам у світі та Україні поволи займає досить впевнені позиції порівняно з минулим. Політологи давно оцінили іслам, як доволі значний чинник міжнародної політики, тому, незважаючи на різноманітність ісламу, найважливіша його особливість як світової релігії полягає в нерозривному зв'язку між релігійно-культурним і суспільно-політичним життям, а протистояння екстремістським настроям, розуміння основних догматів ісламу багато в чому залежить від істинності знань та об'єктивного ставлення до ісламу, використання його не як інструменту для досягнення політичних амбіцій, а як до мети, що сприятиме створенню осередку цивілізованого суспільства.

Р. В. Мугра*

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНЕ ПРОГРАМУВАННЯ В СУЧАСНИХ НЕОКУЛЬТАХ

Важливість досліджень, присвячених вивченню соціально-психологічних чинників поширення неоекультів, обумовлена тим, що їхня діяльність пов'язана з сучасними соціальними і психологічними технологіями. Психологічні аспекти, пов'язані з сучасними неоекультами, виявлялися певними методами психологічного дослідження, ґрунтованими на взаємодії з послідовниками неоекультів і аналізі отриманих від них анкет, а також на аналізі літературних джерел і відеоматеріалів цих рухів.

Провідним чинником, що спровокував широкий інтерес населення до неоекультів став той інформаційний голод, в якому знаходилася радянська людина, живучи за «залізною завісою», а також руйнування основних ідей, що формують національно і державно орієнтований світогляд кожного громадянина суспільства і які сприяють об'єднанню нації.

Проте відомо, що будь-яка пропаганда не буде прийнята населенням, якщо вона не спиратиметься на обумовлені природою людини психологічні закономірності і природний їх розвиток. Нижче розглянемо найзначущі механізми, що можна розглядати як своєрідні «клавіші», натиснувши на які можна маніпулювати поведінкою людини.

Найефективнішими методами залучення до діяльності неоекультів є ті прийомі комунікації, які спираються на психологічні особливості психіки людини.

Тенденція до інтеграції (групування) є, мабуть, головною психологічною передумовою, яка спонукає людину долучитися до організації і стати її активним діячем. Процеси інтеграції в групі досить повно досліджені й детально викладені в усіх підручниках із соціальної психології, а також у літературі з групової

---

* студент ВНЗ «Національна академія управління».

психотерапії. Феномен групування є також базою для створення специфічних методичних прийомів залучення людини в групову взаємодію й об'єднання окремих осіб в організацію. Найбільш розроблені ці прийоми в місіонерській діяльності, особливо неопротестантизмі.

Для посилення міжособистісної зацікавленості, групи формуються за різностатевим принципом, іноді спеціально підлаштовують умови для створення дружніх і сімейних пар. На такому принципі об'єднання людей в організацію (через створення сімейних пар з її послідовників) заснована Церква Об'єднання Сен Мін Муна. Інтеграція (як втілення принципу групування) не лише задовольняє потреби людини бути частиною соціального об'єднання, але й контроль усієї організації за поведінкою кожного його члена, що веде до посилення залежності індивіда від групи і, як наслідок, до деіндивідуалізації. Звичайно, з погляду суспільної моралі, поліпшення поведінкових характеристик adeptів неоекультівних організацій є позитивним. Негатив від залучення особи до неоекультівних організацій – крайній конформізм, втрата особистісної своєрідності.

Будь-яке неоекультівне об'єднання завжди демонструє свою винятковість, чим і задовольняє у людини знову ж таки природне прагнення до переваги. Цю винятковість доводять такими методами:

1) стверджують, що лідер цього руху є великою людиною, доводять його «обраність Богом», підтверджуючи це свідченнями про визнання його членами урядів різних країн, насичену «подвигами» і «діяннями» біографію, досконалі чудеса, високі моральні якості і винятковий розум. Особливо популярними є також і описи пройдених ним «випробувань» і «страждань» за віру. Доведення досконалості особи лідера групи задовольняє не лише його особисте прагнення до переваги, але й орієнтацію людей (членів групи) на героя;

2) доводять, що корені цього вірування або знання в одних випадках «найдавніші», в інших – «найновітніші», але у будь-якому разі вони – унікальні і можуть відкритися тільки обраним;

3) доводять, що ці знання отримані незвичайним містичним шляхом, вони передані самим Богом, Космосом, різними вищими сутностями тощо;

4) доводять, що тільки це вчення (або вірування) є найвірнішим тлумаченням ідей Христа, Будди або інших релігійних і філософських учень;

5) стверджують, що це вчення або вірування стане в майбутньому єдиною світовою релігією і її послідовники нині виконують роль першопрохідців;

6) стверджують, що тільки послідовники цього знання або вірування врятуються після Апокаліпсису, тоді як усі інші люди і їх душі загинуть.

Прагнення до казкового і таємничого, надія на диво часто є мотивом, який спонукає людину долучитися до якої-небудь неоекультівної групи. Надія миттєво зцілитися, опанувати містичні сили, стати керманічем «планетною еволюцією» або хоча б просто побачити диво призводить до пошуку найбільш легких шляхів його досягнення.

Не можна сказати, що надії не виправдовуються. Віра (і віра в диво) – найсильніший психологічний чинник. Навіть там, де явище може бути цілком закономірним, йому все ж приписуються дивовижні властивості. Чудесами в

неокультях вважаються такі феномени: поліпшення самопочуття; явища передбачення, що часто відбуваються уві сні; явища схожих переживань у групі; змінені стани свідомості.

Отже, вирішення особистих проблем, пов'язаних із складними життєвими обставинами, зняття наслідків важких психічних травм, корекція поведінкових і психічних проявів вважають прерогативою психології і психотерапії. Сучасні неокульти використовують, мабуть, увесь арсенал сучасних психотерапевтичних прийомів. Звільнення від проблем життя є тією пасткою, в яку потрапляє людина, обтяжена стражданнями, і духовна в'язниця стає платою за психологічне благополуччя.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ПОЛІТИКА: СТАН І ПЕРСПЕКТИВА ВЗАЄМОДІЇ

М. П. Требін*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В США: РЕАЛЬНІ НАДБАННЯ І ПОТЕНЦІЯ ПЕРСПЕКТИВИ

Громадянське суспільство у США існує вже давно – фактично воно з'явилися ще до того, як був створений уряд Сполучених Штатів. Переселенці, що приїжджали до Америки, займалися самоорганізацією і створювали неурядові організації задовго до того, як Сполучені Штати отримали незалежність. Американській демократії значно простіше було сформувати громадянське суспільство, тому що вона не була обтяжена європейською спадщиною у сфері перетворення політичної системи. У США громадянське суспільство отримало розвиток через безперешкодне поширення вільних асоціацій громадян, які виникали спочатку через слабкість держави, бо вона не могла підпорядкувати їх своїй владі. Цьому сприяли і слабкий досвід державності (майже повна відсутність «традиційних» форм бюрократії, і постійне зростання території, яку треба було «освоювати» у війнах з індіанцями й сусідами. У міру посилення державної бюрократії в американському політичному житті держава була змушена пристосовувати бюрократичні інститути під налагодження партнерських, рівноправних відносин з уже вкоріненими в американських політичних традиціях, незалежними організаціями громадян.

Звичайно, велику роль у названому процесі відіграла наявність у США приватновласницьких у своїй основі промисловості та фермерства, які, відстоюючи свою незалежність від держави і її бюрократії, всіляко такі організації підтримували й створювали нові. У США формування інститутів громадянського суспільства важко відокремити від становлення в певному значенні незалежного від держави середнього класу власників та інших категорій людей, що входять у цей клас. Високий рівень економіки, демократії, соціальна захищеність людини пов'язані з високою активністю громадян. А це, у свою чергу, можливо тільки при громадянському суспільстві.

Американська модель конституціоналізму акцентує увагу на свободі як домінуючій цінності, не допускає втручання держави в життя громадянського суспільства, яке само визначає завдання держави. У Декларації незалежності США (1776 р.) визначальна роль громадянського суспільства була виражена таким чином: усі люди мають рівні природжені права на життя, свободу, незалежність, власність, на щастя і безпеку; народ – джерело влади і йому належить суверенітет, уряд – слуга народу. Всі державні влади повинні діяти в

---

* д. філос.н., професор, завідувач кафедри соціології та політології Юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

інтересах народу, а якщо вони порушують його інтереси, то народ має право на повстання і повалення уряду, який не виконує свої прями обов'язки, насамперед обов'язок піклуватися про благо всього народу. У США демократична держава орієнтована на формулу «свобода кожного є умова свободи всіх», у той час як українське суспільство найчастіше страждає саме від всеїлля і могутності держави, від її сваволі. А вміння обмежувати і контролювати деспотичну владу державної машини багато в чому залишилося на рівні розуміння необхідності боротьби з нею, протистояння.

У своєму двотомному трактаті про американське життя, що був опублікований в 1835-1840 рр. і називався «Демократія в Америці», відомий французький політичний діяч Алексіс де Токвіль відзначав: «Як тільки кілька людей у Сполучених Штатах приходять до якоїсь ідеї, яку вони хочуть просунути, вони починають шукати один одного, і як тільки їм вдається налагодити контакти між собою, вони об'єднуються. Починаючи з цього моменту вони вже не одинаки, а помітна сила, діяльність якої служить прикладом для інших і слова якої будуть почуті». На сьогоднішній день у США існує близько 1,5 млн. громадських організацій. Ці незалежні добровільні союзи людей допомагають затвердити індивідуальну свободу, підтримуючи при цьому стійкий громадський порядок. У даний час в США більше 70% громадян діють у таких об'єднаннях і організаціях та більше 50% беруть активну участь у діяльності двох і більше асоціацій. Наприклад, у 200 споживчих організаціях перебуває понад 70 млн. громадян. Ця мережа груп та об'єднань громадян функціонує щоденно, її мета – створення умов для самореалізації індивідів і груп, вираження та реалізації їхніх повсякденних потреб, одночасно стримування прагнень держави до концентрації політичного панування.

Інший приклад: Американська асоціація пенсіонерів – некомерційна недержавна організація для осіб пенсійного віку. До неї входять 37 млн. членів. Асоціація інформує своїх членів з питань законодавства, що впливає на пенсії, на умови їхнього життя, охорону здоров'я, соціальне забезпечення і закони про пенсії. Організація також захищає інтереси своїх членів у відносинах з обслуговуючими компаніями, допомагаючи їм отримувати знижки залежно від їхніх обмежених пенсійних бюджетів, а також надає такі послуги, як складання планів пенсійного забезпечення. Організація також любіше в органах влади штатів і на національному рівні ті питання, які найбільше турбують її членів, наприклад, закони про охорону здоров'я та про медичне страхування. Згідно з річним звітом асоціації за 2011 р., організація закликала своїх членів до того, щоб вони зверталися до своїх представників у Конгресі в період проведення там бюджетних дебатів про скорочення дефіциту. Понад 8 млн. членів асоціації відправили листи й електронні повідомлення, зателефонували і підписали клопотання, вимагаючи від Конгресу не скорочувати окремі соціальні допомоги в остаточній редакції державного бюджету.

Таким чином, громадські організації здатні впливати на політику шляхом формування громадської дискусії з питань, що цікавлять громадськість. Президент США Б. Обама на російському саміті з питань громадянського суспільства у 2009 р. зазначав: «Кращі ідеї та рішення виходять від звичайних

громадян, які беруть участь як у житті своєї спільноти, так і всієї своєї країни». Отже, перспективи розвитку громадянського суспільства у США оптимістичні, треба щоб такими вони стали і для українського соціуму.

В. В. Шконда*

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Руйнування традиційних систем соціальних і духовних цінностей, зв'язків і соціальних інститутів, нездатність вибудувати стабільну систему соціальних залежностей у сучасних умовах призвели до певних проблем управління соціально-політичними і національно-духовними процесами в Україні, в якій розпочинається процес розвитку громадянського суспільства.

В умовах трансформації суспільства й економіки відносини і зв'язки між різними соціальними інституціями лише формуються. На початку ХХІ ст. у зв'язку із загрозою впливу різноманітних за своєю природою чинників посилилося протистояння Схід-Захід, Північ-Південь, ісламського і християнського світів, гуманізму і фундаменталізму, що призвело до загрози втрати національної ідентичності, занепаду національної економіки, загострення суспільних і міжетнічних відносин, зменшення ролі національної держави [1].

У цьому зв'язку в суспільстві виникає реальна потреба у формуванні нового типу мислення стосовно розвитку громадянського суспільства, уміння знаходити і залучати відповідні ресурси для вирішення реальних проблем і відкриття нових можливостей його розвитку [2].

Політичне життя в Україні свідчить, що головна політична проблема людського суспільства – знаряддя влади, яка потребує пошуку відповідних форм і методів демократичного її вирішення. Політичні системи сучасного політичного світу характеризуються тим, що у боротьбі за владу переможцем завжди виходить знаряддя правління (окрема особа, група людей, партія, клас), а переможеним стає народ, тобто демократія [3].

Світовий досвід підтверджує, що рівень формування демократії залежить від того, якою мірою розвинуто громадянське суспільство. Доведений безпосередній зв'язок між стабільністю демократичного процесу й тим, у якій мірі політичні інститути відбивають потреби громадянського суспільства, своєчасно реагують на його динамічні зміни, тобто громадянське суспільство перебуває у взаємодії зі сферою політичної життєдіяльності людей. У випадку, коли остання має демократичну спрямованість, для цього взаємозв'язку характерними є взаємопідтримка, співробітництво між громадянським суспільством і державою.

Отже, перед національною владою України у сучасний період стоїть завдання побудови громадянського суспільства європейського зразка, що враховує світовий досвід державотворення, українську ментальність і реалії розбудови державності.

---

* к.т.н., професор, директор Донецького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

У цих умовах неможливо підміняти внутрішні інтереси членів суспільства інтересами держави і різних політичних партій. Людина повинна не тільки впливати на політику та державу, а й бути самостійною та автономною від втручання влади в її справи.

Взаємовідносини громадянського суспільства і держави повинні розглядатися у площині цілого та частини, як організм і механізм, тобто у громадянському суспільстві влада є похідною від громадян, що створюють такий тип держави, який вони хотіли б мати. Громадянське суспільство потрібно розглядати як державно організоване суспільство, в якому не громадяни служать державі, а вона знаходиться на службі у них.

Повноцінне громадянське суспільство неможливе без справжнього місцевого самоврядування, діяльність якого спрямована на вирішення місцевими жителями існуючих суспільних проблем. При цьому громадяни своє право на самоуправління можуть здійснювати або безпосередньо, або через виборні органи місцевого самоврядування, які повинні приймати важливі рішення від імені населення і враховувати його інтереси.

Сила чи слабкість громадянського суспільства в будь-якій країні залежить від рівня добробуту її громадян. Чим вищий рівень життя країни, тим активнішу участь її громадяни беруть у різноманітних громадянських організаціях і формують цінності й відносини громадянського суспільства.

Важливим чинником та інституційною основою громадянського суспільства виступає третій сектор, тобто структура громадянських організацій, побудованих на певній системі сталих принципів, традицій і правових норм самоорганізації громадян для регулювання суспільних відносин. З кожним роком в українському суспільстві зростає як значимість громадянських організацій, так і їхня кількість. Якщо на початку ХХ століття у світі існувало лише близько 100 міжнародних неурядових організацій, то нині їх уже понад 10 тисяч [4].

Слід відзначити, що центральною фігурою громадянського суспільства, його опорою й головною інноваційною та рушійною силою є особистість громадянина – суверенна, вільна, самостійна та відповідальна. Отже, якщо людина не володіє громадянською самосвідомістю, вона не здатна бути повноцінним членом громадянського суспільства.

Кожний член громадянського суспільства має бути наділений свободою думати, вибирати і діяти в різних сферах життєдіяльності суспільства (ідеологічній, духовній, політичній, економічній), відчувати себе суб'єктом правотворчості, а не лише об'єктом чужого впливу. Вільний громадянин є основою формування середнього класу, що розглядається як запорука існування громадянського суспільства.

Усі інститути громадянського суспільства мають діяти заради спільної мети – демократії, суспільного блага, задоволення та захисту прав громадян, суспільного розвитку, формування правової держави. Високий рівень розвитку громадянського суспільства забезпечує демократичність держави. Нерозвиненість громадянського суспільства є однією з умов існування тоталітарного й авторитарного режимів. За громадянського суспільства мають панувати ідея інституційного та ідеологічного плюралізму, який запобігає

встановленню монополії на владу та істину і слугує протиположно панівним центральним інституціям, які гіпотетично можуть отримати таку монополію.

Важливим показником громадянського суспільства є проблема прямого, індивідуального цільового доступу громадян до інформації, яка створена і знаходиться у структурі публічної влади. Громадяни повинні мати вільний доступ до інформації і самі обирати потрібне, а не чекати масової інформації від відповідних засобів. Важливим інноваційним напрямом у діяльності державних органів у цій сфері має бути перехід від інформації до комунікації. Влада та інститути громадянського суспільства мають стати рівними партнерами в комунікації.

Побудова громадянського суспільства і демократії на теренах України повинна використовувати сучасний світовий досвід (як європейський, так і азіатський), де право і мораль тлумачаться відповідно до вищого закону – людської совісті.

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів // Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 5-17.
2. Голм Г. Мультикультурна чи глобальна педагогічна освіта: вибір чи необхідність? // Педагогіка для громадянського суспільства. – Л., 2005. – С. 13-27.
3. Демократическое правовое государство и гражданское общество в странах Центрально-Восточной Европы. – М.: Наука 2005. – 184 с.
4. Кресіна І. О. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні // Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії: Матеріали методологічного семінару / Відп. ред.: В. В. Цветков, І. О. Кресіна; Упоряд. Є. В. Перегуда. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 84 с.

О. С. Зіміна*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ЦІННІСТЬ ДЕМОКРАТІЇ

Демократія – це така форма організації держави, політичної системи і влади, коли не одна особа, а всі громадяни, що користуються рівними правами, беруть участь в управлінні державою [1, с. 44].

Проголошений Україною курс на інтеграцію у європейську спільноту передбачає запровадження стандартів реальної демократії, інформаційного суспільства, соціально орієнтованого ринкового господарства, базованого на засадах верховенства права й забезпечення прав і свобод людини й громадянина [2, с. 7].

У сучасному розумінні громадянське суспільство – це прошарок суспільства між владою та бізнесом, представлений громадськими організаціями, який демонструє високий рівень суспільної самоорганізації. Таким чином, виділяють три сектори суспільства: влада (органи державної влади та місцевого самоврядування), бізнес (система підприємств, різного роду товариств) та громадськість (організації, які утворені за власною ініціативою засновника та не мають на меті отримання прибутку) [3, с. 12-15].

---

* здобувач кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

Сьогодні існує декілька визначень такої цінності, як громадянське суспільство – своєрідний соціальний простір, у якому люди взаємодіють незалежно один від одного і від держави. Основа громадянського суспільства – цивілізована, самодіяльна, повноправна особа. Саме тому сутність і якість суспільства залежить від якості всіх особистостей, з яких воно складається. Формування громадянського суспільства нерозривно пов'язано з формуванням ідей індивідуальної свободи, самоцінності кожної особистості [3, с. 44].

Сучасний процес формування громадянського суспільства в Україні виявляється досить специфічним. З одного боку, на стан політичної культури впливає власна культура українського суспільства, ментальність у широкому розумінні, з другого – такі світові політичні цінності, як демократія, свобода, представництво досі не знаходять органічної легітимації у суспільстві [4, с. 3].

Першим, хто використав термін «громадянське суспільство» в сучасному розумінні, був англійський філософ Томас Гоббс (1588-1679), один із засновників теорії державного суверенітету й теорії суспільного договору. Подальший розвиток отримала ідея громадянського суспільства в працях іншого англійського філософа Джона Локка (1632-1704), який першим з мислителів розкрив особистість через безперервність свідомості. Значний внесок у розробку питань співвідношення держави та громадянського суспільства зроблено відомими вітчизняними фахівцями, для яких пріоритетним є громадянське суспільство, що бере участь у вирішенні питань державотворчого процесу. Вони поєднують у своїх дослідженнях світовий досвід, знання політичних реалій і сучасну практику – підходи, принципи та цінності.

Сьогодні громадянське суспільство це надбання, цінність суспільного ладу, в якому кожен повинен мати рівні права і жити за одними законами, незважаючи на ієрархію на роботі чи вдома. Всі ці норми законодавчо закріплено в нашій Конституції, але, на жаль, вони залишаються лише гаслами і не більше.

Громадянське суспільство становить систему забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх відтворення і передачі цінностей із покоління в покоління. Ця система самостійних і незалежних від держави суспільних інституцій і відносин, до завдань яких входить забезпечення умов для самореалізації окремих індивідів і колективів, задоволення приватних індивідуальних чи колективних інтересів і потреб [5, с. 40].

Одним із аспектів виникнення громадянського суспільства є процес розподілу прав людини і прав громадянина. Якщо права людини забезпечуються громадянським суспільством, то права громадянина – правовою державою. В обох випадках йдеться про права особистості, але якщо в першому випадку маються на увазі її права на життя, власність і реалізацію своїх можливостей як окремої людської істоти, то в другому випадку – її політичні права як громадянина конкретної держави.

Взаємодія громадянського суспільства на основі демократичних принципів, а цінністю виступає громадянське суспільство, забезпечать суспільний розвиток держави та побудови публічного управління. Головним елементом цього процесу не лише в майбутньому, а вже сьогодні повинне стати

громадянське суспільство, в якому роль держави буде максимально нівельовано і її політика буде дотична всьому суспільству.

1. Основи демократії / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; за заг. ред. А. Колодій. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2004. – 668 с.
2. Сороко В. Н., Вишневецький А. В., Рогожин О. Г. Діяльність публічної адміністрації з надання послуг українському суспільству: Монографія / за наук. ред. Ю. А. Привалова. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 180 с.
3. Опорний конспект лекцій з публічного управління / авт. кол.: О. Ю. Оболенський, С. О. Борисевич, С. М. Коник. – К.: Вид-во НАДУ, 2010. – 71 с.
4. Ребкало В. А., Козаков В. М. Ціннісні засади державного управління в Україні: Навч. посіб. / Уклад.: В. А. Ребкало, В. М. Козаков; за заг. ред. В. А. Ребкало. – К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 60 с.
5. Громадянське суспільство. Державне управління: словник-довідник / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князєв, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика; за заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. – К.: УАДУ, 2002. – 228 с.

О. В. Буцко*

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Ідея громадянського суспільства заснована на необхідності ефективного регулювання взаємовідносин людини з політичною владою, суспільства з державою. Будь-яка політична влада, особливо державна, якими б не були її соціальна природа і мотивація дій, має тенденцію до розширення своїх повноважень і встановлення тотального контролю над суспільством. З метою протидіяти цій тенденції і для обмеження державного свавілля людство напрацювало низку теоретичних і практичних засобів, до яких відносяться, зокрема, ідеї правової держави і громадянського суспільства. Сенс ідеї правової держави полягає в тому, щоб зв'язати політичну владу, державу правом, підпорядкувати її дії закону. Сенс ідеї громадянського суспільства – підпорядкувати державу суспільству, обмежити свавілля державної влади. Обидві ці ідеї і позначувані ними суспільні феномени тісно пов'язані між собою – правова держава і громадянське суспільство взаємно передбачають одне одного.

У найбільш загальній формі громадянське суспільство найчастіше визначається як суспільство, відокремлене від держави (як політичного інституту), сфера недержавних суспільних інститутів і відносин. Відокремленість громадянського суспільства від держави зовсім не означає, що воно перебуває поза сферою державного впливу. У сучасному суспільстві навряд чи знайдеться така сфера суспільного чи приватного життя, яка б не зазнавала впливу з боку держави. Так чи інакше держава регулює всі суспільні відносини – від сімейних до політичних. Однак це регулювання може здійснюватися як на основі закону, який у демократичних державах є результатом суспільного консенсусу, так і шляхом довільної регламентації з боку різних державних структур і посадових

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

осіб, нерідко всупереч суспільним інтересам. Ідея громадянського суспільства якраз і покликана обмежити таку довільну регламентацію.

Вона дозволяє розглядати суспільство і державу як партнерів, визнає у цьому партнерстві пріоритет суспільства, слугує утвердженню у суспільній свідомості думки про те, що держава існує для суспільства, а не навпаки. Проблема становлення громадянського суспільства є особливо актуальною для колишніх соціалістичних країн, які стали на шлях демократичного розвитку. За соціалізму існувало одержавлення всіх сфер суспільного життя. Держава фактично була власником всіх засобів виробництва, а одержавлена правляча партія монополізувала політичну владу в суспільстві, нав'язувала йому єдину ідеологію, спрямовувала діяльність громадських організацій, втручалася у сімейні стосунки тощо. Фактично держава поглинула громадянське суспільство.

Відсутність розвинутих структур громадянського суспільства і його зворотнього впливу на державу були головними причинами численних соціальних експериментів, які держава звалювала на суспільство у формі «будівництва» соціалізму і комунізму, «культурних революцій», а також масових політичних репресій, голодоморів тощо.

Нерозвиненість громадянського суспільства є однією з основних причин того кризового стану, в якому опинилися громадяни України. В Україні суспільство в цілому і кожний громадянин зокрема поки що залежать від держави у всіх відношеннях, не маючи на неї дієвих засобів впливу, що дозволяє останній вдаватися до довільних соціально-економічних експериментів і не нести відповідальності за їх згубні наслідки. Становлення громадянського суспільства якраз і має на меті поставити державу під контроль суспільства, звести до мінімуму завдану нею шкоду, обмежити свавілля державної влади.

Контроль над державою громадянське суспільство здійснює у різних формах і за допомогою різноманітних засобів. Основою відмежування і незалежності громадянського суспільства від держави і обмеження свавілля останньої є конституційне проголошення прав і свобод особи. За своєю сутністю конституція є системою обмежень державної влади шляхом проголошення і законодавчого забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

Представництво групових інтересів громадянського суспільства на державному рівні здійснюється як у безпосередніх, так і в опосередкованих формах. Найбільш поширеною формою безпосереднього, прямого впливу «груп інтересів» на органи державної влади є лобізм.

До найважливіших форм опосередкованої взаємодії «груп інтересів» з державою відноситься їх вплив на неї через вибори і політичні партії. «Групи інтересів» прагнуть до налагодження зв'язків з політичними партіями, підтримують їх на виборах, щоб через них впливати на державу. Деякі з найбільш масових «груп інтересів», наприклад, профспілки, створюють власні політичні партії для обрання своїх представників до органів державної влади.

Серед численних і багатоманітних «груп інтересів» у країнах з розвинутою ринковою економікою найбільш впливовими є об'єднання найманих працівників (профспілок) і підприємців. Головне завдання профспілок – захист інтересів найманих працівників у відносинах з підприємцями і державою. В умовах

соціалізму профспілки виступали інструментом державної політики, діяли під керівництвом правлячої партії.

У демократичному суспільстві вони покликані перебувати в опозиції до влади, виступати рівноправним партнером у відносинах з державою. Становлення незалежних профспілок вже відбувається в Україні. Утворилися, зокрема, незалежна профспілка гірників України, Незалежна профспілка гірників Донбасу, Вільні профспілки залізничників, Вільні профспілки працівників текстильної та легкої промисловості України, Федерація профспілок авіадиспетчерів України та інші профспілкові об'єднання. Спадкоємиця єдиних радянських профспілок Федерація профспілок України втратила монополію на представництво інтересів трудящих. Поряд з нею діють інші міжгалузеві профспілкові об'єднання – Національна конфедерація профспілок України, Всеукраїнське профспілкове вільне об'єднання солідарності трудівників, Всеукраїнське об'єднання солідарності трудівників.

Профспілки прагнуть самі представляти свої інтереси на державному рівні. Характерним у цьому відношенні є створення у квітні 1997 р. Всеукраїнської партії трудящих, в основу діяльності якої були покладені програма дій та передвиборна платформа Федерації профспілок України. Щоправда, на виборах до Верховної Ради ця партія отримала всього 0,8% голосів, що певною мірою відображає і авторитет самої ФПУ в суспільстві. Більш перспективною, ніж створення власних «кишенькових» партій, для профспілок була б інтеграція з впливовими політичними партіями лівої орієнтації, як це відбувається в багатьох країнах Заходу. Паралельно зі становленням нових профспілок в Україні відбувається утворення об'єднань підприємців. До них відносяться, зокрема, Український союз промисловців і підприємців, Спілка орендарів і підприємців України, Асоціація фермерів України та інші об'єднання.

Політичними інститутами громадянського суспільства, крім партій і «груп інтересів», є також «четверта влада» – недержавні засоби масової інформації. Однак похідними від соціальної структури суспільства і найбільш важливими засобами впливу громадянського суспільства на державу є саме політичні партії і так звані «групи інтересів».

І. Ф. Тімкін* Н. Є. Новікова**

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА МОЛОДІ ЯК ОЗНАКА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Зростання значення та ролі політичної культури людей в суспільному житті є об'єктивною закономірністю розвитку й функціонування демократичного суспільства та держави. Успіхи становлення демократичної політичної культури у сучасній Україні залежать від особливостей державотворчих процесів,

---

* к.і.н., доцент кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету;

** старший викладач кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету.

політичної соціалізації особи та від рівня громадянської активності кожного члена суспільства.

Саме поняття «політична культура молоді», як і більш загальне поняття «політична культура», сьогодні вживається в досить абстрактних і суперечливих для масової свідомості значеннях. Молодіжна культура є дзеркалом культури суспільства з притаманними йому цінностями, світосприйняттям, соціокультурними установками, з іншого – вона завжди є більшим чи меншим запереченням загальноприйнятих позицій, хоча б з огляду на генераційні особливості, і в цьому сенсі елементи контркультури закономірно простежуються в змісті культури покоління в цілому.

Аналізуючи вищесказане, необхідно зосередити увагу на особливостях молодіжної політичної культури. Її сучасний стан обумовлено такими факторами:

- системна криза, яка закономірно призвела до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки традиційних цінностей;

- конкуренція на рівні масової свідомості радянських, національних і так званих «західних» цінностей призвела до стану соціальної анемії і фрустрації населення, вплинула на ціннісний світ молоді;

- суперечливий і хаотичний пошук свого шляху в нових соціально-економічних умовах, орієнтація на прискорене статусне просування, прогресуюча соціальна адаптованість – все це зумовило специфічний характер культурної самореалізації молоді людини.

Формування політичної культури молоді, набуття нею політичних знань і навичок політичної поведінки є важливою умовою функціонування політики, насамперед держави, в інтересах суспільства. Необхідність засвоєння політологічних знань закладає основу демократичної політичної культури молоді.

За законами України молодь має право брати активну участь у суспільному житті, проявляти себе, свої інтереси на загальногромадському рівні. Участь молоді у громадських організаціях є головним свідченням розвинутої громадянської культури, тому що забезпечує концепцію «життя в громаді».

Окремо варто звернути увагу на той факт, що відсоток участі молоді в громадських організаціях є одним із найнижчих у світі. Для країн «усталеної» демократії в Європі характерним рівнем участі молоді в громадських організаціях є близько 10–12%, для країн «молодої» демократії (Польща) – 15%, в Україні даний показник складає близько 5–6%.

Варто підкреслити, що рівень участі молоді в громадських об'єднаннях безпосередньо відображає рівень демократизації суспільства, тому що саме вони виконують громадський контроль влади. Адже саме молодь визначає тип громадянської поведінки майбутнього суспільства, його погляди, орієнтації та цінності.

Сучасні реалії такі, що українські владні і політичні структури не розглядають молодь як серйозного учасника політичного життя країни. Влада вбачає в ній резерв для поповнення власних структур, а не самостійного суспільного актора. Це пов'язано, зокрема, з тим, що представники владних і

політичних структур, переважно люди старшого покоління, не були зацікавлені в її участі (мабуть, з огляду на обмеженість владних ресурсів і можливу конкуренцію). Крім того, молодь стала більш задіяною в нових сферах економічного життя.

Сьогодні для молодих людей в Україні, здавалося б, відкривається все більше можливостей задовольняти свої інтереси та потреби, але одночасно ускладнюються й умови для такої самореалізації. Складний і суперечливий процес переходу до ринку призвів до того, що маємо сьогодні такі проблеми, як зниження зайнятості молоді, зростання безробіття, підвищення професійної кваліфікації, соціального захисту окремих соціальних груп, у тому числі й молодих людей, спостерігаються міграційні процеси. Всупереч цьому, як свідчать різноманітні дослідження, абсолютна більшість молодих людей (близько 80%) підтримує дії, спрямовані на побудову незалежної, самостійної Української держави.

Молодіжна політика тієї чи іншої держави має бути складовою загальної цілісної концепції розвитку того чи іншого суспільства. А політична культура в демократичному суспільстві повинна спрямовуватися на виховання молоді, яке неодмінно має опиратися на українські традиції, ментальність, історію, без яких неможливе формування політичної культури молодих громадян.

О. О. Брашовецька*

«МОЛОДЬ ДЕМОКРАТИЧНОГО АЛЬЯНСУ»: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Громадянське суспільство – це система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і стосунків, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, приватних інтересів і потреб. Громадянське суспільство має складну структуру і включає економічні, духовні, релігійні, етнічні, родинні та інші стосунки й інститути, неопосередковані державою. Воно охоплює виробниче і приватне життя людей, їхні традиції, звичаї, сфери освіти, науки, культури, що знаходяться поза безпосередньою діяльністю держави. Громадянське суспільство передбачає різноманіття територіальних громад, культурних, національних співтовариств, тобто множинність соціальних суб'єктів, відносно незалежних від держави і здатних до самоорганізації.

Сьогодні громадянське суспільство в Україні знаходиться на абсолютно новому етапі розвитку, у своїх основних характеристиках має конкуренцію і солідарність між вільними і рівноправними партнерами. Для ефективної роботи всього комплексу, який охоплює поняття «громадянське суспільство», потрібне виконання роботи основними його структурними елементами. Особливу увагу слід приділити громадським організаціям. Відповідно до Закону України «Про

---

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

громадські об'єднання» від 22.03.2012, громадська організація – це таке громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодь Демократичного Альянсу» активно працює в країні вже 18 років. Початком діяльності організації стала установча конференція в Києві, що була проведена у 1994 р.; тоді ж було розпочато роботу над створенням всеукраїнської мережі власних осередків. І вже 29 квітня 1995 р. відбувся Установчий з'їзд громадської організації, яка на той момент ще називалась «Християнсько-демократична молодь України». Участь у заході взяло близько ста делегатів з більшості областей України.

Усвідомлюючи необхідність подолання негативних проявів міжконфесійного протистояння, розуміючи актуальність налагодження дружніх стосунків між церковними конфесіями та громадськими організаціями України, прагнучи залучити молодь різних конфесій до участі в суспільно-політичному житті країни, заради взаєморозуміння та здійснення спільних міжконфесійних проектів організація 12-19 вересня 1999 р. в м. Києві ініціювала проведення з'їзду християнської молоді. На з'їзді, в якому взяли участь понад дві тисячі учасників з усіх регіонів України та з-за кордону, було обговорено питання залучення християнської молоді до соціальних проектів, координації зусиль щодо спільної боротьби з негативними явищами в молодіжному середовищі, питання християнської освіти, капеланства в армії та багато інших проблем.

Таким чином, ініційований ВМГО «Християнсько-демократична молодь України», з'їзд став першим вагомим кроком до налагодження діалогу між молодіжними і державними організаціями та молоддю восьми християнських конфесій.

З квітня 2001 р. ХДМУ стала повноправним членом YEPF. За цей час представники організації відвідали більшість семінарів і конференцій YEPF, встановили тісні контакти із молодіжними організаціями багатьох європейських країн. Відповідно до рішення з'їзду, у 2011 р. організація змінила офіційну назву й зараз відома як «Молодь Демократичного Альянсу». Основними досягненнями членів організації є:

1. Наявність мережі осередків майже в усіх областях України (як в обласних центрах, так і в інших містах).

2. Створення політичної партії зі складу учасників молодіжної громадської організації.

3. Активна робота правозахисного напрямку.

4. Розроблення системи роботи в навчально-виховному напрямі.

5. Втілення в життя принципу свободи і субсидіарності.

6. Досягнення незалежності в прийнятті рішень.

7. Тісна співпраця з органами місцевого самоврядування.

8. Співпраця з іншими вітчизняними та зарубіжними молодіжними організаціями.

18-річний шлях від ініціативної групи до Всеукраїнської громадської організації – доказ того, що можливо досягти будь-яку поставлену мету.

На думку представників всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодь Демократичного Альянсу», прийняття нового закону «Про громадські об'єднання» є важливим кроком до формування якісного громадського суспільства.

Але, виходячи із власного досвіду громадської діяльності в Україні, члени «Альянсу» відзначають наявність ще законодавчо не врегульованих питань щодо захисту громадських організацій від свавілля владних представників; нечітко розроблених механізмів взаємодії органів державної влади та представників громадських організацій; невиконання положення щодо фінансування навчальних проектів.

Сучасне громадянське суспільство має існувати у вигляді соціального, економічного й культурного простору, в якому взаємодіють вільні індивіди, реалізуючи приватні інтереси і здійснюючи індивідуальний вибір. Для розвитку громадянського суспільства потрібно вдосконалити законодавство, яке буде його захищати.

А. І. Дмитрієва*

МОЛОДІЖНИЙ ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ м. КРИВИЙ РІГ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ

Молодь є важливою складовою сучасного українського суспільства, носієм інтелектуального потенціалу, визначальним фактором соціально-економічного прогресу. Від здатності молоді бути активною творчою силою значною мірою залежить процес державотворення й підвищення загального рівня громадської активності в суспільно-політичному і культурному житті України.

Нинішній процес політичної соціалізації української молоді характеризується багатовекторністю. Важливим чинником залучення молоді до участі в суспільних процесах є функціонування громадських молодіжних організацій. Відомо, що внутрішня готовність до політичної активності реалізується лише тоді, коли людину організовують, залучають до певних дій, тому без спеціальної організаторської роботи підвищити активність молоді дуже важко, навіть неможливо.

У Кривому Розі в серпні 2002 р. за ініціативою міського голови Ю. В. Любоненка при комітеті у справах сім'ї і молоді виконкому міськради було створено Молодіжний виконком міста (МВК), до складу якого увійшли 30 кращих студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації. МВК був створений з метою ознайомлення молоді з діяльністю органів місцевого самоврядування, вивчення проблем молодих і вирішення актуальних питань у їх соціальному становленні й розвитку, систематичного аналізу й прогнозування соціальних і морально-політичних процесів у молодіжному середовищі, підвищення громадсько-політичної активності, підготовки резерву кадрів виконкому міськради та створення умов для набуття молодими громадянами

---

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

навиків і досвіду роботи в органах місцевого самоврядування. Для забезпечення належної роботи молодіжному виконкому було виділено окрему кімнату з технічним оснащенням у приміщенні виконкому міськради.

Відповідно до положень про Молодіжний виконком м. Кривий Ріг, одним з основних напрямів його діяльності є вивчення та вирішення молодіжних проблем, забезпечення поінформованості молоді з різних питань. З цією метою проводяться соціологічні опитування. За результатами опитувань молодіжним виконкомом організовується робота молодіжної приймальні, яка працює щоп'ятниці при виконкомі міськради вже понад 10 років. Членами молодіжного виконкому ведеться прийом молоді, вирішуються проблемні питання. Молодіжний виконком надає свої пропозиції до виконкому міськради, бере активну участь у підготовці питань на його засідання. За період своєї діяльності члени молодіжного виконкому активно брали участь у проведенні молодіжних заходів.

Кожен рік за підтримки МВК проводиться благодійна акція «Від серця до серця», всі зібрані кошти відправляють до дитячих будинків і дитячих лікарень. Щорічно в березні проводиться акція «Ми за чисте довкілля», у рамках якої студенти ремонтують дитячі майданчики, прибирають міські паркові зони. Кожен рік в Кривому Розі Молодіжний виконком організовує конкурс на «Кращий гуртожиток», «Кращу студентську раду», «Кращого студента року». В цих конкурсах кожен студент має можливість проявити себе, показати, на що він здатен. Щорічною традицією стало проведення до 9 Травня акції «Не забувайте ветеранів», у рамках якої студенти провідують й надають матеріальну допомогу ветеранам. За сприяння членів МВК в різні роки також були проведені:

- масові заходи військово-спортивного напрямку;
- заходи з профілактики негативних проявів у молодіжному середовищі.

У планах молодіжного виконкому проведення фотовиставок на прищепках в парках міста. Такі виставки нададуть можливість молодим фотографам проявити себе, а містянам отримати безкоштовне фото. Також у майбутніх планах МВК є проведення буккросингу. Буккросинг – це хобі та громадський рух, що діє за принципом соціальних мереж і близький до флешмобу. Буккросинг — це процес визволення книг. Людина, прочитавши книгу, залишає її у громадському місці (парк, кафе, поїзд, станція метро), для того, щоб інша, випадкова, людина могла цю книгу знайти та прочитати; та, у свою чергу, повинна повторити процес. Спостереження за «подорожжю» книги здійснюється через спеціальні сайти в Інтернеті. На кожній книжці буде спеціальна відмітка молодіжного виконкому.

На сьогоднішній день молодіжний виконком Кривого Рогу надає можливість молоді нашого міста розвиватися, проявляти себе у різних сферах суспільно-політичного, економічного й культурного життя. З кожним роком все більше представників студентської молоді виявляють бажання вступити у молодіжний виконком міста задля реалізації своїх ідей.

О. В. Павлишин*

СОЦІАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СЕМІОТИКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ

Якщо соціально-політичні концепції абсолютизму (Н. Макіавелі, Ж. Боден, Т. Гоббс), лібералізму (Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, І. Кант, Г. Кельзен) та комунізму (К. Маркс, Ф. Енгельс, В. І. Ленін) є досить популярними, отже, відносно добре дослідженими, то ідеї солідаризму залишаються маловідомими широкому загалу, вони обґрунтовувалися у працях Л. Буржуа, А. Ваґнера, Г. Пеша та інших мислителів. У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. проблему солідарності докладно вивчали французькі філософи та соціологи. Франція стала батьківщиною модерного вчення солідарності. У цій же країні вперше було вжито термін «солідаризм». Відомий французький соціолог, професор Сорбонського університету С. Ш. Бугле у своїй праці «Le Solidarisme» (1907) заклав основні ідеї цього соціально-філософського напрямку, які він вивів з принципу солідарності.

Ідеї соціальної солідарності розвивалися і в працях російських мислителів-філософів і соціологів права, зокрема, заслуговує на увагу запропонована П. І. Новгородцевим категорія «суспільного служіння», що може розглядатись як альтернатива формулі соціальної держави, оскільки вона дає підстави розглядати державу в умовах розвинутого громадянського суспільства саме як державу суспільного служіння.

Пов'язуючи ідею солідарності з християнським розумінням індивіда і суспільства, Г. Пеш розглядає її не лише як соціологічний факт, але і як етичний принцип. На відміну від солідаризму французького типу, який перебував під сильним впливом еволюціоністських і матеріалістичних теорій, Г. Пеш виводить теорію солідаризму від універсалізму, який виступає філософським підґрунтям його системи. Свою систему Г. Пеш базує на принципі соціальної справедливості і принципі солідарності. На думку вченого, солідаризм – це така соціальна система, що надає справжнього значення солідарному об'єднанню людей, починаючи від родини і закінчуючи державою, а також схвалює згідно з історичними потребами інтенсивний розвиток спільноти, посиленої публічним духом, але правовим чином урегульованим, кооперативним, репрезентативним і корпоративним ладом, відповідно до стану і професії.

В органічній теорії солідарності, викладеній у праці П. Барта «Філософія історії як соціологія» (1922), солідарність розглядається не в історичному розвитку, а як органічна система, відмінна від організму індивідуального, соціального чи колективного.

Фундаментальною монографічною працею з цієї проблематики є дослідження В.-Ю. Даниліва, який спробував системно і комплексно розглянути проблему солідарності та солідаризму. У новітній період феномен солідарності

---

* к.ю.н., доцент, заступник начальника кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ.

розглядається у працях Г. І. Зеленько, А. А. Зуйковської, М. С. Кармазіної, Л. О. Кочубей, О. М. Майбороди та інших вітчизняних вчених.

Незважаючи на наявні різноманітні спроби дослідити феномен солідарності, це явище недостатньо розроблене в сучасній українській науці і потребує дослідження за допомогою методології та категоріальної бази новітніх (у т.ч. семіотико-правових) теорій. На основі інтегративних і знакових концепцій можна не тільки визначити зміст того чи іншого поняття, розкривши його структуру, але більш точно і повно з'ясувати його місце й значення для соціально-правової практики в Україні з метою окреслення перспектив формування громадянського суспільства та побудови правової держави, які базуються на ідеях соціальної солідарності.

Якщо розглядати цей феномен з позицій семіотики права, то основна функція солідарності полягає в тому, що вона виступає як суспільно-будуюча, конструктивно-правова в своїй основі сила, яка апелює до ідеї права та спрямована на реалізацію ідеї справедливості й, особливо, всезагального блага. Її завдання – оминати інтереси членів суспільства, які суперечать один одному, і водночас вказувати на їхні істотні спільні цілі, які гарантують існування і розвиток громадянського суспільства, чого можна досягти лише шляхом солідарної взаємодії індивідів, що ґрунтується на ідеї справедливості. За Ф. Тьоннісом, суспільне життя – це взаємна власність і взаємне задоволення, взаємне володіння і задоволення спільним майном. Воля до володіння майном і задоволення ним – це воля до захисту й оборони спільного майна: спільне зло – спільні друзі – спільні вороги.

Спільна відповідальність (у позитивному сенсі) як усвідомлення співпричетності до результату колективної суспільної діяльності – запорука стабільного прогресивного розвитку громадянського суспільства в Україні, зміцнення та збагачення демократичної, соціальної, правової держави. Соціальна солідарність та адекватні цій вимозі сучасні юридичні форми, які повинні будуватись на міцному фундаменті природних, невідчужуваних і непорушних прав людини, дозволяють стверджувати й посилювати соціальну відповідальність (всього суспільства загалом та кожної людини зокрема) за прогресивний соціальний розвиток і майбутнє людства.

Як бачимо, різні автори по-своєму інтерпретують поняття солідарності, використовуючи його для обґрунтування ліберальних, соціалістичних, теологічних і навіть анархічних поглядів. Якщо ж вести мову про солідарність у більш широкому значенні, поза її окремими формами та видами, таке семіотичне розуміння і тлумачення солідарності передбачає розгляд усього людства як органічно цілісної структури.

О. Д. Данилюк*

РОЛЬ РЕЛІГІЇ У СТАНОВЛЕННІ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ФІЛОСОФІВ)

Ідея громадянського суспільства має достатньо давні витоки. Найбільш відомі релігійні обґрунтування цієї ідеї належать середньовічним діячам і мислителям. Як відомо, епоха Середньовіччя охоплює більш ніж тисячолітній період європейської історії: умовною датою її початку вважається 476 р. – рік падіння Римської імперії, а завершення – або кінець XIV ст. (початок Ренесансу) або середина XVII ст., коли капіталістичні відносини переважили у європейській економіці. Практично всі теорії держави, які виникали в цей час, формувалися на єдиному світоглядному «ґрунті» – на основі християнського світорозуміння. З утвердженням християнської моделі світу змінилося розуміння часу. І якщо в епоху Античності час мав циклічну схему, розвиток держав філософи права уявляли нескінченно перехідним від однієї форми правління до іншої, то з утвердженням християнської картини світу час «вирівнюється» і набуває лінійного характеру – отримує власний початок, а відтак, і власний кінець: від створення світу до Страшного суду. Тепер розвиток усього світу виявляється підпорядкованим єдиній меті, яка задана Творцем. Кожне явище світу, кожна істота виконує свою частину величного завдання, зміст якого в цілому зрозумілий і підвладний лише Богові. У цій системі всі явища світу уявляються взаємопов'язаними і взаємозалежними. Виникає концепція «великого ланцюга буття»: усі явища світу пов'язані між собою як ланки одного ланцюга, і розлад, і дисгармонія в окремі ланці неминуче позначається на інших [5, с. 33-35].

Яскравим представником цієї епохи є один із західних Отців Церкви – Августин Блаженний. Свободу він інтерпретує як основу і початок самої людини та джерело блага в суспільстві. Під впливом неоплатонізму та на основі власного осмислення істин християнської віри він переконався, що зло не може існувати як Божа даність, а є проявом позбавлення блага, яке приходиться лише з духовним вибором людини. Моральне зло – це позбавлення волі людини належного їй стану, адже, на глибоке переконання Августина, кожна істота добра у своїй основі. Мислитель ілюструє власні міркування таким положенням: «все, що існує, добре, а зло, джерела якого я шукав, – це не субстанція, бо коли б воно було субстанцією, то було б добром... Ти не створив нічого, крім добра...» [4, с. 118]. Причиною зла найбільш відомий релігійний філософ Середньовіччя називає підступність свободи волі.

У праці «Град Божий» Августин тлумачить сутність держави як інструмент примусу і наслідок людської гордині. Саме з причини гріховності людини, здатності її до зла держава є необхідним утворенням. Державна влада загалом не надається для втілення людських помислів про справедливість, але вона може стати на шлях покращення своєї соціальної природи завдяки християнізації населення і правителів. Ключову роль тут відіграє церковна

---

* студентка Національної академії внутрішніх справ.

спільнота і родина. Християнська сім'я покликана знаходити згоду із законами *civitas*, маючи на меті солідарне існування разом з усіма людьми. Як влучно зауважує Дж. Елштайн, в Августина домашній світ пов'язаний із світом громадянським [1, с. 78].

Св. Тома, якого в історії філософії прийнято називати Тома Аквінський, зацікавлено поставився до концепту громадянського суспільства і присвятив йому чимало сторінок у власних коментарях до Аристотелевих праць, насамперед «Політики» та «Нікомахової етики». Спираючись в основному на теорію Аристотеля та праці Отців Церкви – найбільш авторитетних християнських мислителів періоду патристики, Св. Тома стверджував, що природним є не лише первісне людське суспільство, але й суспільство організоване або громадянське, як наголошував у своїй фундаментальній праці з філософії Середньовіччя Ф. Коплстон [3, с. 137]. Істотне зміщення інтерпретації змістовного зв'язку між соціальністю і гріховністю призвело до висновку, що люди потребують державної організації з волі Бога, і громадянське суспільство потрібне, навіть якби людина не грішила [2, с. 32].

Отже, релігія в цілому зіграла неабияку роль в становленні ідеї громадянського суспільства. Середньовічна людина, яка перестала пов'язувати свою душу з тілом, пов'язала її з пошуком іманентно притаманного світу Абсолюту як принципу абсолютної розумності, справедливості в реальному світі. Виникнення співвідношення «Я – Абсолют», що пов'язувалося критиками з появою індивідуальної самосвідомості, сприяло виведенню людини з родоплеменних відносин. Усвідомлюючи свою «самість», людина залишилася наодинці із собою – «самотня», «одинок». Саме ця усвідомлена самотність міцно зв'язала людину з Богом (Абсолютом), дала їй свободу самовизначення, спрямувавши її на пошук нових відносин у суспільстві, заснованих на рівності, справедливості, вільному об'єднанні [5, с. 35] та інших правових цінностях.

1. Елштайн Дж. Б. Громадський чоловік, приватна жінка. – К.: «Альтернативи», 2002. – 344 с.
2. Карась А. Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. – К., Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
3. Коплстон Ф. Середньовічна філософія. – К.: Jet-Set, 1997.
4. Святий Августин. Сповідь. – К.: Основи, 1996.
5. Узун Ю. В. Концепт «Громадянське суспільство» в історії та теорії політичної думки: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01. – Одеса, 2002. – 206 с.

О. Ю. Коржов*

АНАЛІЗ ІСЛАМСЬКОГО ЕКСТРЕМІЗМУ ЯК ОДНОГО З НАПРЯМІВ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМУ

За останні роки альтерглобалістський рух прокотився по всьому світу і став принципово значущим і якісно новим соціокультурним явищем. Незважаючи на неоднозначність його головних характеристик, відсутність чітких понять та однозначних оцінок, в альтерглобалізмі прийнято виокремлювати дві головні

---

* аспірант Київського національного університету культури і мистецтв.

тенденції – радикальну, або революційну, властиву мусульманським країнам і країнам «третього світу», що виражається у повному неприйнятті західного глобалізму й активній боротьбі, і помірковану, властиву для Заходу, що обмежується окремою критикою процесів глобалізації.

Стрімка активізація ісламського фундаменталізму й екстремізму на межі XXI ст. пов'язана з такими факторами, як:

– посилення значущості «ісламського фактора» у політичному житті суспільства (у мусульманському світі поширення набула концепція панісламізму, що припускає об'єднання мусульман на конфесійній основі, і мусульманський націоналізм, що вимагає відокремлення мусульман від представників інших конфесій і реалізується такими фундаменталістськими рухами, як, наприклад, «Хізболла» в Лівані, «Брати-мусульмани» в Єгипті);

– створення і закріплення системи політичних міфів про «ісламський світ» у масовій свідомості жителів Сходу (йдеться про синтез екстремістських гасел і політичних закликів з мусульманськими правовими нормами і моральними принципами, атрактивними для широких мас у країнах ісламського світу);

– криза як західної, так і комуністичної моделі соціального розвитку суспільства, на які орієнтувалися колишні політичні еліти в більшості країн мусульманського світу (падіння комуністичної системи призвело до того, що Захід почав розглядатися як джерело колоніальної небезпеки, який заважає об'єднанню мусульманського світу в єдину націю; крім того, завдання ісламських ідеологів полягає в тому, щоб сформулювати і впровадити в життя «ісламістський проект», призначений на локальному, національному, регіональному і глобальному рівнях сформувати ісламське суспільство);

– негативна реакція мусульманських країн на соціально-економічний диктат і політичний вплив західного європейсько-американського світу, аж до терористичних акцій, від яких страждають невинні люди (сутність антагонізму ісламських радикалів полягає в готовності протистояти несправедливому світоустрою, в якому колишні колоніальні держави продовжують наживатися за рахунок народів країн, що розвиваються, а також упевненості в «перевазі» цивілізації і моральних цінностей ісламу над західними);

– «ісламський переділ» світу (йдеться про вищий коефіцієнт народжуваності і демографічний пріоритет молоді: за деякими прогнозами, до 2030 р. кількість мусульман зросте на третину);

– освітня політика країн Близького Сходу (освітня політика на Сході дозволяє молодим людям із незаможних верств отримувати освіту в мусульманських коледжах і університетах, які перебувають під впливом найбільш консервативних ідеологів).

Сьогодні під екстремізмом часто розуміються різні явища: від різноманітних форм класової і визвольної боротьби, що супроводжується застосуванням насильства, до злочинів, скоєних напівкримінальними елементами, найманими агентами і провокаторами. Незважаючи на різні точки зору, ісламський екстремізм однозначно має негативний зміст і в практичному плані характеризується використанням таких методів ведення боротьби, які виходять за межі законних з точки зору міжнародного права.

Характерною особливістю сучасного релігійно-політичного екстремізму є домінування силових методів боротьби для досягнення своїх цілей – насильницької зміни державного ладу, захоплення влади, порушення територіальної цілісності держави тощо. При цьому релігійний екстремізм практично не зустрічається в «чистому вигляді», а тісно переплітається з тероризмом національно-політичної спрямованості. При всіх відмінностях форм екстремізму (антиконфесійний, антимодернізаційний, антисистемний, сектантський, спецекартемізм), їх об'єднує спрямованість до витоків «чистого» ісламу, звернення до ранніх моделей, що формує соціальний образ певного типу, жорстка настанова на єдність світського і релігійного начал, а також пропонується ідеальний варіант устрою суспільства й держави, заснованого на законах шаріату.

Разом з тим, слід відрізнити традиційний іслам як релігію проповіді миру і толерантності, та ісламський екстремізм, що увібрав в себе не лише релігію, а й політику та ідеологію.

1. Добаев И. П. Современный терроризм: региональное измерение. – Ростов н/Дону: Изд-во СКНЦ ВШ, 2009. – 170 с.
2. Заброта Т. Н. Некоторые проблемы генезиса и особенности современного «исламского экстремизма» // Философия права. – 2007. – № 3. – С. 129–134.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
4. Щербанова В. В. Глобальные угрозы: региональные практики противостояния // Регионология. – 2006. – № 2. – С. 28–38.

М. О. Яркіна*

СИМВОЛ ЧИ ЗНАК У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ І МАС-МЕДІА? СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОГО ТЛУМАЧЕННЯ

Сучасний стан філософії потребує нових форм пояснення культурної реальності, що, у свою чергу, змушує нас переосмислити поняття символів у системі культури та його ролі в творенні історії людства. Саме тому виникає потреба визначення сутності символу і його правильного тлумачення і на основі отриманих філософських знань про символ, розуміння його ролі в сфері мінливої та «віртуалізованої» реальності сьогодення.

Багатогранність у трактуванні значення та природи символу обумовлена не лише кількістю істориків і філософів, що зверталися у своїх працях до проблеми символу, а й певною невизначеністю між терміном «символ» і такими близькими поняттями, як «знак», «порівняння», «алегорія», «метафора» тощо.

Як термін символ може мати щонайменше два значення. По-перше, для естетики та мистецтвознавства символ – це універсальна категорія, яка передає специфіку образного відображення життя мистецтвом, це невід'ємний елемент художнього твору, що розглядається у своєму знаковому вираженні (саме в такому трактуванні поняття символу є тісно пов'язане з такими категоріями, як

---

* аспірантка Київського національного університету будівництва і архітектури.

художній образ, алегорія та порівняння); по-друге, в соціокультурних науках під символом розуміють матеріальний або ідеаціональний культурний об'єкт, що виступає в комунікативному або трансляційному процесі як знак, значення якого є конвенційним аналогом значення іншого об'єкта.

У культурології символ – це передусім матеріальний предмет, який виступає як об'єктивний замітник іншого предмета, якості чи співвідношення і використовується для отримання, зберігання й переробки інформації, або знань. Символ – це емпірично даний носій образу, органічний із його функціональним призначенням. Здавна символ був матеріальним засобом вираження містичного змісту, був покликаний допомогти проникнути в суть прихованих явищ. Символ пов'язував земне буття зі світом трансцендентним (недоступним свідомості), з глибинами духу і душі, з вічним, був формою залучення до Таємниці.

Відповідаючи на питання: «Що таке символ?», Еріх Фромм у праці «Природа мови символів» ставить під сумнів ті визначення символу, які ми навели вище. Дослідник називає їх досить невдалими. «Символ, – пише він – це дещо поза нами, яке символізує дещо всередині нас. Мова символів – це мова, за допомогою якої ми передаємо наш внутрішній стан так, ніби він був чуттєво відчутний, ніби він був чимось таким, що ми робимо, або тим, що робиться в оточуючому нас матеріальному світі. Мова символів – це мова, в якій зовнішній світ виступає як символ внутрішнього світу, світу душі та розуму». Отже, символ матеріалізується в реальному світі з глибин духовного світу людини. Існуючи первісно у вигляді ідей, цінностей, релігійних почуттів і асоціацій, він транслюється людиною у матеріальну площину, отримуючи свій візуальний вигляд і стаючи виразником свідомості як індивідуальної, так і колективної. Тому, як показує історія, універсальні символи породжуються ідеологією, а не навпаки. Проте символи здатні впливати на поведінку людей, закликати до дій, створювати стійкі асоціації, нагадувати про минуле.

З точки зору Ч. Пірса, знак – це візуальна репрезентація певного об'єкта, які у своєму взаємозв'язку виявляють певну міру схожості. Значення цього слова трактується також у Психологічному словнику, де знак – один із засобів управління при здійсненні тих або інших психологічних процесів. (Те саме можна сказати і про символ). Можливість символічного управління людською поведінкою вперше з'являється в процесі використання знарядь праці, коли формується властивість опосередкування індивідуальної діяльності у процесі колективної діяльності. При подальшому розвитку знаки із засобу трансляції суспільного досвіду перетворюються в засіб зміни самого себе, що використовується індивідом також і для вдосконалення суспільного досвіду. Отже, знаки та символи використовуються як засоби передачі набутих знань, а тому слугують комунікативним зв'язком не лише між суспільними групами, а й між поколіннями.

Вираження інформації за допомогою знаків надає можливість передавати її по технічним каналам зв'язку, в соціальних мережах і по телебаченню. В цьому аспекті знак виступає як комунікативний феномен, який має бути зрозумілим майже для всіх, завдячуючи своїй головній особливості – візуальній подібності.

Незрозумілий знак втрачає головну свою функцію – інформативність. Символ, на відміну від знака, приховує свій зміст від глядача.

Символи використовуються людиною у своїй діяльності і мають певну мету. Вони завжди служать для виявлення чогось неявного, того, що не лежить на поверхні, непередбачуваного. Символи створюються тоді, коли поняття зіштовхуються із трансцендентним. Постає питання, чи відповідають таким характеристикам ті символи, що використовуються в сучасних соцмережах? Те, що в соцмережах і по телебаченню зараз називають символами, чи приховує в собі глибинні ідеї? Відповідь однозначна – ні! Символами називаються знаки, які допомагають швидко орієнтуватися у віртуальній площині, економлять час при пошуку потрібної інформації. Маленькі прості «символи» створюють нескінченний калейдоскоп мінливого й оманливого віртуального всесвіту. Спрощення символу веде до редукції – втрати змістового навантаження, поступового перетворення символу на знак, який би відповідав зростаючому бажанню користувача пришвидшити та спростити процес отримання, переробки та використання інформації. А цей процес неминуче призводить і до спрощення самого поняття символу, тому слід уважніше ставитися до таких складних понять, як символ і символізація.

Ю. В. Трач*

СУТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-СПІВТОВАРИСТВ

Нові інформаційно-комунікаційні технології істотно змінюють життя сучасного суспільства, зокрема й характер діяльності людини, її соціальні зв'язки, організаційні форми здійснення соціальних взаємодій і самі соціальні відносини. У новому комунікативному середовищі соціальні групи учасників мережевих співтовариств виступають як нові соціальні спільноти і новий феномен соціальної реальності. Проникаючи в усі сфери людської активності, Інтернет-співтовариства, які ще кілька років тому існували у вигляді віртуальних форумів і являли собою лише «дискусійні зали», перетворилися сьогодні на реальні осередки людської життєдіяльності. Групуючись навколо спеціалізованих порталів, ці співтовариства по-новому організують різні сторони життя людини, чому сприяли як досягнення науково-технічного прогресу, так і культура зароджуваних співтовариств Інтернету.

Інтернет-співтовариства об'єднують окремих осіб, ділові структури, некомерційні та інші організації, які взаємодіють за допомогою Інтернет-технологій. Віртуальні спільноти є не лише інструментом участі різних груп і верств населення в процесах прийняття і реалізації рішень, а й демонструють як процеси соціальної активності та взаємодії перетворюються на форми й способи соціального партнерства, реалізуючись у віртуальному просторі Інтернету.

---

* к.пед.н., доцент кафедри комп'ютерних наук Київського національного університету культури і мистецтв.

Принципова особливість Інтернет-співтовариства полягає в тому, що використання Інтернет-технологій у процесі спільної діяльності людей дозволяє більшою мірою, ніж раніше, здійснювати її регулювання на основі прямих інформаційних обмінів і взаємодій між усіма членами співтовариства.

Інтернет надає безмежні можливості для створення співтовариств. По-перше, в Інтернеті легше знайти людей зі схожими поглядами, по-друге, знайомство і спілкування в Інтернеті відбувається набагато легше. Ці фактори зумовили появу і розвиток великої кількості Інтернет-співтовариств. Крім того, технології, за допомогою яких створюються співтовариства (веб-форуми, блоги, чати, списки розсилки тощо) прості в установці і використанні, і на сьогоднішній день кожен бажаючий може організувати своє співтовариство. Інтернет володіє великим потенціалом, що сприяє розвитку науки, культури, освіти.

На прикладі Інтернет-співтовариств можна розкрити, як, здавалося б, відірвані від життя філософські і культурологічні конструкції несподівано «матеріалізуються» в реальності. І хоча дослідження функціонування Інтернет-співтовариств розкриває багато філософських і культурологічних аспектів глобальної мережі, головне полягає в тому, що вивчати соціальне буття Інтернет-співтовариств важливо не тільки із загальнонауковою метою. На підставі зроблених висновків можна виявити, як Інтернет-спільноти впливають на соціальні відносини, вибудовуються навколо глобальної мережі і сприяють формуванню специфічної «інформаційної культури» сучасного суспільства, змінюючи соціальні відносини.

Осмилення і подальше теоретизування нових контекстів соціальних взаємодій в Інтернеті часто ґрунтується на наївних припущеннях про настання епохи рівних можливостей з доступу до знань та інформації, про появу нових форм демократії і «нової» економіки. Засновані на ідеології технологічного детермінізму і сциєнтизму західні публікації значною мірою мають кон'юнктурний характер, а українські дослідження багато в чому повторюють за тематикою праці американських і західноєвропейських учених.

В українських джерелах перебільшується роль Інтернету в гуманізації соціальних відносин, зокрема, у розвитку творчого потенціалу суспільства. Сам по собі Інтернет не створює творчого і відповідального користувача, це завдання, як і колись, може бути вирішене тільки комплексом соціальних впливів. Інтернет, будучи засобом масової інформації, актуалізує проблему використання цього засобу для гуманізації соціальних відносин.

1. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства: пер. з англ. – К.: Ваклер, 2007. – 304 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана; Гос. ун-т. «Высш. шк. экономики». – М., 2000. – 606 с.
3. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая индустриальная волна на Западе. Антология / под. ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Академия, 1999. – С. 494–505.
4. Нестеров В. Н. К вопросу о динамике сетевых сообществ // Флогистон: психология из первых рук: Интернет-журнал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://flogiston.ru/articles/netpsy/groupdyn>.
5. Рейнгольд Г. Умная толпа: Новая социальная революция. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2006. – 416 с.

Т. Дем'яненко*

ІНТЕРНЕТ-СПІЛЬНОТИ: ДІЄВІ МЕХАНІЗМИ ВІРТУАЛЬНИХ КОНТАКТІВ

Використання сучасних засобів зв'язку у повсякденному житті за останні роки стало звичним і зручним. Інтернет для сучасної людини став механізмом отримання оперативної інформації. Частіше за все, дані, отримані з мережі, сприймаються суб'єктом пошуку як достовірні, такі, що не потребують фактичного обґрунтування. Це дає можливість використовувати Інтернет-мережу як спосіб поширення інформації та дієвий механізм розширення віртуальних контактів для Інтернет-спільноти.

Розвиток високошвидкісного Інтернету призвів до створення потужних соціальних мереж і систем відеообміну. Зростає популярність Інтернет – співтовариств, які створюють дієві механізми віртуальних контактів для Інтернет-спільноти.

Facebook.com – це сайт в Інтернеті. На Facebook можна зареєструватися і почати спілкування з людьми по всьому світу. Особливістю Facebook є те, що колосальна кількість користувачів використовують сайт для спілкування і роботи. На даний момент Facebook налічує близько 600 мільйонів користувачів.

Facebook – це майбутній майданчик для життя всього світу. Майданчик, зрозуміло, віртуальний. Потужний механізм, який дозволив Facebook перетворитися на справжнього кібергіганта, працював на ідеї. Спочатку сайт створювався для студентів різних ВНЗ, переважно, американських. Ідея була проста – перенесення життя студентів у віртуальний простір.

Варто звернути увагу на дві сторони впливу Facebook на людське суспільство. Про світлу і про темну. Що позитивного в Facebook? Насамперед Facebook забезпечує зв'язок людей. За допомогою Facebook будь-яка людина може відшукати улюблених чи знайомих людей через Інтернет. Facebook – гарант віртуального об'єднання людей. Але темна сторона будь-якої соціальної мережі полягає в тому, що єднання не є реальним. По суті, йдучи з реальності в Facebook, багато людей знаходять самотність у своєму житті. Спілкування через екран і клавіатуру комп'ютера – це заміна реального спілкування.

Facebook надає можливості для розвитку своїх ідей, які можуть принести популярність і матеріальну вигоду. За допомогою Facebook можна підтримувати зв'язок з тими людьми, які вам дорогі, але водночас дуже далекі від вас.

Facebook – це прекрасна ідея і потужне втілення помічника людини в сучасному світі, однак він не здатний замінити яскравість і тепло справжнього спілкування, яке необхідно сучасній людині особливо гостро.

На особливу увагу заслуговує Twitter. Твіттер – це система для ведення мікроблогів. Тобто користувач, який зареєструвався на даному сервісі, має можливість відправляти на загальний огляд короткі (до 140 символів) текстові замітки. Розміщені повідомлення будуть доступні всім.

Не треба порівнювати Twitter з простим блогом. Тут ви маєте можливість отримувати нову інформацію, знайомитися з цікавими людьми, з якими,

---

* студент ВНЗ «Національна академія управління».

можливо, ніколи б і не зустрілися. Адже в Твіттері для спілкування з людиною не потрібно додавати його в друзі. Після кількох ваших коментарів на публікації конкретної людини, вона напевне, зверне на вас увагу.

Висловлюйте всім свою думку, діліться думками та враженнями, покажіть себе світові. Читайте публічних людей. Адже саме Твіттер випереджає інші сервіси мережі за кількістю активних знаменитих користувачів в ньому.

Кожен день мільйони людей відчувають потребу зв'язатися з близькою людиною, яка знаходиться в іншому місті чи за кордоном. На допомогу приходять комп'ютерні програми. Однією з таких програм є Skype (скайп). Програма Skype призначена для безкоштовного спілкування на відстані. Вона дозволяє безкоштовно підтримувати зв'язок з людьми з різних країн.

Інтернет надає необмежений доступ до інформації. У користувачів виникає почуття захищеності в мережі. За даними опитування, їх приваблюють такі особливості мережі, як анонімність (86%), доступність (63%), безпека (58%), простота використання (37%). Будучи включеними у віртуальну групу, користувачі мають змогу висловлювати свої судження про політику, релігію, расові вподобання та інші актуальні чи закриті теми, тобто відстоювати свою точку зору, говорити «ні».

Отже, Інтернет став одним із видів «буферної» реальності, що охороняє особистість від прямого зіткнення з реальним світом, реальним людським спілкуванням. Занурюючись у віртуальну реальність, людина захищає себе від проблем, тривоги, комплексів. Саме віртуальний світ дає ту волю дій, вираження думок, почуттів і емоцій, що у реальному житті найчастіше не завжди можливі.

Інтернет-спільноті потрібно пам'ятати, що Інтернет не тільки створює механізми проведення діалогу між групами населення, а й може використовувати сучасні психологічні методи впливу на свідомість людини. Техніки гіпнотизування (зомбування), «25-го кадру», зміни специфічних кінематографічних зображень, порядок кольорів, завуальований звуковий ряд регламентуються як методи впливу на свідомість. До заборони ці засоби використовувалися в реальному світі, як ефективні методи реклами. З огляду на те, що для сучасного Інтернету не існує законодавчої бази, використання цих методів лежить винятково на відповідальності користувачів Інтернет-мережі.

В. О. Волинець*

ФОРМИ І МЕТОДИ РОЗШИРЕННЯ СКЛАДУ ВІРТУАЛЬНИХ СПІВТОВАРИСТВ

Комп'ютеризація і віртуалізація соціокультурного середовища обумовлює виникнення нових потреб, що передбачають вступ або приналежність людини до віртуального середовища, того чи іншого віртуального співтовариства. Віртуальна реальність залежно від контексту й цілей створення може бути інформаційно-комунікативним середовищем і художньо-естетичним простором, створювати ігрову ситуацію і при цьому включати в неї фрагменти реального

---

* аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв.

життя, посилюючи складність розуміння й оцінювання того, що відбувається, формувати особливий психологічний стан, який розкриває в людині світ нових емоцій і відчуттів і стирає межі між реальним та ірреальним. Крім того, віртуальна реальність може бути особливим освітнім середовищем і виступати квазісоціумом – особливим типом «нереального» соціокультурного простору, своєрідним буттєвим модусом «людини віртуальної» [1].

Активному формуванню віртуальних співтовариств сприяє розвиток нових інформаційно-комунікативних середовищ, які за допомогою унікальних технологій, заснованих на інтерактивності, мультимедійності, глобальності, анонімності, асинхронності і низьких витратах, забезпечують комунікації індивідів. Такі «соціальні» об'єднання формуються в міру виникнення точок перетину користувачів, які мають спільні інтереси або виявляють інтерес до певної теми, що дозволяє вибудовувати подальші «зони взаємного інтересу», сприяючи взаєморозумінню і готовності прийняти нові цінності.

Розширення складу мережевих віртуальних співтовариств можливе двома шляхами – екстенсивним та інтенсивним. Екстенсивний шлях розвитку макросоціальних співтовариств передбачає постійне залучення нових користувачів за рахунок осіб, які раніше не користувалися телекомунікаційними мережами, а інтенсивний – збільшення часу, який користувачі проводять у кіберпросторі. Для мікросоціальних співтовариств розширення складу можливе в основному за рахунок екстенсивного шляху розвитку, в ході якого до ресурсу залучаються нові користувачі.

Сучасний процес розвитку соціальних структур прийнято порівнювати з процесами дифузії. При цьому можна говорити про процеси першого порядку (ієрархічна дифузія) і другого (контагіозна дифузія). Ієрархічна дифузія забезпечує появу в межах територіальних співтовариств соціальних агентів, які виступають як центри «кристалізації» віртуальних мережевих структур, як, наприклад, провайдери доступу до телекомунікаційних мереж. У свою чергу, у процесі контагіозної дифузії відбувається розширення складу співтовариств, підвищується залучення населення до онлайн-взаємодій. На основі сформованої в процесі ієрархічної дифузії інфраструктури відбувається комодитизація (набуття однакових ознак, масовість) інформаційних послуг на локальному рівні.

Крім того, серед факторів впливу на збільшення кількості користувачів, які беруть участь у соціальних взаємодіях у межах глобальних співтовариств, важливим є збільшення кількості персональних комп'ютерів і пристроїв стільникового зв'язку, а також зниження вартості доступу до глобальних телекомунікаційних мереж. Відтак, збільшення кількості учасників віртуального мережевого співтовариства для переважної кількості інформаційних ресурсів є стратегічним завданням, разом з тим у деяких ситуаціях власники ресурсів змушені застосовувати методи інформаційної стратифікації для обмеження трафіку і, відповідно, для зменшення кількості відвідувачів інформаційного ресурсу. Такі дії пов'язані передусім з обмеженою пропускну здатністю як каналів зв'язку, так і телекомунікаційного обладнання, що використовується для надання контенту. Сплески користувацького інтересу проявляються, головним

чином, в умовах загально-соціальних кризових ситуацій і стосовно ресурсів, що надають оперативну інформацію про поточні події.

Отже, розвиток віртуальних мережевих співтовариств як соціальних структур обумовлюється розвитком спільної діяльності користувачів, які входять до групи. При цьому на вказаних процесах відображається й еволюція технологій, опосередкована технічними і програмними артефактами комунікації.

1. Астафьева О. Н. Синергетический подход к исследованию социокультурных процессов: возможности и пределы. – М.: РАГС, 2002. – 316 с.
2. Ваганов А. Краткая феноменология Всемирной Паутины // Общество и книга: от Гуттенберга до Интернета. – М.: Традиция, 2000. – С. 42-54.
3. Войсунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета // Гуманитарные исследования в Интернете / под ред. А. Е. Войсунского. – М.: Можайск-Терра, 2000. – С. 100-131.

Е. А. Слинько*

УКРАИНА В КОНТЕКСТЕ КОНЦЕПЦИИ КОНГЛОМЕРАТНЫХ ОБЩЕСТВ

Анализ модернизационных процессов в Украине невозможен без учёта концепции А. Д. Богатурова.¹ Согласно мнению исследователя, все общества можно подразделить на традиционные, современные и конгломератные, причём Украина, как и Россия, относится к числу последних. Данные общества образуют устойчивые анклавы, которые организованы достаточно эффективно, чтобы неопределённо долго выживать и развиваться в рамках обрамляющего общества-конгломерата, сохраняя между собой неизменные пропорции.

Пользуясь теориям Б. Ерасова² и Ш. Эйзенштадта,³ необходимо выделить три измерения влияния украинских традиционных национальных особенностей на ход модернизационных процессов.

Первое измерение детализируется в концепции А. Богатурова о конгломератных обществах. Для Украины свойственен анклавный тип общественных отношений. Анархичность национального сознания в сочетании с непримиримостью в отношении чужеродного господства способна породить сильные революционные настроения. Ко второму измерению мы относим тот факт, что большинство представителей элиты мыслят одновременно и «современно», и «традиционно». Современно – при осознанных попытках проводить реформы и создавать институты, а традиционно – при невозможности найти компромисс в вопросах государственного масштаба из-за личных обид, бесперспективного соперничества, а также использовании административного ресурса через широкую сеть регионального «кумовства». Вместе два измерения создают анархическую слабоорганизованную структуру, в которой самобытное развитие порождает безвластие, а внешнее вмешательство – революционные настроения.

---

* преподаватель Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы РФ при Президенте Российской Федерации.

¹ Современная мировая политика: Прикладной анализ / Отв. ред. А. Д. Богатуров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 48-51.

² Ерасов Б. С. Социальная культурология. Ч. II. – М.: АО «Аспект – Пресс», 1994. – С. 30-133.

³ Eisenstadt Shmuel N. Tradition, Change and Modernity. – New York; Wiley: 1973. – P. 99.

Пессимизм вызывает и третье измерение, накладывающееся на первые два: раздробленная идентичность и цивилизационное противостояние Запад-Восток. Украина расколота по оси «Восток – Юг – Центр – Запад». Хотя население западных регионов отличается наиболее выраженной украинской идентичностью, ему свойственна наименьшая толерантность по отношению к россиянам и наибольшее распространение сепаратистских настроений. На Востоке толерантность к россиянам и представителям других национальных меньшинств на порядок выше. Юг занимает структурную нишу, более близкую к Востоку, а Центр – к Западу.

Экспансия «Востока» в западные анклавы при поддержке Л. Кучмы или В. Януковича вызвала настроения, приведшие в конечном итоге к «оранжевой» революции. Экспансия «Запада» в 2005-2010 гг. превратилась в тотальную украинизацию, закончившуюся единогласным разгромом правящей «вестернизированной» коалиции и всеобщим разочарованием, в том числе и в западных областях (В. Ющенко набрал на президентских выборах 2010 г. 5,5% голосов избирателей в целом по стране).¹

Конгломератность Украины сказывается и на её внешней политике. Геостратегию Украины определяют две основные парадигмы – евразийская и евроатлантическая, что обусловлено спецификой её геополитических координат, принадлежностью одновременно к двум регионам: Евразии и Европе, и, вместе с тем, её периферийным положением в каждом из них.

Однако Украине необходимо прийти к пониманию, что ключевыми сферами внешней политики каждого государства являются отношения с приграничными государствами, поэтому для Украины в целом можно выделить три приоритетные зоны: Россия и постсоветское пространство, Центральная и Восточная Европа и Черноморский регион.

Россия – исторически сложившийся стратегический партнёр Украины. Тем более, Россия является одним из ведущих участников современного глобализационного процесса, проводит активную внешнюю политику, имеет мощный ядерный и экспортно-энергетический потенциал и занимает надлежащее место в треугольнике геополитических интересов США – ЕС – Россия. В то же время европейское направление внешней политики Украины было определено ещё на этапе формирования основ внешней политики государства.

В свете теории А. Д. Богатурова геополитические противоречия для Украины органичны и нормальны, но нельзя допустить их обострения. Несомненно также и то, что внешнеполитический успех возможен для Украины лишь в случае реализации прогрессивных внутривнутриполитических программ, в первую очередь, модернизации экономики и стабилизации политической системы. Именно такие условия дальнейшего сотрудничества выдвигают западные структуры, и именно с данных шагов следует начинать.

---

¹ Центральна виборча комісія України. Вибори Президента України, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>.

В. В. Акулов-Муратов*

**ЯВИЩЕ СВІТОВОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ – ПОДАЛЬШИЙ ГЕНЕЗИС,
УЩІЛЬНЕННЯ СТРУКТУР І ГОМОГЕНІЗАЦІЇ
СТЕЙХХОЛДЕРСЬКИХ ВІДНОСИН**

Глобалізація завершується – довгостроковий міжгалузевий розвиток не є лінійною екстраполяцією стейкхолдерських відносин. Через проблеми, які виникли, та в наслідок виходу нинішньої кризи західного світу за економічні рамки починається активна світова регіоналізація, що підштовхує стейкхолдерів до подальшого розвитку власних відносин. Глобалізація вже розповсюдила, де дозволила умови, технології (переважно видобутку й обробки невідновлюваних ресурсів) завершальної фази прискореного інтенсивного розвитку. І земна цивілізація, досягши межі розширення для поточного технологічного рівня та наявних умов середовища, зіткнулася з проблемами дефіциту ресурсів і надлишку населення.

Вирішенням цих проблем оголошено збільшення частки споживання ресурсів з коротким терміном поновлення і поєднання технологій виробництва на основі невідновлюваних ресурсів і традиційних технологій роботи з поновлюваними ресурсами. Однак поновлювані ресурси і традиційні технології їх обробки мають фундаментальні відмінності. Для розвитку ефективного виробництва необхідний високий рівень економічної і соціальної диференціації, а, отже, регіоналізація буде супроводжуватися редукцією нинішньої соціально-економічної формації. Це є природно-історичним процесом для людської цивілізації, принципи розвитку якої в дегуманізовані та не мають у довгостроковій перспективі можливостей соціального прогресу – створення ідеальних стейкхолдерських відносин. Адже за погіршення середовищних умов соціум легко жертвує правами, свободами і рівнем реалізації творчих здібностей своїх індивідів для збереження досягнутого технологічного рівня.

Розвиток регіоналізації обов'язково спричинить редукцію стейкхолдерських відносин: зниження ефективності та дезінтеграцію багатьох великих міжнародних організацій, низки геополітичних центрів і країн; втрату можливості формування нових геополітичних проектів (на кшталт Європейського або Митного союзів); скорочення міжнародної торгівлі і мобільності населення; зникнення єдиних цін і стандартів (через фрагментацію і роздрібнення найбільших світових ринків); спрощення і фрагментацію фінансових систем; руйнацію низки найбільших транснаціональних компаній (через зниження значущості економії на масштабі – однієї з основних стратегічних конкурентних переваг); ліквідацію загальносвітової системи захисту авторських прав; фрагментацію Інтернету; зниження поширеності й популярності англійської мови та відмову від класичної західної культури; різке зростання націоналізму (через припинення роботи культурних «плавильних

---

* к.держ.упр., головний спеціаліст Управління організації фундаментальних та прикладних досліджень Національної академії державного управління при Президенті України.

котлів»); відродження традицій ремісництва (на новому технологічному рівні) тощо [1, 2].

Рівні регіоналізації різних районів земної кулі будуть відрізнятися не тільки фазами циклу цивілізаційного розвитку країн, що складають ці регіони, але й зовнішніми умовами існування кожної з цих держав, оскільки максимальна регіоналізація можлива лише в умовах вкрай низької вартості трудових ресурсів (як це завжди було на Сході). Рівень регіоналізації України буде істотно нижчим, ніж у більшості країн (за зовнішніх умов), а вартість трудових ресурсів – досить висока, що однак дозволить проводити збалансовану внутрішню колонізацію свого регіону. Україна буде істотно більш однорідною і відкритою в багатьох відносинах, ніж більшість інших країн світу. Для неї важливо зберегти стейкхолдерські відносини з найбільшою кількістю держав (наприклад, безвізові режими, відмова від подвійного оподаткування тощо).

Повноцінної інтеграції України з Росією (у вигляді Митного союзу) не відбудеться, як і з Євросоюзом (але вже з причини його системної кризи), а розвиватися як молодий геополітичний центр, тобто універсальна держава (за А. Д. Тойнбі) Україна не зможе [3]. Єдиний реальний варіант розвитку – переважно експортно-орієнтована та високоспеціалізована економіка, що спирається на внутрішню ресурсну базу. Отже, збереження доступу до зовнішніх ринків і розвиток, на цьому підґрунті, стейкхолдерських відносин для України важливіші, ніж захист внутрішнього ринку, особливо в середньо- і високотехнологічних галузях, де його ємність занадто мала для розвитку на власній основі. Перехід від експорту в країни колишнього СРСР до високодиверсифікованого експорту та зосередження на ньому (особливо в країні із сприятливими довгостроковими перспективами) – правильний напрямок руху, що розробляється Україною вже сьогодні. Крім того, така відкритість економіки приваблює зовнішніх інвесторів-стейкхолдерів і підвищує безпеку держави.

У самій Україні рівень регіоналізації в західних і північних областях буде трохи вищим, ніж на півдні та сході, а в культурній сфері – помітно вищим, ніж у технологічній, економічній і політичній. Внутрішнє стейкхолдерство має сприятливі умови розвитку, оптимізуючи в країні порівняно низький рівень регіональної роздробленості і закритості. Але реалізуються ці можливості лише за сприятливого сценарію розвитку України та збереження державою нейтралітету в майбутніх світових протистояннях і потрясіннях. Адже в умовах активного розвитку світової регіоналізації підтримувати існуючий рівень відкритості внутрішнього ринку на засадах стейкхолдерських відносин не зможе практично жодна країна. Тим більше, що велика частина накопичених боргів як у державному, так і в корпоративному секторі ніколи не буде виплачена. Значення набуває не факт майбутньої серії дефолтів і припинення стейкхолдерських відносин, а їхня черговість, викликана ланцюговою реакцією на різних рівнях при виході кризи за економічні рамки (найпізніші дефолти будуть вибірковими – відмова виплат тільки конфліктним стейкхолдерам-кредиторам).

Для України важливо не бути серед країн-ініціаторів руйнування системи СОТ, які першими почнуть закриватися, розриваючи стейкхолдерські зв'язки. Їй необхідно закривати свій ринок пізніше і менше за інших, інакше шанси зберегти власні нейтралітет, незалежність і територіальну цілісність у майбутніх світових потрясіннях різко знижуються. Стає важливим не сам процес протекціонізму (він, природно, буде), а вибір, послідовність і темпи закриття галузей економіки та розривів стейкхолдерських відносин.

Проте українська олігархія вже зараз активно лобіює, через власний контроль уряду, свої протекціоністські ініціативи, що суперечать як зобов'язанням, узятим при вступі до СОТ, так і довгостроковим інтересам держави (тобто середньострокові та довгострокові стейкхолдерські процеси діють в Україні в протилежних напрямках). Це пояснюється тим, що по-перше, за фазою цивілізаційного розвитку Україна випереджає багато країн світу – регіоналізація в країні почалася ще в 90-і рр. ХХ ст. і вже досить далеко просунулася. По-друге, Україна вступила до СОТ на невідгідних для себе умовах, проте її довготривалі конкурентні переваги настільки великі, що їхні впливи не можуть нівелювати навіть ситуативні дії сучасних олігархічних лобі. По-третє, протягом останніх 15 років влада в країні контролюється аристократією, що формується з олігархів та будує станове суспільство, для якої будь-яке закриття ринку є абсолютно природною формою отримання рентного доходу.

Ці дії уряду, що намагається під виглядом захисту внутрішнього ринку посилити протекціонізм, аналогічні поведінці середньовічних баронів, що стягували данину з купців за проїзд по своїх територіях. Барони-олігархи не хочуть, бажаючи автаркії, і вже не можуть працювати у виробничому полі інновацій, інвестицій і стейкхолдерських відносин, хоча українська продукція (за основними товарними позиціями, порівняно з імпортною), в принципі є конкурентною. Її «неконкурентоспроможність» є результатом високого рівня монополізму, непомірної корупційної складової в структурі собівартості, застарілих основних фондів та інфраструктури (внаслідок виведення прибутку українських підприємств в офшори), відсутність бажання будувати справжні стейкхолдерські відносини. Однак ці причини неможливо перебороти посиленням протекціонізму, який їх тільки загострить.

1. Akulov-Muratov V. International technical assistance for the customs service as one of the basic elements in Ukraine's stakeholder relations / Public administration (Armenian Scientific Journal). – 2013. – № 1. – P. 50-65.
2. Акулов-Муратов В. В. Сучасна держава: нерівне стейкхолдерство після кризового анархізму. Науково-практична конференція «Модернізація державної служби в контексті адміністративної реформи в Україні»: матеріали доповідей та виступів / ред. колегія: А. Є. Конверський, В. В. Толкованов, М. В. Канадець, Д. В. Неліпа, Н. А. Сідніч. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – С. 14-16.
3. Тойнбі А. Дж. Постижение истории: Сборник / Пер. с англ. Е. Д. Жаркова. – М.: Рольф, 2001. – 640 с.
4. Акулов-Муратов В. В. Международная техническая помощь – один из базовых элементов стейкхолдерских отношений в сфере стратегического управления таможенной деятельностью Украины. Сборник трудов молодых ученых, аспирантов и участников Студенческого научного кружка кафедры административного и таможенного права. Выпуск 2 / Под общ. ред. Е. С. Недосековой – М.: Издательство Российской таможенной академии, 2012. – С. 273-285.

5. Akulov-Muratov Vladyslav. How ukraine's foreign policy influenced the country's public administration system and mechanisms in 2012 / Moldavian Journal of International Law and International Relations.– № 1(27), 2013.– P. 105-130.

6. Акулов-Муратов В. В. Космополітизм правлячих еліт як передумова зростання протестних рухів в Україні. Матеріали XVII традиційних Ліберманівських читань «Економічні аспекти сучасних технологій управління в економіці, науці, освіті в XXI столітті». 31 жовтня 2012 року.– Х.: В-во Харківського інституту управління, 2013. – С. 136-145.

Ю. О. Чугаєнко*

ПІВДЕННА ОСЕТІЯ – ГРУЗІЯ: ПРИЧИНИ КОНФЛІКТУ

У наукових досліджень, передусім грузинських, висловлюється точка зору, згідно з якою не існувало об'єктивних причин грузино-південноосетинського конфлікту, що призвели до війни 8 серпня 2008 року. Ця війна, на їхню думку, була нав'язана ззовні, а якщо конкретно, то Росією. Проте численні факти світової історії свідчать про те, що ніяка зовнішня сила не в змозі підштовхнути цілий народ на озброєну боротьбу за свою незалежність, якщо для цього не було внутрішніх, глибоких причин, що формувалися упродовж багатьох віків спільного проживання.

Серед безлічі причин грузино-південноосетинського протистояння визначальними стали протилежні і взаємовиключні позиції грузинської й південноосетинської сторін з питання етнотериторіального статусу Південної Осетії. Для грузинів – це історична, невід'ємна частина Грузії, а осетини – це прибульці, що витісняють одвічних жителів з їх же одвічної території. І щоб перешкодити цьому, націоналістичне крило, що прийшло до влади у Тбілісі, висунуло гасло «Грузія – для грузинів», спрямоване проти всіх негрузинських етносів, яке стало одночасно ідейною основою розв'язування кровопролитної війни проти південноосетинського народу.

Під цим гаслом йшла масована антиосетинська кампанія, що супроводжувалася грубими образами на адресу осетинів, зневажливим ставленням до їхньої мови і культури, вимогою скасувати автономію. У республіці формувалася думка про нібито існуючі проблеми «корінного» грузинського населення, що нестримно втрачає свою чисельність за рахунок зростання питомої ваги національних меншин. Пропонувалися методи обмеження народжуваності негрузинських народів, їх виселення за межі республіки для подолання такої диспропорції.

Для південних же осетинів їхня територія є одвічною територією народу, що населяв її, складовою частиною народу єдиної Осетії, розділеної Головним Кавказьким хребтом, а тому прагнення до возз'єднання двох Осетій упродовж тривалого часу для південноосетинської сторони було виправданим і справедливим. Повстання в Південній Осетії в 1918-1920 рр. мали свою цільову спрямованість – добитися незалежності від меншовицької Грузії і приєднатися до Росії. Це положення має виняткову важливість для розуміння того, що всі

---

* д.і.н., професор, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ВНЗ «Національна академія управління»

подальші рухи, в т.ч. ті, що почалися у кінці 80-х років минулого століття за незалежність і входження до складу Радянського Союзу, а потім Росії, не були випадковими і не інспірувалися ззовні.

Отже, в основі зіткнення етнічних цінностей, що проявлялися в протилежних етностатусних уявленнях про себе й осетинів і різноспрямованих політичних орієнтаціях двох сторін (Грузія – на захід, Південна Осетія – на Росію) лежав етнонаціоналізм як політична доктрина націєбудівництва Грузії.

Невирішеність етнотериторіального статусу поглиблювало мовне питання, головний зміст якого полягав у насильницькому насадженні в усіх сферах життя автономної області грузинської мови.

Із зрозумілих причин подібні дії викликали відкритий опір населення. Для політичних діячів і вчених області було зрозуміло, що політика грузинської влади в мовному питанні полягала в тому, щоб позбавити осетинську мову свого носія шляхом його асиміляції, втрати своєї культури. І те, що Тбілісі в ході численних за часом грузино-південноосетинських переговорів з урегулювання конфлікту на різних рівнях ухилявся від конкретного вирішення питання про політичний статус Південної Осетії з урахуванням нею пропонувананих умов свідчить і той факт, що в цей період приймалися правові акти, де державною мовою Південної Осетії, як і раніше, продовжувала вважатися грузинська мова. Позиції сторін зайшли у безвихідь.

Усе це, з урахуванням небезхмарного багатолітнього чинника спільного проживання на одній території, стало тим сприятливим підґрунтям для формування конфліктного взаємосприйняття і створення умов, при яких закладалися соціально-психологічні, політичні, історико-культурні та ін. передумови взаємодії сторін у формі виникнення, за певних обставин, гострого протистояння. Такими обставинами став розпад Радянського Союзу і безкомпромісна націоналістична політика тбіліської влади. Спільне проживання стало апріорі неможливим.

Усі подальші події (переговорний процес у різних форматах, що тривав роками, діяльність міжнародних організацій і використання «народної дипломатії» для врегулювання конфлікту) стали тим фоном, який обидві сторони намагалися використати для досягнення своїх цілей: Південна Осетія – для отримання незалежності, Грузія – для збереження територіальної цілісності. І та, й інша сторона усвідомлювали, що ці два взаємовиключні принципи – територіальну цілісність і право націй на самовизначення реалізувати неможливо.

Розірвати цей порочний круг силовим методом вирішив новий президент Грузії М. Саакашвілі. Ставши на шлях підготовки і здійснення прямої агресії, він підписав собі таким чином політичний вирок. Південна Осетія, так само як і Абхазія, отримали довгоочікувану незалежність.

І. М. Белей*

НЕЗАЛЕЖНА УКРАЇНА В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

Проблема становлення громадянського суспільства актуалізувалася одночасно з переходом України до демократичних стандартів розвитку. Зі здобуттям незалежності виникла потреба в обґрунтуванні цілої низки складних питань: співвідношення суспільства і влади, взаємних обов'язків держави і громадянина, визначення засад правового регулювання суспільних відносин, з'ясування місця та ролі інститутів громадянського суспільства в умовах демократизації [2].

Зі здобуттям незалежності перед українською нацією постали проблеми, на розв'язання яких у Європи пішли століття. Йшлося насамперед про перехід до ринкової економіки, формування політичної нації та відновлення культурної ідентичності, створення нових державних інститутів і структур, побудову громадянського суспільства, створення нової системи суспільних відносин тощо [3, с. 34].

«Сьогодні в Україні ми спостерігаємо грандіозне пробудження, склався і міцніє союз незалежності і демократії, для мільйонів українців стає нерозривним, все тіснішим баланс між надією і реальністю. Одночасно розуміємо, що політичний реалізм існує і з ним треба рахуватися. У складних українських реаліях ми не скочуємось до ідеалізму, який приводить людей до розчарування, до втрати надії. Демократичний пошук – це постійний пошук оптимальних варіантів і вірних рішень. Тому певні протиріччя в українському політикумі – цілком природне явище. Вони лише підтверджують постійний дух пошуку у нашому, в цілому, стабільному суспільстві», стверджують науковці [1, с. 4–5].

Одночасно зі здобуттям незалежності України її народ став «державним народом». Ця теза передбачає розуміння рівності як обов'язку всіх громадян, незалежно від їхнього майнового стану, розумових здібностей, суспільного статусу та службового становища. Державницька ідея передбачає, що у свідомості всіх без винятку станів і громадян є розуміння необхідності служити спільній справі, що, окрім інтересів свого стану і своїх особистих, є ще інтерес понадстановий, загальний для всіх, а для захисту своїх особистих інтересів необхідно передусім захищати спільні [4, с. 182].

Основа реформ демократичного будівництва України спрямована на утвердження у державному житті країни гуманістичних, демократичних цінностей, які визначаються нерозривним зв'язком з історією українського народу та його традиціями, ціннісними орієнтаціями та духовними засадами. Державна політика у цій сфері повинна формуватися, враховуючи пріоритети загальнолюдських духовних цінностей в умовах входження до цивілізованого європейського співтовариства на засадах демократичності української нації.

---

* головний спеціаліст відділу координації діяльності спеціалізованих вчених рад та атестування наукових кадрів управління підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів Національної академії державного управління при Президентіві України.

Орієнтація на кращі світові держави-приклади демократизму вимагає від України реорганізації системи інституцій, які задіяні в цьому процесі відповідно до міжнародних стандартів.

Розвиток громадянського суспільства нерозривно пов'язаний з функціонуванням самоорганізованих груп інтересів, що постають як його інститути. Такими інститутами є громадські організації, які, реалізуючи приватні корпоративні економічні, політичні, культурні та інші інтереси різноманітних соціальних груп, здійснюють позитивний вплив не лише на становлення громадянського суспільства, а й на демократизацію держави, допомагають налагодженню ефективного соціального діалогу. Формування і розвиток інститутів громадянського суспільства відбувалися і відбуваються одночасно, в тісній взаємодії з політичними інститутами суспільства. Механізм цієї взаємодії полягає в тому, що, будучи сферою реалізації приватних (особистих) інтересів і потреб – індивідуальних і колективних (часто протилежних), – громадянське суспільство не в змозі вирішити проблему їх узгодження. Правова держава як виразник волі всього населення, спираючись на публічний характер своєї діяльності, покликана примирити, узгодити ці інтереси, забезпечити суспільний порядок і згоду щодо основних питань суспільно-політичного розвитку.

Розвиток сектору громадських організацій можна розглядати як важливе свідчення вирішального моменту в розвитку демократичних інститутів, коли відбувається перехід від номінальної демократії до демократії реальної в межах держави. При цьому різноманітність і розбіжність інтересів різних груп та організацій, що їх представляють, є чинником зростання соціальної конфліктності, у запобіганні негативних наслідків якої багато що залежить не лише від держави, а й від громадських організацій.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що найважливішими проблемами на шляху демократизації відносин між громадськими організаціями й органами державної влади сьогодні є: відсутність чіткого нормативного-правового регулювання та неухильного його дотримання всіма учасниками демократичного процесу; отримання інформації щодо основних рішень, прийнятих органами державної влади; небажання співпрацювати з громадськими організаціями та подекуди повна байдужість громадян до проблем, пов'язаних з питаннями громадської взаємодії.

1. Гах Й. М. Незалежній Україні – 15 років: монографія. – Івано-Франківськ: ІМЕ «Галицька академія», 2006. – 288 с.

2. Горбняк О. В. Взаємодія громадських організацій з державою і становлення громадянського суспільства в Україні (1989–2000-х рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1960/52/>.

3. Касьянов Г. Україна 1991–2007: нариси новітньої історії. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.

4. Лук'яненко Л. Національна ідея і національна воля. – К., 2006. – 288 с.

Г. П. Анохіна,* В. С. Клименко**

ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ В ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Виборчі кампанії осені 2012 р., які мали великий резонанс в українському суспільстві – парламентські вибори в Україні та президентські перегони в США – знову повертають як науковців, так і пересічних громадян до одного з найбільш цікавих феноменів політичної психології – психології політичного вибору.

Дослідження соціально-психологічних механізмів свідомості виборців є одним із найважливіших об'єктів досліджень сучасної політичної психології. В сучасній політичній психології усталилися і співіснують три основні теоретико-методологічні підходи дослідження соціально-психологічних механізмів політичної свідомості виборців: соціологічний, соціально-психологічний та раціонально-поведінковий. Кожен із них ґрунтується на тривалих експериментальних дослідженнях і акцентує увагу на різних методологічних підходах до аналізу психологічних процесів.

Авторами соціологічної моделі визнано, що одним із головних факторів участі громадян у виборах був тиск на особистість із боку ЗМІ та референтних груп (родини, колег тощо) і прагнення індивіда до психологічного приєднання до більшості. В основу соціально-психологічної теорії політичної поведінки покладено ідею про те, що провідним механізмом політичної активності громадян виявляється механізм партійної або політичної ідентифікації.

Теорія раціонального вибору («rational choice theory») є синтезом психологічних, соціологічних та економічних підходів до дослідження людської поведінки. Для кращого розуміння соціально-психологічної сутності цієї теорії скористаємося висловом одного з її предтеч, а саме Е. Даунса, який підкреслював, що «кожна розумна людина приймає рішення про голосування так само, як і всі інші рішення: якщо прибуток перевищує видатки, людина голосує, якщо ні – утримується».

Низка інших моделей зумовлює політичну активність виборців потребами у самоствердженні та усвідомленні власної соціальної значущості.

Хоча вітчизняні наукові розвідки проблеми розпочалися лише з середини 90-х рр. ХХ ст., слід відзначити, що усі вони мають під собою ґрунтовний методологічний фундамент у вигляді попередніх доробок українських і російських психологів. Новітні дослідження в межах української та російської соціальної психології підтверджують ключову роль уже вивчених соціально-психологічних механізмів електоральної поведінки в умовах пострадянської багатопартійності та доводять існування нових суб'єктивних і об'єктивних факторів, що зумовлюють електоральну активність або байдужість вітчизняного

---

* доцент кафедри військового перекладу військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

** к.політ.н., доцент кафедри військово-гуманітарної підготовки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

електорату. Слід зазначити, що переважна більшість дослідників зосереджує увагу насамперед на особистості політичного лідера, тим самим, вочевидь, повертаючись до теорії партійної ідентифікації та концепції харизматичного лідера М. Вебера.

В контексті вітчизняних політичних реалій важливими соціально-психологічними механізмами, здатними підвищити електоральну активність громадян, є механізми, спрямовані на відтворення виборцями суб'єктивного образу «ідеального майбутнього». Серед них варто відзначити політичний оптимізм, віру, почуття громадянського обов'язку тощо.

За умов домінуючого «стихийно-раціонального» типу політичної свідомості вітчизняного електорату дещо меншу роль можуть відігравати механізми раціональної оцінки громадянами політичної ситуації та її подальшого перебігу. У такому розумінні сам раціональний вибір є, скоріше, раціонально-інтуїтивним, тоді як у країнах західних демократій прагматичне (раціонально-поведінкове) голосування є основою політичної активності громадян.

Незалежно від того, яким терміном користуються психологи, вони розрізняють три форми прояву людської активності: інстинктивну, навички і розумну. Ця психологічна класифікація форм діяльності корисна для опису політичного вибору.

Основними елементами політичної поведінки є потреби та установки.

Також слід розглянути докладніше поняття ментальність. Так, наприклад групова ментальність у соціокультурному контексті - це відображення сукупного культурно-історичного, національного та соціального досвіду, що переломлюються у свідомості конкретної особистості. Це робить трактування поняття «менталітет» близьким до поняття «суспільна свідомість».

Такий аналіз проблеми концентрує подальшу увагу насамперед на визначенні тих механізмів, що «працюють» в сучасному українському політичному просторі. Врахування соціально-психологічних механізмів політичного вибору передусім надасть можливість підвищити виборчу активність громадян, усвідомити основні потреби і прагнення українського виборця.

Н. Г. Ісхакова*

ЧИННИКИ ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

Сучасне українське суспільство проходить важливу фазу демократизації, на якій відбуваються зміни як у політичній системі, так і в структурах усього суспільства з його соціальними, економічними та індивідуально-особистісними основами.

В Україні соціальна стратифікація суспільства зазнала трансформації від соціальної рівності, заснованої на централізованій економіці з розподільчими функціями, до глибокої соціальної нерівності, яка виникла на основі

---

* к.політ.н., доцент кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету.

впровадження нових форм економічного життя. Наслідком стала зміна соціального становища окремих груп та індивідів у системі суспільного виробництва, тобто докорінна зміна статусів, рівня доходів, формальних і неформальних соціальних зв'язків, що відобразилася на деформації системи соціальної ідентифікації. У соціально-класовій структурі це проявилось в таких ознаках: переміщення працівників з виробничих галузей до сфери послуг; скорочення питомої ваги представників промисловості за рахунок зростання частки зайнятих у сільському господарстві; інтенсивний процес формування приватного сектору; високий рівень безробіття серед населення та його зростання. Докорінна зміна соціально-економічних умов зруйнувала усталені соціальні відносини, традиційні зв'язки між соціальним статусом та способом життя, призвела до повільної адаптації населення до нових соціальних умов свого існування.

Втрата механізму ідентифікації в соціально-економічній сфері стає причиною низького рівня групової самосвідомості й організованості соціальних верств. Добровільні асоціації чи об'єднання, які мають забезпечувати стабільну участь населення в суспільно-політичному житті, хоча є достатньо кількісними та різновекторними, однак не здатні до забезпечення організації дій індивідів на основі спільних інтересів. Більшість громадян України не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів, що є свідченням стійкої тенденції низького рівня здатності до активних колективних дій у політичній сфері. Відтак, впровадження стандартів колективної участі в політиці має повільний характер. Як наслідок, українське населення слабо консолідоване навколо демократичного курсу країни.

В умовах локалізації соціальних груп в економічній сфері та їх низької взаємодії на інституційному рівні, приналежність до тієї чи іншої субкультури стає суттєвим фактором політичної мобілізації населення. В окремих регіонах України спостерігаються різні стратегічні орієнтири суспільного розвитку, політичні погляди щодо зовнішньої політики України, форми державного устрою, сфери поширення української мови, громадянства тощо. Цьому сприяє неоднорідність впливу політичних партій, організацій та ЗМІ, що зорієнтовані на різні стратегії розвитку суспільства. Так, найбільш виразно в українському суспільстві виокремилися два регіонально-територіальних сегменти на Заході та Сході країни, де наявна різниця у стереотипізації політичного мислення, політичних традицій і норм суспільно-політичного життя. Наприклад, у Західній Україні наявні традиції організованої участі у діяльності неурядових організацій (антикомуністичні або антиросійські організації), існує неприйняття патерналізму держави та домінують націоналістичні настрої. На Сході та Півдні України більшою мірою проявляються стереотипи «радянської ментальності»: антизахідні орієнтири, російська інтеграція, патерналізм. Домінуючим залишається російськомовне населення. Ці дві регіональні субкультури українського соціуму стають більш впливовими під час політичної діяльності індивідів, ніж соціальне становище.

Загальним показником інтегрованості українського населення є наявність різних ціннісних і поведінкових орієнтацій, які не збігаються із соціально-

класовою чи територіальною приналежністю громадян. Різноманітна палітра уявлень про суспільно-політичний устрій країни свідчить про відсутність ціннісної легітимації демократичних інститутів і процедур.

Останнім часом можна констатувати наявність, переважно у молоді, певної міри політичної усвідомленості (розуміння своїх інтересів та прав, їх вираження і захист), почуття політичної ефективності своїх дій у політиці, певну сформованість демократичної системи ціннісних орієнтацій. З іншого боку, можна стверджувати про недостатній рівень сформованості вмінь і навичок повсякденної, суспільно-політичної діяльності. Участь мас у політичному процесі не має постійного характеру, на відміну від демократичних суспільств, де населення представлено не вільно діючими індивідами, а суспільними організаціями (асоціаціями), що здатні до впорядкування інтересів і політичної активності тих груп, які вони представляють. До того ж нестабільність політичних інститутів в Україні ускладнює формування сталих демократичних норм активної поведінки.

Останнім часом виокремилися такі перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні: продовження регіоналізацій політичної культури через стійкість регіонально-територіальної ідентифікації; повільне формування класової самосвідомості та колективної активності на основі соціально-економічних інтересів; наростання потенційності політичної активності населення за низької здатності до організованих форм участі в політичному процесі.

Умовами для підвищення політичної мобілізації українського населення виступають: економічний розвиток, підвищення рівня доходів населення, формування середнього класу; наявність ефективної інституційної структури, що забезпечить здійснення впливу населення на рішення, що приймає влада на всіх рівнях, та правової системи, що гарантує права та свободи громадян, справедливе судочинство.

О. В. Кравченко*

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ПУБЛІЧНОСТІ В КУЛЬТУРНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Неоднозначність трансформаційних процесів в Україні диктує необхідність здійснення концептуалізації вітчизняної культурної політики в максимально широкому теоретичному контексті, зокрема і в проекції на ідею побудови громадянського суспільства. Однією з його ознак є публічність влади.

Публічний характер державної політики визначається у досить широкому змістовому діапазоні: спільність людей або наявність зв'язку з якоюсь спільнотою (public opinion – громадська думка, public affairs – громадські справи); наявність спільних громадських інтересів (public works – публічна діяльність, public law – публічне право, public interest – громадські інтереси);

---

* д.культ., професор кафедри культурології та медіа-комунікацій Харківської державної академії культури.

відкритість, доступність (public scandal – публічний скандал, а public figure – публічна особистість, а public library – публічна бібліотека). «Публічний» означає ті аспекти людської діяльності, які вимагають урядового чи соціального врегулювання, втручання або принаймні спільних дій» [3].

Суб'єктами публічної сфери можуть бути окремі особи, так і певні інституції. Їхня спільність на основі певних інтересів і цінностей є складовою поняття «громадськість». Громадський інтерес та відкритість як характерні риси публічної сфери дають можливість порівняння її з приватною сферою. Разом вони моделюють уявлення про суспільство. Останнє формується у процесі комунікації між індивідуумами на основі усвідомлення ними певної системи цінностей і відкритої демонстрації солідарності. Політика, таким чином, може розглядатися як соціально вагомий вид комунікації, метою якого є підтримання соціальності. Знаковість соціальної взаємодії дозволяє вважати комунікативні процеси соціально-культурними за своєю суттю.

Держава беззпідставно вважається одним із найвпливовіших політичних інститутів. Однією з ознак державності є наявність адміністративного апарату, який покликаний реалізовувати публічну владу. Враховуючи ту неоднозначну роль, яку відіграє бюрократія у суспільстві, а також впливовість інших учасників публічної політики, як, наприклад, недержавні (громадські) та поза державні (міжнародні) інститути, реальну політичну практику можна розглядати у «горизонтальному» (ієрархічному) та «вертикальному» (конкурентному) вимірах. Отже, об'єктивні потреби суспільства (polici) можуть бути трансформовані у ході політичної боротьби за державні ресурси (politics).

У контексті державної практики широкий і вузький аспекти культурної політики вирізняються не стільки масштабами тих чи інших проєктів, скільки способами реалізації органами влади своїх повноважень у підтримці різних аспектів суспільного порядку. Ступінь публічності (відкритості) різних варіантів культурної політики залежить від наявного суспільного (політичного) укладу та від домінуючих у повсякденному житті традицій, зокрема й тих, що пов'язані із самоорганізацією. Важливим чинником формування культурного простру України є недержавні, некомерційні організації. Поняття «громадські організації» законодавчо визначено як об'єднання громадян для задоволення й захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Принципово важливою є добровільність таких об'єднань, їх недержавність та неприбутковість. Щодо таких утворень застосовуються поняття «об'єднання», «спілки», «асоціації» тощо. Проте в українських реаліях до громадських об'єднань відносять і професійні спілки письменників, композиторів, художників – спадкоємців радянських політичних утворень митців, громадянська функція яких викликає багато запитань. У цьому ж реєстрі представлені і політичні партії, просвітницькі фонди, дослідницькі організації тощо [2].

За наявності запиту на публічність серед населення способи його задоволення лише підтверджують несформованість громадянського суспільства. Фрагментація масової свідомості, про що свідчить розмаїття напрямів діяльності громадських організацій, відображає процес структурування суспільства. Однак

тенденція до поглиблення його сегментованості та формування різноманітних субкультур не супроводжується принциповою зміною ціннісних орієнтирів і моделей соціальної активності. Одним із чинників його акселерації є очевидна дисфункціональність держави, яка не змогла визначитися з пріоритетами своєї культурної політики, що підтверджується суперечливою символічною та перформативною діяльністю держави у сфері культури [1]. На цьому тлі впливовим чинником соціокультурної практики є ідеологічні, соціальні та культурні стереотипи – і ті, що культивуються ще з радянських часів, і ті, що формуються в сучасному політичному процесі.

Суперечливість ситуації у публічній сфері полягає у тому, що громадські ініціативи не знаходять адекватної підтримки з боку державної влади і, навпаки, держава дедалі більше втрачає ресурс довіри до себе. Оскільки культурна проблематика є найменш представленою у діяльності громадських організацій, є підстави вважати, що культура поки що не стала пріоритетом для суспільства. З іншого боку, вона вже не є сферою ефективної діяльності держави. Отже, паритетні відносини суспільства та влади у культурній сфері є не стільки наслідком впровадження демократичних стандартів у їхні взаємовідносини, скільки проявом їхньої взаємної слабкості.

1. Особливості сучасного організаційного та законодавчого забезпечення менеджменту культурної галузі в Україні [Електронний ресурс]: аналіт. зап. // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентіві України. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/528/>.

2. Паливода Л. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України. 2002–2010 роки: звіт за даними дослідження. – К.: КуПол, 2010. – 118 с.

3. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії та практики аналізу політики; пер. з англ. О. Дем'янчука. – К.: Києво-Могилян. акад., 2006. – 549 с.

О. А. Булкіна*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

У преамбулі до Конституції України від імені українського народу – громадян України всіх національностей зазначено, що Верховна Рада України прийняла Основний закон держави, «...усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями». В документі при цьому не вказано адресатів відповідальності ті індикаторів совісті в майбутньому. В данному випадку йдеться про те, що національна самосвідомість повинна розповсюджуватися на український народ – громадян України всіх національностей в цілому і кожного політичного, державного діяча окремо.

В українському суспільстві сформовано негативний образ сучасного політика. Іміджеві характеристики політиків в уяві електорату сягають меж від звинувачень в непрофесійності і використанні службового становища виключно

---

* студентка Національної академії державного управління при Президентіві України.

на власну користь до ігнорування обіцянок виборцям одночасно з одержанням бажаної посади обранцем. У державній політиці гостро стоїть питання недостатньої кількості кваліфікованих кадрів і невідповідності досвіду та менталітету існуючої управлінської ланки цілям, які стоять перед країною.

У свою чергу, сучасність потребує політичних діячів нового покоління, управлінців, які здатні не тільки розуміти особливості політичного буття, але й приймати ефективні рішення, усвідомлюючи мету та ідентифікуючи себе при цьому як громадянина країни.

Залежно від обраної державним службовцем або політичним лідером стратегії та шляхів її реалізації при здійсненні ним повноважень, наданих державою, формується образ політика у суспільстві. Створення позитивного сприйняття суспільством політичних діячів – складний багатогранний процес, який вимагає від лідерів наявності відповідної освіти та практичних знань з урахуванням характеру морально-етичних засад діяльності.

Суспільні науки як особлива форма наукової діяльності, що досліджує закономірності розвитку людського суспільства, його історичних, культурних, соціальних економічних та інших аспектів, у співпраці з богослов'ям можуть надати орієнтири для формування цілісного образу сучасного патріотичного політичного лідера.

Співпраця суспільних наук і богослов'я вбачається у розробці концепцій спільних дій для переходу від образу до змісту. Зусилля зі зміни типу сучасного політика повинні бути спрямовані не на формування його іміджу, застосування технологій обману чи маніпуляцій, а на зміну його сутнісних характеристик, якості його діяльності при досягненні мети та формуванні її характеристик.

Одним із ключових питань особистісного росту та характеру трансформацій людини виступають сенсові основи людського і власного буття. Держава – різновид організації людського буття, від векторів та особливостей реалізації політики якої повністю залежить якість існування й взаємодії людини з соціумом. У сучасних державах, де проголошено верховенство права, регулятором відносин у суспільстві виступає закон. Але на сьогодні в українському суспільстві не існує законодавчої бази, що регулювала б морально-етичну сторону діяльності суб'єктів політичного процесу. Формування моральних засад діяльності політичних лідерів неможливе без прийняття загальнодержавних суспільно значущих рішень, які несуть благо та добро суспільству. Богослов'я в контексті зазначеної морально-етичної проблематики може слугувати орієнтиром при формуванні ціннісних засад розвитку суспільства та політикуму.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що основною при формуванні політичного лідерства повинна стати ставка на морально-етичні характеристики людського ресурсу, створення та розвиток моральних, вольових якостей, перехід до етичного лідерства в політичній діяльності.

Ю. М. Кисіль*

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖЕВИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО Й АДМІНІСТРАТИВНОГО УПРАВЛІНЦЯ

Імідж виступає комунікативною основою позиціонування влади, яку можна спрямовувати, коригувати, уточнювати, переробляти, аби вона відповідала очікуванням громадськості. Позитивний імідж є запорукою успішності функціонування як органу держаної влади, так і її керівної ланки зокрема. Саме тому імідж має бути чітко структурованим, керованим, а відтак, розробляється і реалізується за відповідною схемою позитивного сприйняття залежно від обставин.

Для науки державного управління найбільш цікавими є такі галузі іміджології: іміджологія особистості (політичний, громадський діяч, керівник організації, працівники управлінської сфери тощо); іміджологія громадських структур, осередків суспільства (партія, громадська організація, етнос тощо); іміджологія корпорацій (підприємства, фонди, банки тощо); іміджологія територій (державна, регіон, ареал тощо); іміджологія послуги, товару, предмета, (предметні і системні якості); іміджологія сфер суспільства (наука, культура, мистецтво, література тощо).

Імідж державної влади формується шляхом практичних дій (прийнятих рішень), усних заяв і чуток, стереотипного сприйняття, репутації [1]. Для цього застосовуються технології іміджмейкерства, спрямовані на те, щоб залучати й утримувати увагу громадськості; формувати установки на досягнення довіри; застосовувати психологічні методики самопрезентації; розвивати комунікативні здібності управлінця для того, щоб йому вдалося завоювати аудиторію. Побудова іміджу чиновника центрального та місцевого рівня влади включає такі основні елементи: ступінь відповідності: психологічний типаж, мову, вчинки, манеру триматись, стиль діяльності; ініціативність: здатність до модернізації, орієнтація на перспективу; реалізація ініціатив громадян: перетворення інтересів і потреб громадськості на зміст творення державної політики; вміння налагоджувати взаємодію з різними групами громадськості: з політичними партіями та релігійними організаціями; вміння бути гнучким: у стосунках із політичними партіями й опозиційними силами (уникаючи загострення відносин з ними) у процесі реалізації власної політики.

Ефективність іміджу чиновника визначається рівнем довіри до нього з боку громадськості. Стратегічність органів державної влади характеризує їхню здатність запропонувати громадянам перспективні й ефективні програми розв'язання суспільно-політичних та економічних проблем. У протилежному випадку, якщо влада не здатна до стратегічних кроків у своїй діяльності, а тим більше до їх реалізації, то вона навряд чи буде користуватись довірою своїх громадян. Справедливість органів державної влади передусім пов'язується із

---

* к.політ.н., доцент кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

законністю, відкритістю та прозорістю їхньої діяльності, а головне, з дотриманням чітких етичних і правових стандартів суспільної життєдіяльності, в протилежному випадку влада ризикує виглядати в очах громадськості беззаконною, безвідповідальною і висококорумпованою.

Стабільність функціонування органів державної влади створює ефект передбачуваності та перспективності процесів реалізації державної політики. Саме стабільність, яка характеризує ефективну реалізацію функцій державного управління, є важливою складовою формування рівня довіри до влади з боку громадськості. Від того, наскільки влада є стабільною, залежить тривалість комунікативного зв'язку влади та громадськості.

Основним критерієм ефективності чиновника є здатність нести відповідальність за прийняті рішення, а також і за його бездіяльність. Як показує практика, чим гучніші заяви роблять державно-управлінські структури і чим менш рішучими виявляються їхні дії, тим меншу ефективність вони декларують, тим негативніший імідж вони мають в очах громадськості.

У системі державного управління найбільш небезпечним є радикальна зміна іміджу, яка на практиці зустрічається дуже рідко, адже це негативно може позначитись на сприйнятті діяльності чиновника. Основною рисою чиновника, яка, як правило, пріоритетно визначає позитивне ставлення до нього, є харизматичність, завдяки якій він може заявити про результативність своєї діяльності. На формування позитивного іміджу чиновника також впливають його стосунки з соратниками, послідовниками, командою в цілому.

Важливою складовою успішності іміджу чиновника є його здатність самопрезентації: як він себе подає громадськості і наскільки він хоча б зовні може поступитись своїми інтересами заради інтересів громадськості. Простіше кажучи, наскільки він вміє діяти з урахуванням інтересів громадськості, в протилежному випадку його шанси досягнути позитивного сприйняття є мінімальними. Завдяки відповідним технологіям іміджмейкерства самопрезентація чиновника також може змінюватись відповідно до стратегії його позиціонування.

Імідж влади формується через безпосередню взаємодію влади з громадськістю. Чиновникам принципово важливо звертати увагу на складові діяльності, які безпосередньо формують ставлення громадськості до влади: первинний контакт (привітність, стиль управління), що формує уявлення про діяльність організації; ефективність послуг (вказує на те, що влада діє заради обслуговування інтересів громадян); узгодженість дій влади та громадянина (влада є своєю для громадянина, заради чого вона зобов'язана діяти так, як того від неї вимагає громадськість); результативність влади (конкретні кроки на шляху до покращення умов життя громадян) [2].

Значущим критерієм успішності іміджу управлінця як представника влади є його моральні цінності. Саме здатність постійно доводити громадськості прагнення жити її інтересами у більшості випадків гарантує можливість формування позитивного іміджу представника влади [3].

Довіра до органів державної влади може бути досягнута лише за умов, якщо влада доводить свою стратегічну спрямованість надавати об'єктивну

інформацію громадськості про свої рішення, декларуючи тим самим відкритість і прозорість своїх дій.

1. Політична іміджологія: Метод. рек. до дисципліни / Уклад. М. М. Логунова. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 104 с.
2. Заславська О. О. Політичний імідж органів державної влади: механізми його формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkomf.org/k-polit-zaslavska-oo-politichiy-imidzh-organiv-derxhavnoi-vladi-mehanizmi-yogo-formuvannya/>.
3. Бебик В. М. PR в органах державної влади та місцевого самоврядування. – К., 2003 – 240 с.

О. В. Іванов*

ДЕЛІБЕРАТИВНА ПОЛІТИКА І СИЛА КОМУНІКАЦІЇ ЯК УМОВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Концепт *деліберативної політики* відрізняється як від ліберального бачення держави як охоронця економічної стабільності держави, так і від республіканського бачення держави як інституціолізованої етичної спільноти.

Відповідно до *ліберального бачення*, демократичні процеси конститууються тільки формі компромісів між інтересами. Правила досягнення компромісів гарантують чесність результатів через загальне та рівне виборче право, репрезентативний склад законодавчих органів, спосіб прийняття рішень, правила порядку тощо. Ці правила остаточно обґрунтовані через ідею базових прав. Відповідно до *республіканського бачення*, демократичне прийняття рішень має форму етико-політичного взаєморозуміння; в даному разі деліберация базується на достатній підтримці культурної нормативності, яку поділяють усі громадяни. Це базове, соціально інтегративне самоусвідомлення виявляється у ритуалізованих процедурах відтворення республіки («влади народу»). *Дискурсивна теорія* Габермаса [2] використовує елементи обох теорій та інтегрує їх в ідеальній процедурі деліберациї й прийняття рішень. Демократична процедура, яка створює мережу прагматичних обговорень, компромісів і дискурсів самоусвідомлення та справедливості, виходить з тієї передумови, що раціональні й чесні результати процесу забезпечуються вільним рухом інформації і її відповідним використанням. Відповідно до цього підходу, практичний розум більше не походить з універсальних людських прав чи етичних основ певної спільноти, але з правил дискурсу та форм аргументації, які походять з нормативного змісту дій, орієнтованих на досягнення взаєморозуміння. Так чи інакше цей нормативний зміст постає зі структури мовної комунікації та комунікативної форми соціальної єдності.

Нормативний зміст процедур деліберативної демократії найкраще описаний Робертом Далем [1], який пропонує п'ять постулатів, що визначають процедуру досягнення рішень, що пов'язані з рівними інтересами всіх [1, р. 307]. Ця процедура має гарантувати:

---

* к.соц.н., старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

- а) участь в обговоренні всіх осіб, яких рішення стосується;
- б) рівно розподілені й ефективні можливості брати участь у політичному процесі; рівне право голосувати щодо рішень;
- в) рівне право обирати теми для обговорення, тобто контролювати порядок денний;
- г) ситуацію, яка дозволяє всім учасникам розвиватись під впливом достатньої інформації й аргументів, а також висловлювати розуміння конкуруючих інтересів і справ, що потребують регулювання.

Остання вимога передбачає *поінформоване й дискурсивне волевиявлення*: «Кожен громадянин повинен мати адекватні та рівні можливості вивчати та оцінювати альтернативи, що стосуються справ, щодо яких готуються рішення, які мають найкращим чином служити інтересам громадян. Оскільки інтереси громадян та їх благо передбачають увагу до загальних інтересів та блага, громадяни повинні мати можливість досягати розуміння цих справ» [1, р. 314]. Публічні дискусії є найкращою можливістю для досягнення цих цілей.

Публічна сфера й громадянське суспільство пропонує обмежений масштаб дій неінституалізованим політичним рухам та іншим формам політичного самовираження. Йдеться про структурно необхідне «самообмеження» радикальної демократичної практики.

По-перше, стає громадянське суспільство може розвиватися лише в контексті ліберальної політичної культури та відповідних моделей соціалізації, а також включати інтегральну приватну сферу; його розвиток можливий лише в межах уже раціоналізованого життєвого світу. В іншому випадку постануть популістські рухи, які захищатимуть застигли традиції життєвого світу, якому загрожує капіталістична модернізація.

По-друге, в межах публічної сфери чи принаймні ліберальної публічної сфери суб'єкти можуть мати лише вплив, але не політичну владу. Вплив громадської думки генерується більш чи менш дискурсивно в умовах існування суперечностей. Громадський вплив трансформується в комунікаційну силу лише після того, як він пройде через фільтри інституалізованих процедур формування політичних позицій і волевиявлення, і, врешті-решт, через процедуру парламентських дебатів створить норми.

По-третє, інструменти, доступні політичній системі в межах закону й адміністративної влади, мають обмежену ефективність у функціонально диференційованих суспільствах. Політика залишається середовищем, в якому розв'язуються всі невіршені проблеми інтеграції. Однак політичне регулювання часто може мати лише непрямий вплив і повинне залишати недоторканими моделі функціонування, притаманні іншим соціальним системам та іншим високоорганізованим діяльним сферам.

1. Dahl R. A. Democracy and Its Critics. – New Haven, 1989.

2. Habermas J. Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy studies in contemporary German social thought [translated from German by W. Rehg]. – M.I.T. Press, 1996.

О. Л. Олійник*

ЗАСАДИ ВРЯДУВАННЯ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ УКРАЇНСЬКОГО АНАРХІЗМУ

Жорстока боротьба радянської влади з анархізмом помножена на демонізацію самої особи його очільника Н. І. Махна ніяк не сприяла збереженню повного комплексу програмних документів цього унікального утворення на теренах Степової України. Своє судження про «Махновію», а точніше про Революційну повстанську армію України /махновців/ (далі РПАУ/М/ – авт.), українська спільнота формувала переважно на основі різних спогадів і мемуарів, тобто під впливом переважно суб'єктивістського бачення й оцінювання подій того часу. Запропонований аналіз двох програмних документів покликаний частково заповнити існуючі прогалини в сенсі бачення й організації управління суспільним розвитком на контрольованій махновцями чималій території України впродовж трьох неймовірно важких років Громадянської війни.

Слід зазначити, що обидва документа: «Проект Декларації Революційної повстанської армії України /махновців/», прийнятий Військово-Революційною Радою армії на засіданні 20.10.1919, та «Положення о Вольном Совете Крестьянских и Рабочих Делегатив» від 25.11.1920 [1, арк. 45]. хоч і мають декларативний характер, але цікаві своїм трактуванням ключових понять влади і засад її реалізації.

Перший документ дає визначення поняття «советский строй», яке трактується як низка створених вільними селянами та робітниками різноманітних комітетів, рад, союзів, кооперативів на професійній чи громадській основі для регулювання суспільно-господарської життєдіяльності. При цьому, різного рівня (волосні, міські, обласні та ін.) ради організовувались за потреби на вільних началах і в жодному разі не були політичними установами, керованими політичними діячами чи партіями, що диктують свою волю та здійснюють під прикриттям «радянської влади» свою політичну владу. Це були дорадчо-виконавчі органи, що регулювали господарську діяльність на місцях. Швидке налагодження роботи управлінського апарату на основі рівності, справедливості й товарищескості призвело б до ліквідації класів, політичних партій і влади. Цікаво, що існування політичних партій безпосередньо пов'язувалася з класовим розшаруванням суспільства, а категоричне заперечення «політичної діяльності», сутність якої напряду пов'язувалося зі створенням, зміцненням та підтримкою системи привілеїв, політичного й економічного гноблення трудящих, повинно було відмерти і зникнути саме по собі.

Ключове місце традиційно відводилося «земельному питанню», вирішення якого мало відбуватися через вільне обговорення селянськими організаціями на сходках та з'їздах без будь-якого тиску з боку партій і влади. Організація

---

* к.і.н., доцент кафедри державного управління та земельного кадастру Класичного приватного університету.

сільського господарства мала відбуватися на громадській основі, де вся земля, реманент і худоба повинні були належати не окремим особам, а громаді чи так званому «миру». Приватна власність заперечувалася, а привласнення землі державою розглядалося як передумова до появи несправедливого і могутнього господаря-експлуататора у вигляді держави, який, як і будь-який господар, неминуче змушував би до найманої праці та насильницького оподаткування.

У розв'язанні національного питання також декларувалося небажання терпіти над собою будь-яку політичну владу і наголошувалося на прагненні вільно самоорганізуватися на безвладних началах.

Судово-адміністративний апарат також мав ґрунтуватися на самоорганізації. Вільні організації робітників і селян повинні були б самостійно встановлювати у себе конкретні форми правосуддя, що реалізовувалося тільки місцевими громадськими силами за широкої участі населення та за повної відсутності завчасно визначених норм покарання. Тобто пропонувалося кожне порушення розглядати як окреме нестандартне діяння, як це колись робилося при застосуванні норм звичаєвого права.

Окремо наголошувалося на неухильному дотриманні громадянських прав і свобод: свободи слова, друку, сумління, вірувань, зібрань, союзів, організацій тощо. Навіть поняття оборони розумілося ідеологами махновського руху, як вільна всенародна організація на виборних засадах, що має бути тісно пов'язана з населенням. У міждержавних стосунках декларувалася відкритість і заперечувалися будь-які «дипломатичні таємниці», а питання, які виходили за межі компетенції спеціально створеної комісії, планувалося обговорювати і вирішувати на екстрених з'їздах.

Окремо наголошувалося, що махновці не повинні нав'язувати якихось засадничих принципів українському суспільству. Основним обов'язком вважалося ознайомлення з конкретною точкою зору і забезпечення можливості вільно обговорювати всі можливі варіанти та вибрати один з таких варіантів суспільно-економічного розвитку.

Інший документ складається з трьох розділів і тлумачить, що таке рада, хто і з якою метою її створює і як вона працює. Це орган самоуправління трудящих, який спирається на волю місцевих громад і не потребує жодного визнання і затвердження державою чи партіями. Рада не мала ніякої влади над суспільством і була виконавцем його волі, вираженої у відповідних постановах і наказах. Усі члени ради були виборними особами, які діяли згідно з волею їхніх виборців. У ради могли обиратися тільки селяни і робітники, що жили з власної праці і не належали до жодної з партій. Кожен член ради і вся рада в цілому мала прагнути реалізувати ті постанови і накази, які визначила конкретна громада на своїх сходках чи зборах.

Рада мала бути прикладом і взірцем того, що називається органом самоуправління, без найменших ознак партійного чи державного деспотизму. Будь-який член ради, що не відповідав своєму призначенню, мав бути негайно відкликаний і замінений іншим більш гідним. Вся рада, за бажанням трудящих, переобиралася через кожні 6-8 чи 12 місяців. Усі, хто створив раду і був

творцем її діяльності, мав усвідомлювати свою відповідальність і постійно демонструвати дух свободи, незалежності та творчості.

Навіть побіжний аналіз представлених документів дає змогу констатувати, що махновська республіка фактично репрезентувала політичну систему відкритого типу. Головний принцип спрямування її політичного курсу – не анархічна доктрина, а загальні настрої селянства, які у формі рішень з'їздів визнавалися верховною прерогативою політики [2, с. 138]. Ця політика була спрямована на максимальне задоволення прагнень тогочасного українського суспільства і ґрунтувалася на традиційно демократичних засадах врядування ще козацької доби. В той же час доктрина суспільного розвитку, реалізована цією республікою, дивним чином перегукується з ключовими засадами сучасного громадянського суспільства, серед яких визнання як головної цінності суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; рівноправність і захищеність, економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики. Саме тому вважається, що «махновський рух мав можливість стати конструктивним явищем у загальнонаціональному масштабі, за допомогою якого український народ міг здобути волю, державність і демократичний лад. Махновська потуга могла бути складовою ланкою загального національно-визвольного процесу як регіональний осередок з власною політичною специфікою» [2, с. 138].

У цьому контексті варто ще раз звернути увагу на вивчення традиції врядування, що постійно проявлялася у вигляді прагнень до самоорганізації без участі інших політичних гравців. Демократичні засади і принципи набуття та безпосередньої реалізації влади заслуговують на постійне вивчення й адаптацію до сучасних процесів управління суспільним розвитком, оскільки несуть в собі невичерпний потенціал природної волі суспільства.

1. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 328. – Арк. 45, 45 зв.

2. Чоп В. М., Лиман І. І. «Вольный Бердянск»: місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки). – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2007. – 478 с.

ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В. К. Матвійчук*

ГЕНЕЗА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧИХ ІДЕЙ З ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: РЕЗУЛЬТАТ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ ПРИ РОДОВОМУ ЛАДІ

Тривалий час залишатися в початковій злагоді з природою, зі світом феноменальним людина не могла, вона носила в собі зародок, який, розвиваючись, повинен був як хімічна реакція, розкласти її дитяче гармонійне співіснування з природою. Природа як зовнішній світ не могла бути для людини метою: в кожному релігійному пориві людина намагалася перейти від феноменального світу до світу, який панує над всіма явищами [1, с. 136]. Тварина ніколи не відокремлюється від природи: це останнє, непорушване поєднання розвитку життя індивідуального із загальним життям природи. Двояка природа (вдача) людини саме в тому, що вона понад своє позитивне буття не може бути негативною до буття; відбувається розпад не тільки із зовнішньою природою, але й навіть із собою [1, с. 137]. Порушення першопочаткової гармонії в співіснуванні природи і людини, що призводить до знищення природи, зменшення її ресурсів, поставило людину перед необхідністю виробити заходи щодо охорони навколишнього природного середовища.

Вибіркове збирання і полювання палеолітичної людини в багатьох випадках призводило до скорочення чисельності та зникнення окремих видів тварин і птахів у середовищі існування людини, якій також доводилось зіштовхуватися із небезпечними тваринами і рослинами, оскільки, особливо на перших стадіях розвитку людини, її знання про численні компоненти і явища природи набувалися шляхом як спроб, так і помилок. Такий шлях пізнання призвів до появи першопочатків екологічних знань і відомостей про можливість виснаження природних ресурсів рідкісних, корисних і шкідливих видів середовища існування людини. Такий конкретний досвід вимагав застосування захисних заходів, тому в стародавніх людей зародилося поняття «табу» – заборон, праобраз майбутніх законів (нормативно-правових актів), які в міру розвитку суспільства переходили у звичаї, релігійні вчення у вигляді різних обмежень і заборон, що стосувалися також і компонентів навколишнього природного середовища. Першопочаткові форми таких заходів та їхню генезу можна простежити на прикладі юридичного побуту (юридичного регулювання та охорони суспільних відносин) народів, що знаходилися нещодавно або знаходяться зараз на ранніх стадіях розвитку людського суспільства.

При родовому ладі земля, вилов, мисливська здобич, зібрані рослини та компоненти неживої (неорганічної природи) були спільними, про що свідчать

---

* д.ю.н., перший проректор ВНЗ «Національна академія управління».

історичні джерела. У міру зростання кількості членів однієї сім'ї і її відокремлення в самостійний суспільний елемент (соціальну спільноту, яка є продуктом діяльності людей) за нею закріплювалися певні площі угідь, що були основним для життя природним ресурсом. На теренах сучасної України – це місця рибної ловлі слов'ян, мисливські угіддя, земельні ділянки тощо. На теренах Російської Федерації, наприклад, у якутів – місця для кочівлі оленів і покосу на зиму; у калмиків – місця кочівлі (встановлювалися також порядок користування ними. Іншими словами, враховувався як господарський вплив, так і продуктивність пасовищних угідь); для тунгусів і бурятів – місця мисливства, вилову риби, оскільки вони були другорядними ресурсами, зазвичай спільними. Народи, для яких полювання і рибальство залишалися основним заняттям у житті, зокрема, лопарі, якути, мансі, остяки, алтайські народності, тунгуси, карагаси ділили мисливські риболовні угіддя між родами, сім'ями, а іноді й мисливцями. На теренах Киргизії, в літній час необхідні для худоби пасовища і водопої були в надлишку, тому вони були спільними, а в осінню і зимову пору року криниці, найближчі сінокоси і ліси розподілялися між сім'ями. Це було також характерним для тунгусів і бурятів.

Закріплення промислових угідь зумовило й законодавчі акти стосовно браконьєрства, порушення права на виключне володіння промисловою ділянкою. Це право вважалось священним і його порушники каралися як позбавленням здобичі, так і вбивством винної особи. Крім того, з'явилися заборонні заходи, зв'язані з екологічними знаннями, зокрема, особливостями біології виду і його чисельністю, можливістю відтворення тощо. Важливо звернути увагу на те, що звичай тунгусів суворо забороняв полювати на соболя, який прийшов із сусідньої ділянки. Так, мисливець, на ділянку якого зайшла ця тварина, був зобов'язаний повідомити про це сусіда, від якого прийшов звір, для проведення спільного полювання і розділу здобичі [2, с. 141]. Натомість мисливці-якути з верхів'їв Алдана кожну пару бобрів вважали власністю однієї або декількох сімей, і полювання за чужим бобром було тяжким злочином. Крім того, полювання на приплід мало проводитися в суворо визначені строки (тобто сформувалося розуміння строків полювання). Як свідчать літописи, з метою забезпечення постійності місць мешкання бобрів заборонялося в місцях нір і хаток здійснювати промисел інших тварин з собакою, ловити рибу. Цікаво, що бобрів залишали поступово на ділянках усіх власників з обов'язковим правом – залишати в спокої племінну пару. Також мансі забороняли полювати навіть на птахів на чужій мисливській ділянці, щоб не відлякувати звіра від ловчих знарядь сусіда [2, с. 141].

Мисливські народи розуміли екологічне й економічне значення лісу у своєму житті і винних осіб у його знищенні, які випадково чи умисно його підпалили, страчували [2, с. 141]. Таке співіснування людини і природи є характерним для родового ладу. Воно має слугувати застереженням для охорони середовища та існування всього живого.

1. Герцен А. И. Письмо об изучении природы // Сочинения. – М.: Гослитиздат, 1955. – С. 93-390.

2. Рахилин В. К. Общество и живая природа: Краткий очерк взаимодействия. – М.: Нука, 1989. – 215 с.

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЧЕННЯ ПРО СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ
В ПОГЛЯДАХ І. КАНТА, Г. В. Ф. ГЕГЕЛЯ, А. ФЕЙЄРБАХА, І. Г. ФІХТЕ**

Суб'єкт злочину як елемент складу злочину, а також і як кримінально-правова категорія – складна проблема, яка потребує подальшого наукового вивчення й уточнення. Не випадково ця проблема потребує нашого зосередження на методології вчення про суб'єкт злочину з історично-філософських і правових теоретичних позицій. Такий підхід допоможе визначити найбільш прогнозований, а також перспективний шлях для того, щоб з'ясувати суть суб'єкта злочину.

Необхідно в цьому контексті звернути увагу на те, що формування низки методологічних основ вчення про суб'єкт злочину слід віднести до теорій і правових поглядів І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха, І. Г. Фіхте як філософів і дослідників права, які справили великий вплив на розвиток правової думки в Україні. Зокрема, у філософських поглядах І. Канта (1724-1804) особливий інтерес викликає осмислення самої злочинної поведінки і фізичної особи, яка її вчинила. Насамперед це стосується уявлення (розуміння про свободу волі, яка незалежна від визначень чуттєвого світу, за поглядами І. Канта, є основою кримінально-правових будов (конструювань), звідкіля і випливає поняття кримінальної відповідальності за діяння, вчинені рішенням людської волі [1, с. 64]. За І. Кантом, будь-яке умисне порушення прав є підставою для того, що воно визнається злочином [1, с. 64]. При цьому суб'єкт злочину як фізична особа володіє свободою волі, яку він розглядає як бажання, а правовим наслідком такої винуватості особи є її покарання [2, с. 120].

У кримінально-правовій теорії Г. В. Ф. Гегеля (1770-1831) злочин є проявом волі окремої особи. Злочинець є не просто об'єктом каральної волі держави, а є суб'єктом права, який підлягає покаранню згідно із вчиненим злочином [3, с. 171]. Слід звернути увагу на те, що питання кримінальної відповідальності щодо особи, яка вчинила злочин, розглядається Г. В. Ф. Гегелем, як відзначає В. Г. Павлов, по суті у сфері абстрактного права [4, с. 13]. Важливо звернути увагу на те, що Г. В. Ф. Гегель стверджує, що воля і мислення представляє собою дещо єдине, тому що воля – не що інше, як мислення, що перетворює себе в наявне буття [5, с. 89]. Наявність розуму і волі, за твердженням Г. В. Ф. Гегеля, є загальною умовою інкримінування [4, с. 89]. На думку філософа осудність як властивість особи (на нашу думку, ознака), що вчинила злочинне діяння, проявляється в твердженні, що суб'єкт як мисляча істота знала і хотіла [5, с. 185]. Натомість, неосудність суб'єкта, на думку Г. В. Ф. Гегеля, визначається тим, що саме уявлення особи знаходиться у протиріччі з реальною дійсністю, тобто характер вчиненої дії не усвідомлюється ним [5, с. 117].

---

* к.ю.н., доцент, заступник завідувача кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

А. Фейєрбах (1775-1833) будував свою кримінально-правову теорію, спираючись на філософію І. Канта [6, с. 22]. Вчений розробив такі основні поняття і категорії кримінального права, як склад злочину, покарання, співучасть та інші [4, с. 14].

Згідно з теорією А. Фейєрбаха, злочин вчиняється не з чуттєвих стремлень (спонукань), а через свавілля свободи волі [6, с. 25]. На думку В. Г. Павлова, А. А. Піонтковського, кримінально-правова теорія А. Фейєрбаха розглядається як антиісторична. Саме в цьому і виражаються методологічні риси самої критичної філософії (саме вчення про кримінальну відповідальність А. Фейєрбаха заснував на критичній філософії) [1, с. 125]. А. Фейєрбах уявляв злочин як дію свободи волі злочинця, відстоював у своїй теорії «психічного примусу» положення про необхідність застосування до злочинця поряд з фізичним примусом, якого явно недостатньо, й психічного примусу [7, с. 15].

Кримінально-правові погляди І. Г. Фіхте (1762-1814) формувалися на основі філософії суб'єктивного ідеалізму [4, с. 14]. Дослідник стверджував, що кримінальна відповідальність настає не тільки при вчиненні умисного злочину, але й при вчиненні необережних злочинів [1, с. 165]. На переконання І. Г. Фіхте, злочин залежить від свободи волі людини [1, с. 165]. Отже, як стверджує В. Г. Павлов, І. Г. Фіхте розуміє (передбачає) вибірковість поведінки суб'єкта при вчиненні злочину [4, с. 14].

Виходячи з цього, ідеї Г. В. Ф. Гегеля, А. Фейєрбаха та І. Г. Фіхте не суперечать суб'єктивно-ідеалістичному розумінню свободи волі І. Канта, тобто його кримінально-правовій теорії [4, с. 14].

1. Пионтковский А. А. Уголовно-правовые воззрения Канта, А. Фейербаха и Фихте. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
2. Кант И. Сочинения в шести томах. Т. 4. ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – 478 с.
3. Пионтковский А. А. Учение Гегеля о праве и государстве и его уголовно-правовая теория. – М.: Госюриздат, 1963. – 468 с.
4. Павлов В. Г. Субъект преступления. – СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 315 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
6. Фейербах А. Уголовное право – СПб: Медицинская типография, 1810. – 142 с.
7. Шишов О. Ф., Рарог А. И. Буржуазные уголовно-правовые теории. – М., 1966. – 76 с.

Т. Г. Савенкова*

ПРЕДМЕТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРИХОВУВАННЯ АБО ПЕРЕКРУЧУВАННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН АБО ЗАХВОРЮВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Ґрунтовні дослідження предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України, відсутні Крім того, також не існує єдності поглядів щодо місця предмета злочину у складі злочину і, зокрема, діяння приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

Найбільш прийнятою точкою зору щодо місця предмета злочину в складі злочину, а отже, і передбаченого ст. 238 КК України, є та, що запропонував

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

професор В. Я. Тацій, який вважає, що предмет складу злочину – не самостійний елемент того чи іншого складу злочину, а лише ознака складу злочину. Така позиція дозволяє стверджувати, що предмет злочину є самостійною ознакою, яка притаманна злочинному діянню [1, с. 37]. Проте, як стверджує автор, в окремих випадках предмет злочину може збігатися з предметом суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом [1, с. 37]. В. Я. Тацій зазначає, що такий збіг можливий, коли ті чи інші предмети, які входять до структури об'єкта складу злочину, законодавець наділяє додатково і функціями предмета злочину, тобто надає йому ще додатково інше правове значення [1, с. 37]. Слід погодитися з позицією В. К. Матвійчука, який вважає, що твердження В. Я. Тація щодо відмінностей термінів «елемент» і «ознака» складу злочину не є переконливим, оскільки ґрунтується тільки на тлумаченні «Словаря русского языка» С. І. Ожегова, де термін «ознака» визначається як показник предмета, за яким можна пізнати, визначити щонебудь [2, с. 581; 3, с. 133].

Спираючись на концепцію, що предмет складу злочину є самостійною факультативною ознакою складу злочину, то його встановлення є необхідним у кожній кримінальній справі стосовно цього виду злочину. Відсутність хоча б однієї з обов'язкових ознак цього складу злочину виключає кримінальну відповідальність особи за це діяння.

Наше дослідження свідчить, що предмет у структурі матеріальних відносин, завдання яких полягає в тому, щоб охороняти навколишнє природне середовище або окремі його компоненти, має певну соціальну функцію, яку ці природні об'єкти виконують у конкретних відносинах. Конкретні суспільні відносини виникають та існують з приводу корисних властивостей природних об'єктів (у матеріальних відносинах) [3, с. 135], тому з'ясування соціальних функцій предмета сприяє правильному визначенню змісту й обсягу тих суспільних відносин, які є об'єктом складу злочину. Зовсім протилежний предмет у нематеріальних відносинах, що охороняються ст. 238 КК України. У таких випадках відносини мають регулювати певний порядок і обсяг використання цих предметів для запобігання шкідливим наслідкам.

Зважаючи на такий підхід у дослідженні, сконцентруємо увагу на предметі складу злочину приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

Стосовно предмета злочину, передбаченого ст. 238 КК України, існують такі погляди: одні автори до них відносять відомості про екологічний, у тому числі радіаційний стан, пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів, продовольчої сировини із негативним впливом на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також на стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації [4, с. 419]; інші стверджують, що предметом цього злочину є відомості про стан екологічної обстановки, який визначається додержанням або порушенням існуючих екологічних нормативів [5, с. 528]; треті під предметом цього злочину розуміють відомості про стан екологічної обстановки і відомості

про стан захворюваності населення в районах із підвищеною екологічною небезпекою, який визначається додержанням або порушенням існуючих екологічних нормативів, які встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних і біологічних факторів [6, с. 403].

Необхідно зазначити, що визначення предмета цього складу злочину авторами є неповним. Важливо звернути увагу на те, що позиції авторів стосовно досліджуваного предмета злочину доповнюють одна одну. В той же час ця проблема потребує свого подальшого дослідження.

1. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. – Х.: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Рус. яз., 1987. – 846 с.
3. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища: Монографія. – К.: Національна академія управління, 2011. – 368 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [Андрушко П. П., Бантишев О. Ф., Гончаренко В. Г. та ін.]; Під загальною ред. Потебеня М. О., Гончаренка В. Г. – К.: «Форум», 2001. – ч. 2. – 944 с.
5. Антипов В. Г. Коментар до ст. 238 КК України // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 527–530.
6. Гавриш С. Б., Самошенко І. В. Злочини проти довкілля // Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – Х.: Право, 2013. – С. 400-403.

Т. І. Волкова*

ІСТОРІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РИБНИХ, ЗВІРИНИХ АБО ІНШИХ ВОДНИХ ДОБУВНИХ РЕСУРСІВ У СТАНОВЛЕННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Початок кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів і генеза кримінальної відповідальності за діяння, що посягає на відносини, які їх охороняють, має важливе значення для теорії кримінального права й практики застосування чинного законодавства стосовно цієї сфери.

З'ясуванням проблем витоків та історією змін законодавства стосовно кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища займалися такі вчені, як В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, С. Б. Гавриш, В. К. Матвійчук, І. О. Харь, В. М. Присяжний та інші. Проте цей напрям не стосувався витоків і генези кримінальної відповідальності за незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Потрібно погодитися з позицією В. К. Матвійчука, що витoki можна з'ясувати тільки в аспекті взаємовідносин людина (суспільство) – природа. Згідно з періодизацією, запропонованою істориками та юристами, існує шість (загальнолюдських), різних за часом періодів і силою впливу людей на природу, а для нашої країни – вісім. Разом з тим, питання про періодизацію розвитку кримінального законодавства, права і кримінально-правової охорони

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

навколишнього природного середовища (у нашому випадку кримінально-правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів) не має фундаментальних розробок. Це зумовлено тим, що: 1) ці питання розглядали відособлено від історичного розвитку суспільства; 2) Україна пройшла складний історичний шлях до самостійності, суверенітету, державності, а отже, і до регулювання й охорони відносин, які досліджуються. Слід звернути увагу на те, що історичні періоди життя народів, у тому числі тих, що населяли терени нашої держави ще залишаються мало дослідженими. Друкованих матеріалів, для такого дослідження більш ніж достатньо. Джерела, що стосуються охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів історичного періоду народів нашої країни, існують у розпорошеному і несистематизованому вигляді. Таким чином, перші зародки такої охорони через відсутність законодавчих пам'яток можна простежити у літературних і художніх пам'ятках, а також у звичаях, описаних у численних виданнях вчених інших галузей знань.

На підставі дослідження різних історичних і правових джерел можна констатувати, що в IX-X ст. на Русі існувала система норм усного звичаєвого права (це другий період). Частина цих норм пізніше не була зафіксована у збірниках і літописах, які були складені в XI–XII ст., тому й не дійшла до нас.

Третій період охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.). Як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, але навіть і згадки про будь-який писаний закон до X ст., тому необхідно зосередитися на пошуку витоків кримінально – правової охорони рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів на теренах нашої держави з XI століття. Як свідчить аналіз різних джерел, у тому числі й нормативних, відомостей про кримінально-правову охорону рибних, звіриних або інших водних добувних ресурсів не існувало. Проте цілком слід погодитися з важливими для теорії кримінального права та правової охорони навколишнього природного середовища висновками В. К. Матвійчука, що в цей період охорона розвивалася в таких напрямках: перший напрям характеризувався охороною окремих об'єктів природи (наприклад, бобрів чи місць їх мешкання) тощо, які перебували у власності; другий напрям характеризувався зачатками державної (у межах окремих князівств) кримінально-правової охорони деяких природних об'єктів.

Четвертий період (XIV ст. і до початку XVIII ст.) в історії має назву «Козацька ера». Названий період характеризувався застоєм до XIV ст., пов'язаним з татаро-монгольським ігом.

Провівши аналіз джерел права, що діяли на теренах України, слід зазначити, що сила та їх значення змінювались. Виходячи з цього, необхідно погодитися з думкою А. П. Ткача, що ці джерела краще класифікувати за походженням: 1) звичаєве право; 2) польсько-литовське законодавство; 3) законодавчі акти автономної влади України; 4) царське законодавство і судова практика; 5) нормативні акти церковного права; 6) джерела права Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття.

П'ятий період (XVIII - початок XX ст.) отримав назву «Під імператорською владою». З кінця XVIII ст., як свідчать дослідження вчених Росії (Василя Зуєва,

Михайла Погодіна), зарубіжних вчених (Маль – Брюна, Губерта Вотрона та ін.), Україна стала звичайною провінцією Російської царської імперії. До цього періоду також не належать і витоки кримінально-правової охорони рибних і звіриних ресурсів від їх незаконного промислу. Так, згідно зі ст. 189 «Артикула воинского», викрадачі риби каралися за крадіжку. Як видно з цього нормативно-правового акта, в ньому відсутні такі терміни, як «незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

Шостий період охоплював кінець XIX - початок XX століття. Для цього періоду характерна розробка цілої низки складів злочину, що стосується навколишнього природного середовища. Так, у Кримінальному Уложенні 1903 р., яке так і не набрало чинності, були зачатки (витоки) лову риби у вигляді промислу (ст. 246: покарання – грошова пеня не більше 25 рублів, якщо це діяння, зокрема, лов риби проводиться у вигляді промислу, покарання збільшується до арешту не більше одного місяця або грошової пені не більше 100 рублів). Крім того, ст. 254 цього Уложення за здійснення забороненого законом промислу морського котика передбачено покарання – ув'язнення в тюрмі. Ці правові приписи вперше не називають злочини, а формулюють діяння, описані в ст.ст. 246 і 254 цього Уложення, як склади злочинів. Безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого ст. 246 Уложення стосовно лову риби у вигляді промислу, були суспільні відносини, що забезпечували умови для охорони рибних запасів від незаконного їх вилову промисловим способом.

Отже, детальніше ознайомлення з періодизацією розвитку витоків і генезису нашого дослідження дасть змогу належним чином використати історичний досвід законотворення з метою усунення колізій законодавчого характеру й простежити становлення громадянського суспільства на теренах нашої держави щодо незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

В. Л. Мельниченко*

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРОВЕДЕННЯ ВИБУХОВИХ РОБІТ З ПОРУШЕННЯМ ОХОРОНИ РИБНИХ ЗАПАСІВ: ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішній процес злочинного посягання [1, с. 133]. Чіткий опис ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину є важливою передумовою законності в правозастосовчій діяльності правоохоронних органів та розуміння громадськістю справедливості роботи правоохоронних органів та судів.

Зовнішня сторона складу злочину, передбаченого ст. 250 КК України, як свідчить вивчення юридичної літератури, до цього часу не була достатньо

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

досліджено, вона багатоаспектний характер та істотні дискусійні аспекти, які впливають на практику застосування норм і законотворчу діяльність та теорію кримінального права.

З'ясування ознак об'єктивної сторони складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів зумовлено такими чинниками: 1) намаганням при аналізі та науковому обґрунтуванні механічного перенесення заборон зі спеціального нормативного акта до кримінального закону; 2) уникненням аналізу об'єктивної сторони зазначеного складу злочину, а натомість тяжінням до тлумачення норм і видів проведення означених робіт тощо.

Завдання нашого дослідження полягає у комплексному аналізі об'єктивної сторони складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу зазначеного злочину (ст. 250 КК України) є: 1) дії; 2) засоби вчинення злочину; 3) місце вчинення злочину; 4) способи вчинення злочину. Об'єктивна сторона складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів характеризується активними діями, які мають місце у визначених об'єктивних умовах, у певному місці, певними засобами та способами.

В подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути такі питання: точки зору фахівців кримінального права на поняття об'єктивної сторони складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів; термінологію, якої дотримуються дослідники та як вона співвідноситься з чинним КК України, а також із сучасною судовою практикою. Усе це має слугувати формуванню довіри громадськості до правоохоронної системи, що сприятиме запобіганню злочинам проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів.

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / За заг. ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

А. О. Матвійчук*

САМОЗАХИСТ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА НА СПРИЯТЛИВЕ НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЇЇ ЗГУРТУВАННЯ

Особисте немайнове право на сприятливе навколишнє природне середовище – це закріплене в Конституції України, Цивільному кодексі України та Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» суб'єктивне право особи, що включає в себе правомочність з володіння, використання та зміни немайнового блага – сприятливого навколишнього природного середовища з усіма його компонентами у межах, передбачених законом; правомочність вимагати від усіх зобов'язаних суб'єктів права

---

* здобувач кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

виконання покладених на них обов'язків, у тому числі обов'язку не порушувати зазначене суб'єктивне право; правомочність на захист усіма дозволеними способами, у тому числі самозахист. Повноцінне володіння й користування особистим немайновим благом неможливе без повної та достовірної інформації про це благо, його стан, чинники, що на нього впливають, можливості зміни тощо, а тому можливість отримання такої інформації є однією з правомочностей у складі особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище.

Самозахист – це застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства. Самозахист завжди є правомірною поведінкою, що забезпечується виконанням таких умов: здійснюється від порушень і протиправних посягань, які є явними та реальними; способами, не забороненими законом та адекватними моральним засадам суспільства, змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідками, що спричинені цим порушенням. Самозахист не є превентивним заходом і не може передувати посяганню на право.

Самозахист особистого немайнового блага і, відповідно, права на нього не зводиться, як вважають деякі науковці, до застосування заходів необхідної оборони та крайньої необхідності. Самозахист має місце тоді, коли порушення права вже відбулося, але шкода ще не заподіяна, заподіюється або вже заподіяна, але не усунута. Можна навести приклади, коли особа самотужки долає наслідки порушення її права на сприятливе навколишнє природне середовище, намагаючись припинити порушення, зменшити розмір заподіяної шкоди чи власними силами її усунути (а вже потім може бути використаний такий юрисдикційний спосіб захисту, як відшкодування збитків): порятунок майна та життя у разі надзвичайної ситуації, вжиття невідкладних заходів для припинення дії несприятливого чинника (наприклад, зміцнення берегів шляхом закладення багаторічних насаджень, ліквідація незаконних сміттєзвалищ власними силами тощо, тобто дії, обов'язок здійснення яких покладається на відповідні державні чи муніципальні служби, однак які цього не роблять, і внаслідок їхньої бездіяльності заподіюється шкода особі), звернення до засобів масової інформації у боротьбі із забруднювачами навколишнього природного середовища, фізичне перешкоджання знищенню зелених насаджень тощо.

Переваги самозахисту як способу захисту особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище полягають у різноманітності засобів, що може використати особа, швидкості та безпосередності реакції на посягання, його ефективності для врегулювання локальних конфліктних ситуацій. Особливого значення такий спосіб набуває при об'єднанні громадськості для захисту зазначеного права, що завжди дає швидкий позитивний ефект. І мова йде не лише про існуючі громадські організації природоохоронного спрямування, але і спонтанні дії, як це відбувалося не лише в Києві, але і в інших містах України: фізична протидія киян при знищенні зелених насаджень на Жуковому острові та в інших зелених зонах Києва, акції проти знищення річок у Карпатах, блокада роботи шкідливих виробництв, як наприклад, перекопування з цією метою дороги (під'їзду) до виробництва

пінопласту, розміщеного без відповідної дозвільної документації на території села Слобідка Оленівська Кам'янець-Подільського району, що на Хмельниччині, його мешканцями, та навіть численні спроби ліквідації несанкціонованих сміттєзвалищ. Такі заходи гуртують громадськість для захисту спільних інтересів, привертаючи інтерес ЗМІ, слугують цілям екологічної освіти громадян, підвищують загальний рівень правової культури та правосвідомості.

Недоліки самозахисту як способу захисту особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище полягають у тонкій межі між самозахистом і самовправством, хуліганством, а подекуди – умисним знищенням чужого майна (особливо у ситуаціях необхідної оборони). Окрім того, законодавством України не встановлено ієрархії суб'єктивних цивільних прав, тож у разі зіткнення особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище і права власності, право на здійснення підприємницької діяльності питання буде передане на суддівський розсуд. Як наслідок, без юридичної допомоги у такій ситуації особа зі стану потерпілої може опинитися навіть на лаві підсудних.

Для удосконалення інституту самозахисту особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище, розширення можливостей його використання та підвищення ефективності необхідно, серед іншого, на законодавчому рівні: встановити пріоритет особистого немайнового права на сприятливе навколишнє природне середовище перед усіма іншими суб'єктивними цивільними правами, за винятком права на життя та на здоров'я; закріпити принцип вини особи, що обвинувачується у заподіянні шкоди навколишньому природному середовищу.

Л. В. Михасик*

ПРАВОВИЙ ПРОСТІР ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОМУ ЗАХИСТІ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ (ПОВЕРХНЕВОГО ШАРУ) ҐРУНТУ

Охорона ґрунтів є однією з глобальних проблем сучасності, з якою безпосередньо пов'язане забезпечення продовольством населення нашої планети, кількість якого постійно зростає [10, с. 481].

Земля – найперше і найголовніше джерело багатства. Верхній найродючіший шар землі (ґрунт) є базою для розвитку сільського і лісового господарства. Земля є основою розвитку виробничих сил України в інтересах усього її народу, матеріальною умовою будь якого процесу виробництва і загальним знаряддям праці.

Про величезне значення землі говорить і те, що вона не є продуктом людської праці, вона – творіння самої природи, а тому збільшити запаси земельних ресурсів за бажанням чи за потребою людини неможливо. Ця особливість землі повинна завжди враховуватися людиною при подальшому її використанні, збереженні та відтворенні.

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

Землі треба охороняти не лише від необґрунтованого зменшення кількості, а й від зниження їх родючості. Особливої уваги потребує охорона верхнього, найбільш родючого шару ґрунту. Саме ґрунт забезпечує нормальний розвиток рослинного покриву, є живильним середовищем для зернових та інших сільськогосподарських культур. [6, с. 142] За приблизними підрахунками вчених, для відновлення шару ґрунту близько 2,5 см. потрібно від 300 до 1000 років.

При вирішенні теоретичних і практичних питань охорони земель треба виходити з того, що забезпечення їх охорони – це конституційна вимога. У ст. 14 Конституції України записано: «Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [1].

Поряд з організаційно правовими заходами охорони земель чинне законодавство України передбачає юридичну відповідальність за порушення земельного законодавства. Найтяжчим видом юридичної відповідальності є кримінальна відповідальність, яка настає як правовий наслідок вчинення злочину. З метою посилення кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля кримінальний кодекс України доповнюється статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля.

Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення у сфері довкілля» від 15 листопада 2009 р. Кримінальний кодекс (далі – КК) був доповнений статтею 239-1, що передбачає відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Санкція даної статті передбачає накладення штрафів у розмірі від двохсот до п'ятиста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння. Та сама дія, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб, що заподіяла матеріальну шкоду у великому розмірі, карається обмеженням волі на строк від двох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння. Ці самі дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, які спричинили загибель людей, масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу або інші тяжкі наслідки, караються обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння [11, с. 411].

Незважаючи на те, що кримінальне правопорушення особливо небезпечне для суспільства, кримінальна відповідальність рідко застосовується у сфері охорони довкілля. І зовсім не через те, що в цьому немає потреби, а тому, що державні органи посадові особи і правоохоронні органи, не завжди реагують на дані правопорушення. Це питання привертає увагу громадськості. Роль громадських організацій у висвітленні даного злочину є надзвичайно важливою.

На сьогодні все більш поширеним стає злочинне зняття на сільськогосподарських полях родючого шару ґрунту (чорнозему) та вивезення його на продаж. Користуючись тим, що велика кількість орендарів не обробляє свої поля через банкрутство, злочинці налагодили цілий бізнес з продажу чорноземів вантажівками, що суперечить чинному законодавству України. При незаконному добуванні вугілля варварським способом знімається ґрунтовий покрив (поверхневий шар) ґрунту, після якого земля на довгі десятиліття стає непридатною до використання.

У вирішенні даної проблеми важливу роль відіграють громадські організації, рухи й окремі особи. Основною запорукою ефективного вирішення екологічних проблем залишається інформування громадськості, у тому числі через засоби масової інформації [16, с. 260].

Без активної участі громадян і громадських об'єднань у прийнятті рішень, пов'язаних із впливом на довкілля, у розробці і здійсненні заходів щодо охорони довкілля вирішення екологічних проблем неможливе. У ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено права громадян на активні дії з охорони довкілля і, зокрема, право на об'єднання в громадські природоохоронні формування. Так, у Законі України «Про об'єднання громадян» зазначено, що громадською організацією є об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів [2]. Виходячи із цього, можна стверджувати, що природоохоронні громадські організації створюються для забезпечення належного стану довкілля, а також для запобігання загрозі та небезпеці погіршення стану навколишнього середовища.

Говорячи про роль громадських організацій у природоохоронній сфері, варто зазначити, що це питання досліджують багато науковців. Наприклад, громадський вплив на екологічну політику вивчали Г. Гошовська [5], Г. Мороз [13], О. Лук'яхіна [12]; питання забезпечення охорони навколишнього природного середовища – В. Андрейцев [4], С. Дорогунцов [7], А. Запольський [9], П. Товажнянський [15], В. Шевчук [8] та ін. Громадськість (у тому числі громадські організації) має можливості у сфері реалізації суспільно корисних (публічних) інтересів, які можна об'єднати навколо поняття «екологічна політика». Це соціальна спрямованість і відповідність потребам; довіра громадян; орієнтація на результат і згуртованість інтересів; порівняно низька потреба в ресурсах; креативність; здатність швидко реагувати на зміни [12, с. 27].

Головним завданням громадських екологічних організацій є здійснення громадського контролю за додержанням природоохоронного законодавства, практична природоохоронна робота з розв'язання екологічних проблем, поширення екологічної інформації, здійснення освітньої та виховної роботи з метою формування екологічної свідомості населення, участь у формуванні й реалізації державної та регіональної політики [9, с. 167].

Громадські організації у сфері охорони навколишнього середовища відіграють важливу роль у формуванні й провадженні демократичних структур,

що ґрунтуються на їхній участі. Екологічні громадські організації повинні бути визнані партнерами у вирішенні екологічних проблем суспільства, держави в межах національного екологічного партнерства [9, с. 289].

1. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 16.
2. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992 № 2460/92-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
3. Про охорону природного навколишнього середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: Навч. та наук.-практ. посіб. – К.: Знання Пресс, 2002. – С. 322.
5. Гошовська Г. Роль громадськості у прийнятті природоохоронних рішень в Україні: постановка проблеми та сучасний стан // Ефективність державного управління: збірник наукових праць Львівського національного інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України / за ред. В. С. Закорського, А. В. Лікенцева. – Л.: ЛРІДУ НАДУ, 2008. – Вип. 14/45. – С. 265–270.
6. Дмитренко І. А. Екологічне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
7. Доргунцов С. І. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку: концепція системно динамічного вирішення. – К.: Наукова думка, 2001. – 172 с.
8. Екологічне управління: підручник / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. – К.: Либідь, 2004. – 432 с.
9. Запольський А. Основи екології: Підручник для студентів техніко-технологічних спеціальностей вищих навчальних закладів; ред. К. М. Ситник. – К.: Вища школа, 2003. – 357 с.
10. Земельне право України: Підручник / За ред. О. О. Погрібного, І. І. Каракаша. – К.: Істина, 2009. – 600 с.
11. Кримінальний кодекс України. НПК: У 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – 1040 с.
12. Лук'янихіна О. А. Екологічна політика України та місце в ній недержавних організацій // Вісник СумДУ. – Серія: Економіка. – 2009. – № 2. – С. 24–29.
13. Мороз Г. В. Правове регулювання участі громадськості в прийнятті рішень у галузі охорони довкілля: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2006. – 21 с.
14. Роз'яснення «Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства» Міністерства юстиції України від 24.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0016323-11>.
15. Управління природоохоронною діяльністю: Навч. посіб. / [П. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Ю. Г. МАСІКЕВИЧ, В. Д. СОЛОДКИЙ та ін.]. – Х.: НТУ «ХПІ», 2002. – 304 с.
16. Шматько В. Г., Нікітін Ю. В. Екологія і організація природоохоронної діяльності: Навч. посіб. – К.: КНТ, 2008. – 304 с.

В. О. Стрелков*

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЛІ

Проблема суб'єкту складу злочину, передбаченого ст. 239 КК України, має певну теоретичну розробленість в науці кримінального права [1, с. 263–287].

Суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа (людина), яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, що вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна нести кримінальну відповідальність [2, с. 348].

Суб'єкт, який володіє тільки вказаними ознаками (а саме: фізична особа, досягнення певного віку, осудність), має назву загального суб'єкта.

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

В диспозиції відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України відсутній опис суб'єкта цього злочину, тому під ним слід розуміти загальний суб'єкт злочину. Цей прийом законодавчої техніки використано законодавцем і для визначення суб'єкта складу злочину забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).

Слід звернути увагу на те, що перша ознака суб'єкта цього складу злочину – фізична особа – надає можливість притягнення до кримінальної відповідальності лише фізичних осіб і заперечує притягнення до відповідальності юридичних осіб за цей злочин. Проте ця обставина не виключає можливість притягнення осіб до інших видів відповідальності за протиправні дії, зокрема, за забруднення або псування землі.

Наступною ознакою суб'єкта злочину, передбаченого ст. 239 КК України, є вік особи. Ця ознака задекларована законодавцем для того, щоб правозастосовець мав можливість визначити здатність особи розуміти фактичну сторону досліджуваного складу злочину. Це важливо з позиції, що людина вже може на підставі свого достатнього життєвого досвіду, навичок та отриманої освіти правильно орієнтуватися в суспільній обстановці, відповідним чином оцінювати свої дії і вміти керувати ними.

Отже, за діяння, передбачені ст. 239, на підставі ст. 22 КК України, суб'єкт злочину несе відповідальність при досягненні 16-річного віку.

Наступною обов'язковою ознакою загального суб'єкта злочину, в тому числі й досліджуваного, є осудність. Зміст осудності включає здатність особи в момент вчинення злочину, передбаченого ст. 239 КК України, правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння (об'єктивні ознаки незаконних дій щодо забруднення або псування земель). Тут свідомість і воля поєднуються між собою і визначають характер поведінки.

Узагальнюючи визначене вище, зазначимо, що суб'єктом злочину, передбаченого ст. 239 КК України, є фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину 16-річного віку.

1. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

2. Полный курс уголовного права. В 5 т. / Под ред. А. И. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. – 1133 с.

О. Ю. Вітко*

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ: ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Запорукою нормальної громадської взаємодії є надійна захищеність суспільних відносин, адже коли злочином не будуть порушені нормальні умови існування таких відносин щодо громадської взаємодії у будь-яких сферах їх

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

життєдіяльності, і цим, впорядкованим суспільним відносинам не буде завдано злочином істотної шкоди, сфера громадської взаємодії буде розвиватися в нормальному природному руслі та задовольняти відповідні потреби суспільства. Вирішення питання суті суспільних відносин як об'єкта злочину має суттєве значення для з'ясування кримінально правових аспектів даної проблематики.

У науці кримінального права останнім часом активізувалися дискусії щодо розуміння суті суспільних відносин як об'єкта злочину, адже без чіткого з'ясування, що слід розуміти під поняттям «суспільні відносини» неможливо в повній мірі вирішити проблему об'єкта злочину в цілому та, зокрема, проблему визнання об'єктом злочину саме суспільних відносин.

Щодо поняття суспільних відносин у кримінальному праві існують різні точки зору, проте заслуговують на увагу розробки, здійснені криміналістами Б. С. Нікіфоровим, М. Й. Коржанським, В. Я. Тацієм, В. К. Глистінім, Є. А. Фроловим, радянським соціологом А. В. Дроздовим та іншими.

Б. С. Нікіфоров відмічав, що суспільні відносини – це або визначене становище людей стосовно один одного, або суспільна діяльність цих людей, яка відповідає їхньому становищу в суспільстві, або і те, і інше одночасно [1, 64-65]. Радянський соціолог А. В. Дроздов вів мову про те, що відносини – це зв'язок, а суспільні відносини є однією із форм всезагального зв'язку і взаємодії, вони притаманні лише людині, і соціальне життя є формою їх виразу [2, 23]. В. Я. Тацій визначає суспільні відносини як певні зв'язки між суб'єктами відносин, які утворюються в процесі їх матеріальної і духовної діяльності [3, 14]. М. Й. Коржанський зазначає, що суспільні відносини як об'єкт правової охорони і предмет правового регулювання можна визначити як такі, що виникають і встановлюються на користь груп, класів, суспільства, урегульовуються суспільними нормами і примусовою силою суспільства, суспільні інститути поведінки [4, 34].

Підсумувавши існуючі точки зору, можна дійти висновку про те, що автори в основному визначають суспільні відносини або як суспільну діяльність (поведінку, стан) суб'єктів таких відносин, або як соціальний зв'язок між суб'єктами цих відносин. З іншого боку, неможливо в повній мірі погодитися з точкою зору А. В. Дроздова, який вважав, що суспільні відносини – це соціальні зв'язки лише між людьми, адже суспільні відносини часто виникають і між юридичними особами в процесі їхньої господарської та іншої суспільно значущої діяльності, органами державного апарату управління між собою та юридичними особами в процесі реалізації функцій таких державних органів, а також між державами. Хоча варто відмітити, що зв'язки між тими ж юридичними особами чи органами державної влади виражаються через фізичних осіб, які уособлюють волю даної юридичної особи (органу державної влади) та реалізують їхні інтереси.

Крім того, слід зазначити, що суспільні відносини є різнопланове та об'ємне явище, яке визначити досить складно, проте для потреб кримінального права можливо дати визначення суспільних відносин, яке буде найбільш наближено задовольняти наші вимоги щодо розуміння суті об'єкта злочину.

Варто зауважити, що визначати поняття суспільних відносин як об'єкта злочину необхідно через їхні особливі ознаки. Так, однією з ознак суспільних відносин є їхні носії, тобто учасники або суб'єкти (фізичні, юридичні особи, державні органи, держава, суспільні групи, класи тощо). Також ознакою суспільних відносин є наявність соціальних взаємозв'язків між такими суб'єктами, і дані зв'язки мають властивість виникати, існувати, змінюватися і припинятися під впливом різних суспільних факторів.

Отже, суспільні відносини як об'єкт злочину – це взаємозв'язки (динамічні та/або статичні) суб'єктів таких відносин, що виникають, існують, змінюються і припиняються між цими суб'єктами в процесі їх життя (існування) та суспільної діяльності. Дані взаємозв'язки можуть проявлятися як у статичній формі, тобто як взаємопов'язані правові, соціальні, духовні та інші статуси, наявність прав і кореспондуючих обов'язків, правових, соціальних та інших станів тощо, так і в динамічній формі, тобто як взаємопов'язана діяльність, у рамках якої задовольняються потреби та реалізуються інтереси як окремих осіб, так і певних суспільних груп чи всього суспільства в цілому.

1. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1960. – 229 с.
2. Дроздов А. В. Человек и общественные отношения. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. – 124 с.
3. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. – Х.: Выща школа, 1988. – 198 с.
4. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: Монографія. – Д.: Юрид. акад. МВС; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

О. В. Матвійчук*

СОЦІАЛЬНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЯК СКЛАДОВА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТА ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 253 КК УКРАЇНИ

У юридичній літературі зазвичай відсутня певна позиція стосовно того, що являє собою соціальний взаємозв'язок у площині кримінальної відповідальності за проектування й експлуатацію споруд без систем захисту довкілля, а якщо точніше, то цьому питанню увага взагалі на приділялася. Це свідчить про те, що соціальний взаємозв'язок як структурний елемент об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля зовсім не підлягав дослідженню. Соціальний взаємозв'язок, на нашу думку, істотно має вплинути на вирішення питання про те, що слід розуміти під безпосереднім об'єктом досліджуваного складу злочину.

З'ясування соціального взаємозв'язку як структурного елемента безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього складу злочину [1, с. 79]. Цю властивість соціального взаємозв'язку у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом конкретного складу злочину (скажімо, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, особливо навколишнього природного середовища [2, с. 8-9]). Законодавець цей підхід до складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, не застосував (хоча дає певне позначення, що цей соціальний взаємозв'язок стосується навколишнього природного середовища), чим ускладнив наше завдання в дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності правоохоронних органів і судів.

Вивчення кримінальних справ і матеріалів, що стосуються відмови у порушенні кримінальних справ (100% справ і значної кількості матеріалів, за якими відмовлено у порушенні кримінальних справ), дало змогу з'ясувати, що лише в 9% справ поверхово визначався соціальний взаємозв'язок у складах діянь, передбачених ст. 253 КК України.

Для з'ясування соціального взаємозв'язку у складі злочину проектування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля (ст. 253 КК України) варто звернутися до законодавчих і підзаконних актів, що стосуються регулювання відносин з приводу умов, які забезпечують належне проектування чи експлуатація споруд з метою захисту навколишнього природного середовища.

Такий підхід до дослідження соціального взаємозв'язку полегшить аналіз третього структурного елемента суспільних відносин справедливо має розглядатися як засіб самих відносин [3, с. 58; 4, с. 24]. Цей зв'язок може виявлятися на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів із спільнотами. Зовні цей соціальний зв'язок виявляється, як показує вивчення названих кримінальних справ і нормативної бази, в таких формах діяльності: науково обґрунтованій розробці проектів і аналогічної документації, яка забезпечуватиме від створення небезпеки тяжких екологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків; в обов'язку введення в експлуатацію споруд із системами захисту довкілля, яке забезпечить від створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, або інших тяжких наслідків. Крім зазначених обов'язків, суб'єкти відносин стосовно соціального взаємозв'язку мають права, які також покликані забезпечувати захист довкілля. Так, службова чи спеціально уповноважена особа має право вимагати від замовника здійснювати будівництво споруд з використанням обов'язкових систем захисту довкілля, які були в проектах чи іншій аналогічній документації, розроблені такою службовою чи спеціально уповноваженою особою. Крім того, замовник має право вимагати від службової особи чи спеціально уповноваженої особи при розробці чи здачі проектів або іншої аналогічної документації розробити обов'язкові належні інженерні системи захисту довкілля. Також замовник при введенні (прийомі) в експлуатацію споруд повинен супроводжувати такі дії з метою впровадження обов'язкових інженерних систем захисту довкілля.

Отже, важливою ознакою соціального зв'язку є обов'язки і права в поведінці суб'єктів відносин, тобто при їх взаємодії. Взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів досліджуваних відносин.

1. Тацій В. Я. Преступления против природных богатств СССР // Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник; Под ред. М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Таця. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1989. – 503 с.
2. Іщенко О. М., Матвійчук В. К., Єрсова І. Ю. Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навчальний посібник. – К.: РВВ МВС України, 1994. – 64 с.
3. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. – Х.: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.
4. Жевлаков Э. Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М., 1990. – С. 5-24.

П. В. Хряпінський*

ЗАОХОЧУВАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

Злочини терористичної спрямованості в основному зосереджені у Розділі IX Особливої частини КК «Злочини проти громадської безпеки». Терористичні, злочинні організації за своєю природою застосовують або можуть застосувати погрози або насильство, завжди готові через своїх членів або інших озброєних скористатися зброєю і, отже, залякують людей, зумовлюють почуття незахищеності, породжують у населення обґрунтовану тривогу за збереження життя, здоров'я, власності тощо. У цьому розділі зосереджена найбільша кількість заохочувальних засобів запобігання злочинам терористичної спрямованості. Ця обставина, на наш погляд, зумовлена: а) високим ступенем суспільної небезпеки злочинів проти громадської безпеки; б) значною природною латентністю; в) особливістю злочинних, терористичних, воєнізованих або збройних формувань груп й організацій, що системно застосовують маскування, спеціальні заходи власної безпеки, розвідки та контррозвідки; г) складністю виявлення, розкриття, досудового слідства та розгляду у судах кримінальних справ тощо. Заохочувальні засоби спрямовані на викриття та ліквідацію зазначених терористичних формувань, набуває особливої соціальної цінності як засіб запобігання злочинам проти громадської безпеки.

Передбачені такі різновиди звільнення від кримінальної відповідальності:

- 1) особи, крім організатора або керівника злочинної організації, за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, якщо вона добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній та активно сприяла її розкриттю (ч. 2 ст. 255 КК); 2) особи, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, за діяння, передбачене ч. 1

---

* д.ю.н., професор кафедри кримінального права та кримінології ДВНЗ «Національний гірничий університет».

ст. 258-3 КК, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК); 3) особи, яка перебувала в складі зазначених у цій статті формувань, за дії, передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 260 КК, якщо вона добровільно вийшла з такого формування і повідомила про його існування органи державної влади чи органи місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 260 КК); 4) особи, яка вчинила злочин, передбачений ч. 1 і ч. 2 ст. 263 КК, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої (ч. 3 ст. 263 КК).

До загальних рис, що визначають основне запобіжне спрямування, слід віднести: а) добровільність посткримінальної поведінки; б) особисте припинення вчинення злочину; в) повідомлення про створення (існування) злочинної організації. Відповідно, особливими ознаками є: а) обмеження кола осіб, що можуть здійснити певну посткримінальну поведінку – крім організатора або керівника злочинної (терористичної) групи чи злочинної (терористичної) організації (ч. 2 ст. 255 та ч. 2 ст. 258-3 КК); б) активне сприяння (сприяння) припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації (ч. 2 ст. 255 та ч. 2 ст. 258-3 КК); відсутність у діях особи складу іншого злочину (ч. 2 ст. 258-3 КК). Щодо першої обмежувальної ознаки, то слід зазначити, що організатори і керівники злочинної організації, в тому числі терористичної групи, терористичної організації тощо утворюють організаційний, матеріальний, інтелектуальний та інші ресурси злочинної організації. У літературі висловлюються протилежні погляди на можливість поширення звільнення від відповідальності на організаторів і керівників злочинних організацій.

На наш погляд, звільнення організатора і керівника злочинної організації має обумовлюватися невчиненням злочинною організацією тяжких або особливо тяжких злочинів. Ця передумова звільнення витікає з постанови ВСУ від 23 грудня 2005 р. № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями», у якій вказується, що злочинну організацію слід вважати створеною, якщо після досягнення особами згоди щодо вчинення першого тяжкого чи особливо тяжкого злочину, але до його закінчення об'єднання набуло всіх обов'язкових ознак такої організації. Позитивна посткримінальна поведінка організатора і керівника у вигляді припинення злочинної діяльності, добровільної заяви про існування злочинної організації у поєднанні з невчиненням організованою чи керованою ними злочинною організацією тяжких або особливо тяжких злочинів та сприяння розкриттю, розслідуванню та розгляду кримінальної справи у суді може стати достатньою підставою для звільнення їх від кримінальної відповідальності. Звільнення від відповідальності, передбачених ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3 КК доцільно виключити обмеження їх застосування до організаторів та керівників відповідних злочинних і терористичних груп та організацій, у новій редакції: «2. Звільняється від кримінальної відповідальності особа за вчинення злочинів, передбачених частинами першою ст. 255 і частиною першою ст. 258-3 цього

Кодексу, якщо вона добровільно припинила злочинну діяльність, повідомила правоохоронний орган про участь у ній та сприяла розкриттю злочину, вчиненого у зв'язку зі створенням або діяльністю такої групи чи організації. 3. Організатор або керівник звільняються на тих же підставах, якщо створені або керовані ними злочинні групи чи злочинні організації не вчинили тяжких і особливо тяжких злочинів».

Отже, запобіжне значення заохочувальних засобів полягає у самовикритті особи у вчиненому злочину та викритті злочинної терористичної, воєнізованих або збройних формувань організації і, таким чином, унеможливлення вчинення ними тяжких та особливо тяжких злочинів.

Р. А. Осипчук*

ПОНЯТТЯ ЗБРОЇ, РЕЧОВИН І ПРЕДМЕТІВ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ПІДВИЩЕНУ НЕБЕЗПЕКУ ДЛЯ ОТОЧЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

У диспозиції ст. 414 ККУ перерахований предмет даного злочину: зброя, боеприпаси, вибухові, радіоактивні та інші речовини та предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Визначаючи значення цих засобів, матеріалів і речовин, варто враховувати, що будь-який предмет має одночасно натуральні, функціональні та системні якості. Функціональні якості визначаються призначенням засобів, що аналізуються, та цілями реалізованими при їх створенні. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України, «за ознакою застосування зброї ... нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі» [1, п. 13]. Зброя може бути використана і для інших цілей – спорту, полювання, навчання стрільбі тощо. Саме цим визначається поділ зброї на види, але головною властивістю є здатність завдати шкоди живим організмам.

Зворотною стороною даної властивості засобів, що аналізуються, яка передусім цікавить кримінальне право, є те, що вони «способны вызвать вред при отсутствии надлежащего контроля за их использованием» [2, с. 25].

Поняття зброї включає в себе як зброю масового ураження, так і звичайну зброю. В загальному визначення зброї масового ураження, яке було сформульовано ООН в 1948 р., зазначається: «должно быть определено таким образом, чтобы включать оружие действующее атомным взрывом, оружие, действующее при помощи радиоактивных материалов, смертоносное химическое и биологическое оружие и любое разработанное в будущем оружие, обладающее характеристиками, сравнимыми по разрушительному действию с атомным и другим, упомянутым выше оружием» [3, с. 47].

У свою чергу, зброю масового ураження в міжнародному праві прийнято підрозділяти на хімічну, біологічну та інші види зброї масового ураження.

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

Оскільки до предметів, вказаних у ст. 414 ККУ, включені тільки ті, які представляють підвищену небезпеку для оточуючих, то основним критерієм віднесення того чи іншого предмета до даної групи є необхідність прийняття при застосуванні конкретних видів зброї, предметів або речовин особливих застережних заходів, закріплених у статутах, настановах, посібниках, курсах стрільб, інструкціях та інших нормативних документах [5, ст. 107-112]. Підвищена небезпека цих предметів для оточуючих обумовлена великим вмістом концентрованої внутрішньої кінетичної енергії (теплової, ядерної, електричної, хімічної тощо), вивільнення якої в результаті зовнішнього впливу призводить до ураження живої сили, техніки, руйнуванням тощо. При цьому енергія зовнішнього впливу не піддається управлінню, що дуже небезпечно для оточуючих, оскільки призводить до шкідливих наслідків [6, ст. 1, п. 12].

Необхідно враховувати, що військовослужбовці при виконанні обов'язків військової служби використовують бойову зброю, до якої відноситься зброя, призначена для вирішення бойових та оперативно-службових завдань, прийнятих відповідно до нормативно правових актів.

Визначаючи предмет злочину, передбачений ст. 414 ККУ, законодавець виходить також із того, що в Збройних Силах не тільки використовуються, але й можуть бути створені в майбутньому інші бойові та допоміжні засоби, які володіють властивістю підвищеної небезпеки [7, с. 169].

До небезпечних речовин і предметів можна віднести:

1. Речовини та предмети, які визначає кримінальне законодавство в нормах про відповідальність за злочини проти громадської безпеки, а також проти здоров'я населення (ст. 263, 264, 265, 267, 274, 321 ККУ та ін.), наприклад, отруйні, їдкі, сильнодіючі, шкідливі для здоров'я людей речовини, піротехнічні вироби, вибухові пристрої тощо.

2. Речовини та предмети, які вказані в чинному військовому законодавстві як такі, що мають підвищену небезпеку, наприклад, ємності з-під горючих, вибухових, їдких, токсичних речовин і сумішей; ракетне паливо; дегазуючі речовини тощо.

3. Речовини та предмети, які хоча і не відносяться до вибухових, радіоактивних або інших вказаних вище речовин, але мають аналогічні властивості (вибухонебезпечність, здатність до радіоактивного випромінювання тощо). Такими можуть бути, наприклад, радіоактивні відходи, тара з-під радіоактивних речовин, забруднені предмети, прилади, балони з вибухонебезпечним газом, тара з-під легкозаймистих речовин тощо.

4. В окремих випадках орієнтиром для віднесення до групи речовин, що аналізується і не підпадає під вище перераховані ознаки, може слугувати і бойове призначення предмета або речовини [8, с. 5].

Включення до предмета даного злочину поряд зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами радіоактивних речовин, а також інших речовин, які містять підвищену небезпеку для оточуючих, обумовлено ідеєю охопити всі можливі бойові та інші засоби, що застосовують військовослужбовці, включаючи і щойно створені в майбутньому в ході військово-технічного прогресу.

Таким чином, предметами злочину, передбаченого ст. 414 ККУ, вважається зброя, боєприпаси, радіоактивні матеріали, вибухові та інші речовини й предмети, що містять підвищену небезпеку для оточуючих, для правильного розуміння яких необхідно керуватись не тільки законодавчими, але й відомчими нормативними актами, що регламентують порядок організації військової служби у Збройних Силах України [9, с. 17].

1. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26.12.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Тер-Акопов А. А. Ответственность за нарушение специальных правил поведения. – М.: Юрид. лит., 1995. – 176 с.
3. Резолюции и решения Генеральной Ассамблеи ООН, принятые на XXII сессии. Нью-Йорк, 1968. – 90 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
5. Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України № 550-XIV від 24.03.1999 «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: Закон України № 39 від 08.02.1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Гринберг М. С. Источник повышенной опасности и его значение в уголовном праве // Изд-во Том. ун-та. – 1966. – Т. 183. – С. 168-178.
8. Наставление по стрелковому делу. Основы стрельбы из стрелкового оружия. – М., 1956. – 224 с.
9. Руководство по эксплуатации ракетно-артиллерийского вооружения. – М., 1978. – 200 с.
10. Коротков Е. Н., Обозов И. П. Взрывчатые вещества, пороха и патроны стрелкового оружия. – М.: ЦНИИ информации, 1973. – 137 с.
11. Умантас Ч. Квалификация нарушений правил обращения с взрывчатыми и радиоактивными веществами // Социалистическая законность. – 1972. – № 6. – С. 36-38.

О. І. Ольховенко*

СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 385 КК УКРАЇНИ

Соціальна обумовленість кримінально-правового захисту відносин, що забезпечують умови з охорони належного отримання суб'єктами провадження показань свідка чи потерпілого, висновку експерта, перекладу, зробленого перекладачем є важливим завданням кримінально-правової політики держави. Від його конкретного вирішення залежить визначення обсягу мір державного примусу у сфері боротьби з означеним суспільно небезпечним діянням й залученням до цієї діяльності суб'єктів кримінальної юстиції. Криміналізувати діяння – означає визначити в кримінальному законі (ст. 385 КК України) діяння як суспільно-небезпечне, винне та каране. У наукових джерелах криміналізація розглядається як загальне поняття, що включає процес і результат визнання певних видів діянь (у нашому випадку, передбаченого ст. 385 КК України) злочинними і караними [1, с. 244].

Виходячи з вищезазначеного, слід зауважити, що соціальна обумовленість криміналізації цих діянь визначається різними чинниками. Рушійна сила чинника

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

в криміналізації аналізованих діянь призначена підвищити наукову обґрунтованість змісту законів [2, с. 113], вдосконалити норми про відповідальність за діяння, передбачені ст. 385 КК України.

Важливість аналізу та розробки загальних і спеціальних положень соціальної обумовленості закону, в тому числі і ст. 385 КК визначається переважною більшістю фахівців кримінального права. Проте ця проблема не отримала свого вирішення. Так, В. Д. Філімонов наполягає, що підставою правових норм, що встановлюють кримінальну відповідальність, є небезпека заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам [3, с. 22-23]. М. Й. Коржанський зазначає, що соціальна зумовленість кримінально-правової охорони певних відносин визначається в основному соціальною цінністю суспільних відносин, економічними факторами і ефективністю правової охорони [4, с. 171]. Г. О. Злобін та С. Г. Келіна зауважують, що суспільна небезпека не може бути єдиною підставою криміналізації, і визначають такі підстави криміналізації та криміналізаційні приводи: 1) під підставами криміналізації слід розуміти процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких визначає об'єктивну необхідність утворення чи усунення кримінально-правової норми; 2) під криміналізаційними приводами слід розуміти поодинокі події, що привертають увагу законодавця та порушують громадську думку для схвалення дій законодавця [5, с. 106–107].

Не вдаючись до аналізу зазначених точок зору щодо соціальної обумовленості формулювання кримінально-правових заборон, варто погодитися з думкою В. І. Борисова та В. І. Осадчого, що перспективу для теорії кримінального права мають ті, які пов'язують її вирішення з визначенням чинників соціальної обумовленості таких заборон [6, с. 8; 7, с. 57]. Такими чинниками виникнення кримінально-правових заборон, передбачених ст. 385 КК, є:

– кримінологічний – визначає суспільну небезпеку посягання на охоронювані відносини, що визначаються ст. 385 КК, значна поширеність цих діянь;

– нормативний – відображає зумовленість захисту, означених суспільних відносин нормами Конституції та іншими законами;

– соціально-психологічний – показує необхідність кримінально-правового захисту правосуддя в досліджуваній частині як засобу стабілізації у відправленні правосуддя;

– історичний – визначає тенденції розвитку та вдосконалення кримінального законодавства, що стосується аналізованої сфери;

– міжнародний – показує практику вирішення кримінально-правового захисту правосуддя в частині аналізованих відносин.

1. Полный курс уголовного права: [в 5 т.] / под ред. А. И. Коробеева. – СПб.: Р. Асланов, Юридический центр Прес, 2008. – Т. 1: Преступление и наказание. – 2008. – 1133 с.

2. Кригер Г. А. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона // XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности. – М., 1977. – С. 113-122.

3. Филимонов В. Д. Криминологические основы уголовного права. – Томск: Том. ун-т, 1981. – 212 с.

4. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.

5. Злобин Г. А., Келина С. Г. Некоторые практические вопросы криминализации общественно опасных деяний // Проблемы правосудия и уголовного права. – М., 1978. – С. 104-110.
6. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Х., 1993. – 43 с.
7. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: [монографія]. – К.: Атіка, 2004. – 336 с.

В. В. Матвійчук*

ПРАВО НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ І ЙОГО ТАЄМНИЦЮ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Особисте життя кожної людини (фізичної особи) гармонійно взаємодіє з її суспільним життям (соціумом). У цьому обидві форми соціального існування людини неподільні і рівнозначні. Натомість найбільш вразливим, як свідчить вивчення цивільних справ, передбачених ст. 301 ЦК України, для різних втручань є особисте життя фізичної особи (людини), тому ця стаття закріплює низку гарантій недоторканності права на особисте життя та його таємницю [1, с. 101]. Незважаючи на те, що потреба в особистому житті лежить за межами права, проте право виражає, закріплює цю потребу та забезпечує її задоволення для кожної фізичної особи (людини). Потреба в особистому житті лише в найбільш загальних властивостях (рисах) має вплив на характер взаємозв'язку (взаємовідносин між фізичними особами на теренах особистого життя, оскільки ці відносини, як правило, регулюються нормами моралі. У контексті зазначеного вище слід зауважити, що під поняттям «особисте життя» потрібно розуміти поведінку фізичних осіб поза межами виконання різноманітних суспільних обов'язків, тобто життєдіяльність людини у сфері сімейних, побутових, особистих, інтимних та інших стосунків, що звільнена від «тягаря суспільних інтересів» й спрямована на досягнення «особистої мети» та задоволення власних інтересів [2, с. 191].

Стосовно ж права на особисте життя, то слід зазначити, що воно означає надану людині й гарантовану державою можливість контролювати інформацію про самого себе, не допускати розголошення відомостей особистого, інтимного характеру, а також можливість її безперешкодного спілкування з іншими людьми [3, с. 246].

Необхідно погодитися з думкою, яка викладена в цивільно-правовій літературі, що суб'єктивне право на особисте життя та його таємницю характеризується у теорії цивільного права як особисте немайнове право особи на свободу визначення особистої поведінки в індивідуальній життєдіяльності на свій розсуд, яка виключає будь-яке втручання з боку інших осіб, крім випадків, передбачених законом [3, с. 246].

Структуру суб'єктивного права на особисте життя та його таємницю можна згрупувати з двох взаємозв'язаних груп повноважень: перша – виконує функцію забезпечення недоторканності особистого життя (сюди відносяться:

---

* здобувач кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

1) повноваження фізичної особи мати особисте життя, яке включає в себе можливість фізичної особи бути носієм цього особистого немайнового блага; 2) повноваження фізичної особи визначати своє особисте життя, яке передбачає можливість для людини самостійно, на власний розсуд, вирішувати, яким чином визначати, організовувати та проводити своє особисте життя залежно від власних інтересів та мети; 3) повноваження фізичної особи та ознайомлення з обставинами особистого життя, яке включає можливість для людини самостійно визначати коло осіб, що можуть володіти інформацією про її особисте життя); друга – виконує функцію збереження таємниці цього життя (сюди відносяться: 1) повноваження фізичної особи зберігати у таємниці обставини свого особистого життя, яке включає в себе можливість для людини не розголошувати про обставини свого особистого життя самостійно, а також можливість вимагати можливість такого нерозголошення від інших осіб, які володіють такою інформацією; 2) повноваження фізичної особи вимагати захисту права на особисте життя, яке включає в себе можливість для людини здійснювати це право на підставах і в порядку, що передбачені гл. 3 та ст.ст. 275-280, 1166-1168 ЦК України) [З, с. 246; 4, с. 202].

Право на особисте життя та його таємницю охороняється і кримінально-правовими заходами (ст. 182 КК України).

1. Цивільний кодекс України: Офіційне видання. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.
2. Стефанчук А. О. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи // Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонові, Н. Ю. Голубевої. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 185-199.
3. Кузнецова Н. С., Кохановська О. В. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи // Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар [А. В. Довгерт, Н. С. Кузнецова, О. В. Кохановська та ін.] / За ред. розроблень проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина. – С. 243-250.
4. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи // Цивільний кодекс України: Коментар [В. М. Забар, Ю. В. Білоусов, С. С. Бердніков та ін.] / За заг. ред. Харитонов Є. О., Калітенко О. М. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. – С. 195-212.

Н. В. Дараганова*

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Відзнакою сучасного етапу розвитку України є загострення проблем, пов'язаних з безпекою діяльності людини й охороною праці. Термін охорона праці означає систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я й працездатності людини у процесі трудової діяльності.

При цьому особливе занепокоєння сьогодні викликає значний рівень виробничого травматизму та професійних захворювань, що є одним із основних

---

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

показників стану охорони праці. Так, згідно з даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі – Фонд), лише у 2012 р. до цього Фонду надійшло: 12907 повідомлень про нещасні випадки на виробництві, в яких постраждало 13313 осіб, в т.ч. 1766 осіб – із смертельним наслідком; 5729 повідомлень про професійні захворювання (отруєння). Ця ситуація часто є наслідком різноманітних порушень вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, що, у свою чергу, спонукає до проведення найрізноманітніших досліджень у цій сфері та здійснення спроб визначення шляхів її розв'язання.

Правове регулювання охорони праці в Україні насамперед визначають: Конституція України (ст. 3, 27, 36, 42, 43, 44, 45, 46 та ін.); Кодекс законів про працю України (глави XI, XII, XIII та ін.); Кримінальний кодекс України (розділ X «Злочини проти безпеки виробництва»); Цивільний кодекс України (ст.ст. 1196, 1197, 1198, 1200, 1201 та ін.); Закон України «Про охорону праці»; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» тощо. Цими актами визначено напрями державної політики України у сфері охорони праці та передбачені гарантії прав громадян на охорону праці. До однієї з таких державних гарантій можна віднести і встановлення законодавцем правової норми щодо кримінальної відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці у ст. 271 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Аналіз норми ст. 271 КК України дозволяє стверджувати, що родовим об'єктом злочинів проти безпеки виробництва є відносини, які забезпечують безпеку виробництва. У ході виробничої діяльності або при використанні її результатів людина зазнає або може бути піддана небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів різного характеру та ступеня (механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо). Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів зумовлює потребу в таких станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є безпека виробництва, тобто такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів. Для забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що стосуються різних галузей законодавства (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та ін.), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Досліджуючи зміст ст. 271 КК України, можна зробити висновок, що основним безпосереднім об'єктом злочину є безпека праці. Згідно з п. 4.14. ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять», термін «безпека праці» («безпечні умови праці») означає стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто, або

вплив шкідливих виробничих чинників не перевищує гранично допустимих значень. Додатковими обов'язковими безпосередніми об'єктами виступають здоров'я та життя особи.

Потерпілою від злочину визнається особа, яка має постійний або тимчасовий правовий зв'язок з відповідним підприємством, установою, організацією чи з діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності. Такий зв'язок установлюється насамперед шляхом укладення трудового договору (контракту), інших нормативно-правових актів. Отже, потерпілими можуть бути як штатні працівники підприємства, тимчасові робітники та службовці, так і учні виробничого навчання, студенти, учні профтехучилищ, які проходять виробничу практику та будь-які інші особи, діяльність яких пов'язана з цим виробництвом. Інші особи, наприклад, замовники, покупці, сторонні особи, які випадково опинилися на території підприємства або мешкають поблизу нього, не можуть визнаватися потерпілими від цього злочину.

Об'єктивна сторона цього злочину передбачає наявність таких трьох елементів: 1) діяння у вигляді порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, яке може бути здійснене як шляхом дії, так і бездіяльності; 2) наявність таких наслідків, як: заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого; спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків; 3) причинного зв'язку між порушенням вимог законодавства про охорону праці та наслідками, які настали.

Зі змісту ст. 271 КК України випливає, що суб'єктом цього злочину є службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності, на яких законодавством, у широкому розумінні цього терміна (законом, наказом, посадовою інструкцією тощо), покладені обов'язки щодо забезпечення дотримання вимог законодавства про охорону праці.

Із суб'єктивної сторони злочин припускає складну структуру вини. Факт порушення вимог законодавства про охорону праці може бути вчинений особою як умисно, так і необережно. Ставлення особи до настання наслідків – необережність.

Враховуючи вищезазначене, слід зазначити, що охорона праці є комплексним поняттям, яке регулюється різними галузями права. Так, наприклад, нормами трудового права визначена вся сукупність прав, обов'язків та гарантій працівників і роботодавців щодо охорони праці; нормами цивільного права встановлено майнову відповідальність при ушкодженні здоров'я або смерті працівника; нормами адміністративного права визначено адміністративну відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці та порядок притягнення до адміністративної відповідальності. Для охорони від найбільш небезпечних посягань на безпеку виробництва та праці, у разі заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого, спричинення загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків застосовують норми кримінального права.

СУБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Аналіз філософської, юридичної, медичної і психологічної літератури окреслив основні теоретичні й методологічні проблеми вчення про суб'єкт злочину в науці кримінального права. З дослідження цієї літератури видно, що під методологією розуміється насамперед вчення про принципи побудови, умови і способи науково-пізнаваної діяльності, вчення про структуру, логічну організацію, а також про методи і засоби цієї діяльності. Виходячи із зазначеного, слід погодитися з думкою В. Г. Павлова, що методологія дає змогу представити вчення про суб'єкт злочину з історико-філософських, правових і теоретичних позицій, допомагає визначити найбільш перспективні напрями цього вчення, глибше пізнати логіку існуючих проблем, виявити і закріпити важливі пріоритети при їх дослідженні.

Багато питань, у тому числі й те, що стосується суб'єкта злочину, відображені у філософії І. Канта, Г. Гегеля, І. Г. Фіхте. Ці питання досліджувались різними правовими школами. Так, найвидатнішими теоретиками класичної школи кримінального права, що виникла в Європі у другій половині XVIII – на поч. XIX – XX ст., були К. Біндінг (Німеччина), Н. Россі, О. Тарро (Франція). В Україні такий напрям виник у XIX – XX ст. Очолив цей напрям професор А. Ф. Кістяківський. У Росії представниками цього напрямку були М. С. Таганцев, Н. Д. Сергієвський. Школа кримінального права базувалась на метафізичній ніким і нічим не зумовленій волі особи і відсутності кримінальної відповідальності неосудних.

Протилежних поглядів дотримувались представники антропологічної школи кримінального права, що виникла в кінці XIX ст. (засновники: Ч. Ломброзо, Р. Гарофало, Е. Ферріта та ін.), спираючись на методологію вульгарного матеріалізму і позитивізму, заперечуючи повністю вольову діяльність виробили вчення про злочинну людину. Інакше кажучи, злочини вчиняються незалежно від суспільних умов і, як правило, природженими злочинцями.

Представники соціологічної школи кримінального права (кін. XIX – XX ст.) А. Прінс, І. Я. Фойницький та інші виступили проти визнання свободи волі злочинця, наполягаючи, що його дії, зумовлені соціальними факторами злочинності. По суті, вони заперечували інститути кримінального права, вчення про склад злочину, не проводили різниці між поняттями «осудність» і «неосудність». Злочинне діяння розглядалось як вчинок розумної людини. Методологією цієї школи були філософія прагматизму і позитивізму. Представники соціологічної школи вважали, що будь-який злочин вчиняється фізичною особою (людиною).

Якщо розглядати проблеми дослідження суб'єкта злочину з позицій методології теоретичних концепцій в українському і російському кримінальному

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

праві, то, незважаючи на різне ставлення дореволюційних вітчизняних криміналістів до філософських і кримінально-правових теорій, у більшості своїй вони були єдині в тому, що суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа, тоді як юридичні особи кримінальної відповідальності не несуть.

Проблема осудності і неосудності особи, яка вчинила злочин, що є однією з основних у теорії кримінального права щодо суб'єкта злочину, вирішувалися представниками різних шкіл по-різному. Що ж стосується віку суб'єкта, який є однією з головних його ознак, то дослідження зводились до різних класифікацій злочинних елементів або до розгляду їхніх вікових особливостей з позицій особистісних особливостей злочинця. Зрозуміло, що вивчення свободи волі, осудності, неосудності та інших питань, що пов'язані з поведінкою людини у суспільстві, неможливо обґрунтувати і вирішити поза проблемою суб'єкта злочину, з якою тісно пов'язані різні інститути кримінального права.

Важливою теоретичною основою в дослідженні суб'єкта злочину є вік, встановлений законом, як обставина, що визначає настання кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Така ознака суб'єкта злочину як вік особи потребує більш глибокого вивчення. Складність цієї проблеми полягає у тому, що вона пов'язана не лише з природно-біологічними, а й соціально-психологічними властивостями людини, які мають враховуватись законодавцем при встановленні вікових меж відповідальності. В певні історичні епохи в різних державах вік настання кримінальної відповідальності встановлювався по-різному. Тривалий час зберігались досить низькі межі настання кримінальної відповідальності. Згідно з чинним КК України, загальна кримінальна відповідальність настає з 16 років, хоча на практиці і в теорії кримінального права це питання вирішується неоднозначно.

Одним із аспектів дослідження суб'єкта в теорії кримінального права є його осудність, тобто такий психічний стан, при якому особа під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії чи бездіяльність і нехтувати ними.

Важливим моментом дослідження суб'єкта злочину, передбаченого ст. 162 КК України, є вивчення такого складного питання в науці кримінального права і кримінології, як співвідношення понять «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця», які іноді ототожнюються. Методологічною основою дослідження даної проблеми є як поглиблене вивчення самого злочинного діяння на різних етапах вітчизняної історії, розвитку держави і права, так і вдосконалення кримінального законодавства з метою більш ефективної боротьби зі злочинністю. Поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця» хоча і близькі, але не є тотожними, оскільки мають різний зміст: поняття «суб'єкт злочину» вужче, ніж поняття «особистість злочинця». Поняття «суб'єкт злочину» базується на конкретних положеннях, сформульованих у кримінальному законодавстві, і виходить із методологічних передумов філософських і кримінально-правових теорій. Суб'єкт злочину – це термін кримінально-правовий, який визначає юридичну характеристику особи, яка вчинила злочин і відрізняється від кримінологічного поняття «особистість злочинця». Натомість «особистість злочинця» як більш об'ємне поняття розкривається через соціальну сутність особи та через складний комплекс ознак, властивостей,

відносин, зв'язків, духовний світ і моральне обличчя, які характеризують цю особу і які діють у взаємодії з індивідуальними особливостями і життєвими обставинами, що лежать в основі злочинної поведінки.

Службові особи можуть бути суб'єктами злочину при порушенні встановленого ст. 17 Закону України «Про житлово-комунальні послуги» порядку доступу до житла та іншого володіння особи (санкціонованого доступу). Суть такого доступу полягає в проникненні до житла чи іншого володіння особи у невідкладних випадках, випадках, пов'язаних з урахуванням життя людей і майна для проведення в них огляду та ліквідації аварій без отримання згоди споживача в установленому Законом порядку. Підставами для такого доступу, згідно із Законом, є:

- відсутність споживача і відсутність можливості встановити зв'язок з ним з метою його інформування про необхідність негайного прибуття до приміщення;
- відмова споживача допустити в займані ним приміщення представників виконавця/виробника за наявності об'єктивних підстав вважати, що аварії, які унеможливають надання житлово-комунальних послуг іншим споживачам, відбулись саме в цих приміщеннях.

Для того, щоб визначити можливі порушення недоторканності житла та іншого володіння особи при несанкціонованому доступі до них, варто визначити обов'язкові умови при здійсненні такого доступу:

- попередження представником виконавця/виробника споживача, який присутній, але відмовляється допустити до житла чи іншого володіння, про здійснення несанкціонованого доступу;

- присутність під час здійснення несанкціонованого доступу і до повного завершення робіт представника виконавця/виробника, представника балансоутримувача/управителя, представника органів внутрішніх справ, працівника аварійно-ремонтної бригади та споживача з будь-якого із суміжних приміщень;

Аварійно-ремонтна бригада під час несанкціонованого доступу зобов'язана:

- забезпечити доступ у приміщення шляхом порушення конструктивної цілісності вхідних дверей чи вікон у приміщенні після погодження своїх дій з іншими учасниками несанкціонованого доступу;

- здійснити огляд місця аварії, неполадки, які унеможливають надання житлово-комунальних послуг іншими споживачами;

- провести ремонтні та відновлювальні роботи;

- терміново відновити конструктивну цілісність вхідних дверей, вікон, що були пошкоджені під час несанкціонованого доступу і проведення ремонтних та відновлюваних робіт протягом не більше доби з часу несанкціонованого доступу;

- дотримуватись прав громадян, які проживають у цих приміщеннях, мінімізувати негативні наслідки несанкціонованого доступу, зокрема щодо їхнього майна, та обмежитись доступом лише в приміщення, які необхідні для проведення робіт.

Представником виконавця/виробника має бути складений акт про проведення несанкціонованого доступу та про проведення ремонтних і

відновлювальних робіт, який підписується всіма учасниками несанкціонованого доступу. В цьому акті мають бути обов'язково зазначені підстави несанкціонованого доступу, відмітка про попередження споживача із вказівкою часу й осіб, які вели переговори зі споживачем (у разі, якщо вони були проведені), причина та місце виникнення аварії, неполадок, перелік виконаних робіт, прізвище, ім'я, по батькові та посади учасників несанкціонованого доступу. Оригінали актів зберігаються у виконавця/виробника. Копії, завірені печаткою виконавця, видаються іншим учасникам несанкціонованого доступу. Представник виконавця/виробника повинен опечатати відновлені двері та вікна своєю печаткою, поставити підпис, вказати час і дату опечатування.

Згідно із Законом України «Про пожежну безпеку» (ст. 34), під час гасіння пожеж працівник пожежної охорони має право на безперешкодний доступ у всі жилі, виробничі та інші приміщення, а також вживати будь-які заходи, спрямовані на рятування людей, запобігання поширенню вогню та на ліквідацію пожежі. Всі підрозділи і служби пожежної охорони, що залучаються до гасіння, підпорядковуються керівникові гасіння пожежі. Ніхто, крім уповноважених на те посадових осіб пожежної охорони, не має права втручатися в його дії. Таким чином, відповідальність за дотримання порядку доступу до житла чи іншого володіння особи під час гасіння пожежі покладається на керівника гасіння пожежі, а отже, суб'єктом відповідальності за порушення порядку доступу може бути ця особа.

Закон України «Про виконавче провадження» (ст. 11) дозволяє державному виконавцеві безперешкодно входити до приміщень і сховищ, що належать боржникам або зайняті ними, проводити огляд зазначених приміщень і сховищ, у разі необхідності примусово відкривати й опечатувати такі приміщення і сховища; у процесі виконання рішень за наявності вмотивованого рішення суду про примусове виконання безперешкодно входити до житла чи іншого володіння фізичної особи, на земельні ділянки боржника – фізичної особи, особи в якій знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб, проводити в них огляд, у разі необхідності примусово відкривати їх в установленому порядку із залученням працівників органів внутрішніх справ, опечатувати такі приміщення, арештовувати, опечатувати та вилучати належне боржникові майно, яке там перебуває та на яке за законом може бути обернуте стягнення.

Згідно із Законом України «Про аварійно-рятувальні служби», працівники державних і комунальних аварійно-рятувальних служб у разі здійснення заходів щодо запобігання виникненню і ліквідації надзвичайних ситуацій та окремих їх наслідків мають право безперешкодного доступу на об'єкти й території з метою виконання робіт, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій.

Проведений аналіз судової практики в Україні за 2002-2010 рр. засвідчив, що у 82% за цей злочин притягувались до відповідальності службові особи, 8% – неслужбові особи і лише 2% – це приватні особи. Серед службових і неслужбових осіб було засуджено 6% осіб, які проникали до житла або інше володіння особи, та 6% осіб, на які не було покладено права і обов'язки щодо проникнення до житла чи інше володіння особи.

Отже, при вчиненні злочину, передбаченого ст. 162 КК України, службовою особою такий злочин може бути вчинений виключно і завдяки займаному статусу, у всіх інших випадках цей злочин учиняється неслужбовою особою та приватною особою.

При вчиненні таких злочинів службовими особами вони вважаються спеціальними суб'єктами злочину – службовими особами. У разі вчинення цього злочину (ст. 162 КК України) неслужбовими і приватними особами ці особи мають ознаки загального суб'єкта і злочинні діяння не відносяться до категорії службових злочинів.

О. В. Чус*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПРИВЛАСНЕННЯ ОСОБОЮ ЗНАЙДЕНОГО АБО ЧУЖОГО МАЙНА, ЩО ВИПАДКОВО У НЕЇ ОПИНИЛОСЯ

Вперше кримінальна відповідальність за привласнення знайденого чужого майна (funddiebstahl – німецька) була встановлена у Військових артикулах Петра I 1716 року. Так, у розділі 21 такий майновий злочин визначався як приховування чужого майна, переданого на збереження (арт. 193), а також привласнення знахідки (арт. 195). «Ежели кто что найдет, – значиться у арт. 195, – в походе или инде где на дороге и местах, хотя б что ни было, оный долженствует офицеру своему о сем донести, и найденое без замедления принести, дабы у пароля или инако о сем объявлено, и найденое господину, кому надлежит, отдано было. Кто инако учинит, имеет наказан быть яко за кражу, и найденное паки возвратить». Каралися майнові злочини, у тому числі й привласнення знахідки, доволі жорстоко – відсіченням вух, носа, голови, ударами шпіцрутенами, повішанням (арт. 189-190). На покарання впливала вартість майна: якщо знахідка не перевищувала 20 руб., то каралося таке привласнення «сквозь полк прогнать шпіцрутенами», а якщо більше 20 руб. – «оний имеет быть повешен».

У ст. 572 Кримінального укладення 1903 р. встановлювалася відповідальність за неповідомлення про знайдене майно, якщо вартість останнього не перевищувала 3 руб., якщо ж вартість перевищувала 3 руб., то залежно від того, чи відомий або невідомий був власник майна, таке діяння каралося грошовим штрафом або арештом до трьох місяців (ст. 575). У разі привласнення: а) забутого у винного чужого майна вартістю більше 3 руб.; б) приблудної чужої тварини; в) знайденого в чужій землі скарбу; д) ввіреного рухомого чужого майна, якщо винному було відомо, що власник здійснює розшук цього майна або вимагає його повернення, встановлювалася кримінальне покарання тотожне за вчинення корисних майнових злочинів, – ув'язнення в тюрмі (ст.ст. 573, 575-577 Кримінального укладення 1903 р.). Таким чином, законодавець вперше встановив відповідальність за привласнення чужого майна, що випадково опинилося у винного.

---

* аспірантка Класичного приватного університету.

Диференціація відповідальності залежала від двох обставин: вартості знайденого чужого майна та власне відомостей про власника майна та його розшук останнім. Вказані новели у законодавстві слід оцінити позитивно, як такі що вдосконалювали кримінальну відповідальність за привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного, чужого майна або скарбу.

Радянський період у 1917-1924 рр. характеризується відсутністю кодифікованих норм за привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного, чужого майна або скарбу. Так, перший Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. у розділі VI Особливої частини «Майнові злочини» не передбачав відповідальності за привласнення знайденого чужого майна або скарбу. Утім слід звернути увагу на ст. 10 КК УСРР 1922 р., що надавала можливість застосування відповідальності за аналогією закону. «У випадках відсутності в Кримінальному кодексі безпосередніх вказівок на окремі види злочинів, – зазначалося у ст. 10, – покарання або заходи соціального захисту застосовуються відповідно до статей цього кодексу, що передбачають найбільш схожі за цінністю та родом злочини, з дотриманням правил Загальної частини цього кодексу». Саме таким шляхом розвивалася судово практика щодо покарання за привласнення знайденого чужого майна. Найбільш близькою за характером і ступенем суспільної небезпеки було стаття 180 КК, що передбачала відповідальність за крадіжку, тобто таємне заволодіння майном, що знаходилося у володінні, користуванні чи розпорядженні іншої особи або закладу. Каралися прості та кваліфіковані різновиди крадіжки від 6 місяців виправних робіт до не менше 3 років позбавлення волі із суворою ізоляцією засудженого.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. не вніс суттєвих змін у відповідальність за привласнення знайденого майна. За караність досліджуваний злочин був фактично віднесений до адміністративних правопорушень. Так, у ст. 178 КК УСРР 1927 р. зазначалося: «Приховування знайденого майна карається позбавленням свободи на строк до одного місяця або примусовими роботами на строк до трьох місяців». Тогочасні дослідники відносили досліджуваний злочин до привілейованого складу привласнення. У них не виникало сумнівів щодо того, що привласнення знахідки є злочином, який вчинюється з прямим умислом та для незаконного збагачення.

Етапом суттєвого посилення кримінальної відповідальності за привласнення чужого майна, що знайдене або випадково опинилося у винного, стала постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й укріплення суспільної (соціалістичної) власності». Маючи виключно репресивний характер, вказаний законодавчий акт радянської влади розглядав привласнення знайденого державного, колгоспного чи кооперативного майна як його розкрадання за умови, що винний усвідомлював або мав усвідомлювати належність знайденого або такого, що випадково у нього опинилося майна, державі, колгоспу, кооперативу або іншому соціалістичному підприємству. В КК УРСР 1960 р. відповідальність за привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного, державного чи колективного майна передбачалася у

ст. 88 КК: «Привласнення знайденого або такого, що випадково опинилося у винного цінного майна, завідомо належного державі або громадській організації», що згідно із санкцією «каралося позбавленням свободи на строк до одного року або виправними роботами на той самий строк».

Ю. А. Дорохіна*

ЗМІСТ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 136 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Згідно зі ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК України), злочином є суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Тобто злочином визнається не просто поведінка людини, яка заподіює істотну шкоду, порушує суспільні відносини в державі, а лише та, яка передбачена у Кодексі. Вказівка на ознаку суспільної небезпечності також міститься у самому визначенні поняття злочину. Характер і ступінь суспільної небезпечності покладені в основу класифікації злочинів у ст. 12 КК України.

Виходячи з передбачених кримінальним законодавством каральних санкцій за ненадання допомоги, можна віднести ч.ч. 1 та 2 ст. 136 до злочинів невеликої тяжкості.

З об'єктивної сторони зазначений злочин може набувати таких форм:

1) бездіяльність, яка може виявлятися у двох формах:

а) ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, якщо у винного була можливість надати йому допомогу без загрози для нього або його близьких осіб;

б) неповідомлення про такий стан особи належним установам чи особам;

2) наслідки у вигляді тяжких тілесних ушкоджень чи смерті потерпілого;

3) причинний зв'язок між бездіяльністю винного і наслідками.

Отже, обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за ненадання допомоги є реальна наявність в особи можливості надати таку допомогу особі, що перебуває у безпорадному стані, небезпечному для життя чи здоров'я, а в разі неможливості безпосередньої допомоги – можливості повідомлення належним установам чи особам про перебування потерпілого в небезпечному для життя стані, аби ці установи (особи) змогли надати необхідну допомогу. Важливо зазначити: якщо особа, маючи реальну можливість втрутитись і допомогти потерпілому, замість цього спрямовує свої дії лише на повідомлення належних установ (осіб), усвідомлено залишаючи жертву без допомоги, у разі настання наслідків, передбачених ст. 136 КК України, не звільняється від відповідальності.

Якщо ж можливість такої допомоги відсутня в даних конкретних умовах, наприклад, якщо особа сама перебуває у безпорадному стані або не в змозі фізично надати таку допомогу внаслідок суб'єктивних обставин (фізичної слабкості, відсутності навичок дій у подібних ситуаціях, особливих негативних

---

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

психічних станів, які детермінують нездатність надати допомогу), кримінальна відповідальність виключається. Іншими словами, закон не передбачає відповідальності за ненадання допомоги у разі можливості надання такої допомоги за умови існування реального ризику для власного здоров'я та життя, адже суб'єктом цього злочину не є спеціальний суб'єкт з відповідними обов'язками (рятувальник, працівник міліції, лікар тощо) будь-що надавати таку допомогу. Питання про відповідальність у випадку ненадання допомоги особі в небезпечному стані, пов'язане з ризиком для власного життя і здоров'я, повинне вирішуватися за правилами статті про крайню необхідність.

Наступним елементом об'єктивної сторони злочину є тяжкі тілесні ушкодження, тобто такі, що виникли з моменту ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя та здоров'я стані, незалежно від того, відвернула б чи ні надана допомога можливу смерть чи інші тяжкі наслідки для особи, яка перебувала в небезпечному стані. Особливість їх полягає в тому, що вони мають зовнішні прояви заподіяної здоров'ю шкоди, наприклад, рани, переломи кісток, розриви шкіри і тканин, кровотеча. Така шкода може бути чітко визначена. Характер тяжкості тілесних ушкоджень визначається судово-медичною експертизою на підставі «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6.

Окрім того, кваліфікаційними ознаками ч. 2 ст. 136 КК є:

а) ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, за можливості надати таку допомогу;

б) неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам.

Обов'язковою ознакою злочину є причинний зв'язок між бездіяльністю винного і наслідками у вигляді настання тяжкого тілесного ушкодження.

Особливою кваліфікаційною ознакою злочину, передбаченого ч.ч. 1 і 2 ст. 136, є смерть потерпілого. Загалом, злочин вважається закінченим з моменту ненадання допомоги особі, яка перебуває у небезпечному для життя та здоров'я стані, незалежно від того, відвернула б чи ні надана допомога можливу смерть чи інші тяжкі наслідки для особи, яка перебувала в небезпечному стані.

Р. В. Падун*

УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ВИЗНАННЯ ПРАВА ДЛЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Важливого значення на сучасному етапі розвитку цивільного права України набуває питання про розвиток системи способів захисту права в цілому, вдосконалення окремих з існуючих способів і розроблення нових способів захисту права, що відповідають вимогам часу. Одним із універсальних способів захисту права, який має велику питому вагу в практиці правозастосування є визнання права.

---

* здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.

Інститут визнання права включає як матеріальні, так і процесуальні правові норми. Це пов'язано з тим, що визнання права є за своєю формою виключно юрисдикційним (судовим) способом захисту цивільних прав та інтересів, і частково з тим, що визнання права має свою особливу специфіку і давню історію. Це дає змогу виділити його як самостійний спосіб захисту прав та інтересів.

Звертаючись до підстав застосування визнання права, слід зазначити, що в літературі до теперішнього часу немає єдності в підходах до їх розуміння. Так, на думку авторів підручника «Цивільне право України», даний спосіб застосовується у випадку, коли наявність в особи конкретного суб'єктивного права піддається сумніву, суб'єктивне право оспорується, заперечується або ж існує реальна загроза таких дій, наприклад, за позовами про визнання права авторства на твори науки, літератури і мистецтва, за позовами про визнання права власності тощо [4, с. 258]. О. П. Вершинін з цього приводу зазначає, що підстави для висування вимог про визнання права виникають тоді, коли наявність і зміст прав неоднаково усвідомлюються й оспорується суб'єктами матеріально-правових відносин [1, с. 17].

На думку авторів науково-практичного коментаря цивільного законодавства, позов про визнання права може пред'являтися лише в тому разі, коли право ще не порушене. Можливість бути пред'явленим на захист не порушених, а оспоруваних суб'єктивних прав є характерною рисою визнання права, що відрізняє його від інших способів захисту права [5, с. 131].

На думку З. В. Ромовської, підставою для виникнення вимоги про визнання права є втрата документа, який засвідчує це право, невизнання його іншими особами або загроза такого невизнання в майбутньому [2, с. 496].

Дослідники вважають, що необхідність висування вимоги про визнання права може виникнути у зв'язку з порушенням, оспоруванням права та невизнанням права іншими особами [3, с. 144]. Слід зазначити, що остання позиція є правильною, оскільки вона передбачає всі можливі перешкоди у здійсненні права. Дійсно, порушення права не може бути усуненим, і відповідно, право не може бути захищеним, а спір вирішеним у разі застосування одного тільки способу визнання права. Але це не виключає можливості (а в деяких випадках і необхідності) застосування визнання права для захисту порушеного права. Цей спосіб може бути передумовою застосування інших способів і разом з ними захищати право шляхом його визнання й усунення його порушення.

З іншого боку, доцільно включити до кола підстав застосування цього способу таку підставу, як невизнання права, оскільки в цьому разі охоплюється і такий засіб протидії в конфлікті, як ухилення від вчинення будь-яких дій. Саме таку позицію втілено у ЦК України, ст. 15 якого проголошує право кожної особи на захист у разі його порушення, невизнання або оспорування. Варто зауважити, що невизнання права є підставою для застосування тільки цього способу захисту права і його характерною рисою.

З аналізу норми ст. 16 ЦК випливає, що позов про визнання права може бути пред'явлений навіть тоді, коли правовідносини, до змісту яких входило суб'єктивне право, про захист якого йдеться, вже припинилися.

Слід погодитися із твердженням про те, що допустимим є пред'явлення позову про визнання не тільки речового або іншого абсолютного права, а й права, яке становить зміст зобов'язання [5, с. 131]. Зокрема, це можливо в разі оспорування правочину. В таких випадках позов про визнання права може бути сформульований як заява про визнання правочину дійсним і про визнання правочину укладеним.

Підсумовуючи, слід зазначити, що зміст визнання права підтверджує існування певного правового становища, зокрема наявності права або відсутності права, підтвердження існування обов'язку, правовідносин тощо. Підставами для застосування цього способу захисту права є порушення, оспорування, невизнання права чи загроза вчинення таких дій у майбутньому. Особами, які можуть застосовувати визнання права, є суд і учасники правовідносин, а саме – зобов'язана особа (боржник).

1. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде: Дис. в виде науч. доклада ... д-ра юрид. наук. – СПб., 1998. – 164 с.
2. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. – К.: Атіка, 2005. – 560 с.
3. Цивільне право України. Частина перша: Підручник / За ред. Ч. Н. Азімова, С. Н. Приступи, В. М. Ігнатенка. – Х., 2000. – 368 с.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова І. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. І. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1. – 480 с.
5. Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: У 4 т.: Т. 1. – К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. – 864 с.

Т. О. Софіюк*

ПРАВО НА КОРИСТУВАННЯ ДОСЯГНЕННЯМИ НАУКИ, МИСТЕЦТВА Й ЛІТЕРАТУРИ І ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ПРАВОМ НА ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ОСОБИСТИМИ ПАПЕРАМИ

Аналіз праць українських і російських вчених-цивілістів дозволив виділити та дослідити низку проблем, вирішення яких може мати значення для забезпечення реалізації права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, що передані до фонду бібліотек або архівів.

Першою фундаментальною проблемою, пов'язаною з реалізацією права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів, є відсутність у науковому світі одностайності в питанні визнання права на користування досягненнями науки, мистецтва і літератури [2, с. 52; 4, с. 81-82]. Зазначене право, яке повинно містити вимогу до держави забезпечувати умови для загальнодоступності культурних цінностей і благ, не визнається всіма вченими, як таке, що може бути сконструйоване на базі відповідних наявних немайнових суспільних відносин, не кажучи вже про його подальшу юридичну об'єктивіацію. У даному випадку мова йде про одне з

---

* здобувач кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

найважливіших природних прав людини, яке потребує забезпечення його реалізації відповідними гарантіями. Можливо, до появи твердження про неможливість конструювання особистого немайнового права на користування досягненнями науки, мистецтва і літератури спричинилася обставина, на яку слушно вказує Р. О. Стефанчук, пишучи, що «основним недоліком... природного права є те, що... під кутом зору його форм та джерел є доволі невизначеним в порівнянні із позитивним правом, характер його формально-юридичного та матеріального (фактичного) змісту» [5, с. 66].

Іншою проблемою є питання про межу між вторгненням у сферу особистого життя людини шляхом втручання в її особисті папери та правом на доступ до культурних цінностей і благ. Як зазначає О. В. Кохановська, «особливу проблему складає визначення межі між інтересами фізичної особи та правами інших осіб вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію» [3, с. 328]. Існує теоретична можливість відмови особі в її законному праві на користування досягненнями культури з формальним посиланням, наприклад, на право таємниці особистої документації. З цього приводу можна навести такий приклад: опублікування інтимних документів російської цариці Катерини II було практично неможливим до 1917 р., більше того, навіть у 1933 р. відомому вченому Я. Л. Барскову було відмовлено у публікації невиданих листів Катерини II до Потьомкіна в «Літературном наследстве» на підставі того, що ці документи нібито не мали жодного стосунку до літератури чи історії, хоча у 1934 р. у Франції було анонімно видано «Lettres d'amour de Catherine II a Potemkine»... Згодом аналіз історії фаворитів Катерини II було визнано необхідним для вивчення долі цілих народів у XVIII ст., адже парадоксально швидкі переходи від інтимних звірянь до політичних у листах цариці передавали загальну особливість фаворитизму як майже нероздільного поєднання особистих мотивів з економічними й політичними [1].

Третьою фундаментальною проблемою є складність визначення наукової, художньої або історичної цінності інформації, що міститься, скажімо, в щоденниках або записках, та її значущості для суспільства. Реалізація на практиці проведення відповідної конкретному випадку експертизи [3, с. 179.] для з'ясування питань наукової значущості інформації, її достовірності, повноти, відповідності тощо й можливість вимагати на підставі її результатів доступу до об'єктів, що являють собою художню або історичну цінність і є витворами літератури чи мистецтва, є проблематичними з огляду на наявність низки суперечностей з принципових питань, штучно поміщених у формальну площину, зокрема, невизнання права на користування досягненнями культури як аксіоми, що не допускає заперечень, й недостатній стан відображення цього права у відповідних нормативно-правових актах. Ця обставина є надзвичайно прикрою з огляду на те, скільки видатних явищ культури, що мають величезне історичне значення й неминущу значимість для суспільства, було створено саме у формі щоденників – можна згадати хоча б написані у минулому столітті твори українського поміщика, мецената й громадського діяча Євгена Харламовича Чикаленка, білогвардійського генерал-майора, українця за походженням Михайла Гордійовича Дроздовського чи опублікований у XV томі «Архива

Русской Революции» анонімний щоденник київської студентки. Можливо, правомірним є твердження, згідно з яким чимало інших культурних об'єктів ще тільки чекають на відкриття для історії й суспільства з огляду на наявність зазначених неузгодженостей і протиріч.

Саме тому варто підтримати заклик українського вченого Р. О. Стефанчука [5, с. 67, 371] до забезпечення відповідності між духом природного права (до природних дослідник відносить і особисте немайнове право вільно ознайомлюватися і використовувати, зокрема шляхом опублікування, будь-які особисті папери, передані до фонду бібліотек або архівів) та формою права позитивного і, відповідно, до гарантування вільного доступу суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів і створення механізму здійснення *права на інформацію*, без чого воно не може бути юридично гарантованою можливістю.

Визнання існування права на користування досягненнями науки, мистецтва і літератури, його відображення у відповідних нормативно-правових актах та створення системи гарантій його реалізації може не тільки посприяти усуненню перешкод зі здійснення права фізичної особи на ознайомлення з особистими паперами, які передані до фонду бібліотек або архівів, а й допомогти подолати низку загроз інтересам суспільства й держави в інформаційній сфері [3, с. 433-434], таких, як невиконання вимог законодавства, яке регулює відносини в інформаційній сфері, дезорганізація й порушення системи накопичення і збереження культурних цінностей, включаючи архіви, порушення правил у сфері обігу інформації, нав'язування оманливої інформації, недостатня розробленість нормативної бази в інформаційній сфері, недостатня правозастосовча практика тощо.

1. Письма Екатерины II Г. А. Потемкину // Вопросы истории. – 1989. – № 6 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Russ/XVIII/EkaterinaII/Voprosy_istorii/1/pred.htm.
2. Дробышевская Т. В. Личные неимущественные права граждан и их гражданско-правовая защита: Монография / Краснояр. гос. унт-т. – Красноярск, 2001. – 131 с.
3. Кохановська О. В. Теоретичні проблеми інформаційних відносин у цивільному праві: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 463 с.
4. Нохрина М. Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 372 с.
5. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. – К., 2007. – 541 с.

Є. В. Падун*

НОВАЦІЯ ЯК ПІДСТАВА ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Аналіз історії розвитку новації як одного зі способів припинення зобов'язань показує, що новація, яка зароджена ще в римському приватному праві, пройшовши тривалу еволюцію, по-різному була сприйнята законодавством різних держав.

---

* здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.

Так, цивільні кодекси Іспанії, Італії, Філіппін і Аргентини перейняли підхід римських юристів до визначення новації та передбачають, що новація може виникати: 1) при припиненні попереднього зобов'язання за допомогою договору новації між кредитором і боржником; 2) за допомогою заміни кредитора або боржника в договорі.

Український законодавець не повністю відтворив римський підхід до визначення новації, що пов'язано з відокремленням та юридичною самостійністю у вітчизняному цивільному праві інституту зміни осіб у зобов'язанні, за допомогою якого в зобов'язанні відбувається заміна кредитора (зарахування у разі заміни кредитора ст. 603 ЦК України). Щодо самої новації, то згідно з ч. 2 ст. 604 ЦК України, зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація).

На думку В. І. Борисової, новація виникає при досягненні домовленості про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами. Отже, новація не припиняє правового зв'язку між кредитором і боржником, оскільки між цими особами за їхньою згодою відбувається заміна первісного зобов'язання, що припинилося, новим зобов'язанням [1, с. 65].

Подібною позиції дотримується і Є. О. Харитонов, який зазначає, що новація – це угода сторін про те, що первісне зобов'язання припиняється, а між його учасниками виникає нове зобов'язальне правовідношення. Як правило, воно відрізняється від попереднього своїм змістом (характером прав та обов'язків, їх обсягом, порядком виконання тощо) [2, с. 434].

Далі вчений зазначає, що неодмінною вимогою новації є збереження суб'єктного складу зобов'язання (у первісному, новому зобов'язанні виступають ті ж кредитор і боржник). Для здійснення новації необхідно, щоб первісне, нове зобов'язання були дійсними. Якщо через зазначені в законі основи первісне зобов'язання повинне вважатися недійсним, то таким буде й нове. Якщо недійсним є тільки нове зобов'язання, новація визнається такою, що не здійснилася, і відповідна сторона залишається зв'язаною первісним зобов'язанням. Новація може торкнутися різних елементів зобов'язання, включаючи саму його модель. На стороні, що посилається на новацію, лежить обов'язок у випадку суперечки довести угоду з цього приводу з іншою стороною зобов'язання [2, с. 434].

Крім того, щоб відбулося саме здійснення новації, необхідно, щоб були дотримані такі умови:

1. Для припинення зобов'язання новацією нове зобов'язання повинне пов'язувати тих же осіб, що й первинне.

2. Сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим. «Домовленість» про новацію, про яку йдеться у ч. 2 ст. 604 ЦК, – це договір про заміну зобов'язання.

3. Новація вчиняється у формі двостороннього правочину (новаційного договору).

4. Однією з істотних умов новації є дійсність первинного зобов'язання, оскільки при новації угода сторін про припинення первісного зобов'язання

здійснюється з метою виникнення нового.

5. Новація передбачає зміну змісту зобов'язання.

6. Остання умова – допустимість заміни первісного зобов'язання новим. Так, новація щодо відшкодування шкоди життю і здоров'ю буде недійсною, про що міститься пряма вказівка у ст. 604 ЦК [2, с. 30-32].

Отже, новація – це підстава припинення зобов'язання на основі новаційного договору між сторонами похідного зобов'язання. Тобто зобов'язання може припинитися за допомогою новації тільки за обов'язкової наявності волевиявлення кредитора і боржника, спрямованого на припинення зобов'язання.

Як договір новація припиняє цивільні права й обов'язки, що складають зміст похідного зобов'язання. Одночасно новація (як договір) є підставою виникнення між сторонами нового зобов'язання тому, що правова природа новації в тому й полягає, щоб припинити похідне зобов'язання його заміною новим.

Новаційний договір за своєю правовою природою є консенсуальним тому, що припинення похідного зобов'язання пов'язане з моментом досягнення сторонами домовленості про його зміну новим зобов'язанням.

1. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та інш.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – Т. 2. – 552 с.

2. Харитонов Є. О. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2003. – 856 с.

3. Сенін Ю. Л. Ознаки та умови здійснення новації за цивільним законодавством України // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 1. – С. 29-32.

4. Цивільне право України: підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.

В. В. Христенко*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Проблема кримінальної відповідальності медичних працівників посідає важливе місце серед інститутів кримінального права, вона жваво обговорюється не лише вченими – криміналістами, а й кожним пересічним громадянином, який хоча б раз звернувся або звернеться до медичних закладів за допомогою.

Право людини на охорону здоров'я та медичну допомогу в Україні регулюється ст. 49 Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами і має дуже важливе значення для правової держави й розвитку інститутів права людини на життя. Так, кожна людина, звернувшись до медичних установ, має право на якісне й ефективне лікування, а не на погіршення свого стану здоров'я, яке може призвести навіть до трагічних

---

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

наслідків – смерті через неякісне медичне обслуговування чи халатність медичних працівників.

Дослідженням кримінальної відповідальності медичних працівників займалися такі науковці, як Ю. Ф. Бердичевський, О. В. Глушков, І. І. Гореліка, А. Г. Кібальник, Н. В. Павлова, Г. Р. Рустимова, В. М. Смітєнко, Я. В. Старостіна, А. Н. Язухіна та інші. Так, кожен із них злочини, пов'язані з медичною сферою, називає по-різному: «злочини, пов'язані з медичною діяльністю», «лікарські злочини», «злочини, які вчиняються медичними працівниками», «злочини, які вчинюються у сфері медичного обслуговування», «злочини, вчинені при наданні медичної допомоги» тощо. Кожне з перерахованих вище понять тим чи іншим чином відображає специфіку соціально-негативної сутності таких злочинів або окремих груп, що виникають у зв'язку з медичною діяльністю або пов'язані з цією діяльністю. Враховуючи те, що кримінально-правова термінологія у цій сфері несформована, в цілому зазначену групу злочинів можна об'єднати під назвою «злочини у сфері медичної діяльності».

Згідно з точкою зору Н. П. Павлова, злочином у сфері медичної діяльності є суспільно небезпечна дія або бездіяльність медичного працівника, вчинена ним умисно або з необережності при виконанні своїх професійних обов'язків, заборонена кримінальним законом під загрозою покарання [3, с. 7].

У чинному КК України відсутній розділ, в якому було б описано тільки злочини, пов'язані зі сферою медичної діяльності, а в спеціальній літературі існують позиції як на підтримку необхідності існування такого підрозділу в кримінальному законі, так і проти такого «усамостійнення» медичних злочинів. Однак усі без винятку вчені-криміналісти, які досліджують дане питання, відзначають наявність специфічних рис, властивих злочинним діянням у сфері медицини. З'ясування питання щодо віднесення суспільно небезпечних діянь до групи «злочини у сфері медичної діяльності» залежить насамперед від визначення ознак, за якими вони можуть бути відокремлені від інших правопорушень.

На думку Я. В. Старостіної та А. Г. Кібальника, правовий статус медичного працівника як спеціального суб'єкта злочину визначається соціальною сутністю діяльності медичних працівників, яка полягає у безпосередньому наданні медичної допомоги та її організації, керівництві нею, контролі за її наданням. Дійсно, участь у вчиненні злочину особою, яка є медичним працівником, ще не дозволяє автоматично зарахувати його до злочинів у сфері медичної діяльності [2, с. 5].

Судово-медичний експерт і вчений Ізраїль Гамшеєвич Вермель називав три умови, за наявності яких (всіх одночасно), повинна наступати кримінальна відповідальність медичних працівників за неналежне лікування:

1. Дії медичного працівника в конкретному випадку були об'єктивно неправильними, такими, що суперечать загальноновизнаним і загальноприйнятим правилам медицини.

2. Медичний працівник, зважаючи на отриману освіту та займану посаду, повинен був усвідомлювати, що його дії є неправильними і тому можуть заподіяти шкоду хворому.

3. Ці об'єктивно неправильні дії сприяли настанню несприятливих наслідків – смерті хворого або заподіяння істотної шкоди його здоров'ю.

В. Г. Глушков, який досліджував злочини у сфері охорони здоров'я за КК УРСР 1960 р., вирізняв цей вид злочинів за їх суб'єктом (медичний, у тому числі фармацевтичний працівник). Науковець обґрунтовує, що об'єднання цих злочинів за об'єктом неможливе, оскільки медична діяльність охоплює різні аспекти суспільних відносин не лише у сфері охорони здоров'я, ці злочини мають різні родові та безпосередні об'єкти. На думку вченого, необхідною ознакою таких злочинів є наявність тісного й безумовного зв'язку між виконанням суб'єктом професійного обов'язку та вчиненням суспільно небезпечного діяння [1, с. 11-12].

Отже, є всі підстави зробити висновок про те, що проблема притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності є досить актуальною в наш час, обговорюється різними колами та прошарками населення і потребує чіткого й детального закріплення в КК України.

1. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения. – К., 1987. – 200 с.
2. Кибальник А. Г., Старостина Я. В. Актуальные проблемы уголовной ответственности медицинских работников. – М., 2006. – 92 с.
3. Павлова Н. В. Уголовно-правовое регулирование медицинской деятельности. Автореф. дис. ... к.ю.н. – М., 2006. – 201 с.

Л. В. Липець*

ЗАКОНОПРОЕКТ № 2646-1 ПРО ЗАБОРОНУ ШТУЧНОГО ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ (АБОРТІВ): ЗА І ПРОТИ

У Верховній Раді України зареєстровано законопроект №2646-1 про заборону штучного переривання вагітності (абортів). У тексті законопроекту пропонується повністю заборонити штучне переривання вагітності за винятком трьох випадків: якщо вагітність несе пряму загрозу життю вагітної жінки; якщо наявні медичні показання щодо патології плоду, несумісної з життям після народження дитини; якщо в судовому порядку доведені факти зачаття дитини в результаті зґвалтування.

Медиків за проведення абортів передбачається карати позбавленням волі на термін від 3 до 7 років, а осіб, які не мають медичної освіти, за таку операцію пропонують позбавляти волі на термін до 7 років.

За публічну пропаганду або заклик до абортів депутати пропонують карати штрафом у розмірі від 50 до 100 неоподатковуваних податком мінімумів доходів (неоподатковуваний мінімум зараз становить 17 грн.).

У пояснювальній записці ініціатори законопроекту посилаються на дані ООН про те, що за кількістю абортів Україна перевершує будь-яку країну Євросоюзу. Крім того, на думку авторів проекту, легальність абортів є однією з

---

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління».

причин невтішних демографічних тенденцій в Україні. «У більшості областей України смертність перевищує народжуваність майже втричі. За останні 20 років кількість населення України зменшилася на 5 млн. осіб (з 52 млн. до 47 млн.). Якщо така демографічна динаміка буде продовжуватися, то через кілька років народ України буде складатися переважно з іммігрантів – вихідців з Азії», – пояснюють свою позицію автори законопроекту. Актуальність цього законопроекту депутати мотивували також тим, що 28 липня Україна відзначатиме 1025-річчя Хрещення Русі, а «з релігійної точки зору, загальновідомо, що всі християнські церкви в Україні виступають проти абортів, вважаючи це вбивством людини».

Ставлення до абортів в багатьох країнах світу неоднозначне. Аборт прирівнюється до вбивства і на нього діє повна заборона в Афганістані, Венесуелі, Гватемалі, Гондурасі, Єгипті, Індонезії, Іраку, Ірані, Ірландії, Лівії, Сирії, ОАЕ та ще в низці африканських країн. З деякими обмеженнями і застереженнями (медичні, соціально-економічні показники) в Алжирі, Аргентині, Болівії, Бразилії, Ізраїлі, Кенії, Мексиці, Польщі, Індії, Англії, Ісландії, Японії. У деяких країнах аборти дозволяються у випадку згвалтування.

Свобода абортів діє у більшості європейських країн, включаючи Францію, Австрію, Чехію, Швецію, Бельгію, Німеччину, Італію, також у Австралії, Канаді, КНР, в Монголії та на Кубі. В Росії кілька років тому була прийнята поправка до закону «Про рекламу», яка обмежує рекламу медичних послуг зі штучного припинення вагітності.

Також слід нагадати, що за часів СРСР така заборона вже існувала. 27 червня 1936 р. було прийнято постанову ЦВК і РНК СРСР, згідно з якою аборти заборонялися. Така заборона супроводжувалася широкою агітаційною кампанією, що не було проблематичним в той час, а головним козирем «агітаторів» було створене ідеологічне обґрунтування заборони. Хоча варто звернути увагу і на негативну сторону даної заборони, тому що після її введення відразу ж зростає смертність від штучного абортів і його наслідків (унаслідок кримінальних абортів, зроблених неспеціалістами і в неналежних умовах). Крім того, до наслідків введення заборони на аборт можна також віднести збільшення числа дітовбивств і кількості покинутих дітей.

Хвиля боротьби з абортами в Україні почалася із заяв церковнослужителів. Глави Української Греко-католицької і Римо-католицької церков звернулися до Верховної Ради із закликом заборонити в Україні аборти. За їхніми даними, щорічно внаслідок абортів гине близько 2 мільйонів ненароджених дітей, тобто за 20 років незалежності ми недорахувалися 40 мільйонів потенційних мешканців.

Депутати одразу підтримали дану ініціативу, додаючи, що легалізовані аборти приваблюють в Україну громадян держав, де аборти заборонені. Таким чином, Україна перетворилася на місце вбивства дітей з Європи.

Фахівці ООН також підтримують ініціативу даного законопроекту, стверджуючи, що показники переривання вагітності в Україні значно перевищують аналогічний показник в європейських країнах, і відзначають, що

Україна гостро потребує збільшення обсягів інвестицій у різні програми з охорони репродуктивного здоров'я жінок.

Але, як і будь-яка ініціатива, даний законопроект має не лише прихильників, а й противників. Низка громадських жіночих організацій України звернулася з відкритим листом до очільників Греко-католицької і Римо-католицької церков в Україні, в якому «висловили своє негативне ставлення та категоричну незгоду» із закликом католиків до Верховної Ради щодо законодавчої заборони абортів в Україні. Лист підтримали також правозахисні, соціальні та інші центри, а також науковці, лікарі, психологи, студенти, жінки-феміністки з різних регіонів країни. Серед основних контраргументів автори листа відзначають неправомірність позбавлення жінок права вибору і можливості самій приймати рішення щодо свого тіла і своєї долі, вважаючи, що заборона не змусить жінок народжувати небажаних дітей – вона лише стрімко збільшить кількість нелегальних абортів, наражаючи на щораз більші ризики життя та здоров'я самих жінок. Автори листа також закликають церкву припинити обстоювати права зародка коштом прав і здоров'я жінок.

На підтвердження власних доводів наводиться випадок, що нещодавно стався в Ірландії. Лікарі відмовилися зробити аборт жінці, яка невдовзі померла через сепсис після загибелі плоду. Ситуація призвела до акцій протесту в Дубліні і навіть до того, що про перегляд закону про заборону абортів заговорили на рівні уряду. За словами прем'єр-міністра Ірландії Імона Гілмора, «необхідно вдосконалити законодавство про аборти так, щоб медики більше не вагалися в критичних ситуаціях і ставили під загрозу життя вагітної жінки».

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що всі дискусії породжують одне важливе питання, відповідь на яке дасть змогу вирішити питання переривання вагітності: чим є ембріон ненародженої дитини: частиною тіла жінки, якою вона владна розпоряджатись за своїм бажанням чи окремою людиною, права вбивати яку не має ніхто, навіть мати?

Варто підкреслити, що ембріон дитини є хоч і ще ненародженою та несформованою, але все ж таки людиною, яка, як доведено наукою, має нервові рецептори та здатна відчувати біль, а іноді навіть певні емоції. Разом з тим, не варто забувати й про те, що іноді вагітність може ставити під загрозу життя жінки.

Отже, головне завдання законодавців – знайти розумний баланс між зниженням ризику для життя жінки та підвищенням рівня відповідальності дорослих, статево зрілих людей за життя маленької дитинки в утробі. Сподіваючись, яким чьом можна досягти, – це збільшення пропаганди контрацепції та закликів до розумного й відповідального планування вагітності парами. До питання про переривання вагітності слід підходити індивідуально, з одного боку, задля уникнення необачних випадків загибелі і жінки, і дитини, а з іншого – для зменшення чисельної кількості бездумних вбивств ненароджених дітей.

Л. К. Маньковський*

**МІСЦЕ ОБСТАВИН, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ,
У ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАДАХ ЙОГО ПРИЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІМ**

Загальні засади призначення покарання, закріплені у Кримінальному кодексі України (далі – КК). Зокрема, в ч. 1 ст. 65 КК зазначається, що суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Згідно з ч. 1 ст. 103 КК як додаткові обставини, що враховуються при призначенні покарання неповнолітньому, суд враховує умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. Загальні засади призначення покарання слід вважати системою закріплених у законі про кримінальну відповідальність і обов'язкових для суду норм, які містяться у Загальній та Особливій частині КК, що характеризують суспільну небезпеку злочин, особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, якими має керуватися суд при призначенні покарання по кожній справі.

Важливо звернути увагу на системність як ознаку, що визначає ієрархію, підпорядкованість, взаємозв'язок і послідовність загальних засад призначення покарання. Загальні засади призначення покарання не є випадковими, вони мають певну внутрішню логіку та послідовність. З урахуванням особливостей призначення покарання неповнолітнім ієрархія, що формує послідовність врахування загальних засад призначення кримінального покарання неповнолітнім, виглядає так: суд призначає покарання: а) у межах, установлених у санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; б) відповідно до положень Загальної частини КК; в) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину; д) враховуючи особу винного; з) враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання; е) враховуючи умови життя й виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

Визначаючи загальні засади й особливості призначення покарання неповнолітнім, законодавець позначив значно більшу кількість обставин, що мають враховуватися судом при призначенні покарання. Це зумовлено реалізацією в нормах закону України про кримінальну відповідальність принципу гуманізму. Щодо неповнолітніх, особливо тих, хто вперше вчинив злочин, перед судом має поставати насамперед завдання соціальної реабілітації, у якій вони виступають не «об'єктами кримінальної репресії», а «суб'єктами соціальної реабілітації». При застосуванні загальних засад та особливостей

---

* аспірант Класичного приватного університету.

призначення покарання неповнолітнім «все повинно бути підпорядкованим досягненню мети їх виправлення і запобігання вчинення нових злочинів».

Врахування обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, є важливим самостійним засобом індивідуалізації кримінального покарання неповнолітнім. Не торкаючись у цьому дослідженні суперечливих питань правової природи та змісту обставин, що обтяжують кримінальне покарання, слід зазначити, що як засоби індивідуалізації покарання неповнолітнім значну роль відіграють обставини, які пом'якшують покарання та відносяться до особи неповнолітнього, а не до обставин вчиненого злочину. Так, особливстю судової практики є той факт, що в абсолютній більшості випадків (95%) суди у вирокх не розрізняють дані про особу неповнолітнього й обставини, які обтяжують та які пом'якшують покарання, наводячи їх разом. Лише у 3,6% суди у вирокх наводили обставини, які обтяжують покарання (повторність і вчинення злочину в стані алкогольного сп'яніння). Інші обставини, які обтяжують покарання, взагалі не траплялись. Зазвичай серед обставин вчинення злочину неповнолітнім (90%); добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди (74%); щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину (64%). Також суди враховували визнання своєї вини (84%); відсутність судимості (76%); наявність позитивної характеристики (58%).

При призначенні покарання неповнолітньому слід враховувати умови життя і виховання та інші особливості його особи: а) сімейні обставини – наявність чи відсутність батьків або осіб, що їх замінюють, рівень їх турботи про дитину та позитивний або негативний (з суспільної точки зору) вплив на неповнолітнього; б) матеріальні умови життя і виховання неповнолітнього; в) відвідування школи чи іншого навчально-виховного закладу, рівень успішності та стан поведінки, ставлення до вчителів, вихователів; г) морально-психологічний клімат у колективах, членами яких є неповнолітній, його стосунки з ровесниками та іншими неповнолітніми, становище серед найближчого оточення; д) спілкування з дорослими, їх авторитетність у неповнолітнього та їхній вплив на засуджуваного, наявність матеріальної або іншої залежності від дорослих; е) рівень фізичного, інтелектуального розвитку, здатність усвідомлювати фактичну сторону і соціальне значення вчиненого та покарання, яке може бути призначене; є) попередню поведінку неповнолітнього, насамперед його реакцію на застосування дисциплінарних заходів, раніше застосоване звільнення від кримінальної відповідальності і покарання; ж) поведінку неповнолітнього після вчинення злочину, зокрема ставлення до потерпілого, поведінку в ході досудового розслідування і судового розгляду справи; з) наявність у неповнолітнього морального обов'язку піклуватися про інших членів сім'ї та його ставлення до цього обов'язку; и) ставлення неповнолітнього до правопорушень, вчинених іншими особами, та його ставлення до призначених їм правових заходів впливу.

НЕВИКОНАННЯ БАТЬКАМИ ОБОВ'ЯЗКУ ПІКЛУВАТИСЯ ПРО ЗДОРОВ'Я ДИТИНИ – ОДНА ІЗ ПІДСТАВ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичний догляд у разі хвороби. Це невід'ємне право людини знайшло своє відображення у ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні права людини та у ст. 49 Конституції України. Зміст права громадян на охорону здоров'я визначається ст. 6 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Це право, зокрема, передбачає життєвий рівень, включаючи медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини; безпечні і здорові умови навчання, побуту та відпочинку, кваліфіковану медико-санітарну допомогу тощо. Крім того, ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства» підкреслено, що державою гарантовано дитині право на охорону здоров'я, а ч. 2 ст. 150 Сімейного кодексу передбачено, що батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини.

Питання охорони здоров'я дітей особливо актуальне нині. На тлі соціально-економічних негараздів, зниження народжуваності, досить високого рівня смертності та прогресуючого скорочення чисельності населення особливого значення набувають питання охорони здоров'я дітей. Саме в Україні найнижчий серед усіх країн СНД відсоток населення віком до шістнадцяти років. За даними Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), в Україні налічується лише 16% таких дітей, тоді як у Росії і Білорусії – 22%, Латвії – 23%, Естонії та Литві – 24% [1, с. 31]. Ця дуже загрозлива тенденція демографічного розвитку проявляється і в неможливості зберегти життя дитини після її народження. За даними ЮНІСЕФ, в нашій країні коефіцієнт смертності дітей віком до п'яти років коливається в межах 24-25% [2, с. 40-43]. За цим показником, Україна займає 125 місце зі 193 визначених [3, с. 13]. За даними медиків стан здоров'я дитячого населення в Україні погіршився, і цей процес зумовлений цілою низкою причин, які мають яскраво виражений соціальний характер і свідчать, що сучасним малечам часто не вистачає фізичного і морального тепла. Високий рівень захворюваності дітей зумовлений такими факторами, як поширення шкідливих звичок, зокрема вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин, а також ранній початок статевого життя [4].

Виходячи із таких невтішних реалій життя, законодавець досить чітко встановив, що у разі порушення батьками обов'язку щодо охорони здоров'я дитини, якщо завдається істотна шкода здоров'ю дитині, батьки можуть бути позбавлені батьківських прав (ст. 59 Основ законодавства про охорону здоров'я). Невиконання обов'язку щодо охорони здоров'я дитини як самостійної підстави позбавлення батьківських прав в законі не передбачено. Однак це повноваження є частиною повноважень батьків з виховання, тому виявлення

---

* суддя Апеляційного суду м. Києва, здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.

фактів нездійснення належного догляду за здоров'ям дитини дає всі підстави для застосування названої сімейно-правової санкції. Нездійснення батьками обов'язків щодо охорони здоров'я дитини є тією конкретною причиною, яка дозволяє уповноваженими особам порушувати питання про позбавлення таких осіб батьківських прав.

Слід підкреслити, що відсутність такої підстави до позбавлення батьківських прав як невиконання обов'язків щодо охорони здоров'я як самостійної є недосконалістю сімейного законодавства. Адже дуже багато випадків, коли безпечне ставлення до здоров'я дитини, нехтування елементарними вимогами щодо збереження її життя та здоров'я ставали причиною смерті останньої. У цьому контексті важливо підкреслити особливу роль педіатричної служби, лікарі якої першими можуть виявити наслідки безвідповідального ставлення деяких батьків до здоров'я своїх дітей.

Доводиться констатувати, що в Основах законодавства про охорону здоров'я не зазначено про обов'язок лікарів негайно повідомляти відповідні правоохоронні органи про виявлені травми дітей (в т.ч. і забиття), які з пояснення батьків є наслідком нещасного випадку, а насправді наслідком дій батьків. З досвіду інших країн відомо, що невиконання такого професійного обов'язку лікарями (і вчителями) тягне за собою позбавлення права здійснювати цей вид професійної діяльності [5, с. 30]. Так, в Україні з'явився Закон «Про попередження насильства в сім'ї», за допомогою якого можна зарадити в тій ситуації, коли стосовно дитини вчинено насильство і воно виявлено. Необхідно більше уваги приділити саме удосконаленню механізму виявлення будь-яких порушень з боку батьків, які не виконують своїх обов'язків щодо охорони здоров'я дитини, негативно впливають на здоров'я своїм способом життя тощо.

Отже, загальний стан здоров'я дітей, який визначається як критичний, викликає необхідність вжиття посиленних заходів щодо охорони їхнього здоров'я. Законодавець чітко встановив, що саме батьки зобов'язані дбати про здоровий розвиток власної дитини. Слід підкреслити, що в законі, поряд з невиконанням батьками обов'язків щодо виховання дитини, необхідно визначити як окрему підставу позбавлення батьківських прав – невиконання батьками обов'язку щодо охорони здоров'я дитини. Інакше кажучи, порушення батьками права дитини на здоровий розвиток повинно розцінюватись як самостійна підстава притягнення їх до відповідальності.

1. Вінгловська О. Діти України потребують правового захисту // Право України. – 1996. – № 4. – С. 31-33.

2. Ежегодный доклад Детского фонда ООН ЮНИСЕФ «Положение детей в мире, 1997». – М., 1998. – С. 40-43

3. Ранне дитинство: стан, проблеми, перспективи розвитку / О. М. Денисюк (кер. авт. кол.), Г. В. Беленька, О. Л. Богінч та ін. – К.: Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2003. – 116 с.

4. Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 263-р // Офіційний вісник України. – 2006. – № 20. – Ст. 1488.

5. Петрова Н. Законодавство про охорону здоров'я жінок та дітей потребує вдосконалення // Право України. – 1997. – № 10. – С. 28-30.

Ю. М. Кушніренко*

ЗГОДА НА УСИНОВЛЕННЯ – НЕОБХІДНА УМОВА ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Усиновлення називають найкращою формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в результаті якої вони вибувають із системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що позбавлена батьківського піклування і отримують сім'ю, стають її рівноправними членами. «Значення інституту усиновлення важко переоцінити, – зазначав В. Маслов. Це така правова форма, яка створює найбільш сприятливі можливості для виховання позбавленої батьківського піклування дитини в сімейній обстановці на тих же умовах, що і для рідних дітей» [1, с. 189]. З. Ромовська називає усиновлення актом великої соціальної ваги, проявом гуманізму та жертвовності, а також реалізацією природної потреби материнства й батьківства [2, с. 405]. З такими твердженнями важко не погодитись, адже кожна народжена дитина за законами природи, права, моралі повинна зростати в сім'ї.

Відповідно до вимог чинного законодавства, однією з умов усиновлення є необхідність отримання згоди певних осіб на здійснення усиновлення. Якщо вважати, що згода на усиновлення – односторонній правочин, то це означає, що згода може бути визнана недійсною на тих самих підставах, які покладено в основу визнання недійсним будь-якого з правочинів. У літературі з питань теорії сімейного права, підкреслює М. Антокольська, цілком слушно зазначається, що згода на усиновлення – це одне із найважливіших особистих немайнових прав батьків, порушення якого призводить до істотного порушення прав, адже наслідком усиновлення дитини стає повне припинення правового зв'язку між нею та її батьками [3, с. 318]

До осіб, згода яких на усиновлення є обов'язковою насамперед віднесено батьків, дитина яких усиновлюється. Н. Єршова, наголошувала, що допускаючи усиновлення дітей за наявності батьків, їхня згода є обов'язковою умовою усиновлення [4, с. 88]. За змістом ст. 217 СК України у випадках, коли дитина, щодо якої розглядається питання про усиновлення, має батьків, обов'язковою умовою його позитивного вирішення є їхня вільна та безумовна згода, яка може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Науковці зазначають, що за своїм змістом згода батьків може бути виражена одним із двох способів: згода на усиновлення конкретною особою; загальна (бланкетна) згода на усиновлення будь-якою особою без вказівки особи конкретного усиновлювача. При визначенні конкретного кандидата в усиновлювачі повторна згода батьків на усиновлення дитини вже саме цією особою не вимагається [5, с. 93-94]. Така позиція свого часу була вироблена і О. Кудрявцевим, який стверджував, що згода батьків на усиновлення може бути виражена взагалі, безвідносно до конкретної особи. В цьому випадку вибір усиновлювача

---

* помічник голови Подільського районного суду м. Києва, здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.

здійснюється компетентним органом. Якщо ж батьки дали згоду на усиновлення визначеним особам, то тільки вони можуть бути усиновлювачами [6, с. 44].

Законом також передбачено, що для усиновлення дитини, батьками якої є неповнолітні особи, потрібна згода їх самих, а також їхніх батьків і така згода батьків повинна засвідчуватись нотаріально.

Разом з тим, усиновлення може бути проведено без згоди батьків, якщо вони: невідомі; визнані недієздатними; визнані безвісно відсутніми; позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється. Для розгляду справи по суті, суду необхідно подати відповідні документи, які підтверджують факт того, що батьки невідомі, недієздатні, позбавлені батьківських прав. Усиновлення без згоди повнолітніх батьків на підставі ч. 2 ст. 219 СК можливе також у випадку, коли суд встановить, що вони не проживають з дитиною понад шість місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують і не утримують її. Слід також звернути увагу на те, що згода батька на усиновлення дитини, народженої матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а його ім'я та по батькові записано за її вказівкою (ст.ст. 217, 121, 135 СК України). Відповідно до ч. 1 ст. 220 СКУ, на усиновлення дитини одним із подружжя необхідна письмова (посвідчена нотаріально) згода другого із подружжя. Усиновлення може бути проведено без згоди другого із подружжя лише в тому випадку, коли він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення. Однак, незалежно від того, чи було здійснено усиновлення одним із подружжя зі згоди другого чи без такої, усиновлення створює батьківські права і обов'язки тільки для того з подружжя, хто є усиновлювачем дитини. Для другого із подружжя ніяких прав та обов'язків щодо дитини не виникає [6, с. 46]. Відповідно до ч. 1 ст. 221 СКУ, на усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку та піклування, потрібна письмова згода опікуна, незалежно від згоди батьків. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування.

Відповідно до ч. 1 ст. 218 СКУ, для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода на усиновлення дається у формі, яка відповідає віку дитини та стану її здоров'я.. Проте усиновлення може бути проведено і без згоди дитини у випадку, коли вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Згода дитини також не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками. Дійсно, якщо в сім'ї уже встановилися відносини між фактичним усиновлювачем і дитиною, що вважає усиновлювача своїм батьком (матір'ю), було б неправильно лише із міркувань формального порядку з'ясувати згоду самої дитини на усиновлення.

Таким чином, згода на усиновлення дитини є однією з умов здійснення усиновлення правового характеру. Отримання згоди на усиновлення від осіб, визначених законом, сприяє належному функціонуванню інституту усиновлення

в цілому і є способом захисту передусім дитини при вирішенні питання про її передачу в сім'ю усиновлювачів. Крім того, законом чітко встановлено, що порушення умови щодо отримання згоди на усиновлення є підставою для визнання його недійсним.

1. Маслов В. Ф., Пушкин А. А. Советское семейное право. – К.: Вища школа, 1981. – 224 с.
2. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2009. – 432 с.
3. Антокольская М. В. Семейное право. – М.: Юристъ, 1996. – 366 с.
4. Ершова Н. Опекa, попечительство, усыновление. – М.: Московский рабочий, 1984. – 109 с.
5. Розгон О. Надання згоди на усиновлення дитини // Юридична Україна. – 2008. – № 12. – С. 93-95.
6. Кудрявцев О. Н. Правоотношения между родителями и детьми. Учеб. пособ. – Х., 1975. – 56 с.

Ю. Г. Зубець*

ВИНА У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ

Суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 136 КК України, характеризується виною у формі умислу або необережності до наслідків. Натомість сама бездіяльність вчинюється свідомо.

Слід зазначити, що не бажати та ставитися байдуже – це різні речі. Виходячи з того, що злочин – це усвідомлена активність, вчинок як складний вольовий акт, в якому є етап боротьби мотивів і безпосереднього прийняття рішень, то й ставлення має визнаватися обов'язковим компонентом злочину. Особливого значення це набуває в контексті проблеми ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. Досліджуваний різновид злочинної бездіяльності передбачає завчасного обдуманого умислу чи замаху, оскільки відбувається в об'єктивно виниклих умовах, в яких неочікувано для винного потрапив потерпілий. Тому, на нашу думку, тут йдеться скоріше про байдужість як прояв непрямого умислу, коли особа допускає ризик для життя чи здоров'я жертви, однак не надає допомогу, не вважаючи, що вчиняє злочин своїм невтручанням. У тому ж випадку, коли особа внаслідок самовпевненості передбачала можливість суспільно небезпечних наслідків (у вигляді значної шкоди здоров'ю потерпілого) своєї бездіяльності, але легковажно розраховувала на її відвернення, або якщо особа взагалі не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити, то згідно зі ст. 25 КК України, це можна визначити як необережність у вчиненні цього злочину. Проте в обох випадках щодо злочину за ст. 136 КК України, важко говорити про наявність прямого умислу, оскільки якщо б вона усвідомлювала та бажала настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді травматизації чи загибелі потерпілого у безпорадному стані, то варто кваліфікувати таку ситуацію, як вбивство чи завдання тяжких тілесних ушкоджень.

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

Розуміння суб'єктивної сторони злочину за ст. 136 КК України, спирається на проблему усвідомлення особою суспільно небезпечних наслідків власної бездіяльності. Як зазначав М. Й. Коржанський, будь-яка людська дія чиниться свідомо і бажано [1, с. 85]. Без бажання не вчиняється жоден вчинок, в тому числі й злочин. Відносно суб'єктивної сторони складу злочину це пояснюється тим, що воляова спрямованість не має ніяких відмінностей у психічному ставленні особи до своєї дії чи бездіяльності. Психічне ставлення особи до власної дії тотожне і визначається формулою – усвідомлене бажання. Тому, при вчиненні умисного чи необережного злочину, суб'єкт однаково бажає вчинити конкретні дії (інакше б він їх не вчиняв), і усвідомлює фактичну оборону (оскільки без оцінки наслідків своїх дій не може бути й оцінки й самих дій). Звідси випливає, що й прийняття рішення особою про невтручання в ситуацію, яка вимагає надання допомоги іншій особі, що перебуває у небезпечному стані, відбувається також свідомо і бажано.

Тобто, розглядаючи склад злочину, пов'язаний із ненаданням допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, ми можемо констатувати близькість його до змішаної форми вини, при чому часто можна визначити наявність елемента злочинної необережності, коли наявний довільний намір людини не втручатися, але відсутній повільний намір цілеспрямованого досягнення суспільно небезпечних наслідків щодо конкретного потерпілого.

1. Коржанський М. Й. Встановлення вини // Нариси уголовного права. – К.: Генеза, 1999. – С. 85-104.

О. О. Звоненко*

ГРОМАДСЬКА ВЗАЄМОДІЯ ПРИ ПОРУШЕННІ ПРАВИЛ, НОРМ І СТАНДАРТІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Бурхливий розвиток промисловості, що обумовлений використанням досягнень технічного прогресу, є головною характеристикою розвитку світового суспільства. Це стосується повною мірою і розвитку автомобілебудування, наслідком якого є постійно прогресуючий процес зростання автомобільного парку. Розширення обсягів і сфери застосування транспортних засобів підвищує ймовірність збільшення людських та матеріальних утрат, причиною яких є аварійність на дорогах. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, щороку у світі гинуть на дорогах близько 1,2 млн. людей, а кількість поранених складає близько 10 млн. Ця ж організація прогнозує, що у 2020 р. дорожньо-транспортні пригоди (далі – ДТП) посідатимуть третє місце у світі серед причин втрати здоров'я після серцево-судинних захворювань і тяжких депресій. Економічні втрати від ДТП становлять від 1 до 3% світового валового продукту.

Слід зазначити, що причини виникнення ДТП можуть бути різні. На нашу думку, до основних або таких, що найчастіше виникають, можна віднести такі:

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

ДТП, що відбулися через суб'єктивний людський фактор, погодні умови, технічні несправності, що виникають під час руху транспорту, а також до початку його експлуатації, і, що найголовніше, несприятливі дорожні умови (знаки, покриття доріг, залізничні переїзди, автошляхи тощо).

За останні п'ять років в Україні зареєстровано 293 тис. ДТП, у яких загинуло майже 31 тис. і травмовано понад 286 тис. осіб. У 2011 р. зареєстровано 31,7 тис. ДТП з потерпілими, у яких загинули 4,7 тис. (серед них 149 дитини) і дістали травми майже 39 тис. осіб (3,2 тис. дітей). З вини водіїв скоєно 77% усіх ДТП, у кожному тридцять п'ятому з них водій знаходився в стані сп'яніння, п'ята частина ДТП пов'язана з неправильним вибором швидкісного режиму. З вини водіїв автобусів сталося 4388 ДТП, у яких загинуло 130 і травмовано 1162 особи. Поява в останні роки на ринку транспортних послуг майже 15 тис. перевізників, які не мають профільної освіти та досвіду організації перевезень, також суттєво погіршує стан безпеки на дорогах.

Окремим чинником ризику є обсяг автомобільного парку. Кількість транспортних засобів у 2012 р. перевищила 10 млн. При цьому основна частина комерційного автотранспорту, а саме вантажні автомобілі та автобуси, зараз перейшли в приватну власність. Як наслідок, зруйновано національний рівень забезпечення умов технічного обслуговування й безпеки руху, а визначальним критерієм стало отримання прибутку, зазвичай з порушенням законодавства та вимог безпеки руху.

Недостатній рівень безпеки дорожнього руху – серйозна проблема в Україні. За міжнародними стандартами (навіть за зниження рівня аварійності у 2010 р.) показники безпеки дорожнього руху залишаються дуже низькими.

Маючи такий показник, як 102 смерті внаслідок ДТП на 1 млн. жителів, Україна в декілька разів перевищує показники провідних держав-членів ЄС і деяких сусідніх держав, наприклад, Польщі. Велика кількість ДТП і загиблих у них є важким тягарем для сфери охорони здоров'я України. Так, у Світовому звіті про запобігання травматизму в ДТП повідомляється, що в багатьох державах з низьким і середнім рівнем доходів (таких, як Україна) кількість поранених у ДТП складає від 30 до 86% усіх пацієнтів травматологічних відділень.

ДТП призводять до суттєвих економічних збитків, це проблема розвитку суспільства і людська трагедія. За приблизними підрахунками, в Україні економічна вартість смертей і поранень може становити 1,4-3,5% (3,7-9,3 млрд. грн. (0,6-1,5 млрд. євро) ВВП. Це досить високі показники порівняно з показниками інших країн із середнім рівнем доходів, де вартість ДТП може складати 1,5% ВВП.

Причини і наявний досвід розв'язання проблеми. У цілому недостатній рівень безпеки дорожнього руху зумовлений низкою чинників, з яких найбільш значущими є:

- недосконалість правового регулювання у сфері профілактики порушення правил дорожнього руху;
- низький рівень дорожньої дисципліни учасників дорожнього руху;
- недостатній рівень водійської майстерності; недостатній рівень

забезпеченості транспортного процесу відповідними за своїми параметрами дорогами;

– фактична відсутність системи організаційно-планувальних та інженерних заходів, спрямованих на вдосконалення організації руху транспорту й пішоходів у містах; недостатній рівень надання медичної допомоги потерпілим у ДТП.

З метою виправлення ситуації в попередні роки в Україні здійснювалися заходи щодо реалізації двох цільових програм: Програми забезпечення безпеки дорожнього руху та екологічної безпеки транспортних засобів, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 року № 456 (розрахована на період до 2001 р.), та Державної програми забезпечення безпеки руху на автомобільних дорогах, вулицях міст, інших населених пунктів і залізничних переїздах на 2003-2007 рр., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 січня 2003 р. № 56-р. За результатами їх виконання, жодна з програм не досягла заявлених цілей. Як позитивний результат, реалізація Програми 1998 р. дозволила зберегти паритет між вибухоподібним зростанням інтенсивності дорожнього руху наприкінці 90-х років минулого століття та розвитком державної системи його контролю і регулювання. Виконання заходів Державної програми 2003 р. здійснювалося в умовах практично повної відсутності фінансування передбачених заходів.

Слід зазначити, що існує певний позитивний досвід у питанні вдосконалення законодавства у сфері адміністративної відповідальності за порушення вимог безпеки дорожнього руху. Так, прийняття у 2008 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» дозволило суттєво підвищити ефективність системи нагляду за дотриманням вимог безпеки руху.

На сьогодні наявні можливості складових впливу на стан безпеки дорожнього руху не задовольняють потреб розвитку сфери і не здатні забезпечити прийняттого рівня безпечного функціонування дорожньо-транспортної інфраструктури держави, оскільки:

– ступінь розвитку вулично-дорожньої мережі України та її стан не відповідають рівню інтенсивності транспортного руху та вимогам, що висуваються до неї економічними потребами держави;

– історично й економічно обумовлений технічний стан автомобільного парку України відзначається великою часткою старих транспортних засобів, технічний стан яких представляє об'єктивну загрозу безпеці руху, та відсутністю ефективної системи контролю технічного стану колісних транспортних засобів;

– низьким залишається рівень упровадження в практичне застосування новітніх технологій і технічних засобів організації дорожнього руху та здійснення нагляду за дотриманням учасниками дорожнього руху правил і вимог безпеки;

– не відповідає завданням сучасна система нагляду за дотриманням норм і стандартів у сфері безпеки дорожнього руху, яка функціонує в умовах організаційної неузгодженості та базується на засадах мінімально достатніх нормативно-правових вимог.

Сучасні вимоги до забезпечення безпеки дорожнього руху на автомобільних дорогах України, що офіційно висувуються до нього, не повною мірою враховують зміни, що сталися за останні 10 років у транспортно-дорожньому комплексі держави: перерозподіл транспортних потоків мережею автомобільних доріг загального користування, нова класифікація доріг, суттєве зростання обсягу транзитних перевезень вантажів і пасажирів; розвиток міжнародних транспортних коридорів і сервісної інфраструктури вздовж автодоріг, новий за швидкісними показниками склад транспортних потоків тощо.

Крім того, потребують вирішення і такі проблеми, як: неефективність наявних важелів впливу на ситуацію, пов'язану з аварійністю; відсутність цілеспрямованого характеру та спрямованості на єдину мету заходів, що вживаються суб'єктами державного управління, фінансування заходів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху в основному за рахунок коштів, які виділяються на здійснення поточної діяльності органів виконавчої влади. У державі фактично відсутня система організаційно-планувальних та інженерних заходів у сфері вдосконалювання організації руху транспорту й пішоходів у містах. Реалізовані заходи мають епізодичний характер. Недостатній рівень впливу держави й суспільства на учасників дорожнього руху з метою формування суспільно значущих стереотипів транспортної культури й підвищення правосвідомості зумовлює байдуже ставлення до можливих наслідків ДТП, відсутність розуміння учасниками дорожнього руху причин виникнення ДТП, недостатнє залучення населення до діяльності, спрямованої на запобігання ДТП. Не повною мірою вивчаються та використовуються надбаня світового досвіду у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Відсутність затвердженої стратегії у галузі безпеки дорожнього руху, стратегічного планування та цільових дій з безпеки руху, недосконала законодавча система спричинили обмежене розуміння в суспільстві значення безпеки дорожнього руху.

Т. В. Ільєнок*

БОРЬБА З КОРУПЦІЄЮ: ДОСВІД ІСПАНІЇ

Парламент Іспанії ухвалив «Антикорупційний пакт», метою якого є допомога в боротьбі з корупцією і повернення довіри народу до державних і громадських структур.

План боротьби з корупцією, представлений іспанським урядом, отримав схвалення більшості політичних партій, що входять у парламент. «Антикорупційний пакт» спрямований насамперед на боротьбу з нецільовим використанням державних фондів.

Урядовий план передбачає посилення заходів контролю за посадовими особами та всіма організаціями, які користуються коштами з бюджету. На думку парламенту, план повинен бути впроваджений у найкоротші терміни,

---

* аспірантка Класичного приватного університету.

незважаючи на те, що для цього доведеться ухвалити і нові закони, і перебудувати роботу органів держконтролю.

Необхідність у підписанні «Антикорупційного пакту» назріла вже давно. Іспанію постійно розбухують корупційні скандали. Мова йде не тільки про зловживання посадових осіб – «від міністрів до селищних мерів», але і про корупцію на рівні партій, профспілок і громадських організацій, що користуються державними субсидіями. Не уникли скандалів ні королівська сім'я, ні поліція, ні армія. «Іспанці, за даними опитування громадської думки, вважають корупцію другою, після безробіття, проблемою країни», – підкреслив представник FAES Ігнасіо Рольдан.

Нескінченні викриття, про які щодня повідомляють ЗМІ, створили образ країни, де «з держскарбниці крадуть усі, у кого є така можливість». Особливо болісно такий імідж позначається на настроях населення в період кризи і масового безробіття, що переживає Іспанія. Люди втрачають довіру до держави. У подібній атмосфері країні загрожує соціальний вибух, набирають сили різноманітні рухи анархістського плану.

Отже, прийняття пакту передбачає посилення законодавчої бази, спрямованої на боротьбу з корупцією. Особливий закон повинен торкнутися фінансової діяльності партій, яких зобов'язать щорічно представляти в Рахункову палату Іспанії звіти про витрачання коштів, одержаних від держави як пожертвування від приватних осіб. Регулярно звітувати повинні будуть усі профспілкові та громадські організації, які отримують субсидії.

Парламент схвалив також урядовий проект «Статусу високопоставлених держслужбовців», за яким держслужбовці повинні і під час роботи, і після закінчення терміну перебування на своєму посту щорічно подавати декларацію про доходи та майно, що дозволить виявити, чи жили вони на зарплату, чи мали додаткові джерела доходів. Одночасно уряду рекомендовано переглянути питання скорочення зарплат вищого управлінського апарату. Так само має звітуватись і король Іспанії.

«Антикорупційний пакт» передбачає посилення кримінальної відповідальності осіб, викритих у корупції, а також реформу Рахункової палати, яка повинна отримати більше повноважень як ключовий контрольно-ревізійний орган. Окремий закон спрямований на боротьбу з протекціонізмом при призначенні чиновників, які повинні прийматися на роботу за конкурсом. Цей же закон буде перешкоджати проникненню в адміністративні структури осіб, раніше засуджених за корупцію.

Зазначений «пакт» дає надію те, що боротьба з корупцією небезнадійна та підтримується практично всіма політичними силами країни на всіх рівнях. Адже до «пакту» підключилися регіональні партії Каталонії і Країни Басків, які зважаючи на свої опозиційні настрої, як правило, не підтримують ініціативи центральної влади.

Зазначений крок країни та парламенту спрямований на позитивний розвиток усього суспільства та підтримання державного авторитету на світовій арені, насамперед шляхом повернення довіри до державних органів усіх ланок серед громадян Іспанії.

Д. Ю. Горишняк*

ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Загальновідомо, що однією з основних форм реалізації права є правозастосування, яке полягає в широкому комплексі владних дій органів фінансової діяльності в установленому законом порядку. У юридичній літературі існують різні підходи до визначення поняття «застосування права».

На думку П. О. Недбайла, застосування правових норм є специфічною організаторською діяльністю щодо реалізації правових норм, яка пов'язана зі встановленням правових обов'язків учасників суспільного життя в конкретних правовідносинах і з впливом на зобов'язаних осіб у цих відносинах з метою виконання вимог правових норм [2, с. 15]. Л. С. Явич вважає, що застосування правових норм здійснюється в цілеспрямованій державній діяльності компетентних органів та не зводиться до простого дотримання законів [4, с. 230]. С. С. Алексєєв зазначає, що застосування норм фінансового права являє собою владну індивідуально-правову діяльність, яка спрямована на вирішення юридичних справ, в результаті якої у систему вводяться індивідуальні приписи. Дослідник звертає увагу на те, що застосування вирішує таку послідовну і сувору роз'єднаність, яка орієнтована на право, де індивідуально-правова діяльність характеризується саме застосуванням чинних норм права і виконує в основному правозабезпечувальну функцію [1, с. 238].

Однією з необхідних умов застосування норми фінансового права є її дієвість, законність та ефективність. Г. П. Толстоп'ятенко звертає увагу на те, що ефективність правового регулювання суспільних відносин є вагомим проблемою теорії права, якою займаються вчені з моменту появи юридичної науки і будуть цікавитися аж до зникнення права, якщо в суспільстві це можливо, оскільки важко уявити настільки радикальну зміну природи людини, за якої буде зручним і соціально безпечним регулювання її життєдіяльності неправовими нормами. Учений стверджує, що ефективність правових норм залежить від виконання низки умов, що забезпечують досягнення поставлених перед нормами цілей. До цих умов належать: рівень законодавства; рівень правозастосовної діяльності; рівень правосвідомості учасників відносин, що регулюються [3, с. 254-257].

Слід зазначити, що однією з особливостей фінансового (податкового) законодавства є нестабільність. Положення тих чи інших фінансових нормативно-правових актів постійно змінюються (як приклад, можна привести норми Податкового, Бюджетного кодексів України). Фінансове (податкове) законодавство повинне містити чіткі та зрозумілі норми. Незначні неточності і юридично-технічні похибки, яких припускаються при формулюванні фінансово-

---

* студент ВНЗ «Національна академія управління».

правових норм, хоча і суперечать принципу визначеності податкового закону, однак не нівелюють його.

Принцип визначеності податкового закону має істотне, а не формальне значення. Рівень правозастосовної діяльності, що охоплює спектр дій щодо видання актів застосування права, формування і поширення юридичних поглядів і соціально-психологічних оцінок нормативних актів, які підлягають застосуванню, а також численних зв'язків організаційно-технічного характеру, рівень ефективності правозастосовної діяльності залежать від першого юридичного фактора, тобто якості фінансово-правової норми, ступеня її відповідності соціально-економічним реаліям, правилам юридичної техніки [3, с. 257]. Досить згадати ситуацію, яка склалася в Україні у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу. Особливо норми даного нормативного акта торкнулися фізичних і юридичних осіб, зареєстрованих як платники єдиного податку. Це викликало хвилю масових акцій протесту, відбулося тотальне скорочення кількості суб'єктів малого бізнесу. Саме тому норми Податкового кодексу були змінені.

На сьогодишньому етапі основними недоліками єдиного податку в Україні є жорстке покарання за помилки в категоріях (4 категорії), а також заборона для тих, хто є нерезидентами. Крім того, суб'єкт господарювання повністю відповідає за вибір конкретної категорії, а у випадку некоректного вибору категорії можуть застосовуватися штрафи. Як недолік можна вважати обмеження спрощеної системи за видами економічної діяльності.

Необхідно також врахувати і соціально-політичні фактори. Наприклад, правова політика, що проводиться в державі, є фіскальною за сутністю. Уряд України останнім часом іде на зменшення ставок деяких податків, наприклад ПДВ (до 2014 р. – 17%). Рационально встановити трирівневу ставку даного податку і ввести середню – на рівні 5-7%, яка повинна застосовуватися для реалізації лікарських препаратів, надання соціально значущих дій тощо.

Важливу роль відіграють і матеріально-організаційний фактор (матеріально-фінансова забезпеченість робітників правозастосовних органів, матеріальні умови й організація діяльності вказаних органів тощо) та суб'єктивно-психологічний фактор (особисті, професійні якості посадових осіб, що застосовують норми фінансового (податкового) права).

Належна увага повинна приділятися рівню правосвідомості, що визначається рівнем правової свідомості та правової культури учасників фінансових відносин, дотримання, виконання, використання фінансово-правових норм зобов'язаними суб'єктами. Тобто у громадян повинна існувати чітка уява про неухильне дотримання норм фінансового (податкового) законодавства, інакше застосовується державний примус. Хоча треба відзначити, що більшість громадян дотримуються норм фінансового (податкового) законодавства тільки під загрозою санкцій.

1. Алексеев С. С. Общая теория права: [учеб.] / Алексеев С. С. – М.: Проспект, 2009. – 576 с.
2. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1960. – 508 с.
3. Толстопятенко Г. П. Европейское налоговое право. Сравнительно-правовое исследование. – М.: Норма, 2001. – 336 с.
4. Явич Л. С. Общая теория права. – Л.: Изд-во ЛГУ им. А. А. Жданова, 1976. – 285 с.

Л. О. Стрелков*

**СУБ'ЄКТ НЕЗАКОННИХ ДІЙ З ДОКУМЕНТАМИ НА ПЕРЕКАЗ,
ПЛАТІЖНИМИ КАРТКАМИ ТА ІНШИМИ ЗАСОБАМИ
ДОСТУПУ ДО БАНКІВСЬКИХ РАХУНКІВ**

У кримінальному праві під суб'єктом злочину розуміють фізичну осудну особу, яка вчинила злочин у віці, з якого може наступати кримінальна відповідальність [1, с. 130]. Ознаки, що характеризують того чи іншого суб'єкта нерозривно пов'язані з усіма іншими елементами складу злочину. У випадку з суспільно небезпечними діями (об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 200 КК України) суб'єкт завдає шкоду об'єкту посягання, діючи при цьому винно, тобто умисно (суб'єктивна сторона складу злочину).

В диспозиції відповідної статті Особливої частини Кримінального кодексу України немає опису суб'єкта цього складу злочину, тому під ним слід розуміти загальний суб'єкт. Важливо звернути увагу на те, що цей прийом законодавцем використано і для визначення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 200 КК України. КК України не передбачено кримінальної відповідальності за цей злочин юридичних осіб.

Іншою обов'язковою ознакою для суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 200 КК України, слід визнати вік настання кримінальної відповідальності. Ця ознака необхідна для того, щоб з'ясувати здатність особи розуміти фактичну сторону, характер і зміст своїх протиправних дій та адекватно сприймати можливість покарання за свої дії.

На нашу думку, відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення неможлива з 14 років. Це можна пояснити тим, що в цьому віці фізична особа не може повною мірою розуміти суспільну небезпеку своїх дій, передбачених ст. 200 КК України. Відповідальність за цей злочин можлива лише з досягненням 16-річного віку.

Наступною ознакою суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України, є осудність, оскільки всі вчинки особи мають визначатися свідомістю та волею такого виконавця злочину.

Узагальнюючи зазначене вище, можна дати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 200 КК України. Ним є фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину шістнадцятирічного віку (загальний суб'єкт).

---

1. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. – 496 с.

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

О. М. Деревинський*

КВАЛІФІКАЦІЯ ШАХРАЙСТВА З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ ЗА СУКУПНІСТЮ І ЙОГО ВІДМЕЖУВАННЯ ВІД ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

Аналіз законодавчої техніки у сфері кримінально-правового регулювання свідчить, що правильний вибір кримінально-правової норми, яка підлягає застосуванню у конкретній ситуації, а тим більше розробка правил, за якими такий вибір має здійснюватися, є однією з центральних проблем кримінального права.

У Кримінальному Кодексі України при формулюванні законодавцем нових кримінально-правових норм використовуються так звані складні склади злочинів, із загальних норм виділяються спеціальні, які існують паралельно з першими. Так, законодавцем поряд із загальними нормами про кримінальну відповідальність за викрадення чужого майна, заволодіння ним шляхом обману чи зловживання довірою або шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, його привласнення та розтрату передбачено багато інших норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за такі ж дії щодо окремих видів майна. Склади таких злочинів можуть поєднувати в собі два чи більше посягання, кожне з яких передбачене окремими статтями Особливої частини цього кодексу як самостійний злочин. Така риса притаманна і складам злочину передбаченого ст. 222 КК України – шахрайство з фінансовими ресурсами. Подібні правила юридичної техніки повинні забезпечувати диференціацію кримінальної відповідальності, оскільки мають ґрунтуватися на особливостях та суті суспільної небезпечності окремих протиправних діянь. У юридичній літературі висловлюється думка, що такі норми встановлюються для спрощення кваліфікації, адже за їхньої наявності відповідні карні діяння можуть кваліфікуватися за однією статтею закону, а не за багатьма.

Аналізуючи склади злочину за ст. 222 КК України, слід зазначити, що об'єктивна сторона може складатися як з однієї дії (надання суб'єктом злочину завідомо неправдивої інформації певному кредитору з визначеною у диспозиції статті метою), так і з декількох дій, які або не спричиняють суспільно небезпечних наслідків (внесення в офіційні документи завідомо неправдивої інформації, її надання суб'єктом злочину певному кредитору з визначеною у диспозиції статті метою), або спричинили один суспільно небезпечний наслідок (коли вчиненням вказаних дій завдано значної матеріальної шкоди), або декілька самостійних таких наслідків (в результаті шахрайства з фінансовими ресурсами завдано великої матеріальної шкоди не одній а декільком особам, або вчинення шахрайства було поєднано з іншими кримінальними злочинами) [1, с. 161]. Також дії, що утворюють об'єктивну сторону даного злочину, можуть бути вчинені повторно. Таким чином, шахрайство з фінансовими ресурсами може складатися по суті з низки самостійних злочинних актів, відповідальність

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

за які може бути передбачена як однією, так і різними кримінально-правовими нормами.

Кваліфікація шахрайства з фінансовими ресурсами ускладнюється й тим, що кримінально-правові норми, якими передбачено відповідальність за його вчинення можуть бути визнані як спеціальні, що конкурують з іншими загальними нормами. Скоєння злочину шахрайства з фінансовими ресурсами може утворювати кілька злочинних посягань, які являють собою сукупність злочинів (шахрайство з фінансовими ресурсами та одночасне поєднання з ним приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220 КК України)) [2, с. 645-702].

Під кваліфікацією злочинів у науці кримінального права традиційно розуміють різновид юридичної класифікації у процесі застосування кримінально-правових норм, що полягає у встановленні відповідальності певної поведінки особи у поєднанні з іншими фактичними обставинами юридичного складу злочину з обов'язковим закріпленням цієї відповідальності у процесуальному документі правозастосовного органу.

Питання відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від інших злочинів тісно пов'язане з вченням про кваліфікацію злочинів. Кваліфікація злочину розпочинається зі стадії вибору правової норми, що передбачає певне діяння. У свою чергу ця стадія починається з етапу впорядкування даних щодо фактичних обставин справи. Тобто виділяються фактичні дані, які мають значення для кваліфікації і відбувається формування юридично значущих конструкцій. Серед типових найбільш складних ситуацій, які виникають під час здійснення кваліфікації злочину передбаченого ст. 222 КК України, є відмежування передбаченого цією статтею злочину від злочинів проти власності, відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від інших злочинів у сфері господарської діяльності, з якими даний злочин конкурує або має спільні окремі ознаки складу або з вчиненням яких він (злочин) просто може поєднуватися (ст. 212 – ухилення від сплати податків, ст.ст. 218, 220, 210 – надання кредитору завідомо неправдивої інформації, фіктивне банкрутство та приховування стійкої фінансової неспроможності, порушення законодавства про бюджетну систему). Таким чином йдеться про відмежування шахрайства з фінансовими ресурсами від інших суміжних злочинів, які пов'язані з посяганням на порядок фіксації та збереження передбаченої законом та іншими нормативними актами достовірної інформації в документальному вигляді. По суті Кримінально-правова кваліфікація складається зі встановленого у вчиненому діянні складу конкретного злочину, а також його відмежування від інших злочинів, поєднуючи в єдиний процес з'ясування істини по справі.

Розмежування складів злочинів – чи не найскладніше у виборі правової норми. Воно вимагає не просто знання ознак окремих посягань, але і розуміння різниці між ними та їх сукупністю. Результатом цього етапу є виявлення правової норми або норм, що підлягають застосуванню у конкретній ситуації.

Наступна стадія кваліфікації злочинів пов'язана зі встановленням відповідності між юридично значущими ознаками діяння і ознаками, передбаченими конкретною правовою нормою. Завдання цієї стадії кваліфікації

є вирішення питання про те, який з відмежованих злочинів повністю охоплює дане суспільно-небезпечне діяння, а який ні, а якщо жоден з них таке діяння повністю не охоплює, тоді сукупність яких кримінально-правових норм здатна це зробити. Помилки при кваліфікації злочинних діянь за ст. 222 КК України породжуються, як правило, невірною оцінкою фактичних обставин вчиненого діяння, помилковим тлумаченням закону, поверхневим дослідженням і недостатньо повним з'ясуванням найбільш істотних з таких обставин, які дозволяють розкрити внутрішню природу вчиненого злочину і правильно його кваліфікувати.

Таким чином, найбільш важливими та визначальними ознаками складу злочину, передбаченого ст. 222 КК України, є такі: об'єкт посягання, характер дії винної особи, умисність дій та наявність спеціальної мети. При відмежуванні досліджуваного злочину від інших має бути системний аналіз всіх ознак його складу.

1. Гуророва Н. О. Кримінальна відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Харків, 25-26 жовтня 2001 р. / [ред. кол. Сташис В. В. (голов. ред.) та ін.]. – К.-Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 161.

2. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: Монографія. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.

Н. В. Чуприк*

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ: ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

Побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні передбачає суттєве підвищення правосвідомості й правової культури всіх видів суспільних відносин, оскільки без них неможливо побудувати таку державу і суспільство. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох факторів, у тому числі і від рівня правового виховання як цілеспрямованого постійного впливу на людину з метою формування у неї правової культури й активної правомірної поведінки, а також правової освіти населення.

В сьогоднішніх реаліях ми часто зустрічаємось з таким суспільним явищем у різних його проявах, як правовий нігілізм. Правовий нігілізм – це деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір, але може породжувати правопорушення, у тому числі кримінальні злочини.

Слід зазначити, що нігілізм українського суспільства має свої історичні корені. «Багатовікова правова незабезпеченість суспільства, нерівність перед законом і судом, правовий цинізм уряду та інших вищих органів влади, прагнення націоналістичної самобутності народу – все це, говорячи словами

---

* викладач, методист Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

О. Герцена, вбило всяку повагу до законності у Російській імперії, до складу якої протягом декількох століть входила значна частина України» (О. Т. Скакун).

У період СРСР правовий нігілізм проявляється як у теоретичній формі, коли марксистсько-ленінська ідеологія ставилась вище прав людини, так і в практичній, коли правові норми, встановлені державою, не додержувались державними і посадовими особами; коли діяв принцип пріоритету доцільності над правом і законом.

Умовами прояву правового нігілізму у Україні на даний час можна вважати такі:

- непорядкованість законодавства, його нестабільність і суперечливість;
- низька правова культура;
- слабкість механізму приведення в дію прийнятих законів і нормативних актів.

Якщо цю проблему розглядати глибше і ширше в контексті суспільного розвитку, соціальних процесів і соціального управління, то слід зазначити, що український менталітет, який сформувався в конкретно-історичних умовах, залишився нам у спадок й характеризується такими рисами, як доброзичливість, відвертість, невибагливість до умов життя і праці, бажання жити в злагоді з іншими народами тощо. В той же час не вистачає українцеві поваги до закону, керівництва, терпимості до способу життя сусіда, бажання твердо відстоювати інтереси колективу та свої права, недовіра офіційній владі, двостандартність. Тобто в менталітеті українців є риси, які можуть відіграти позитивну роль у правовому розвитку України. Для цього принаймні необхідно на державному рівні прийняти концепції культурно-духовного розвитку українського суспільства, визначити пріоритетні суспільні цінності і орієнтири. Виховання молоді повинне базуватись на позитивних прикладах, а не негативних.

Іншим суспільним фактором в подоланні правового нігілізму є визначення державної релігії, її пріоритетності і державної підтримки. Релігійне виховання формує той внутрішній закон людини, який забороняє їй порушувати і зовнішній, юридичний. Якщо у людини не сформований внутрішній духовний закон розуміння що є добро, що є зло, то завжди знайдуться причини чи обставини порушити чи спробувати обійти юридичний закон.

Становлення та розвиток інформаційного суспільства в Україні стало предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених. Суть їх зводиться до того, щоб з'ясувати особливості трансформації духовної життєдіяльності в умовах становлення інформаційного суспільства. З одного боку, ми можемо впевнено говорити про Інтернет як фактор формування правосвідомості, правового виховання, з іншого – як фактор формування правового нігілізму. Адже підліток без великих зусиль може там знайти технологію виготовлення вибухового пристрою, відео зі сценами агресії, насильства тощо. Це потребує вироблення правил інформаційної безпеки.

Отже, окресливши можливі шляхи вирішення соціально актуальних проблем сьогодення українського суспільства, можна вирішувати такі конкретні проблеми, як:

- якість законів та інших нормативно-правових актів;

- наявність стабільності й однаковості в регулюванні суспільних відносин;
- авторитет державної влади і налагодженість механізму її дії, зміцнення законності, підвищення ролі суду;
- високий рівень правосвідомості, система правової інформації.

1. Мануйлов Є. М. Формування особистості майбутнього фахівця права. – Х.: Право, 2011. – 216 с.
2. Плотніков П. В. Соціально-педагогічні основи соціалізації молоді. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 495 с.
3. Пруднікова О. В. Людський вимір у сучасному контексті соціального прогресу (соціально-філософський аналіз). – Х.: Право, 2008 – 168 с.
4. Проблеми розвитку суспільства: системний підхід. – Х., 2006. – 268 с.

Л. Р. Нікітенко*

ІНТЕРНЕТ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Усі підходи до розуміння сутності правової культури (В. Головенко, Г. Дехтяр, Г. Клімова, М. Пребін та інші) виділяють те, що в основі правової культури громадянина лежать відповідний рівень правової свідомості і культури, загальнолюдські цінності та соціальна відповідальність за свої вчинки.

Стосовно фахівця з права правову культуру можна визначити як певний рівень розвитку правосвідомості, що характеризує ступінь правоздатності і дієздатності фахівця і реалізується у практичній юридичній діяльності з метою забезпечення верховенства права.

У правовій культурі виділяють такі основні компоненти, як знання, цінності, норми. Перші два компоненти пов'язані з правосвідомістю, останній – з практичною діяльністю щодо вдосконалення і застосування права. Виникнення і розвиток правосвідомості визначається різними факторами – культурними, соціальними, економічними ідеологічними тощо, умовами існування людини в соціумі. Правосвідомість відображає суспільні відносини, що регулюються або повинні бути врегульовані нормами права, пов'язані з нею.

Дослідники по-різному підходять до визначення правосвідомості. Більшість авторів вважають, що правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, в яких виявляється ставлення до дійсного або бажаного права як до справедливого чи несправедливого і до дій людей як до правомірних чи неправомірних. Отже, фактично правосвідомість полягає в наявності інформації, яку юрист повинен усвідомити, а вся неусвідомлена ним інформація надалі виступає як значний потенціал для усвідомлення, тобто стає в нагоді в потрібний момент.

Правосвідомість формується під впливом конкретних умов життя, особистого життя, особистого досвіду, рівня освіти та виховання, а головне – тієї інформації (і не тільки правового характеру), яка походить із ЗМІ. Комп'ютерна революція висунула нові вимоги до свободи і прав особистості, зумовила переглянути традиційні цінності людського співжиття. Змінюється життєва орієнтація людей: у сучасному постмодерному (інформаційному)

---

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

суспільстві людина понад усе цінує гроші, завдяки яким вона може задовольнити свої потреби та бажання; ставлення до інших з прагматичної споживацької позиції; нівелювання вічних моральних цінностей. Таким чином, електронні комунікативні засоби створили якісно нові можливості й кардинально змінили життя людей у сучасних індустріально розвинених суспільствах, започаткувавши якісно новий етап соціального спілкування, на якому, певною мірою, втрачають своє значення географічні відстані та відмінності в культурній і світоглядній сферах. Кількість регулярних користувачів Інтернет в Україні складає 12,9 млн. Про це свідчить дослідження, проведене компанією In Mind. Інтернет дав змогу здійснювати якісно нові функції у забезпеченні корпоративної й особистісної комунікації, а також створив нове середовище проживання та існування.

Місце безпосереднього спілкування заміщує спілкування інформаційне за посередництва комп'ютерів і мобільних телефонів. Збільшення часу проведення в мережі трансформує реальну картину життя в іншу – віртуальну реальність, вводячи людину в особливий, змінений стан свідомості, відгороджуючи її від реального життя і реальних людей. Ослаблення і розрив соціальних зв'язків породжують деформацію соціальних цінностей, дезорієнтованість, невпевненість, незахищеність і самотність людини у такому складному, незрозумілому й небезпечному для неї світі. Це призводить до виникнення проблеми інформаційної безпеки людини, держави, а також етичних проблем в інформаційному просторі. З іншого боку, головним критерієм соціальної стратифікації в сучасних суспільствах стає рівень освіти та знань (що є складовою формування правосвідомості). Пов'язана з ускладненням технологічного виробництва сучасна еліта відрізняється від попередньої тим, що вона не має того багатовимірного уявлення про світ, яке було притаманне старій еліті (інтелігенції), а також тим, що, як правило, сповідує космополітичний принцип, що заохочується глобалізаційними процесами (інтелігенція відрізнялась відданістю моральним принципам і особистою відповідальністю). Проведене дослідження серед студентів-юристів Таращанського коледжу підтвердило той факт, що Інтернет займає значну кількість часу студентів, є все більш значимим джерелом навчально-пізнавальної інформації, фактором, що формує світогляд студентів.

Отже, якість інформаційного простору, зміст інформації, мета та інші інформаційні чинники такого багатогранного основного інформаційного джерела, як Інтернет безпосередньо впливають на формування правосвідомості майбутнього фахівця права, в певній мірі закладають фундамент його професійних знань, формують світогляд, ціннісні установки. Перед вищими навчальними закладами не тільки стоїть завдання прилучити студента до всесвітньої мережі, а й запобігти інформаційній небезпеці, яка може проявитись у формі Інтернет-залежності (негативній зміні ціннісних установок, деградації духовної царини, занепаді моралі, посилення взаємного відчуження).

Таким чином, проблеми формування правової культури у майбутніх фахівців тісно пов'язані з питаннями подальшої трансформації українського соціуму, включенням його в сучасні глобалізаційні процеси, у світовий

інформаційний простір. На особистісному рівні в процесі формування правосвідомості майбутніх фахівців права в значній мірі визначальним є не просто Інтернет як засіб масової інформації, а зміст пошукової інформації, час роботи в мережі, мета пошуку. Все це потребує вироблення спільних правил інформаційної безпеки, вдосконаленого законодавчого регулювання етичних норм безпеки в інформаційному просторі для різних категорій користувачів (дітей і дорослих).

О. С. Шнипко*

ОБОВ'ЯЗКОВІ УМОВИ ЗАКОННОСТІ ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ ЯК ФАКТУ, ЩО СПРИЯЄ ДОВІРІ ДО ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ З БОКУ ГРОМАДСЬКОСТІ

Звертаючись до вчинення суб'єктом злочину завідомо незаконного затримання особи, слід спрямувати дослідження на обов'язкову умову законності затримання такої фізичної особи, разом із наявністю визначених у законі підстав (мотивів) затримання. Іншими словами, таких обставин, які спонукають працівника відповідного правоохоронного органу застосувати до особи короткочасне позбавлення волі, і є переконливими для правозастосовця, що саме такий захід може забезпечити належну поведінку особи, щодо якої є підозра у злочині.

Оскільки в законі, крім вимоги вмотивованості прийняття рішення, відсутній будь-який перелік мотивів затримання особи, щодо якої є підозра у вчиненні злочину та виходячи з того, що однією з цілей застосування такого примусового заходу є подальше взяття під варту винної особи, то в теорії кримінального процесу мотиви (підстави) затримання були пов'язані з підставами обрання такого запобіжного заходу.

Погоджуючись із тим, що обґрунтованість підстав для підозри потребує таких спонукальних підстав, які роблять застосування затримання не лише доцільним але й виправданим у процесуальному порядку, вважаємо, що законність затримання, згідно зі ст. 207 КПК України, передбачає такі норми:

1. Ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, суду, крім випадків, передбачених цим Кодексом (особливості затримання окремої категорії осіб визначаються главою 37 цього Кодексу).

2. Кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу, крім осіб, зазначених у ст. 482 цього Кодексу:

1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

3. Кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу в

---

* аспірантка ВНЗ «Національна академія управління».

порядку, передбаченому частиною другою цієї статті, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення [2, с. 113].

З огляду на специфічність ролі слідчого судді або суду в процедурі затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, певну складність викликає кваліфікація дій слідчого судді, що ухвалює завідомо незаконне рішення про законність затримання при розгляді скарги особи на законність дій органів розслідування.

В цьому контексті слід погодитися з думкою Р. І. Мельника, що правильність юридичної оцінки дій судді залежить від того, чи перебувало подальше тримання затриманої особи під вартою у причинному зв'язку з рішенням суду [3, с. 76].

1. Короткий Н. Н. Задержание лица, подозреваемого в совершении преступления. – К.: РНО МВД УССР, 1977. – 48 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України Законом України № 4651 – VI від 13.04.2012 р. – Х.: Право, 2013. – 344 с.

3. Мельник Р. І. Кримінально-правова характеристика завідомо незаконних затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст. 371 КК України): Дис. ... канд. юр. наук. – Луганськ, 2008. – 221 с.

Д. І. Лопашук*

РОЗШИРЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРИ ПОПЕРЕДЖЕННІ ТА РОЗКРИТТІ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Формування в Україні правової держави й розбудова громадського суспільства вимагають нового осмислення сутності громадської взаємодії як екзистенції демократичного суспільства. Всебічна охорону прав і свобод кожного громадянина як найважливіших соціальних цінностей забезпечується нормами КК України. У зв'язку з цим у більшості країн світу особлива частина кримінальних кодексів починається з норм, які містять відповідальність за умисне вбивство, декларуючи на правовому рівні пріоритет загальнолюдських цінностей, серед яких життя людини. Відомий англійський філософ Томас Гоббс вивів цілу науку про природні закони, що, на його думку, забезпечують основні права людини, головними з яких є право на життя [5, с. 282]. Зважаючи на це найсуворішою відповідальністю в українському кримінальному законодавстві є відповідальність за умисне вбивство, у т.ч., учинене на замовлення, як за особливий вид тяжкого злочину.

Це негативне соціальне явище та недосконале радянське кримінальне законодавство, яке регулювало суспільні відносини, пов'язані з ним, дісталися Україні на початку 90-х років XX сторіччя. Цей спадок був логічним і став наслідком тогочасної державної законодавчої політики, що знайшла своє

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

відображення в надто політизованому Кримінальному кодексі Української РСР (ред. 1960 р.), який мав яскраво виражений класовий характер. За цим Кодексом убивство на замовлення не виділялося окремою нормою, а з кін. 80-х років минулого століття кваліфікувалося як умисне вбивство, вчинене із корисливих мотивів, тобто за п. «а» (з корисливих мотивів) ст. 93 (Умисне вбивство при обтяжуючих обставинах). Пленум Верховного суду СРСР від 22 вересня 1989 р. роз'яснював, що «корыстными следует квалифицировать убийства, совершенные за вознаграждение от третьих лиц» [1].

Надалі ця практика знайшла своє відображення в кримінальному законодавстві перших років незалежності України. Так, у п. 8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року № 1 зазначалося, що різновидом умисного вбивства з корисливих мотивів є також вбивство на замовлення, коли винний, виконуючи волю іншої особи, за одержану чи обіцяну грошову чи майнову винагороду або з іншої матеріальної зацікавленості позбавляє людину життя [2].

Але, будучи поміщеною в одному пункті з убивством з корисливих мотивів, ця кваліфікуюча ознака суперечила своїй кримінально-правовій природі, що спричинило на початку 90-х рр. XX ст. ситуацію, за якої різкий ріст числа замовних вбивств і законодавча невизначеність стосовно них, робили вкрай негативний вплив на криміногенну ситуацію, що погіршувалася. Усе це, звичайно, не могло не турбувати українських юристів і не могло бути неврахованим при реформуванні та вдосконаленні кримінального законодавства.

У цих умовах виникла необхідність створення окремої кваліфікуючої ознаки. Як наслідок, 2 жовтня 1996 р., ще до прийняття нового Кримінального кодексу у 2001 р., до положення статті 93 Глави III Кримінального кодексу України 1961 р., яка передбачала кримінальну відповідальність за умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, було внесено зміни, за якими пунктом «и» законодавцем вперше на території нашої країни умисне вбивство, вчинене на замовлення, сформульовано і закріплено як окрему кваліфікуючу ознаку.

Пізніше, 26 лютого 1999 р., Верховний Суд України Постановою № 3 «Про внесення змін і доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини», яка є чинною на сьогодні, уперше визначив, що під умисним убивством, вчиненим на замовлення, треба розуміти умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника) [3]. Таке доручення могло мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру.

У подальшому ця норма знайшла своє відображення в новому Кримінальному кодексі України (прийнятий 5 квітня 2001 р. і набув чинності 1 вересня 2001 р.), який із змінами і доповненнями є чинним і сьогодні, в п. 11 (учинене на замовлення) ч. 2 ст. 115 (умисне вбивство) КК України.

Законодавчим визначенням «умисного вбивства, вчиненого на замовлення» фактично поставлено крапку в питанні, що потрібно розуміти під цим поняттям, яке було досить довгий час дискусійним в українській, та й не тільки, юридичній науці.

Особливу увагу цьому питанню приділяли такі фахівці в галузі кримінального права та криминології, як В. Бояров, Є. Гайдар, М. Мельник, М. Хавронюк, П. Пилипчук, О. Саїнчин, І. Сервецький, О. Сотула, В. Сташис, О. Шульга, В. Тацій, С. Яценко та інші. Проте низка аспектів цієї проблеми все ще залишається невирішеною або дискусійною в теорії і в юридичній практиці, створює певні труднощі при правозастосуванні та потребує законодавчого вирішення [4].

Водночас необхідно зазначити, що боротьба з цим явищем працівників правоохоронних органів не буде якісною і ефективною без широкого залучення громадян, без взаємодії з останніми.

Участь громадськості в розкритті вбивств на замовлення проявляється у своєчасному повідомленні про підготовку до вчинення такого виду кримінального правопорушення, інформування про вже вчинений злочин, установлення осіб, які причетні до нього, розшук злочинців та виявлення причин і умов, що сприяли його здійсненню.

Беручи участь у розкритті вбивства на замовлення та не підміняючи слідчого чи оперативного працівника, представники громадськості повинні діяти в межах повноважень, наданих їм законом. На першочерговому етапі розслідування слідчий майже завжди звертається за допомогою до громадськості, щоб отримати інформацію про подію злочину, його учасників, свідків. При використанні допомоги громадськості в розкритті злочинів необхідно розрізняти процесуальних і непроцесуальних учасників.

До процесуальних учасників відносяться поняті, спеціалісти, а також громадський обвинувач і громадський захисник, які уповноважуються відповідними трудовими колективами підприємств, установ та організацій і висловлюють думку цього колективу щодо вчиненого злочину, його кваліфікації, а також покарання, яке може бути застосоване до підсудного у судовому засіданні. Відомості про цих осіб заносяться до протоколу слідчої дії.

До непроцесуальних учасників відносяться особи, які беруть участь у слідчих діях, але офіційно в протоколах відомості щодо них не зазначаються. Зокрема, при ексгумації трупа залучаються копачі, для реконструкції обстановки та створення умов для слідчого експерименту, наприклад, слюсарів, сантехніків, столярів, а при огляді місця події або обшуку – спеціаліста з відкриття сейфів тощо. До таких осіб відносяться також громадяни, яким слідчий доручає охороняти місце події, виконувати окремі доручення, не пов'язані з безпосередньою участю в слідчих діях. Такі особи є виконавцями певних дій, технічної роботи зі збору доказів.

Залучення громадськості до участі в розслідуванні злочинів може здійснюватися як з особистої ініціативи самої особи, так і за запрошенням слідчого. У першому випадку громадянин діє з власної доброї волі, виконуючи свій громадянський обов'язок, у другому – діяльність такої особи

підпорядковується певним принципам залучення громадськості до участі в розкритті та розслідуванні злочинів, зокрема, добровільності, гарантованості, економності, ефективності, допустимості, дотримання морально-етичних норм.

1. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 22 сентября 1989 года «О выполнении судами руководящих разъяснений Пленума Верховного Суда при рассмотрении дел об умышленных убийствах» // Биоллетень Верховного Суда СССР. – 1989. – № 6.
2. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 року № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://liga-zakon.net>.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.02.1999 № 3 «Про внесення змін і доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 квітня 1994 р. № 1 «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://liga-zakon.net>.
4. Бородулин А. И. Убийство по найму // Под ред. Р. С. Белкина. – М.: Новый Юрист, 1997. – 78 с.
5. Філософія права: Навч. посіб. /За заг. ред. М. В. Костицького та Б. Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

А. В. Решнюк*

СОЦІАЛЬНИЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК У СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

З метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 400 КК України, необхідно звернутися до структурних елементів об'єкта складу злочину і, зокрема, соціального взаємозв'язку у суспільних відносинах щодо охорони життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Виходячи із зазначеного вище, розглянемо третій структурний елемент відносин, що нами вивчається, а саме: з'ясування соціального взаємозв'язку, що справедливо розглядається як засіб самих відносин [1, с. 5; 2, с. 24]. Цей зв'язок може виявитися як на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, так і у взаємодії людських спільнот, а також в індивідуумів із відповідними спільнотами як елементами соціуму. Зовні цей соціальний зв'язок проявляється, як показує вивчення кримінальних справ і нормативної бази, що стосуються відносин з охорони життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, а також опитування працівників правоохоронних органів та суду, в таких формах діяльності, як забезпечення умов з охорони життя захисника чи представника особи; в організаційних заходах щодо охорони життя захисника чи представника особи; в законодавчому забезпеченні життя захисника чи представника особи; в питаннях запобігання злочину, передбаченого ст. 400 КК України тощо. Наше твердження має і практичне підґрунтя. Так, вивчення кримінальних справ і матеріалів про відмову в порушенні кримінальних справ зазначеної категорії

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

свідчить, що для 60% справ соціальний зв'язок (взаємозв'язок суб'єктів) характерний для забезпечення умов з охорони життя захисника та представника особи, для 25% справ – для організаційних заходів щодо охорони життя захисника чи представника особи, 13% – для законодавчого забезпечення життя захисника та представника особи, 2% – в питаннях запобігання злочину, передбаченого ст. 400 КК України.

Цікавим є соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин щодо охорони життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, тобто їх взаємодії. Взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин.

Викладене свідчить, що інтерес – це певна форма прояву, вираження, реалізація суспільних відносин, тобто через поведінку суб'єктів відносин, а не самі суспільні відносини як результат.

Отже, для визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину мають враховуватися лише суспільні відносини, що відповідають інтересам усього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи впадобання. Такими можуть бути лише позитивні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону.

1. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник. – Х.: Українська юридична академія, 1994. – 80 с.

2. Жевлаков Э. Н. Понятие экологических преступлений. Объект и система // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М., 1990. – С. 5-24.

М. В. Магрело*

МІСЦЕ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Сьогодні стало віянням моди вважати, що судовий прецедент займає все більш вагомій позиції в праві континентальної Європи, що не в останню чергу пов'язано із діяльністю Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ, Суд). Переважна більшість дослідників, не вдаючись до виваженої аргументації, *a priori* виходять з того, що рішення ЄСПЛ мають характер судових прецедентів і саме так повинні сприйматись національними судами.

Аналіз сутності практики (*case law*) ЄСПЛ, її місця і ролі в праві України некоректно здійснювати в контексті класичного розуміння судового прецеденту. Дійсно, в праві України, як і в більшості країн континентального права, обов'язковий характер практики ЄСПЛ для національних судів та органів влади походить не з прецедентного характеру рішень Суду, але випливає із цілого комплексу міжнародних зобов'язань України як регіонального (перед Радою Європи), так і універсального характеру.

---

* помічник судді Вищого адміністративного суду України.

Безпосереднім джерелом обов'язковості практики Суду для України та джерелом універсального міжнародного зобов'язання є норми ст.ст. 26 та 27 Віденської Конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., де закріплено принцип *pacta sunt servanda*, а також закріплено правило неможливості для учасників цієї Конвенції посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ними договору.

Комплекс відповідних регіональних міжнародних зобов'язань України закріплений в праві Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (разом з протоколами та правозастосовною практикою Суду), яка набула чинності для України 11 вересня 1997 року.

ЄСПЛ, який змінив собою Європейську комісію з прав людини, є міжнародним судовим органом, юрисдикція якого відповідно до ст. 32, ч. 1 ст. 47 Конвенції поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у Розділі I Конвенції та в протоколах до неї. Юрисдикція ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, визнана Україною Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. Згідно зі статтею 9 Конституції України, положення Конвенції є нормами внутрішнього законодавства України.

Міжнародні зобов'язання держави щодо врахування юрисдикційних позицій Суду у внутрішньому праві деталізовані у ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-4, де закріплено, що національні суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. При цьому під «практикою Суду» вказаний Закон розуміє практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини не лише у справах проти України, а весь масив практики (!) щодо змісту та обсягу прав і свобод. Зазначене нормативне положення продубльоване також у ч. 2 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України: суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини. Таким чином, практика Суду (*case law*) в сумі з тілом Конвенції є «правом Конвенції», гнучким і постійно змінюваним за своєю суттю. Неможливо застосовувати голий текст Конвенції без урахування практики Суду і навпаки.

Відкритим залишається питання прецедентного характеру рішень ЄСПЛ. Примітно, що сам Суд називає власну практику прецедентною, але, незважаючи на це, він не є зв'язаний власними рішеннями, тобто може переглядати раніше прийняті підходи до вирішення певних питань за умови зміни обставин. Так, задля дотримання юридичної визначеності, передбачуваності та рівності перед законом Суд все ж не повинен відхилятися від раніше встановленої ним практики за відсутності беззаперечних для цього причин, якщо обставини нової справи в матеріальному сенсі невідмінні від попередньої справи.

В той же час, за висловом судді П. де Альбукерка, що міститься в його окремії думці у справі *Herrmann v. Germany (Заява № 9300/07)*, юридичне

значення попередньо вирішеного Судом (*previous ruling*) не наділене якістю правила *stare decisis*, відповідно до якого принципи, що на них Суд заснував своє попереднє рішення, є на майбутнє обов'язковими в аналогічних справах. Фактично, Суд може подолати (змінити) власну практику (*case law*), якщо остання є нечіткою (*uncertain*) або потребує подальшого розвитку, для того щоб метою такого розвитку було збільшення меж захисту, гарантованих ЄКПЛ.

Рішення ЄСПЛ з конкретних аспектів застосування ЄКПЛ можна лише умовно назвати прецедентами лише для самого ЄСПЛ (оскільки, незважаючи на термінологічні особливості, класичний прецедент країнам Європи невластивий). При цьому під поняттям прецедент слід розуміти певне правило, сформоване Судом унаслідок правової аргументації у межах обставин конкретної справи, якого належить дотримуватися в майбутньому при вирішенні даних юридичних питань в аналогічних справах, але яке може бути змінене (*overruling*, *distinguishing tool*), якщо цього потребуватимуть змінені обставини (суспільні відносини).

Таким чином, рівень обов'язковості практики ЄСПЛ для національного суду впливає з комплексу наведених вище норм, які є джерелами міжнародних зобов'язань держави щодо дотримання юрисдикційних позицій Суду на рівні національного права. Крім того, визнання на своїй території юрисдикції міжнародної судової установи було б позбавленим сенсу без надання обов'язкового значення її рішенням.

ДЕРЖАВА І ГРОМАДСЬКІСТЬ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ

М. В. Рапаєва*

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО ВИКЛЮЧЕННЯ

Вивчення гендерних відносин займає значне місце в соціологічних дослідженнях, віддзеркалюючи зміни в суспільному житті. Термін «гендер» використовується для характеристики психологічних, соціальних і культурних відмінностей чоловіків і жінок [1, с. 119].

Поняття «соціальне виключення» пов'язане з проблемою нерівних можливостей певних груп населення в суспільстві (інвалідів, людей похилого віку, національних меншин та ін.). Також до детермінант нерівних можливостей відносять гендерну нерівність, що має прояв у доступі до структур влади, сфер зайнятості, рівні доходів і власності чоловіків і жінок.

Характеризуючи гендерні аспекти соціальної нерівності в нашій країні, потрібно звернутися до державних соціальних гарантій і законодавства України, згідно з якими визнано «рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у житті суспільства» [2, с. 56]. Проте реалії життя не відповідають цьому закону. За умов майже повної відсутності гендерних відмінностей в освітньому рівні населення України спостерігаються значні викривлення у сфері зайнятості, у прийнятті політичних та суспільно значимих рішень, у доступі до ресурсів, навіть у приватному житті [4, с. 296].

Сфера політичних і суспільно значимих рішень охоплює політичну систему суспільства й управління (не тільки державного, а й вищі щаблі управління комерційних організацій), проте жінки переважно залишаються за її межами, незважаючи на те, що їхня рівноправна участь є вимогою елементарної справедливості й демократії, умовою сталого розвитку суспільства.

Хоч Україні властивий високий освітній і професійний потенціал жінок і наявність законодавства, що проголошує гендерну рівність, реальне представництво жінок у складі Верховної Ради України за часи незалежності впродовж років залишається дуже низьким. Якщо за часів СРСР жінки стабільно складали понад 30% депутатів Верховної Ради завдяки системі штучно встановлених квот, то з моменту здобуття незалежності їх відсоток різко скоротився і мав невисоку динаміку зростання (протягом 1991–1993 рр. чисельність жінок не перевищувала 3%, у 1998 р. склала 8,1%, у 2004 р. – 5,6%, 2006–2010 рр. – 8,7%). Ці показники надзвичайно далекі не тільки від європейських, а й від середньосвітових (за даними Міжпарламентського Союзу

---

* к.пед.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін ВНЗ «Національна академія управління».

станом на 31.05.2009 середній показник представництва жінок у національних парламентах країн світу становив 18,4%. За своїми показниками Україна поступається навіть окремим ісламським державам з фундаменталістськими традиціями щодо обмеження ролі жінок у суспільстві сферою приватного життя. Так, за даними Міжпарламентського союзу того ж року, середній регіональний показник представництва жінок у національних парламентах арабських держав світу складав 9,1%, перевищуючи відповідний показник України [4, с. 301].

Можна спробувати пояснити це явище, звертаючись до гендерних особливостей формування менталітету українського народу.

Культ жіночої краси, жінки-матері – берегині домашнього затишку і владної господині у своїй родині має певний відбиток у вихованні і соціалізації чоловіків. Переважна більшість українських жінок виховує своїх синів, намагаючись ізолювати їх від травмувань інституційності, постійно піклуючись і оберігаючи від будь-яких неприємностей. Стереотипи виховання українських жінок зумовлюють вузьку сімейну соціалізацію синів, де їх оточення має бути перевіреном і постійно комфортним. У політиці це проявляється у вигляді кланів, куди входять тільки свої перевірені люди, тоді як доступ «чужинцям» до цієї «сім'ї» закритий. У будь-якій професійній сфері українські чоловіки прагнуть бути більше друзями, ніж конкурентами, де кращим є конформізм, ніж протистояння колективу і статус «білої ворони» [6, с. 656-658]. Не дивно, що доступ жінкам до такого дружнього чоловічого сімейного колективу буде закритим, щоб не вносити розлад у його функціонування. Тут пропагується чоловіча корпоративна культура, в якій жінки відіграють лише декоративну роль.

Українські чоловіки у вихованні дітей часто займають відсторонену позицію спостерігачів, будучи постійно зайнятими на роботі. Законодавство України дозволяє чоловікам на рівні з жінками брати відпустку по догляду за дитиною. У країнах ЄС приблизно 15% чоловіків, доходи яких нижчі за доходи їхніх дружин використовують цю відпустку [4, с. 306], тоді як такі виняткові випадки в Україні сприймаються на рівні національного героїзму, а більшість українських чоловіків не знає і не хоче знати про існування в них такої можливості.

Проаналізувати гендерний склад високопосадовців комерційних організацій України важко за умов відсутності відповідних моніторингів, проте статистика вибіркових обстежень і ситуативних досліджень населення, проведених Держкомстатом України показує, що частка жінок на вищих управлінських посадах у промисловості не перевищує 20%, у сільському господарстві – 9,5%. У невиробничих галузях економіки (навіть у роздрібній торгівлі, готельному та ресторанному бізнесі частка жінок на вищих керівних посадах не перевищує 25%). Переважна більшість жінок зосереджена на нижчих сходинках службової ієрархії. У державній службі на посадах нижчого рівня їх 79,4%, тоді як із просуванням до управлінських посад спостерігається скорочення до 14,6% [4, с. 303]. Тобто амплітуда висхідної соціальної мобільності для жінок є надзвичайно вузькою, оскільки чим вища посада, тим менший до неї доступ.

Розбіжність у заробітній платі чоловіків і жінок часто зумовлена дискримінаційною практикою на ринку праці, проявом якої є нарахування

більших премій, надбавок до заробітної плати, надання бонусів чоловікам, а також від початку призначення різної заробітної плати при наймі на однакові посади на підприємствах приватної форми власності, незважаючи на однаковий рівень освіти і досвід роботи чоловіків і жінок. Дані вибіркового обстежень українських домогосподарств стверджують, що середні доходи жінок від підприємницької діяльності протягом останніх десяти років складають із незначними коливаннями приблизно 34,3% відповідної статті доходів чоловіків, а середні доходи самостійної трудової діяльності жінок – відповідно 39,5% чоловічого показника [4, с. 313].

Таким чином, державні соціальні гарантії гендерної рівності в Україні не відповідають їх реальному стану, складаючи переважно мірою лише законодавче підґрунтя для його подальшої реалізації.

1. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» від 8.09.2005 № 2866-15 // Відомості Верховної Ради України. – № 52 – 2005. – С. 56.
3. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (колективна монографія) / [Лібанова Е. М., Макарова О. В. та ін.]; за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень, 2012. – 320 с.
4. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) за ред. Е. М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
5. Молодіжна сімейна політика в Україні / Ничипоренко С. В. – Умань: Видавець «Сочинський», 2011. – 217 с.
6. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: Монографія. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

О. Л. Слинько*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ГОСУДАРСТВА

Государство должно быть социальным инструментом, призванным реализовывать общие блага и, в силу этого, нести основную нагрузку по разработке стратегических целей и задач социальной политики. Кроме того, государство побуждает корпорации решать социальные задачи, оно задает общие принципы и параметры социальной политики корпораций.

В числе основных направлений совершенствования современной модели социального государства зарубежные ученые предлагают:

- установление новых принципов взаимоотношений экономики и политики;
- поиск новых механизмов соединения закономерностей рыночной экономики с растущим спросом на благосостояние;
- отказ от метафизического понимания принципа равенства как парадигмы общественной деятельности;
- повышение личного вклада потребителей социальных благ в их производство.

---

* старший преподаватель Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы РФ при Президенте Российской Федерации.

Некоторые принципы социального государства разрабатывались в России еще в конце XIX - начале XX века. Так, Б. Н. Чичерин не исключал необходимости оказания поддержки нуждающимся, источником которой должна быть, в первую очередь, благотворительность, а только во вторую – государство. П. И. Новгородцев считал социальное реформирование общества необходимым условием обеспечения права на достойное человеческое существование. С. С. Алексеев отмечал, что государство в социальной сфере выступает не столько как институт власти, сколько как общенациональная авторитетная корпорация [1].

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что в отечественной литературе выделяются три основных разновидности институтов социального государства. Во-первых, государственные учреждения и органы общей компетенции, осуществляющие собственно социальные функции в общем ряду с другими несоциальными вопросами. Во-вторых, государственные институты, имеющие собственно социальную специализацию и действующие в парламенте (например, комитеты по социальной политике), правительстве (министерство здравоохранения и социального развития) и других ветвях власти. В-третьих, негосударственные органы и общественно-политические организации, к которым относятся: органы местного самоуправления, профсоюзы, политические партии, различные общественные ассоциации и добровольные организации и др. Упор именно на ту или иную составляющую порождает многообразие определений социального государства.

Это, с одной стороны, «способ организации социальных взаимодействий институтов государства и гражданского общества, характеризующийся равенством сторон или доминированием управляемых над постоянными профессиональными управляющими» [2]. С другой стороны, социальное государство трактуется как «такая форма организации общества, которая, во-первых, обеспечивает правовые и законодательные предпосылки для наиболее эффективного экономического развития общества в целях максимального удовлетворения постоянно растущих материальных и духовных потребностей общества, во-вторых, обеспечивает максимальное соответствие между естественными правами и обязанностями члена общества и его материальным вознаграждением» [3]. Существуют определения социального государства и через понятие правового и социально ориентированного: «правовое демократическое государство, проводящее сильную социальную политику и развивающее отечественную социальную рыночную экономику, направленную на стабильное обеспечение высокого жизненного уровня и занятости населения, реальное осуществление прав и свобод граждан, создание своевременных и доступных всем гражданам систем образования, здравоохранения, культуры, социального обеспечения и обслуживания, поддержание неимущих и малоимущих слоев населения» [4].

Обнаруживается и упор на достойную жизнь, и свободное развитие личности, т.е. социальное государство определяется как государство, политика которого направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека. При этом реализация принципа социального

держави розкривається через охорону праці та здоров'я людей, встановлення гарантованого мінімального розміру оплати праці, забезпечення державної підтримки сім'ї, материнства, виховання та дитинства, інвалідів та похилих людей, розвиток системи соціальних служб, встановлення державних пенсій, субсидій та інших гарантій соціальної захисту.

Соціально-економічна ефективність виражається в двох аспектах – соціальному та економічному. Соціальний аспект складається в підпорядкованості цілей економічного зростання першочерговим завданням соціального розвитку, а економічний – в найбільшій відповідності кінцевих результатів економічного розвитку досягненню сукупності цілей соціального розвитку.

1. Волгин Н. А., Гриценко Н. Н., Шарков Ф. И. Соціальне державство: Учебник. – М.: Видавничо-торгова корпорація «Дашков і К», 2003. – 416 с.
2. Бочаров М. П. Від соціальних цінностей до соціальному державству. – М.: Луч, 1997. – 212 с.
3. Каменецкий В. А., Патрикеев В. П. Лекції по економіці. Проблеми становлення соціального державства. – М.: Видавництво АТіСО, 2001. – 360 с.
4. Соціальне державство: Короткий словарь-справочник / Ред. Н. Н. Гриценко. – М.: Академія праці та соціальних відносин, 2002. – 448 с.
5. Давидянц Д. Е. Критерії, показники та оцінка соціально-економічної ефективності // Проблеми статистики. – 2002. – № 8. – С. 73-78.

І. С. Камінік*

СОЦІАЛЬНИЙ ПОПУЛІЗМ: СПРОБА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

У соціальному, історичному, політологічному літературі існує безліч визначень популізму, які надають йому політичного забарвлення, тобто політичного популізму. Політичний популізм використовується як інструмент політичної боротьби та впливу на електоральні групи. В деяких працях використовується термін «радикальний популізм», який притаманний авторитарним режимам у різних країнах. Термін «популізм» використовують також при визначенні рухів, пов'язаних із націоналістичними ідеологіями. В таких випадках популізм також використовується як інструмент політичної боротьби за владу чи за електоральні групи.

У всіх вищевказаних випадках інструменти популізму використовуються лише впродовж передвиборчого періоду, кампаній впливу чи супротиву владним структурам. Але дуже важливим є визначення популізму як постійно діючого інструменту соціальної політики. Термін «соціальний популізм» використовується в ЗМІ та виступах політиків, але в розумінні власне політичного популізму. Для того, щоб визначити зміст терміна «соціальний популізм» необхідно наголосити на тому, що:

– по-перше, соціальний популізм це ідеологічне підґрунтя для реалізації соціальної політики держави, а не проста інформаційна технологія;

---

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

– по-друге, інструменти соціального популізму використовуються в щоденній практиці діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, а не тільки як інструмент політичної боротьби у передвиборчий період;

– по-третє, соціальний популізм як ідеологію та інструментарій використовує не тільки влада, але й системна опозиція.

Враховуючи вищезазначене, соціальний популізм можна визначити як – *метод прийняття та реалізації політичних рішень у соціальній сфері, який забезпечує формальне виконання соціальних функцій держави та спрямовує розвиток соціальної сфери, але супроводжується фактичним погіршенням соціально-економічного стану громадян.*

Потрібно зазначити, що в розвинених країнах популізм також використовується у політичній боротьбі та у передвиборчий період. Але, на відміну від України, в цих країнах економічна та соціальна структура базується на реальних показниках. При плануванні заходів з розвитку соціальної політики використовуються прозори та зрозумілі розрахунки, які дають реальні результати для населення.

В Україні соціальний популізм як ідеологія розвивався та впроваджувався на тлі відсутності реальних показників виживання людини за наявності радянської системи соціальної політики, яка була спрямована на підтримку громадян на рівні мінімального споживання й управління соціумом за рахунок соціальних виплат і пільг. Після розпаду СРСР «дикий лібералізм» став основною економічною течією в пострадянських країнах. Це стосується в повному обсязі й України. Розквіт економічного лібералізму супроводжувалось повним ігноруванням соціальної сфери бізнес-політичним керівництвом країни.

Подальший розвиток олігархічного капіталізму супроводжувався повною деградацією радянських профспілок; відсутністю досвіду у населення у відстоюванні власних прав; становленням тінювих фінансових потоків; корупцією у всіх гілках державної влади та місцевого самоврядування.

Слід також зазначити, що основні капітали в державі були створені за рахунок використання 1000% інфляції, яка дозволяла партійно-комсомольським бізнес-структурам брати кредити на придбання прибуткових державних підприємств та не повертати їх. Інфляційними процесами керував і колишній президент Віктор Ющенко, який був у 1993-1999 рр. головою Національного банку України. Важливим джерелом доходів, наприклад, був також тотальний розпродаж кораблів Чорноморського морського пароплавства, за яким стояв перший Президент України Леонід Кравчук. Наведені приклади ілюструють системність діяльності державних органів у напрямку створення умов для соціального популізму.

Таким чином, за 22 роки незалежності в Україні не створено суспільного бачення того, яким повинно бути українське суспільство. Не розроблено стратегію розвитку не те що суспільства, а навіть стратегічних напрямків соціальної політики України. Лише на 2013 р. Міністерство соціальної політики замовило для розробки цей найважливіший для створення потужної європейської держави документ. Потрібно зазначити, що реформи у соціальній

сфері, у тому числі і пенсійна, проводились без будь-яких стратегій. Саме тому гасло соціального популізму витає в політичному просторі України та досить часто використовується політичним керівництвом нашої держави насамперед на передвиборних перегонах для залучення електорату.

Г. В. Монастирська*

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ І ГАРАНТІЇ У СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІЙ СФЕРІ

У сучасному українському суспільстві вже давно актуалізувалися потреби у підвищенні рівня і якості життя, передусім через впровадження відповідних соціальних стандартів і гарантій. За численними соціологічними опитуваннями, серед ціннісних орієнтацій українського населення суттєво переважають цінності, «необхідні для виживання»: матеріальні (рівень заробітної плати, доходів) та безпеки (наявність стабільної роботи). Переважна більшість трудових протестів працюючих українців пов'язана саме із заробітною платою: з її затримками, її низьким рівнем і несправедливою диференціацією. Оскільки базовими потребами українського населення сьогодні виступають матеріальні, відповідні цінності і мотиви працюючого українця як головного суб'єкта соціально-трудової сфери не тільки визначають його трудову діяльність, але й напрями формування суспільної думки у цій сфері.

Низька матеріальна забезпеченість працюючих українців багато в чому визначається їхнім соціальним станом: вони не беруть участь у розподільних відносинах, у керуванні виробництвом і практично не впливають на формування соціальних стандартів. Соціальний діалог у трудових відносинах в Україні більше схожий на так званий «диктат роботодавця», у тому числі держави як головного роботодавця. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема розробки ефективної взаємодії всіх суб'єктів соціально-трудової сфери, впливу суспільства на управління нею, у тому числі – соціальну стандартизацію.

Згідно із сучасною економічною теорією, соціально-трудові відносини мають будуватися з урахуванням інтересів усіх суб'єктів. Моніторинг динаміки інтересів і потреб різних соціальних груп, відбитих у суспільній думці, дає можливість суб'єктові управління визначати оптимальні цілі й напрями проведення державної політики, запобігати негативним наслідкам необґрунтованих рішень, передусім у соціальній політиці.

Соціальні стандарти і гарантії, які діють у соціально-трудовій сфері, належать саме до таких кількісних індикаторів, які визначають рамки соціальної політики, якість і рівень життя населення. Водночас, вони є одним з основних інструментів організації соціально-трудової сфери. До таких інструментів насамперед належать прожитковий мінімум як основний соціальний стандарт та соціальні гарантії, що на ньому базуються: мінімальна заробітна плата й

---

* старший науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України.

тарифна ставка першого розряду єдиної тарифної сітки (ЄТС). Останню також можна вважати соціальною гарантією, адже вона забезпечує мінімум оплати праці у бюджетній сфері.

Сьогодні при визначенні розміру цих соціальних стандартів і гарантій на майбутні періоди використовують досягнуті показники, задавши їх зростання відповідно до макроекономічних індикаторів, тобто – виходячи з фінансових можливостей держави. При цьому вади і тенденції минулих періодів автоматично переходять на наступні роки. Так, уже багато років мінімальна заробітна плата не відіграє ролі соціальної гарантії в оплаті праці, а залишається технічним нормативом для розрахунку зарплат.

Підвищення якості соціальних стандартів певною мірою може досягатися за рахунок удосконалення методик їх формування, які потребують суттєвої переробки. Крім того, варто розробити єдину методику розрахунку розміру грошових виплат громадянам з доходами нижчими за прожитковий мінімум, а також впровадити диференційовані рівні прожиткового мінімуму (у регіональному розрізі) і мінімальної заробітної плати (за видами економічної діяльності). Встановлення тарифної ставки першого розряду ЄТС взагалі потребує нового підходу, бо створює усю систему оплати праці у бюджетній сфері. При розробці соціальних стандартів і гарантій поступово слід переходити від мінімальних нормативів до застосування норм, орієнтованих на більш високий рівень соціального розвитку (використовуючи для цього досвід економічно розвинених країн). Вже на майбутній, 2014 р. доцільно встановити величину прожиткового мінімуму з урахуванням оновлених наборів продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг і суми податку з доходів фізичних осіб, а також забезпечити суттєве підвищення тарифної ставки працівника першого тарифного розряду ЄТС.

Разом з тим передусім має удосконалюватися порядок розробки соціальних стандартів і гарантій. При цьому для обґрунтування соціальних стандартів і гарантій необхідно враховувати й об'єктивні потреби населення, й громадську думку щодо пріоритетів соціальної політики. Необхідною умовою для формування сучасної моделі соціальної стандартизації повинно стати залучення української громадськості до формування системи соціальних стандартів. Цьому сприятиме:

- організація широкого діалогу з громадянським суспільством щодо обговорення соціальних стандартів і гарантій, зокрема, законодавчої і методологічної основи їх встановлення у засобах масової інформації;

- наявність стійкого зворотного зв'язку між органами, що керують соціально-трудовою сферою і населенням, реалізованого за допомогою публічних слухань, анкетування тощо;

- залучення громадських експертів, передусім науковців, і некомерційних організацій до формування сучасних соціальних стандартів;

- прозоре прийняття відповідних нормативних актів, що стосуються соціальних стандартів з врахуванням суспільних слухань;

- формування системи участі представників громадянського суспільства у контролі щодо дотримання соціальних стандартів і гарантій.

Отже, модернізація соціальної стандартизації має відбуватися через врахування суспільної думки, забезпечення зв'язку з усіма суб'єктами соціально-трудової сфери, досягнення збалансованості державних інтересів та інтересів працюючого українця.

Ю. В. Кривобок*

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Відповідно до Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, одним із завдань вітчизняної державної політики є «впровадження європейських підходів до питань делегування інститутам громадянського суспільства окремих функцій держави щодо реалізації державної політики в гуманітарній та соціальній сферах» [1]. У зв'язку з цим особливою **актуальності** набуває питання вивчення міжнародного досвіду впровадження соціального замовлення у сферу соціального обслуговування, адже розвиток соціальних ринків і розширення альтернативного сектору соціальних послуг надає широкі перспективи для держави, сприяє розвитку економіки та максимально відповідає інтересам споживачів.

Соціальне замовлення у тій формі, в якій воно реалізується у розвинених країнах, є одним із механізмів взаємодії між неприбутковими організаціями (НПО) і владою як на місцевому, так і на державному рівні. НПО виконують дві основні функції: 1) роль посередника між окремими людьми, групами і державою; 2) функція захисту та реалізації індивідуальних прав і свобод громадян за умов тенденції держави і бюрократії до розширення сфери свого впливу і контролю. Усвідомлюючи важливість цих функцій, демократичні уряди та громадськість прагнуть розширити сферу діяльності організацій «третього сектору». Наділення громади певною владою – основна мета розвитку соціального партнерства, що сприяє розширенню індивідуальних свобод і відповідальності в економічній сфері, а також супроводжується підвищенням вимог до громадського контролю над політиками і державою.

Конкретні механізми соціального замовлення у країнах Західної Європи істотно варіюються, однак загальними для всіх держав факторами є наявність законодавства (на державному та регіональному рівнях), що сприяє розвитку такої взаємодії, а також нормативно-правового забезпечення на місцевому рівні, що регулює конкурсний відбір постачальників соціальних послуг.

Регіональні органи влади зазвичай надають частину соціальних послуг самостійно. Надання інших послуг відбувається шляхом розміщення замовлень на конкурсних засадах. Функція щодо закупівлі медичних і соціальних послуг покладається на спеціально створені у рамках уряду органи, у завдання яких входить прийняття рішень про замовлення певних послуг, організацію

---

* к.філол.н., завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

конкурсів, підписання контрактів і здійснення контролю за виконанням послуг, за їх відповідністю потребам та очікуванням отримувачів, їхніх сімей і населення у цілому, а також встановленим національним стандартам.

У державах, які вже впровадили систему соціального партнерства, процес формування, розміщення та реалізації державного соціального замовлення включає такі кроки: 1) розробка та прийняття республіканських, регіональних, галузевих програм; 2) розробка технічного завдання на державне соціальне замовлення; 3) вибір виконавців на основі затверджених процедур; 4) укладання договору між державним замовником та виконавцем на реалізацію соціального замовлення; 5) виконання соціального замовлення; 6) моніторинг та оцінка виконання замовлення.

Розглянемо систему соціального замовлення у Німеччині. Залучення благодійницьких організацій до комплексної структури соціального захисту розпочалося на початку ХХ ст. Система надання соціальних послуг населенню через НПО, які фінансуються держбюджетом, збереглася до сьогодняшнього дня. Так, у Німеччині сьогодні більше 35% дитячих садків, 60% інтернатів для інвалідів, 50% будинків для літніх людей і 40% лікарень є недержавними установами [2]. Нині частка коштів, які надійшли у некомерційний сектор Німеччини від держави через систему соціальних контрактів, становить 70% [3, с. 15]. Крім того, більше 50% усіх соціальних установ у Німеччині з точки зору фінансування є незалежними організаціями надання соціальних послуг. Частина роботи виконується на волонтерських засадах.

Сьогодні у Німеччині немає єдиного закону, який би регулював соціальне замовлення. Існує 12 соціальних законів (для інвалідів, молоді, освіти та ін.), які регулюють соціальне замовлення для кожної конкретної сфери. Правові та фінансові відносини між попитом і пропозицією у системі соціальних послуг побудовані у трикутнику між клієнтом, замовником, який фінансує витрати, та постачальником послуг. Як правило, рішення про необхідність надання певного виду послуг приймаються уповноваженими інстанціями, які забезпечують фінансування із коштів платників податків. Місцева влада фінансує НПО за наявності чітко розроблених програм і кошторисів витрат в обсязі, що не перевищує 80% витрат на персонал і до 70% усіх інших витрат [4]. Кошти, яких не вистачає, організація повинна знайти сама. Загалом матеріальні ресурси недержавних організацій складаються із членських внесків членів організації, пожертвувань, спонсорських внесків, зборів у церквах і діяльності волонтерів.

Система соціальних послуг у Німеччині побудована на принципі субсидіарності: дана концепція розглядає відповідальність держави за соціальне обслуговування як другорядну та допоміжну. Вважається, що будь-яка проблема спочатку має вирішуватися самою людиною. У випадку невдачі їй повинні допомогти родина, сусіди та суспільні організації, які перебувають у безпосередньому оточенні. Тільки якщо проблема не може бути вирішена на такому рівні, до цього долучається держава.

Діяльність приватних недержавних організацій має пріоритет перед діяльністю державних установ, тобто принцип субсидіарності передбачає формальне надання переваги та первинну компетентність недержавних

організацій, яким держава надає матеріальну допомогу. Принцип субсидіарності був закріплений ще у 1961 р., коли було прийнято Федеральний закон про соціальну допомогу та Закон про соціальну допомогу молоді. Ці закони не тільки нормативно затвердили обов'язок держави підтримувати НПО, які надають соціальні послуги, але й вимагали призупинити створення нових державних соціальних закладів на користь розвитку незалежних організацій надання соціальних послуг.

Однією з особливостей системи соціального замовлення у Німеччині є те, що бюджетне фінансування некомерційних постачальників послуг не оподатковується. Крім того, некомерційними організаціями визнаються організації не за правовою формою установи, а за сферою діяльності. Якщо установа доводить, що її діяльність є соціально значимою та некомерційною, то вона на 5 років отримує статус неприбуткової організації.

Підсумовуючи, можна описати сучасну систему соціального партнерства у Німеччині як тісну співпрацю державної та незалежної форм соціальної допомоги, рівний статус приватних комерційних організацій у різних сегментах соціальної роботи.

Проаналізувавши зарубіжний досвід впровадження соціального замовлення, серед *переваг* такої системи варто виділити такі: а) висока економічна ефективність надання соціальних послуг недержавними організаціями дозволяє отримати значну економію коштів або підвищити задоволення попиту населення на соціальні послуги за незмінного рівня витрат; б) конкурсний відбір підрядників, а також прив'язання оплати до результатів діяльності є потужним стимулом до постійного підвищення якості й ефективності послуг; в) передача функцій з надання послуг недержавним постачальникам надає можливість посилити орієнтацію на потреби конкретних груп споживачів і гнучко реагувати на коливання попиту; г) результатом покращення організації та методології надання послуг (підвищення продуктивності систем, методів, розширення спектру послуг та ін.) є підвищення якості послуг та більш ефективне задоволення потреб цільових груп; д) недержавні організації, які спеціалізуються у тій чи іншій сфері соціального обслуговування, більш обізнані з проблемами та потребами цільових груп, а також необхідними послугами. Це дозволяє НПО розробляти послуги й способи їх надання, що максимально відповідають потребам та очікуванням споживачів.

Як показав досвід Німеччини, розвиток соціальних ринків і розширення альтернативного сектору соціального обслуговування відкриває перспективи для держави та максимально відповідає інтересам споживачів. Разом із тим, у системі соціального замовлення слід виділити ряд *ризиків*, які можуть підірвати основні принципи надання послуг та які слід врахувати при побудові системи соціального замовлення в Україні:

– попит і пропозиція: гарантією успішного функціонування соціального ринку є встановлення та постійне підтримання оптимального балансу між попитом і пропозицією; відсутність належного регулювання може призвести до неконтрольованого росту цін та ускладнити доступ споживачів до необхідних послуг;

– гнучкість і грамотне складання конкурсної документації: велике значення має чіткий і правильний виклад вимог конкурсу; нерідко замовники (державні міністерства і відомства) мають нечітке уявлення про проблеми цільових груп споживачів і специфіку послуг; у такому випадку слід забезпечити ефективну взаємодію між усіма учасниками конкурсу та передбачити можливість зміни конкурсних вимог з урахуванням отриманих від них зауважень;

– строк реалізації контракту: державні організації надають перевагу короткостроковим договорам підряду, пояснюючи це можливістю більш чітко контролювати діяльність виконавців; однак це призводить до зниження мотивації підрядника (як показує практика, оптимальні результати досягаються за умов тривалості контрактів від трьох років);

– ціновий фактор: при виборі підрядника замовник керується оптимальним співвідношенням ціни й ефективності послуг; однак недостатньо чіткі критерії ефективності можуть призвести до неадекватного вибору підрядника, тому що невеликі спеціалізовані НПО та підприємства приватного сектору можуть не витримати цінової конкуренції з великими претендентами, які здатні запропонувати більш привабливу ціну на послуги за рахунок низьких накладних витрат;

– нечесна конкуренція з боку державних організацій: державні установи, що беруть участь у конкурсах, можуть скористатися своїм особливим становищем для отримання цінової переваги перед іншими конкурентами (наприклад, вилучити з вартості послуг витрати на заробітну плату персоналу, які покриваються державним бюджетом);

– механізми конкурсних закупівель: складання деталізованої специфікації всіх видів діяльності, пов'язаної з наданням деяких соціальних послуг, є складним завданням; крім того, визначення оптимального співвідношення ціни та якості, а також контроль за якістю послуг та їх відповідністю встановленим стандартам також пов'язані зі складнощами.

Поширення соціального замовлення в Україні стане важливим політичним кроком у напрямку розвитку реального міжсекторного соціального партнерства за умов **проведення реформ за такими напрямками:**

1. Роздержавлення соціальної сфери та максимальне звільнення держави від функцій безпосереднього надання громадянам соціальних послуг, перекладаючи ці обов'язки на некомерційні структури.

2. Формування ринку соціальних послуг з реальною конкуренцією їх виробників, внаслідок чого підвищується якість і знижуються витрати на виробництво соціальних послуг, забезпечується більш економне використання тих коштів, які держава в змозі виділити на соціальні потреби. Завдання держави полягає в тому, щоб некомерційним і комерційним структурам створити умови, за яких їм було б вигідно вкладати свої ресурси в соціальну сферу (окрім фінансових, важливими є також матеріальні, фізичні, інтелектуальні та інші ресурси). Державна стратегія має передбачати стимули для підтримки інтересу постачальників послуг до участі у конкурсних процедурах, які вимагають виконання низки бюрократичних і ресурсомістких формальностей, які при цьому не гарантують отримання контракту.

3. Впровадження комплексної системи соціального замовлення: фінансування державою НПО має відбуватися за наявності чітко розроблених програм і кошторисів витрат, при чому частина витрат на діяльність НПО має покриватися за рахунок прибутку від власної господарської діяльності, як це відбувається у Німеччині.

4. Забезпечення гарантій якості послуг та їх відповідність встановленим стандартам. Для цього замовник має передбачити ефективну систему моніторингу виконання договірних обов'язків.

5. Створення умов для забезпечення постійного обміну інформацією: організації та установи, які займаються соціальним обслуговуванням, повинні забезпечити канали для постійного зв'язку з кінцевим споживачем, надаючи їм можливість брати участь у розвитку і вдосконаленні послуг. З іншого боку, управління соціального обслуговування має оперативно отримувати інформацію про будь-які проблеми, що виникають у постачальників послуг, а також своєчасно повідомляти їм свої вимоги до якості послуг.

1. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24.03.2012 № 212/2012.

2. Лазарева Т. М. Соціальне замовлення як один із механізмів досягнення громадянської злагоди в суспільстві // Соціальне замовлення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soczakaz.org.ua/teoriya/soczamovlennya-socpartnerstvo/>.

3. Соціальне замовлення в Україні: досвід 10 років впровадження / Збірник аналітичних та нормативно-методичних матеріалів / Під редакцією В. І. Брудного, А. С. Крупника. – Одеса: Євродрук, 2011. – 155 с.

4. Маас О. Передача государственного социального заказа как возможность участия в формировании социального ландшафта для негосударственных организаций // Немецкий опыт размещения заказа на социальные услуги среди некоммерческих организаций социальной сферы: Сборник материалов экспертных консультаций. – Программа поддержки Беларуси [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fpb-belarus.org/news/index.html>.

О. М. Олейнічук*

ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ, ЩО ДІЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ЩОДО НЕВИПЛАТИ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ

Важливість дослідження європейських механізмів захисту, що діють на території України щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, за які статтею 175 КК України передбачено кримінальну відповідальність, зумовлена тим, що одним з найважливіших завдань, що нині стоять перед державою Україна, є належний захист соціальних прав громадян і, зокрема, на своєчасне отримання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

Суттєвий внесок у дослідженні питань кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 175 КК України або аналогічний у Російській

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу ВНЗ «Національна академія управління».

Федерації, зробили П. П. Андрушко, А. П. Бабій, С. І. Бородін, Ю. С. Варанкіна, Ю. В. Гродецький, Н. Ю. Гронська, І. О. Зінченко, Д. Л. Кокорін, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, Є. І. Соктоєва, А. В. Тарасенко, В. В. Топчій, Є. В. Шевченко та інші.

Мета даного дослідження – дослідити європейські механізми захисту, що діють на території України щодо невиклати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

Про дієвість європейських механізмів захисту щодо такого явища, як невиклата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, за яке статтею 175 КК України передбачена кримінальна відповідальність, свідчить судова практика Європейського суду з прав людини щодо виконання відповідних рішень у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1]. Зазначену Конвенцію Україна ратифікувала 17 липня 1997 року [2], тобто через рік після прийняття Основного Закону 28 червня 1996 року, згідно з яким чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (частина перша статті 9 Конституції України).

Так, частиною першою статті 1 «Захист власності» Першого протоколу до зазначеної Конвенції передбачено: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права» [3]. Згідно з частиною четвертою ст. 55 Конституції України, право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, має кожен після використання всіх національних засобів правового захисту. Частиною першою ст. 36 зазначеної Конвенції передбачено, що суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальноновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

Великим досягненням українського законотворення можна вважати прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-І [4], який врегулював відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, а також усунув причини порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і ратифікованих протоколів до неї, з впровадженням в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини та створив передумови для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України.

Так, здійснений нами аналіз справ Європейського суду з прав людини показав [5], що вони, як правило, були порушені не за самим фактом невиклати тощо, а стосовно тривалої затримки або невиконання судових рішень з цих невиклат. Зазначене дає підстави для проведення вдосконалення правового регулювання виконання судових рішень України.

Слід зазначити, що європейські механізми захисту, що діють на території України щодо невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат з прийняттям Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-І, стали більш дієвими. Зазначене значною мірою ліквідувало причини порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та ратифікованих протоколів до неї.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – Ст. 270.
2. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17.07.1997 № 475/97-ВР // Урядовий кур'єр. – 1997. – 24 липня.
3. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 453.
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-ІV // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 60.
5. Олейнічук О. М. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат у контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Актуальні питання захисту прав людини в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Тези доповідей учасників всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Київ, 4 листоп. 2011 р. – К.: Часопис Академії адвокатури України, 2011. – № 13. – С. 30-31.

Ю. Ю. Александрова*

БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ: СТАТИСТИКА І РЕАЛІЇ

Як і в багатьох країнах із перехідною економікою, можливості щодо зайнятості в Україні на початкових етапах економічної реформи 1990-х років скоротилися. Зростаюча тенденція рівня зайнятості населення віком 15-64 роки, що показує збільшення цього показника з 59% у 2000 р. до 63,4% у 2008 р. та до 61% – у 2009 р., відображає набагато кращу ситуацію в економічній діяльності, що склалася у поточному десятиріччі. Водночас, є кілька чинників, які слід враховувати, оцінюючи цю тенденцію:

– **по-перше**, рівень зайнятості населення залишається доволі низьким порівняно із середнім показником для Центральної та Південно-Східної Європи та СНД або з показником для країн із розвинутою економікою;

– **по-друге**, створення додаткових робочих місць у поточному десятиріччі обмежене. За період 2000–2009 рр. темп зростання рівня зайнятості серед населення віком від 15-64 років в середньому склав 0,6% на рік. А це означає дуже низьке задіяння робочої сили попри більш високі темпи економічного зростання.

Кількість зайнятих у віці 15-64 роки у 2009 р. порівняно з 2000 р. зменшилась на 149,7 тис. осіб, або на 4%, що можна віднести на рахунок того, що рівні смертності перевищують рівні народжуваності, а також, принаймні

---

* молодший науковий співробітник відділу соціального прогнозу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

частково, за рахунок міжнародної міграції. Чисельність робочої сили віком 15-70 років за цей період скоротилася на 3%, що разом із скороченням населення у дільнику цього відношення призвело до того, що частка робочої сили у загальній чисельності цієї вікової групи змінилася мало.

Чисельність зайнятого населення віком 15-70 років у першому півріччі 2010 р. порівняно з першим півріччям 2009 р. збільшилась на 36,8 тис. і становила 20,2 млн. осіб, з яких особи працездатного віку склали 18,4 млн. осіб. Рівень зайнятості населення цієї вікової групи зріс в цілому по Україні з 57,7% у I півріччі 2009 р. до 58,4% у I півріччі 2010 р., а серед населення віком 15-64 роки з 60,9% до 61,4%. Рівень безробіття у віковій групі 15-70 років у 2000-2008 рр. постійно знижувався, з 11,6% – у 2000 р. до 6,4% – у 2008 році. У 2009 р. з огляду на світову фінансову кризу, цей показник зріс до 8,8%, але у подальшому демонструє також стійку тенденцію до зменшення (за підсумками першого півріччя 2010 р. – 8,5%). Чисельність безробітних в цілому по Україні у першому півріччі 2010 р. порівняно з відповідним періодом 2009 р. зменшилась на 141,3 тис. осіб і склала 1,9 млн. осіб. Рівень безробіття населення віком 15-70 років у цілому по Україні знизився до 8,5% економічно активного населення зазначеного віку.

Причинами незайнятості населення стали у 2009 р. (рис. 1): звільнені з економічних причин (45,5%); безробітних звільнено за власним бажанням (27,0%); непрацевлаштовані після закінчення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (14,1%); звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту (9,0%); безробітні з інших причин (2,9%); демобілізовані з військової строкової служби (0,8%); звільнені за станом здоров'я, або через оформлення пенсії за віком чи інвалідністю (0,7%).

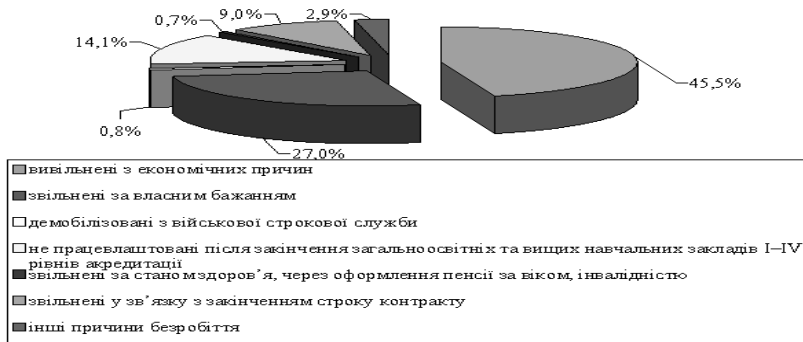

Рисунок 1.

Іншими словами, зростання зайнятості в Україні за останнє десятиріччя, попри її низький рівень і всупереч високим темпам економічного зростання було достатнім для того, щоб знизити рівень безробіття. Разом з тим, імовірно, що міграція також стала чинником, який сприяв зниженню рівня безробіття: ті, хто міг працювати, але бачив, що можливостей щодо зайнятості в Україні мало, з більшою імовірністю розглядав можливість виїзду за кордон на заробітки, ніж

зайняте населення. Наявні дані свідчать, що зневірені особи, які припинили шукати роботу й вийшли з ринку праці, але залишилися у країні, утворюють дедалі меншу частку економічно неактивного населення. У 2009 р. ця частка була дуже малою – 1,5% неактивного населення. Цікаво, що частка зайнятих у домогосподарстві (визначених як неактивні особи, які виконують роботу вдома, зайняті у домогосподарстві, знаходяться на утриманні інших осіб) зросла з 11,6% у 2000 р. до 18,6% у 2009 році. Деяких із цих осіб у попередні роки, можливо, відносили до категорії працівників, які припинили шукати роботу.

У 2011 р. рівень безробіття в Україні знизився на 0,2 п.п. – до 1,8%. Найвищий рівень безробіття було зареєстровано в лютому 2011 року. Тоді статус безробітного мали 616,7 тис. людей, або 2,2% українців. Рівень безробіття став знижуватися з квітня і досяг мінімуму в жовтні. Тоді безробітними в Україні були «лише» 378,9 тис. осіб, що становило близько 1,4% всього населення працездатного віку. Допомогу з безробіття отримували 398,4 тис., середній розмір допомоги на одного безробітного становить 917 грн. (845 грн. у грудні 2011 р.).

Рівень безробіття в Україні на кінець 2012 р., за даними МОП, становив 9,1% працездатного населення – 1,62 мільйона людей. За інформацією Держстату, в грудні на одну вакансію в Україні претендували в середньому 11 осіб (108 людей на десять робочих місць, що на чотири людини більше, ніж у листопаді).

За даними Державної служби статистики України, у перші місяці 2013 р. було зареєстровано 172520 тис. осіб безробітних у відсотковому відношенні 6,1% людей (табл. 1).

Таблиця 1. Зареєстроване безробіття у 2013 році

	Кількість зареєстрованих безробітних, на кінець звітного періоду			Середній розмір допомоги за місяць, гривень
	тис. осіб		у % до населення працездатного віку	
	Всього	з них отримують допомогу по безробіттю		
Січень	564,5	435,8	2,0	1089
Лютий	589,1	469,1	2,1	1069
Березень	571,6	450,3	2,0	1194

Кількість безробітних, які отримують фінансову допомогу від держави, становить 469,1 тис. осіб. Середній розмір допомоги на одного непрацюючого в нашій країні в лютому 2013 р. склав 1069 тис. грн.

Деякі вчені вважають, що методологія розрахунку безробіття в Україні і в інших країнах істотно відрізняється. В Україні показник безробіття ґрунтується на кількості людей, які стали на облік у центрі зайнятості. Підхід Міжнародної організації праці полягає в тому, що з усієї кількості працездатних віднімають тих, які працюють, і деякі категорії людей (які працюють за наймом на сімейних підприємствах, тимчасово відсутні на роботі). Всі інші вважаються безробітними.

Показники, які отримані Державною службою статистики України та МОП можуть не відповідати дійсній картині кількості безробітних людей, до яких

відносяться сезонні робітники та соціально активне населення, що змушене було виїхати за кордон в пошуках кращої оплати праці. Так, за статистикою, пік безробіття припадає на лютий, а у вересні кількість тих, хто шукає роботу, максимально зменшується. Потім рівень безробіття знову поступово зростає, причому така тенденція спостерігається і в селі, і в місті. А це означає, що величезна кількість людей працевлаштовується на весну і літо, а взимку знову залишається без роботи.

Отже, на сучасному етапі формування ринку праці повинно відбуватися як на регіональному, національному, так і на міжнародному рівні. Практика країн з розвинутою економікою свідчить, що країни, які формують ринок праці з урахуванням національних і міжнародних пріоритетів, мають низький рівень безробіття і висококваліфіковану робочу силу. Проблема безробіття потребує глибокого наукового аналізу та вироблення на цій основі практичних рекомендацій, які можуть використовуватися для розробки й реалізації ефективної соціально-економічної політики, спрямованої на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення країни і зменшення рівня безробіття до мінімального соціально-допустимого рівня.

1. Кількість безробітних в Україні зростає до 1,9% – 520,9 тисяч осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/16feb2012/bezrab.html>.
2. Стефано А. П. Стан безробіття в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_NTP_2010/Economics/70512.doc.htm.
3. В Україні стрімко зростає безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua/2013/03/v-ukrajini-strimko-zrostaie-bezrobittya/>
4. Зареєстроване безробіття у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

О. П. Тарасюк*

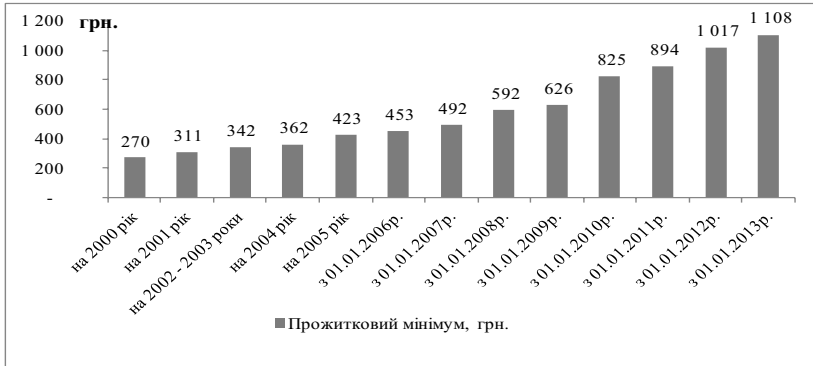
ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ ЯК БАЗОВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ СТАНДАРТ

Правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і гарантій визначає Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Згідно з цим Законом, в основу соціальних стандартів України покладено прожитковий мінімум або «базовий соціальний стандарт», на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення.

На жаль, визначення прожиткового мінімуму суперечить поняттю соціального стандарту як гарантії високого рівня і якості життя, який держава зобов'язується забезпечити громадянам, а його величина в Україні є катастрофічно низькою. Розміри прожиткового мінімуму за 13 останніх років (з 2000 р. до 01.01.2013) наведені на рис. 1.

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Рисунок 1. Розміри прожиткового мінімуму у 2000-2013 роках

Так, попри стабільне зростання прожиткового мінімуму протягом всього періоду, його розмір залишається несправедливо низьким і не відповідає навіть мінімальним потребам сучасної людини на достатньому рівні, обумовлює низький рівень соціальних гарантій, які також є мінімальними.

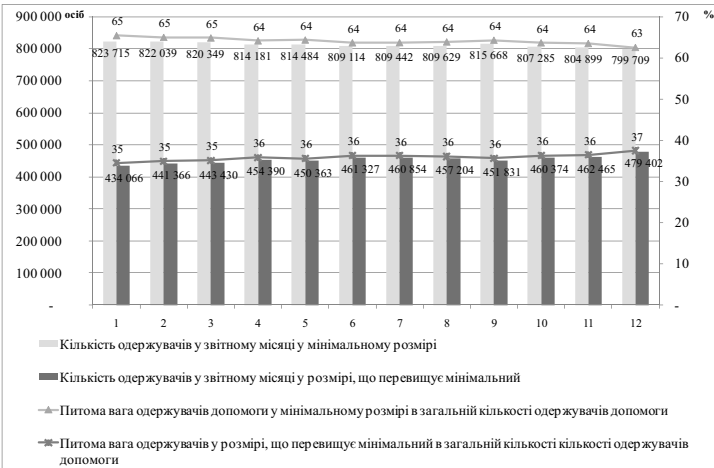
Норма вищезазначеного закону встановлює, що «основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом». Проте до теперішнього часу прожитковий мінімум фактично залишається цільовим орієнтиром, на досягнення якого спрямовані розміри деяких соціальних гарантій. Наприклад, розміри державних допомог на дітей одиницею матерям і допомог по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку відстають від розміру прожиткового мінімуму.

Так, згідно із Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та «Про державний бюджет України на 2013 рік», допомога одиницею матерям у максимальному розмірі, розрахована як 50% прожиткового мінімуму для дитини до 6 років з 01.01. 2013 складатиме 486 грн. (це у випадку, якщо в сім'ї немає інших доходів і різниця між прожитковим мінімумом і доходом сім'ї дорівнює величині прожиткового мінімуму), а допомога в розмірі 30% прожиткового мінімуму відповідно дорівнюватиме 292 грн.¹ Враховуючи такий низький розмір даної допомоги, покликаної матеріально компенсувати витрати одиницею матері на дитину впродовж цілого місяця, можна констатувати край скрутне матеріальне становище жінок, які претендують на допомогу, навіть після її отримання. На жаль, кількість одержувачів допомоги одиницею матерям в Україні є високою та зростає: станом на грудень 2012 р. нараховувалось

¹ Згідно із Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», допомога одиницею матерям у максимальному розмірі дорівнює половині прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячному сукупному доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 30% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

610 794 сім'ї, які отримали допомогу одиноким матерям, що на 26 597 сімей більше, ніж у грудні 2011 року.¹

Крім того, Законом «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» передбачена допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, яка для більшості її одержувачів виплачується у мінімальному розмірі і складає 130 грн. У законі передбачені дві суперечливі норми, зокрема, одна визначає право на допомогу для особи, яка здійснює догляд за дитиною,² а інша несправедливо звужує коло таких осіб залежно від рівня їх доходів. Тобто, виходячи з методики її обрахунку,³ допомога у максимальному розмірі і в тому розмірі, що дійсно має функцію більш-менш істотної матеріальної підтримки, призначається лише тим сім'ям, які знаходяться у вкрай скрутному матеріальному становищі. Для всіх інших сімей з доходами, які перевищують прожитковий мінімум в розрахунку на одну особу (що, до речі, далеко не є еквівалентом заможності або нормального достатку сім'ї) допомога виплачується у розмірі 130 грн., що складає лише 12% прожиткового мінімуму. Проведений аналіз кількості одержувачів даної допомоги у 2012 р. показав, що в середньому 64% всіх одержувачів допомоги отримували її у мінімальному розмірі, тобто у розмірі 130 грн., їхня кількість станом на 01.01.2013 складала 799 709 осіб. Відповідно, лише 34% – у розмірі, що перевищує мінімальний – у 479 402 осіб з середнім розміром допомоги близько 1000 грн. (рис. 2).

Рисунок 2. Динаміка кількості одержувачів допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку у 2012 році

¹Оперативні звіти про фактичне фінансування допомоги сім'ям з дітьми за 2012 рік.

² За законом, це один із батьків дитини, усиновлювач, опікун, баба, дід або інший родич, який здійснює догляд за дитиною.

³ Розмір даної допомоги дорівнює різниці між прожитковим мінімумом, встановленим для працездатних осіб, та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців, але не менше 130 гривень.

Загальна кількість одержувачів допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку зростає за січень-грудень 2012 р. на 21 330 осіб, що свідчить про позитивні демографічні зрушення в Україні. Однак зростання загальної кількості одержувачів відбулось за рахунок зростання кількості одержувачів допомоги у розмірі, який перевищує мінімальний, що пов'язано з важким матеріальним становищем сімей з дітьми, які претендують на таку допомогу.

За результатами моніторингу Інституту соціології НАН України, сьогодні для нормального життя українській родині у розрахунку на одну особу на місяць потрібно утрічі більше коштів, ніж забезпечує прожитковий мінімум (табл. 1). На думку опитаних, розмір прожиткового мінімуму повинен як мінімум удвічі перевищувати розмір офіційно встановленого прожиткового мінімуму. Опитані респонденти віднесли до бідних сімей сім'ї, доходи яких також перевищують розміри офіційно встановленого прожиткового мінімуму: в 2008 р. – на 42%, у 2010 р. – на 25%, у 2012 р. – на 31%.

Таблиця 1. **Доходи і думки населення України щодо співвідношення доходів і рівня життя**

	2008		2010		2012	
	грн.	у % до П.М., ² %	грн.	у % до П.М., %	грн.	у % до П.М., %
Який дохід у розрахунку на одну особу на місяць, забезпечує зараз прожитковий мінімум?	1423	240	1681	204	2061	203
Скільки грошей потрібно зараз Вашій родині у розрахунку на одну особу на місяць, щоб жити нормально?	3135	530	2942	357	3481	342
З яким приблизно рівнем середньомісячного доходу на одну особу сім'ю можна віднести до бідної?	838	142	1028	125	1328	131
Прожитковий мінімум,¹ грн.	592		825		1017	

Отже, як статистичні, так і соціологічні дані свідчать про те, що прожитковий мінімум залишається стандартом украї низького споживання, а відтак, гостро потребує перерахунку у бік підвищення з урахуванням інфляції і подорожчання споживчого кошика та перегляду його складу відповідно до справжніх мінімальних потреб сучасної людини.

Соціальний захист є одним з найважливіших напрямів державної політики. Посилення соціального захисту сімей з дітьми шляхом підвищення розмірів відповідних державних соціальних стандартів і гарантій для населення зумовлює збереження соціального капіталу нації та підтримання соціальної й політичної стабільності в державі.

^{1,2} Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць на 1 січня відповідного року.

1. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 48. – С. 409.
2. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 5. – С. 21.
3. Закон України «Про державний бюджет України на 2013 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 5-6. – С. 60.
4. Соціальні стандарти та гарантії: теоретичні аспекти, проблеми, світовий досвід: Монографія. – К.: ЦПСД, 2007. – С. 14.
5. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – С. 436-446.

Т. С. Чуруксаєва*

ПРОБЛЕМИ І ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПІЛЬГ В УКРАЇНІ

Упродовж останніх років актуалізувалася проблема реформування існуючої системи надання пільг в Україні. Нинішня система соціальних пільг є надзвичайно складною, заплутаною і непрозорою, регулюється величезною кількістю законів і сотнями постанов. Порядок надання пільг в Україні сформовано безсистемно, без урахування особливостей економічних процесів і фінансових можливостей країни, що унеможливує виконання пільгами відповідних функцій соціального захисту населення. Очевидно, що динаміка розвитку системи соціальних пільг йде шляхом ускладнення. Пільги за соціальною ознакою мають 45 категорій громадян, за професійною – 57 категорій, за заслуги перед державою – 14 категорій. Загалом, ці 116 категорій населення мають право на більш як 125 видів пільг. Такий стан речей спричиняє негативне ставлення до пільг як серед населення, яке недопущене до користування пільгами, так і серед безпосередніх отримувачів пільг.

До основних проблем чинної системи соціальних пільг можна віднести:

– **величезну кількість законодавчих актів, якими вони встановлені.** Права на пільги в Україні визначені 45 законодавчими та іншими нормативно-правовими актами. З них права громадян на пільги та компенсації за професійною ознакою регламентовані 22 законами, указами Президента та постановами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України, а пільги громадянам за соціальною ознакою надаються на підставі 23 законодавчих актів;

– **низький рівень адресності.** Громадяни використовують свій пільговий статус у багатьох випадках незалежно від свого доходу та матеріального стану. Відсутня будь-яка різниця між пільговиком, який має дохід у вигляді заробітної плати чи пенсії на достатньому рівні, і пільговиком, розмір доходів якого не набагато більший за прожитковий мінімум. Значну частину коштів отримують ті, хто такого захисту потребує менше, тоді як дійсно бідним дістається лише незначна допомога або вони не отримують її взагалі;

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

– **недосконалість механізмів обліку.** Найбільше ця проблема відноситься до транспортних пільг, де спостерігається взагалі відсутність дієвого обліку, що спричиняє недофінансування витрат на перевезення пільгових категорій пасажирів для одних перевізників, тоді як інші можуть отримувати суми на відшкодування вищі, ніж фактичні витрати на перевезення пільговиків;

– **невідповідність державних зобов'язань з надання пільг і фінансових ресурсів на їх забезпечення.** Спостерігається щорічне обмеження в державному бюджеті;

– **відсутність єдиної класифікації соціальних пільг.** Велика кількість видів пільг і категорій пільговиків, які незгруповані і некласифіковані належним чином, перешкоджає здійсненню поетапного реформування існуючої системи пільг;

– **існування пільг, які не є актуальними або ефективними в умовах сьогодення.** Наприклад, першочерговий відпуск будівельних матеріалів на будівництво індивідуальних житлових будинків, першочергове придбання акцій за половину суми номінальної вартості приватизаційних майнових сертифікатів, першочергове обслуговування підприємствами, установами й організаціями служби побуту, громадського харчування тощо;

– **надання пільг у натуральній (негрошовій) формі;**

– **недосконалість механізму надання пільг і єдиних норм споживання для всіх категорій пільговиків.** Пільги надаються за категоріальним принципом, а розмір доходу отримувача пільг при цьому не враховується. За таких умов заможні особи, які користуються пільговим проїздом у великих обсягах, отримують значну допомогу у вигляді знижок, попри те, що вони не є нужденними. Понад 7 млн. отримувачів пільг з оплати житлово-комунальних послуг, зокрема, ветерани війни, «чорнобильці», діти війни, користуються такими пільгами у межах норм споживання. Водночас, для майже 200 тис. осіб (пенсіонери з числа працівників міліції, слідчих прокуратури, медичних працівників сільської місцевості) надання таких пільг не обмежується нормами. Відсутні будь-які норми у наданні пільг на проїзд;

– **нерівномірний доступ до пільг.** Існуюча систем надання пільг не забезпечує рівного доступу до них всіх, хто має на них право згідно з чинним законодавством, що порушує принцип соціальної справедливості. Співвідношення кількості законодавчо існуючих пільг та обсягу їх фактичного надання свідчить, що реально пільгами користується трохи більше, ніж 50% загальної кількості громадян, які мають право на пільги. Так, частка міських сімей, що користується пільгами на проїзд, втричі перевищує аналогічний показник для сільського населення (12% та 30%).

Держава в цілому намагається поступово реформувати систему надання соціальних пільг. У теперішній час в Україні продовжується процес реалізації «Концепції реформування системи соціальних послуг», затвердженої розпорядженням КМУ від 13 квітня 2007 р. № 178-р та Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 р., затвердженої розпорядженням КМУ від 3 червня 2009 р. № 594-р. На виконання Стратегії Міністерством соціальної політики було затверджено план заходів, які на цей час

реалізує Міністерство. Зокрема, проведено інвентаризацію пільг, розроблено два законопроекти, які зараз перебувають на опрацюванні. Проте ця діяльність майже не висвітлюється в засобах масової інформації. З приводу удосконалення правового регулювання системи пільг в Україні проводяться громадські обговорення, за результатами яких учасники дійшли висновків, що для багатьох категорій громадян скористатися пільгами, які гарантовані законом, практично неможливо, оскільки відповідні норми не діють. Водночас більшість учасників погоджуються, що пільги потребують реформування. Шляхами реформування можуть бути: впровадження адресності пільг, інвентаризація, посилення обліку за використанням пільг тощо. При цьому, одним із ключових питань успішного реформування є публічність прийняття рішень, а також створення умов для участі громадських організацій соціально вразливих категорій громадян у формуванні та прийнятті рішень.

1. Про схвалення Стратегії упорядкування системи надання пільг окремим категоріям громадян до 2012 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 594-р // Офіційний вісник України. – 2009. – № 42. – С. 67. – Ст. 1416.
2. Про Стратегію подолання бідності: Указ Президента України від 15.08.2001 р. № 637/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 33. – С. 39. – Ст. 1525.
3. Коваль О. Я. Реформування пільг і привілеїв в Україні – наближення до європейських стандартів. – Львів: Галицький друкар, 2009. – 216 с.
4. Інформаційні матеріали щодо реформи системи соціальної підтримки населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/Comitet/Ua/history/05011209.pdf>.
5. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо реформування вітчизняної системи соціального захисту. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2012. – 59 с.

Л. І. Слюсар*

ЛІТНЯ ЛЮДИНА У СИСТЕМІ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ І ВЗАЄМОДОПОМОГИ

Найважливішим принципом сімейного способу життя є міжпоколінна взаємодія, взаємодопомога, обмін різними видами діяльності й послугами членів родини. Відомий дослідник А. Антонов, вивчаючи інститут сім'ї на рубежі тисячоліть, акцентував увагу на загальносімейній діяльності як системоутворюючій властивості сім'ї. В Україні традиційно зв'язок поколінь у сім'ї був міцним: батьки допомагали молодим сім'ям доглядати за малолітніми дітьми, а згодом дорослі діти й онуки доглядали вже літніх дідусів і бабусь. Турбота про старих і немічних членів родини на принципах сімейної солідарності представників різних поколінь завжди була важливою функцією сім'ї.

Однак в умовах ринкового середовища форми міжпоколінної сімейної кооперації в Україні змінюються. В сучасному суспільстві ця взаємодія поколінь набуває інших форм, насамперед через територіальну роз'єднаність батьків і

---

* к.е.н., провідний науковий співробітник Інституту демографії то соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

дорослих дітей, зростаючу мобільність населення, різницю у поглядах і стилі життя представників різних поколінь в умовах швидких змін соціального та інформаційного середовища.

Дослідження «Сім'я і сімейні відносини» (2010 р.) і «Літні жінки в Україні» (2013 р.), проведені Інститутом демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАНУ, доводять, що в цілому механізми сімейної взаємодії та взаємодопомоги стосовно літніх осіб продовжують діяти. Більшість літніх жінок і чоловіків характеризують стосунки зі своїми дітьми як *«дружні, доброзичливі, я відчуваю їхню увагу, турботу і турбуюсь про них»*. Отже, у більшості випадків існує взаємодопомога, обмін послугами, взаємна турбота й увага. Разом з тим, кожен четвертий респондент і серед жінок, і серед чоловіків більш критичний у своїй оцінці, не зовсім задоволений ставленням до нього; невеликий відсоток респондентів зовсім незадоволений ставленням до них дітей і такі випадки непоодинокі.

Традиційно в Україні літні жінки і чоловіки, які мають онуків, активно опікуються їхнім життям і проблемами розвитку. Бабуся і дідусь – важливі для дітей, є втіленням неперервності сімейного досвіду і зв'язку поколінь родини. Вони формують ту сімейну атмосферу любові і доброти, яка необхідна для розвитку дитини, особливо в перші роки її життя. Разом з тим трансформація сім'ї, насамперед її нуклеаризація, змінюючи форму взаємодії батьків і дорослих дітей, впливає і на цей сегмент сімейних відносин. За даними дослідження, більше половини літніх жінок і чоловіків, які мають онуків, допомагають у їх вихованні й утриманні, однак у переважній більшості ця допомога нестійка (допомагають іноді). Спостерігаються певні гендерні відмінності: серед жінок більше тих, хто постійно допомагає у вихованні онуків, а чоловіки частіше надають матеріальну допомогу. Допомога онукам залежить від форми проживання: серед тих, хто мешкає окремо від своїх онуків, більше тих, хто не надає їм допомоги – і у вихованні, і в утриманні.

Хоча сучасне суспільство ускладнює взаємодію різних поколінь сім'ї, традиція допомагати літнім батькам в Україні збережена, більшість осіб літнього віку одержують допомогу у веденні домашнього домогосподарства, виконанні хатньої роботи від своїх дітей. У більшості випадків допомога надається нерегулярно, іноді (це зазначили майже половина літніх осіб), однак вагомою є і частка тих, хто одержує її постійно (третина жінок і кожен четвертий чоловік). Не одержують допомоги 17,7% літніх жінок і 24,4% чоловіків, однак переважно через поважні причини: майже половина літніх осіб вважають, що допомога їм не потрібна; досить часто на заваді стає той факт, що діти живуть далеко; діти багато працюють чи займаються вихованням власних дітей. Лише в окремих випадках респонденти вважають, що не одержують допомогу від дітей через їхню неувагу, і частіше це стверджують чоловіки.

Хоча в цілому механізми сімейної допомоги та догляду за літніми особами працюють, існують непоодинокі випадки, коли літні особи, які потребують допомоги у самообслуговуванні, веденні домашнього господарства, не одержують її. За даними досліджень, 4-5% жінок літнього віку, які потребують постійної допомоги, зовсім її не отримують, а 14% одержують її лише іноді. Це

саме ті випадки, коли повинні бути задіяні інституціональні механізми допомоги літнім людям, насамперед державні соціальні служби.

У зоні ризику щодо бездоглядності і відсутності допомоги перебувають передусім літні особи, що проживають у домогосподарстві самотньо. Але той факт, що літня людина проживає одна, не означає, що вона є обов'язково самотньою у повному розумінні цього слова. При відокремленні дорослих дітей від батьків стосунки між поколіннями однієї родини не зникають, а приймають іншу, більш гнучку форму. Демографи і соціологи, вивчаючи трансформації форм сімейних стосунків, давно дійшли висновку, що на базі нуклеарних сімей з'являються нові форми інтеграції поколінь, часто дуже тісної інтеграції.

Отже, проблеми і ризики трансформаційного соціуму стосовно людини літнього віку в Україні значною мірою компенсуються системою сімейної взаємодії і взаємодопомоги, в якій літня людина є і активним учасником (допомагаючи дітям, онукам), і одержувачем послуг (приймає допомогу, особливо у найбільш поважному віці). Безумовно, непоодинокими є випадки бездоглядності, незахищеності, обмеження свободи літніх людей, конфліктності у сімейних стосунках, однак у цілому природні механізми сімейної солідарності і взаємодії забезпечують життєдіяльність всіх поколінь, у тому числі людей літнього віку.

С. Ю. Аксьонова*

ВПЛИВ ТРУДОВОЇ АКТИВНОСТІ НА ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ЖИТТЯМ У ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ

Однією із складових успішного старіння є *активне включення у життя суспільства*, що спрямоване на збереження існуючих і встановлення нових соціальних зв'язків, прийняття нових соціальних ролей, подовження-розвиток активності зрілого віку. Сюди також відноситься й емоційне благополуччя як задоволеність особистості своїм життям, підтримання позитивного образу «Я», оптимістичного настрою; адаптація до нових умов; отримання задоволення від активності повсякденного життя [1]. Провідним вектором соціальної політики стосовно літніх людей повинні бути орієнтація на їх включення в активне життя суспільства, створення умов для розвитку їхніх здібностей і можливостей.

У спеціальному вибіркового соціально-демографічному обстеженні «Становище літніх жінок в Україні, 2013», проведеному Інститутом демографії і соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України за підтримкою Фонду народонаселення ООН, в анкету були включені запитання про задоволеність життям, про відчуття самотності, обтяження собою інших людей. Результати дослідження показали, що у цілому серед опитаних жінок у віці 60 років і старше лише 3,3% були *повністю задоволені* своїм життям, ще 35,8% були *скоріше задоволені*. Не змогли чітко визначитися – задоволені чи ні – 31,4%

---

* к.е.н., старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України.

жінок; майже стільки ж жінок повідомили, що відчувають незадоволеність життям, 22,3% вказали, що вони *скоріше не задоволені*, а 7,4% – *зовсім не задоволені* життям. Розподіл відповідей чоловіків щодо задоволеності своїм життям не мав принципових розбіжностей з аналогічним розподілом у жінок; різниця полягала у тому, що чоловіки частіше, порівняно з жінками, не могли вказати, задоволені вони своїм життям чи ні (майже 37%), та дещо менше висловлювали незадоволеність (зовсім і скоріше) життям. З метою перевірки тези Л. І. Анциферової, що рівень задоволеності життям є різний у представників активного й пасивного типів старості [2], були виділені сукупності респондентів, які продовжували працювати у пенсійному віці (що здебільшого вказує на активну позицію особистості) і тих, які припинили свою професійну діяльність. Для того, щоб обмежити вплив статевого і вікового факторів, були розглянуті лише працюючі та непрацюючі жінки у віці 60–69 років. Аналіз результатів показав, що пенсіонерки, які продовжували працювати, частіше, ніж літні жінки, які вже не працювали, вказували на задоволеність життям у цілому (54% проти 42%); відповідно, останні частіше сумнівалися у відповідях («*важко сказати, задоволена чи ні*») або повідомляли, що вони *скоріше* чи навіть *зовсім не задоволені* своїм життям.

Рівень задоволеності життям визначається й способом проведення дозвілля. Більш активні види діяльності у вільний час позитивно відображаються на настрої літньої людини (хоча не можна повністю виключити й зворотній зв'язок – більш задоволені своїм життям літні люди є й більш активними). Наприклад, серед жінок у віці 60–69 років, які у вільний час займалися улюбленими справами/хобі або проводили цей час з онуками та дітьми, частка тих, хто вказав, що задоволений (зовсім і скоріше) життям, перевищувала 60%, а от незадоволених життям виявилось лише 7,5%. Водночас, серед респонденток, які у вільний час в основному дивилися телевізор, частка незадоволених життям була найбільшою – майже 30%.

Усвідомлення своєї залежності від інших, відчуття вимушеного обтяження собою рідних і близьких людей ускладнює позитивне сприйняття особами літнього віку свого нового образу «Я». Проблеми зі здоров'ям, які посилюються з підвищенням віку і пов'язані зі старінням організму, здебільшого посилюють залежність, послаблюють впевненість у своїх силах, у здатності забезпечити себе самостійно. Серед жінок, які відчувають, що обтяжують інших, і це пов'язано з проблемами із здоров'ям, троє з чотирьох повідомляли, що мають поганий стан здоров'я (22% дуже і 54,2% скоріше поганий). На відміну від цих опитаних, жінки, які вказали, що здатні повністю себе забезпечити і є досить активними, значно менше повідомляли про поганий стан здоров'я (лише 4,2% сказали, що їхній стан здоров'я є дуже поганим та 21,5% визначили його як скоріше поганий). Безперечно, стан здоров'я є важливим фактором успішної адаптації осіб, які перетнули межу пенсійного віку, до нових соціальних ролей. Однак продовження професійної діяльності є не менш значущим фактором позитивного сприйняття себе вже як літньої людини. У дослідженні були розглянуті відповіді респондентів, які займалися оплачуваною роботою, і тих, хто вже не працював, щодо того, чи відчувають вони, що когось обтяжують

через свій вік (були проаналізовані думки жінок у віці 60-69 років). Виявилось, що працюючі жінки-пенсіонерки значно частіше, ніж ті, які припинили професійну діяльність, вказували, що вони здатні повністю себе забезпечити, є досить активними, і тому не відчують, що обтяжують когось через свій вік. Однак привертає увагу й та обставина, що наявність оплачуваної роботи для певної частини літніх жінок не стала гарантією уникнення відчуття обтяжування когось через свій вік – близько 14% літніх жінок у віці 60–69 років повідомили, що відчують, як обтяжують інших і що це пов'язано з проблемами зі здоров'ям і низькою пенсією.

Задоволеність життям, прийняття й успішне виконання нових соціальних ролей залежить від того, які потреби відчувають люди літнього віку, і якою мірою ці потреби задовольняються у їхньому сьогоденному житті. У певної частини літніх людей зберігається потреба у трудовій діяльності: кожний четвертий опитаний чоловік і кожна п'ята жінка вказали, що їм не вистачає роботи, яка підходить, або можливості підробляти.

1. Rowe J. D. Kahn R. L. Successful ageing // The Gerontologist. – 1997. – Т. 37. – Р. 433-440.

2. Анцыферова Л. И. Поздний период жизни человека: типы старения и возможности поступательного развития личности // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 6. – С. 60-71.

В. В. Болубах,* Т. В. Новікова**

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У ФОРМУВАННІ САМОВІДНОШЕННЯ ОСОБИСТОСТІ БЕЗДОМНОЇ ОСОБИ

Зміни, які відбулися в суспільстві наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. призвели до зростання такого явища в Україні, як бездомність. Проблема набрала такого масштабу, що самотужки, без долучення громадськості та волонтерів держава не може її вирішити.

Оцінка ролі суспільства у формуванні самовідношення особистості бездомної людини полягає в об'єктивному відображенні проблеми бездомності й ставленні до неї як соціальних інститутів, так і громадськості. Оцінити масштаб проблеми бездомності неможливо, тому що єдиного реєстру не існує. Можна лише приблизно оцінити кількість людей, які потрапили в складну життєву ситуацію і втратили житло. Важливо відзначити, що не всі бездомні знаходяться на соціальному дні і їх ресоціалізація цілком імовірна. Індикаторами, за якими можна оцінити наскільки гострою та запущеною є проблема та наскільки цивілізованим є та чи інша держава, є такі показники, як чисельність бездомних, стаж бездомності, якість життя бездомних, ефективні механізми адаптації (підтримки) та реабілітації бездомної особи. За даними Мінсоцполітики, в 2009 р. в усіх закладах країни, які надають допомогу

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України;

** старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

безпритульним, було зареєстровано 10 тисяч людей. У 2010 р. – вже 11 тисяч, хоча неофіційна інформація стверджує, що лише в столиці 10-15 тисяч безхатченків. Аналіз проблем, з якими зіштовхуються бездомні особи, дозволив зробити висновок, що в сучасному суспільстві до даної категорії громадян сформувалося негативне ставлення, існує дискримінація. Це насамперед проявляється в тому, що суспільна свідомість об'єднує всіх бездомних в єдину соціальну групу та присвоює їй відповідний набір негативних характеристик, що впливає як на адекватність сприйняття в суспільстві самої проблеми бездомності, так і на ставлення до бездомних.

Через негативні стереотипи, які роками створювалися засобами масової інформації, становище бездомних тільки погіршувалося. Для вирішення проблеми бездомності необхідно не тільки, абстрагуючись від її представників, об'єктивно відображати її суть, але й ініціювати зміну суспільної думки до даної категорії незахищених громадян, вбачаючи в них повноцінних людей, які з невідомих нам причин опинилися в скрутному становищі.

Серед першопричин бездомності – втрата житла, неможливість отримати житло після звільнення з місць позбавлення волі, порушення прав випускників дитячих будинків, сімейні обставини, що примусили незахищеного члена сім'ї дистанціюватись від неї. Ще одна причина втрати житла – алкогольна та наркотична залежність.

У розподілі відповідей на запитання «Що вам необхідно, щоб повернутись до нормального життя?», відповідь «отримати житло» надало 57,1% респондентів у 2006 р. та 58,3% у 2012 р. (соціологічне опитування проводилось Центром перспективних соціальних досліджень за підтримки Міністерства соціальної політики в період 2006-2012 рр.).

У більшості випадків бездомних представляють як потенційно небезпечних для соціуму людей. У науковій літературі та ЗМІ їх нерідко називають «зайвими людьми», «бомжами», «соціальними аутсайдерами», «маргіналами» тощо. Це призводить до екстраполяції прояву девіантної поведінки певної частини представників бездомних та формує у громадськості невірне уявлення про дану категорію громадян.

Статус бездомного супроводжується високим ризиком скоєння правопорушень, імовірність якого зростає в умовах відсутності систем соціальної підтримки та послуг, організацій і фахівців, які працювали б з цією групою клієнтів. Соціальна робота з цією групою орієнтована на подолання особистої та соціальної функціональної вразливості людей, пов'язаної з втратою чи високим ризиком втрати житла.

Негативне ставлення до бездомних людей, нерозуміння специфіки їхніх проблем властиве не лише обивателям, але й представникам соціальних і державних структур, від яких залежить ухвалення таких відповідальних рішень, як отримання бездомними громадянами медичної і соціальної допомоги; розробка законопроектів і соціальних програм, спрямованих на вирішення проблем бездомності; формування об'єктивної громадської думки.

Постає питання: «Хто повинен вирішувати проблеми бездомних? Державні органи і служби, спеціальні служби для захисту знедолених людей, органи

соціального захисту, місцеві органи влади, органи охорони здоров'я, міліція»? Частина людей, які опинилися в складній життєвій ситуації, з глибокою недовірою відноситься до соціуму й громадських інститутів, розуміючи, що потрібної їм допомоги й захисту вони не зможуть отримати іноді навіть в екстрених випадках. З точки зору бездомних людей, найсприятливіше в них складаються взаємини із соціальними й медичними працівниками, а найбільш напруженими вони називають свої контакти із співробітниками міліції.

Останніми роками Мінсоцполітики України предметно займається проблемами людей без визначеного місця проживання. Постановою уряду № 162 від 13.03.2013 «Про затвердження Основних напрямків попередження бездомності до 2017 р.» передбачено підвищити якість надання соціальних послуг і збільшити на 25% кількість центрів комплексного обслуговування. На даний час в Україні існує 91 установа для бездомних. Мінсоцполітики за участю працівників Центру перспективних соціальних досліджень розробив проект Державних стандартів соціальних послуг, що будуть впроваджені з метою встановлення вимог до змісту, обсягу, якості, умов та порядку їх надання для отримання суб'єктами всіх форм власності та господарювання, що надають соціальні послуги бездомним особам. Серед стандартів соціальних послуг: надання притулку, інтеграція та реінтеграція, підтримане проживання, що значною мірою повинно підвищити якість соціальних послуг і самооцінку бездомних людей, які перебувають в нічліжних будинках, центрах реінтеграції або в соціальних готелях. Безумовно, вирішувати на глобальному рівні проблему бездомності повинні державні структури, але реальне зрушення та рішення цієї проблеми відбудеться тільки тоді, коли кожна людина зробить свій мінімальний внесок для надання допомоги нужденному. Щоб витягти бездомного із соціального дна, в якому він перебуває, необхідно не тільки готувати його до нової соціальної ролі, але й адаптувати суспільство до прийняття цієї людини.

Необхідно визнати, що проблему бездомності можна вирішити спільними зусиллями держави, волонтерських, благодійних організацій, небайдужих людей. Без такого взаємного порозуміння реальна реабілітація бездомної особи та повернення її до нормального життя неможливі.

1. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб та безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 26. – С. 1108. – Ст. 354.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції соціального захисту бездомних громадян» від 17.04.2008 р. № 639-р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 31. – С. 84. – Ст. 1006.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Основних напрямків попередження бездомності до 2017 р.» від 13.03.2013 р. № 162 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 22. – С. 25. – Ст. 743.
5. Ільчук Л. І., Давидюк О. О. Особливості державної політики щодо бездомних осіб в Україні через призму їх соціального портрету. – К.: Центр перспективних соціальних досліджень. – 2012.

С. В. Бугрій*

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА І СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ТОЧКИ ДОТИКУ

Девіантна поведінка викликає живий інтерес у психологів, педагогів, працівників правоохоронних органів, соціологів і філософів. Тема девіантної поведінки має міждисциплінарний і дискусійний характер.

Видатний французький соціолог Е. Дюркгейм був першим серед тих, хто помітив, що всупереч поширеному уявленню злочинець не належить до цілковито асоціальних, паразитичних елементів, він не є чужорідним, непіддатливим асиміляції тілом, введеним у громадський організм; він є звичайним елементом соціального життя.

Загальні об'єктивні і суб'єктивні умови визначають лише можливість девіантної поведінки, але не є її безпосередні причини. Перетворення можливості на дійсність через вчинки, дії людей залежить від конкретних чинників, які реалізуються на рівні мікросередовища. В одних і тих же економічних і соціально-психологічних умовах доводиться спостерігати істотні, а іноді й принципові відмінності в поведінці людей, які обумовлені обстановкою в сім'ї, навчальному і трудовому колективі, впливом малих груп, а також індивідуальними особливостями людини.

Різні компоненти соціального капіталу є носіями певних моральних форм і чинниками відповідної поведінки своїх членів. Вільно або мимоволі людина дотримується лінії поведінки, що схвалюється найближчим її оточенням, в якому можуть навіть переважати установки й орієнтації, що суперечать нормам раціонального способу життя. Найчастіше буває так, що лише якась частина соціального капіталу, а не увесь він у цілому має антигромадську спрямованість. І тут багато що залежить від того, яка група буде для особи референтною, більш авторитетною та привабливою.

Несприятливий морально-психологічний клімат, розбіжність групових норм із суспільно санкціонованими, труднощі адаптації, відсутність взаємної вимогливості, конфлікти і напруженість у спілкуванні – це далеко не повний перелік причин девіантної поведінки, в основі яких соціальний капітал. Проте сам соціальний капітал особи неоднорідний, бо людина входить одночасно в декілька колективів, груп, вплив яких може бути суперечливим.

Деякі відхилення зароджуються в сім'ї або пов'язані з нею, викликані недоліками сімейного виховання. Слід зауважити, що термін «девіантна поведінка» може застосовуватися до дітей віком не молодших 5 років. Раніше 5 років необхідні уявлення про соціальні норми у свідомості дитини просто відсутні, а самоконтроль здійснюється за допомогою дорослих. Тільки до 9-10 років можна говорити про наявність у дитини здатності самостійно дотримуватися соціальних норм.

Неправильне виховання, несприятливі умови, конфлікти в сім'ї і в школі ведуть до певних відхилень в психіці осіб, які, у свою чергу, підвищують

---

* студентка Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

можливість девіантної поведінки підлітків, що породжує жебрацтво, пияцтво і зневажливе ставлення до сімейного обов'язку у сфері побуту; безкультурність, хамство, егоїзм, бездушне ставлення до людей, грубість, наклеп, зарозумілість, нечесність тощо.

Певні суперечності існують і в трудових колективах. Не кожна організація є ідеально згуртованою в моральному і духовному плані єдністю, що забезпечує всі необхідні умови для розвитку як індивідуальності, так і справжньої колективності. Набуваючи часом форми конфліктів, вони негативно впливають на поведінку працівників.

Відповідно до цього, у виробничо-трудої сфері проявляються економічні розкрадання, користолоубство, безгосподарність, кар'єризм, бюрократизм тощо; у сфері розподілу – прагнення урвати від суспільства якнайбільше, хабарництво, соціальний паразитизм.

Соціальний капітал особи формують також малі групи, які є потужним катализатором індивідуальної поведінки своїх членів. Залежно від норм, які панують у групі, посилюються соціально корисні або соціально небезпечні орієнтації й форми діяльності. Спрямованість групової активності багато в чому залежить і від особистих якостей неформального лідера. Лідером групи нерідко стає особа, яка має більш твердий характер, сильну волю, багатий досвід, хоча ця людина не завжди володіє досить високими моральними та іншими позитивними якостями.

Властиві окремим особам негативні риси можуть трансформуватися в психологію групи. Те, в правильності чого не впевнена окрема особа, у групі починає сприйматися як норма, яка не ставиться під сумнів. Здорове прагнення індивіда до спільності перетворюється у небезпечний груповий егоїзм, некритичну гіперідентифікацію з групою і її лідером, в невміння і небажання свідомо зважити й оцінити суспільні норми з точки зору моральних критеріїв.

Сучасні знання про природу девіантної поведінки особи швидше породжують нові питання, чим дають повні відповіді на них, тож подальші наукові дослідження в цій галузі, накопичення досвіду практичної роботи, об'єднання зусиль різних фахівців із зусиллями окремої особи – все це може допомогти в подоланні негативних наслідків девіантної поведінки в сучасному суспільстві.

Ю. Г. Губерт*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РЕФОРМУВАННІ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ

Сирітство, дитяча безпритульність, на жаль, є однією з найгостріших проблем сучасного суспільства. Одним із основоположних принципів християнства є милосердя, допомога ближньому, особливо сиротам. Долею

---

* аспірантка Київського національного університету будівництва і архітектури.

дітей-сиріт століттями в Україні і в інших країнах переймалися віруючі. Притулки при монастирях і храмах були основним місцем виховання цих дітей.

У сучасній Україні проблема сирітства досить актуальна, вкрай неприйнятним для сучасного суспільства є таке явище, як соціальне сирітство. В Україні до цього часу збереглася радянська модель інтернатного виховання сиріт, і мережа закладів, в яких одночасно можуть перебувати до 400 дітей одночасно. За таких умов виховання особистості не може бути ефективним, навпаки, діти, які зростають у цих установах, мають психологічні проблеми, значно відстають у фізичному і психічному розвитку порівняно зі своїми однолітками.

Більшість європейських країн відмовились від таких закладів, направляючи дитину в дитячі будинки лише в крайньому випадку, здебільшого за станом здоров'я. В європейських країнах з'явилася нова професія – форстерні батьки, аналог українських прийомних батьків. Це спеціально підготовлені сім'ї, куди тимчасово поміщається дитина-сирота до того часу, поки вона буде усиновленою. У цих закладах створюються всі умови, аби мінімізувати психологічні травми дитини і створити умови життя, максимально наближені до сім'ї.

Останнім часом в Україні все частіше звучить питання реформування інтернатних закладів. Ще однією гострою проблемою, пов'язаною з інтернатами, є соціальне сирітство, оскільки переважна більшість (81% вихованців цих закладів) – це діти, які не можуть бути усиновленими, хоча фактично не мають батьківського піклування.

Вирішення цих проблем не було б можливим без активної участі громадських і релігійних організацій. До недавнього часу в Україні опіка сиротами та безпритульними дітьми здійснювалася громадами незалежно одна від одної. В 2008 р. благодійні організації об'єднали свої зусилля, було засновано альянс «Україна без сиріт». На сьогодні альянс – це об'єднання більш ніж 200 організацій з усієї України. Головна мета організації – передача дітей-сиріт на виховання у сім'ї.

Для досягнення цієї мети в альянсі проводиться робота за багатьма напрямками, здійснюється **популяризація проблеми**. В суспільстві до цього часу побутує ряд переконань, міфів щодо дітей, які виховуються в інтернатах, і саме це дуже часто стає перепорою до їх всиновлення. Кожного року альянсом «Україна без сиріт» проводяться конференції, на яких проходять тренінги, семінари, зустрічі з представниками міжнародних благодійних організацій. З ініціативи альянсу кожного року проводиться День молитви за сиріт, ідея всиновлення доноситься шляхом проведення акцій, велотурів, флешмобів тощо.

Законодавча ініціатива. З ініціативи альянсу «Україна без сиріт» було прийнято низку постанов, реалізується так званий принцип фінансування «гроші ходять за дитиною», все тіснішою стає співпраця з державними органами.

Щодо безпосередньої допомоги дітям, то робота альянсу здійснюється в декількох напрямках: допомога безпритульним, сприяння національному всиновленню, опіка або наставництво дітей, які не можуть бути всиновленими.

Ліквідація дитячої безпритульності. «Отчий Дім» – благодійна організація, створена командою небайдужих християн у Києві в 1996 році. За 14 років діяльності благодійного фонду притулок отримало понад 2 тисячі дітей, було всиновлено 43 дитини, повернуто в біологічні сім'ї – 59, взяті під опіку – 17, вибули в інші заклади – 17 дітей, вийшли у самостійне життя – 35 дітей. Нині робота «Отчого Діму» включає 16 діючих проєктів в різних регіонах країни. У місті Маріуполь релігійною громадою міста створено аналогічний реабілітаційний центр для безпритульних дітей і підлітків «Республіка Пілігрим». Саме вихованці цього закладу здійснюють кругосвітній велотур «Світ без сиріт», є учасниками телепередач, лауреатами премій, завдяки активній участі «пілігримів» у місті розпочалася активна боротьба з наркоторгівлею.

Національне всиновлення. Проєкт «Ти будеш знайденим» у співпраці з благодійним фондом «Розвиток України» має своїм завданням пошук родин для сиріт і подальшу підтримку батьків-усиновителів. Завдяки створенню національної бази дітей, які можуть бути всиновленими, за декілька років родини знайшли понад 4 тисячі дітей, кількість сиріт в Україні почала стабільно зменшуватись, а національне всиновлення вже декілька років переважає над міжнародним.

Наставництво. Проєкт наставництва «Одна Надія» у 2010 р. заснований міжнародною християнською організацією «Christian Vision». Головним завданням проєкту є сприяння соціалізації випускників інтернатів. Психологами і педагогами організації щорічно проводиться відбір і підготовка наставників, які зможуть передусім стати моральною підтримкою для вихованців інтернатів. Нині у місті Києві та області наставниками є понад 100 волонтерів.

Віртуальним об'єднанням громадян, які, не маючи можливості прийняти дитину у свою родину, але не є байдужими до сиріт і хочуть допомогти в інший спосіб, став сайт **detdom.info**. Тут регулярно публікується інформація щодо поїздок до дитячих будинків, проведення акцій, свят, збору коштів або речей.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що в українському суспільстві відбуваються активні процеси об'єднання і співпраці різноманітних громадських і релігійних організацій задля вирішення проблеми сирітства. Результатом цього є стабільне зменшення кількості дітей-сиріт, переважання національного всиновлення над міждержавним, подолання дитячої безпритульності, збільшення кількості прийомних родин і дитячих будинків сімейного типу. Низка благодійних організацій починає спрямовувати свої зусилля не на подолання цих проблем, а на їх запобігання.

В. Є. Широкова*

ЕТИЧНА СТОРОНА ДОШЛЮБНИХ СТОСУНКІВ

Стабільне сильне суспільство визначається тим, наскільки в ньому розвинутий інститут сім'ї. Що можна сказати про сьогоденну українську сім'ю? Дослідники визнають кризу сім'ї в європейських країнах. В Україні ця криза

---

* студентка Тарашанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

набула національного забарвлення і характеризується високим рівнем розлучень. У зв'язку з цим виділяють економічні, соціальні та психологічні причини. Майбутній розпад сім'ї часто закладається ще в дошлюбних стосунках.

В українській мові любов між чоловіком і жінкою, хлопцем і дівчиною називається коханням. Ще одне слово характеризує відносини між представниками протилежної статі – секс, яке часто стає синонімом «кохання» («індивідуальної статевої любові»).

Аналізуючи феномени статевої любові, можна виділити такі її сторони: внутрішньо-психологічну – як здатність емоційно сприймати і переживати почуття любові; фізичну – фізичний контакт, задоволення фізіологічної потреби; зовнішньо-соціальну – реальні стосунки, що виникають між закоханими.

Вважається, що ринкові відносини сформували примітивно-фізіологічне ставлення до жінки, часто любов ототожнювали з сексуальною насолодою «суто м'язовим задоволенням». У період соціальних трансформацій інтимні стосунки між чоловіком і жінкою нерідко зводилися лише до фізіологічних потреб.

Приклади дошлюбного статевого досвіду неприємно вражають: вчені університету в Індіані в 1991 р. дослідили, що підлітки, які мали статеві зносини, більш схильні до наркоманії й алкоголізму, мають проблеми в школі, сексуально активні дівчата часто страждають від депресій, почувають себе самотніми й здатними до суїциду. Соціологічні дослідження в американських школах довели, що 70% дівчат до закінчення школи займаються сексом. І вік вступу в сексуальні стосунки дійшов до такої нижньої планки, як 12 років. Вагітність 12-річних ще президент Б. Клінтон оголосив національною проблемою. Два мільйони підлітків уражені венеричними хворобами, один мільйон школярюк вагітніють щороку. Ці проблеми ускладнюються проблемами алкоголізму, наркоманії, СНІДу.

Україна, ставши на рейки ринкової економіки, повідкривала всі свої кордони і в прямому, і в переносному значенні. Світові глобалізаційні процеси у виробництві, споживанні, комунікаційні технології зробили доступною «масову культуру» далеко не кращих зразків для кожного українця. Українська концепція духовного розвитку нації не розроблена по сьогоднішній день, тому на місці зруйнованої соціалістичної ідеології так гарно прижилось і рясно розквітає всюдозволеність масової «культури» у всіх сферах суспільного життя.

Щоденно і скрізь нас переслідує секс-продукція: в журналах, газетах, рекламах, фільмах, відео-, аудіо-, Інтернет-мережі. По випуску і розповсюдженню дитячої порнографії Україна посідає одне з перших місць. Це питання повністю не врегульоване навіть у сфері законодавства.

Спроба «сексуальної просвіти» в школах на уроках біології, валеології швидше призводить до негативних наслідків, чим до позитивних, тому що провокує передчасне статеве життя, його безсистемність, безвідповідальність, не кажучи вже про фізичну і духовну шкоду, в цілому різко змінює в найгіршу сторону моральну атмосферу в суспільстві. Невже нам необхідно повторювати досвід європейських країн і США, в яких після сексуальних революцій на 45%

зросла кількість абортів і згвалтувань серед підлітків, масово поширились захворювання СНІДом, в статеве життя були масово втягнуті діти. В результаті – різкий ріст жіночого безпліддя, чоловічої імпотенції. В естетиці є такі категорії, як прекрасне та потворне. Від любові, кохання як високого людського почуття до примітивного сексу. Це пряма дорога до знищення, вимирання нації без війни, без голодування. (52 млн. населення в Україні в 1991 р. і 46 млн. населення зараз).

Для слов'янського типу любовної культури властиве домінування моральної своєрідності – інтимність, глибинне співпереживання, що виключає публічну маніфестацію любовних стосунків. Християнство узаконує і скріплює сім'ю небесними узами й забороняє дошлюбні інтимні стосунки. Звичайно,, це царина релігії. Але по-перше, саме християнські цінності лягли в основу загальнолюдських цінностей; по-друге, очевидно, треба не протиставляти етику релігії, а шукати спільні позиції. Саме ці позиції мають стати основою концепції духовного розвитку української нації. Завданням школи має бути не виховання секс-партнерів, а виховання майбутнього чоловіка – батька, майбутньої дружини – матері, честі хлопця, честі дівчини, які своє почуття кохання реалізують у шлюбно-сімейних стосунках.

Ніколи раніше не було так важко виховувати дітей, як зараз. Але ніколи дітям і молоді не було так важко, як тепер, стати чесними і порядними людьми.

А. В. Сивак*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Одним із механізмів державної та суспільної підтримки людей у зв'язку зі старістю, обмеженими фізичними можливостями чи складними обставинами є надання соціальних послуг. Ця форма соціальної підтримки населення, її розвиток та реформування – пріоритетний напрям державної політики в Україні, що спирається на загальний принцип децентралізації влади, розширення сфери компетенції органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства, надання їм ширших повноважень [1].

Потреба у принципових змінах у системі соціальних послуг викликана невідповідністю соціальних послуг новим вимогам і потребам людей. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в Україні, загострюють або породжують різні соціальні проблеми. Підвищується соціальний ризик для найуразливіших груп людей: інвалідів, дітей, молоді, людей похилого віку, багатодітних сімей, а існуючі механізми функціонування системи соціальних послуг переважно не передбачають можливості швидко реагувати на потреби людей.

Актуальним сьогодні є створення ринку соціальних послуг, розвиток і залучення недержавних організацій (НДО) у систему соціального

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

обслуговування. В умовах, коли відповідні державні організації неспроможні виконувати належним чином свої обов'язки через нестачу коштів, інших ресурсів, складну політичну ситуацію, держава повинна шукати партнерів і розвивати питання співробітництва між різними секторами, такими як державний сектор (центральні та місцеві органи влади), приватний сектор (бізнес) і неурядовий (громадський, або «третій» сектор). Це дасть можливість розбудувати повноцінне партнерство держави та недержавного сектору, створюючи сприятливі умови для розкриття потенціалу й спрямування соціальної активності недержавних організацій (НДО), адже залучення НДО в процес надання соціальних послуг є надзвичайно позитивним досягненням, що відповідає сучасним європейським тенденціям. Ці організації краще знають місцеві громади, знайомі з їхніми потребами та часто можуть запропонувати найефективніший спосіб надання соціальних послуг місцевому населенню.

Незважаючи на зростання активності НДО, більшість недержавних організацій в Україні мають певні труднощі з виконанням своїх функцій, пов'язані з: відсутністю регулярного фінансування; недосконалістю чинного законодавства; недостатністю відповідних навичок і кваліфікації у лідерів і працівників; проблемами з навчанням і підвищенням кваліфікації працівників; низькою активністю і низьким рівнем довіри до послуг НДО з боку громади; недостатньою відкритістю влади й бажанням співпрацювати з недержавними організаціями [2].

Фінансовий стан НДО. Одним із головних гальмуючих чинників у становленні сучасної недержавної соціальної інфраструктури виступає недостатня фінансова база суб'єктів громадянського суспільства. Саме від наявності фінансових і матеріальних ресурсів, а також від ефективного їх використання значною мірою залежать змістовні характеристики діяльності громадських організацій, реалізація їхнього потенціалу.

В Україні є кілька способів державного фінансування послуг, які надаються НДО: закупівля державою послуг; державні субсидії, гранти на виконання соціальних проектів; соціальне контракування (замовлення виконання програми із надання соціальних послуг).

Розвинуті країни (наприклад, Нідерланди, Польща, США) надали перевагу механізму закупівлі соціальних послуг у недержавних організацій, а не прямому наданню державою цих послуг громадянам. Державні закупівлі соціальних послуг у недержавних надавачів чинним вітчизняним законодавством не передбачені. Винятком можна вважати лише підприємства та громадські організації інвалідів, у яких держава купує певні товари, роботи чи послуги. При цьому вищезгаданим установам надаються законодавчі преференції у тендерах перед іншими виробниками. Проте майже відсутні державні закупівлі соціальних послуг. Це не лише законодавча прогалина, більшість недержавних об'єднань сьогодні не готові конкурувати з комерційним сектором у рівних тендерних умовах.

Найпоширенішим в Україні механізмом державної підтримки НДО є субсидії, які надаються організаціям на їхню статутну діяльність. Субсидювання як механізм державної підтримки виражається у безоплатному (або на пільгових

умовах) наданні матеріальних засобів – приміщення, обладнання, пільгові умови оренди приміщень чи землі.

Крім субсидій, механізмом державної підтримки НДО може бути надання грантів на виконання одноразових соціальних проєктів. Однак цей механізм можливо реалізувати лише за таких умов: наявність достатньої кількості фінансових ресурсів у місцевих бюджетах; організація повною мірою має відображати інтереси місцевої влади. Метою надання грантів є сприяння інноваційній діяльності у соціальній сфері, зокрема, і галузях молодіжної політики та громадської освіти [2].

Найбільш ефективним для підтримки НДО соціальної сфери у країнах Європи та СНД визнане соціальне замовлення. По суті, соціальне замовлення є механізмом виявлення й відбору ефективної, раціональної для розв'язання конкретних соціальних проблем громадської ініціативи та забезпечення її подальшої підтримки на основі контракту. Кошти від держави надають після конкурсного розгляду послуг і спроможності НДО щодо вирішення визначених місцевих проблем. Відмінність цього механізму від прямих державних субсидій полягає у цільовому спрямуванні коштів на підтримку послуг організацій. В Україні лише починають впроваджуватися елементи соціального контракту, які діють у багатьох країнах, де робота в громаді давно стала складовою діяльності соціальних служб і соціальних працівників.

Ліцензування діяльності постачальників соціальних послуг. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги», професійна діяльність у сфері надання соціальних послуг підлягає ліцензуванню відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Основною метою запровадження ліцензування професійної діяльності у сфері надання соціальних послуг є підвищення якості їх надання. Проте на практиці це положення Закону поки що не діє, оскільки немає затвердженого механізму ліцензування господарської діяльності суб'єктів, що надають соціальні послуги [3].

Сьогодні в Україні існує дисбаланс між бажанням суб'єктів недержавної форми власності брати участь у формуванні ринку соціальних послуг і можливостями, що визначені чинними нормативно-правовими актами. Для вирішення даних проблем необхідно переглянути вимоги щодо ліцензування діяльності надавачів соціальних послуг. По-перше, має бути визначений перелік видів послуг, які необхідно ліцензувати. Ліцензуватися мають ті послуги, надання яких може становити небезпеку для життя і здоров'я або ризик зловживання правами отримувачів послуг. По-друге, вимоги щодо ліцензування повинні стосуватися рівною мірою державних і недержавних суб'єктів. Також на законодавчому рівні необхідно передбачити перехідний період для здійснення ліцензування недержавних суб'єктів надання соціальних послуг. Отже, виправлення існуючих колізій щодо деяких положень законодавства про соціальні послуги є важливим фактором розширення ринку соціальних послуг і залучення в цей процес більшої кількості НДО.

Професійний рівень і кадровий потенціал НДО. Надання соціальних послуг має здійснюватися професійно. Цього вимагає не тільки Закон «Про соціальні послуги», а й клієнти. НДО, яка бажає брати участь на ринку послуг, а

тим більше претендувати на отримання державних коштів, повинна бути забезпечена кваліфікованим персоналом у достатній кількості та бути спроможною документально підтвердити кваліфікаційну відповідність. Але сьогодні небагато українських НДО можуть продемонструвати необхідний для якісного надання соціальних послуг кваліфікаційний рівень фахівців із надання послуг. Лише приблизно половина недержавних інституцій мають штатних працівників, не завжди розроблені функціональні обов'язки персоналу.

Чинна нормативно-правова база не передбачає участі працівників недержавних організацій у системі акредитації, державної перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників системи соціального захисту. На працівників НДО не поширюються соціальні гарантії (оплачувані та подовжені відпустки, надбавки за шкідливість, за стаж тощо), які визначені для працівників державних установ такого ж кваліфікаційного рівня. Через це недержавні суб'єкти є менш привабливими для кваліфікованих працівників, у той же час недостатній рівень професіоналізму викликає недовіру до послуг НДО з боку держави та громадян.

Отже, українська система підготовки спеціалістів соціальних служб потребує кардинального удосконалення. Необхідно переглянути систему підготовки фахівців служб і закладів, які надають соціальні послуги, розробити порядок підвищення кваліфікації й акредитації фахівців соціальних закладів усіх форм власності, а також розробити вимоги до їх кваліфікаційного рівня незалежно від форми власності та підпорядкування суб'єктів [4].

У демократичних країнах громадянське суспільство виступає в ролі рівноправного партнера держави й бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. При цьому держава бере на себе зобов'язання створити сприятливі правові умови для діяльності організацій громадянського суспільства, забезпечує значну частину фінансування їхньої діяльності та залучає до надання соціальних послуг.

Для реалізації такого соціально-важливого завдання як розширення сфери компетенції органів місцевого самоврядування й організацій громадянського суспільства, надання їм більш широких повноважень, в Україні необхідно:

- удосконалити нормативно-правову базу щодо діяльності недержавних інституцій;
- впровадити ефективні механізми фінансування НДО (конкурси соціальних проектів, субсидії, соціальні програми тощо);
- підвищити професійний рівень діяльності НДО;
- запровадити міжнародний досвід співпраці НДО з державними органами (соціальні контракти, соціальні замовлення), з благодійними організаціями, з волонтерами тощо.

На жаль, сьогодні держава не сприймає в повній мірі громадянське суспільство як рівного партнера в системі організації та надання соціальних послуг і не готова передавати фінансові ресурси й частину повноважень у цій сфері НДО. Разом із тим, успіхи окремих організацій, зростання довіри до недержавних організацій з боку влади та громадян дозволяють припустити, що формується тенденція до розширення впливу громадянського суспільства

(інституціями якого є НДО) і в соціальній сфері. Підвищення ролі НДО у реформуванні системи надання соціальних послуг є об'єктивною передумовою розбудови демократичного, соціально справедливого суспільства.

1. Горелов Д. М. Сучасні стандарти надання публічних послуг громадянам органами державної влади // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 3(4).
2. Горемікіна Ю. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1(11).
3. Соціальні послуги в Україні: Сьогодення та перспективи / Т. Н. Семігіна, К. С. Міщенко, Т. Г. Кіча та ін. – К.: ВК «Зірка», 2007.
4. Ньюмен К. Ліцензування соціальних послуг у європейських країнах // Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. – № 4.

С. П. Плечко*

БЛАГОДІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ: РЕАЛЬНИЙ СТАН І ФОРМИ ПРОЯВУ

Благодійність – це поняття, що відтворює широкий спектр думок, які зводяться до загального судження. Благодійність, з одного боку, необхідна, оскільки допомагає вирішити найважливіші соціальні проблеми (бідність, низький гуманітарний рівень тощо), з іншого – благодійність безпорядна, оскільки повністю жодна з перерахованих проблем до кінця вирішена не була.

Виділяють універсальну, конституційну та інституційні категорії благодійності. Як категорія універсальна, благодійність має властивості загальності і необхідності. Як конституційна категорія, благодійність містить у собі різні поняття, пов'язані з нею семантично й етимологічно. Інституційність виявляється в розповсюдженні благодійності на різні версти людського суспільства (безробітні, сироти, інваліди, люди похилого віку та ін. категорії громадян).

Зміст благодійності обумовлюють релігійні, світоглядні й культурні обставини та практики. Найбільш давні вияви благодійності ілюструють тексти іудео-християнської традиції й тексти Платона, Демосфена та інших.

Благодійність як культурологічна універсалія має властивості загальності й необхідності. Альтруїзм і гуманізм входять у смисловий контекст. Встановлено генетичний зв'язок двох культурологічних універсалій: справедливості й благодійності.

Благодійність розглядають як одну з вищих форм виявлення людських потреб. Соціальні та ідеальні потреби взаємодіють між собою, здійснюючи благодійну спробу. Добродієць вирішує не тільки соціальні проблеми, у міру своєї духовності виходить за межі повсякденного природного буття людини, за межі досягнутого людиною розуміння світу, тобто перебуває в стані трансцендентності, що означає долати межі свого імперичного світобуття, переборювати себе, прагнути стати вищим, вийти на повний виток свободи,

---

* к.філос.н., доцент, науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

насамперед свободи духовної. Стан духовності – це стан виходу за межі повсякденного буття до висоти релігійного та філософського осягнення світу.

Благодійність, будучи генетично пов'язана з справедливістю, має властивості загальні і необхідні.

Соціальна справедливість – це міра суспільної користі норм і законів, що встановлюють і підтримують такий порядок життєдіяльності людей і організацій, фізичних та юридичних осіб, який сприяє виживанню та прогресивному розвитку суспільства.

Природа благодійності є своєрідним відображенням природи людини. Сутність людини у вигляді трьох її іпостасей – індивіда, особистості й індивідуальності.

Культура благодійності представлена передусім у вигляді релігійної культури. Онтологічні (буттєві) підстави благодійності ґрунтуються у ставленні людини до Вічності в трьох вимірах історичного часу – минулого, теперішнього і майбутнього.

Потребу у релігійній вірі закладено у самій суперечливій природі людини і до тих пір, доки людина (людство) збереже свою природу, вона завжди буде задовольняти потребу в благодійництві незалежно від того, чи усвідомлює вона це, чи ні.

Благодійність як діяльність надання допомоги нужденним є специфічною функцією кожного людського суспільства з часів розподілу праці. Разом з родоплемінним альтруїзмом вона є практичною формою гуманізму, властивою всім суспільствам, починаючи з епохи античності.

Культура благодійництва розглядається як соціальний феномен, діяльність з надання безкоштовної та безкорисливої допомоги нужденним на основі сформованої в суспільстві настанови на цілеспрямований прояв таких вищих людських якостей як співчуття, альтруїзм, гуманізм, милосердя.

Благодійність – це система, у якій наявний взаємозв'язок психологічних, освітньо-виховних, соціальних і релігійних чинників, що впливають на формування громадського сприйняття феномена благодійності. Виходячи із аналізу історії культури, розуміємо, що культура чи цивілізація не виникає на порожньому місці, вона виростає, як правило, із синтезу тих різноманітних культурних традицій, що їй передували, і певна релігійно-етична ідея, що в ній міститься, робить цю культуру цілісною.

Традиційна культура благодійності сформувалася на основі релігійних, світоглядних почуттів, вона відображає особливості різних періодів і епох в історії культури і врешті-решт згасає, підкорюючись особливостям постіндустріальної цивілізації.

Концепція благодійності в нашій вітчизняній практиці пережила складну еволюцію, у ході якої зазнала впливу двох інститутів – церкви та соціуму. Саме протистояння цих двох впливів визначило не тільки історичні форми вітчизняної благодійності, але і її сучасне становище.

У Законі України «Про благодійництво та благодійні організації» визначено основи правового регулювання добродійної діяльності в Україні. Добродійна діяльність характеризується як добровільна безкорислива діяльність

благодійних організацій, яка не передбачає отримання прибутків від цієї діяльності. В українському законодавстві відсутні такі напрями добродійної діяльності, як захист загальнолюдських і громадських прав, що спричиняло б розвиток промисловості й комерції, підтримку різних релігійних напрямків і конфесій тощо. Основна проблема вітчизняної благодійності – високе оподаткування, що не сприяє успішному розвитку благодійності в Україні.

Головні проблеми у здійсненні української благодійності на сьогоднішній день є такі:

- відсутність належної законодавчої бази;
- відсутність адекватної взаємодії в системі «владні структури-благодійні організації» та підтримка благодійництва з боку влади;
- недовіра до практики благодійництва з боку населення.

1. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 46. – Ст. 292.
2. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.
3. Міжгалузєва комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002-2011 роки – крок до реформування галузі: Матеріали конференції / Міністерство охорони здоров'я України; Український інститут громадського здоров'я; Управління охорони здоров'я Закарпатської облдержадміністрації. – К., 2006. – 208 с.
4. Сучасне українське медичне право: Монографія / За заг. ред. С. Г. Стеценка. – К.: Атіка, 2010. – 496 с.
5. Медичне право України: Підручник / С. Г. Стеценко, В. Ю. Стеценко, І. Я. Сенюта. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.
6. Ступак Ф. Я. Благодійність у медицині: Прийдіть Терещенки, сучасні // Будьмо здорові. – 1995. – № 9. – С. 28–29.
7. Буздуган Я. Поняття, принципи, форми фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні // Віче. – 2008. – № 9-10. – С. 26-28.

О. О. Давидюк*

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Соціальне партнерство – особливий інститут громадянського суспільства, заснований на визнанні необхідності і цінності всіх соціальних груп, що утворюють структуру суспільства, безвідносно до їхньої чисельності і соціального статусу та їхнього права відстоювати і практично реалізовувати інтереси.

Система соціального партнерства отримала розвиток після Другої світової війни, остаточно затвердившись лише в 60-70-х роках ХХ ст. Сьогодні найбільш розвинена система соціального партнерства існує в європейських країнах – Німеччині, Австрії, Швеції та інших. Менше ця система розвинена в США, Японії та у південно-європейських країнах – Італії, Греції і Португалії. Системи соціального партнерства не існує в слаборозвинених країнах. В Україні вона тільки формується.

---

* к. соц.н., завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Суб'єкти (сторони) соціального партнерства – працівники, роботодавці, держава. Об'єктом соціального партнерства є соціально-трудові відносини між його суб'єктами (відносини з приводу заробітної плати, зайнятості, розширення і зміцнення соціальних гарантій, охорони, умов, організації праці тощо).

Система соціального партнерства, що є, по суті, способом інтеграції інтересів різних соціальних груп, вирішення суперечностей, які виникають між ними, шляхом досягнення взаєморозуміння, успішно функціонує лише у певних суспільних умовах. Розвинені країни Заходу пройшли тривалий шлях від гострої класової боротьби до досягнення соціального миру. Сформовані в них за останні десятиліття системи соціального партнерства визначаються наявністю низкою економічних, соціальних, політичних, правових умов [1].

У сфері економіки рівень розвитку соціального партнерства визначається такими чинниками, як:

- різноманіття форм власності за домінуючої ролі приватної власності;
- сучасний стан продуктивних сил, що базуються на передових технологіях;
- насичення ринку товарами і послугами;
- участь найманих робітників у справах фірми, у розподілі доходів через акції та інші цінні папери.

Партнерські відносини в суспільстві можливі лише за умови соціальної орієнтації ринкової економіки, коли пріоритетом є не прагнення одержання прибутку за будь-яку ціну, а задоволення потреб суспільства, забезпечення високого рівня добробуту його членів. Іншими словами, необхідно досягнути такого рівня життя, за якого більшості було б що втрачати у випадку різкого загострення соціально-економічної ситуації, загрози соціального вибуху.

Базовою соціальною умовою партнерських відносин є наявність чисельного середнього класу.

Політико-правовими умовами ефективно діючої системи соціального партнерства виступають:

- розвинені форми демократії, коли права і свободи особи не тільки декларуються, але й гарантуються відповідно до міжнародних норм;
- вільне створення й діяльність партій і рухів, що відстоюють політичні інтереси основних соціальних груп.

Соціальне партнерство – це механізм цивілізованого вирішення соціально-трудових конфліктів, що покликаний гарантувати мирну еволюцію капіталістичного суспільства в такий його стан, де зникають суперечності та протилежність інтересів робітників і власників, де немає ні диктатури роботодавця, ні диктатури найманих працівників, а існує суспільний договір і згода між працівниками і роботодавцями на основі реалізації прав та інтересів сторін.

Соціальне партнерство орієнтує найманих працівників на боротьбу за поліпшення свого становища без докорінного перетворення ринково-капіталістичного суспільства, коли за допомогою переговорів із власником можна домогтися істотного пом'якшення експлуатації. Що стосується власників, то реалізація їхніх інтересів в умовах ринкового господарства мало пов'язана з

механізмом соціального партнерства. За великим рахунком, власник немає жодної потреби в соціальному партнерстві, оскільки, володіючи економічною владою, він має у своєму розпорядженні всі необхідні засоби (гроші, політична і судова влада, засоби масової інформації тощо), щоб диктувати працівникам свою волю і свої умови, а останнім нічого не залишається, як погоджуватися на ці умови. Праця на підприємствах, що належать капіталу – це основний спосіб існування працівників в умовах ринкової економіки, отже, капітал може обійтися і без переговорів з ними [2, 3].

Капітал активно йде на соціальне партнерство тоді, коли виникає загроза існуванню ринково-капіталістичної системи. Наприклад, соціальна напруженість загрожує перерости в соціальний вибух, капітал також може свідомо заgravати з працівниками перед виборами. У таких випадках підтримка профспілок дає можливість капіталу вижити і зберегти свої доходи. Але як тільки капітал повертає колишню силу і йому вже нічого не загрожує, він відразу забуває про соціальне партнерство.

За роки реформ в Україні так і не виникли реальні соціальні суб'єкти. Єдиним реально діючим суб'єктом, як і раніше, залишається держава. Ще не склалися організації, що представляють і послідовно відстоюють інтереси окремих соціальних груп. Самі ці групи, у тому числі і працівники, не навчилися ще чітко формулювати свої вимоги. Найчастіше люди просто не знають, яким чином, за допомогою яких процедур можна відстоювати свої інтереси в суспільстві. Тобто дуже низькою є культура громадянської самосвідомості. А це означає, що громадянського суспільства в Україні дотепер немає. А якщо немає громадянського суспільства, то немає і не може бути соціального партнерства.

Це багато в чому обумовлено тим, що в Україні остаточно не оформилися реальні суб'єкти, які представляють і захищають інтереси найманих працівників, з одного боку, власників і роботодавців – з іншого. Всі ці об'єднання створені не для переговорів із працівниками, а для лобювання інтересів роботодавців в органах виконавчої і законодавчої влади. Як свідчить світовий досвід, така ситуація закономірна. У Європі, наприклад, виникнення об'єднань підприємців, що беруть участь у переговорах з робітниками, відстало від створення профспілок на 10-15 років [4]. Саме сильні профспілки змусили роботодавців об'єднатися, а не навпаки. З цієї ж причини в Україні дотепер немає відповідальних об'єднань роботодавців. Немає сильних профспілок – немає об'єднань роботодавців – немає соціального партнерства.

Незважаючи на те, що сьогодні вже досить чітко виявляються суперечливість і протилежність інтересів найманих працівників і роботодавців, вони досить часто займають схожі позиції і виступають єдиним фронтом проти уряду. Посилаючись на скрутне становище трудових колективів, роботодавці в такий спосіб вирішують питання компенсацій, додаткового фінансування чи встановлення податкових пільг. Така ситуація не сприяє усвідомленню працюючими своїх власних інтересів, вона уповільнює процес формування системи соціального партнерства.

У проекті Трудового кодексу, як це не парадоксально, соціальне партнерство ототожнюється з колективно-договірним регулюванням соціально-

трудових відносин. До того ж проект містить норми, що сприяють посиленню диктату роботодавців, а не соціальному партнерству. Це стосується розширення права роботодавців при звільненні працівників, укладанні індивідуальних строкових контрактів; порушення рівноправності профспілок у процесі договірного регулювання соціально-трудових відносин.

У промислово розвинених країнах, де основу виробництва складає приватна власність, колективний договір – це документ, що дозволяє працівникам домогтися дуже істотного покращення свого соціально-економічного становища. Колективний договір – це документ, що фіксує результати домовленості сторін щодо заробітної плати, умов праці і зайнятості. І те, що реально вдається домогтися працівникам через колективний договір, багато в чому залежить від їхньої сили й уміння натиснути на роботодавця.

В Україні колективні договори найчастіше розглядають як формальний документ, який мало що дає працівникам. І навіть якщо працівникам вдається укласти «гарний», на їх погляд, колективний договір, немає гарантії, що всі його пункти будуть виконані. Хоча Законом України «Про колективні договори і угоди» (від 01.07.1993 № 3356-XII) передбачена відповідальність за невиконання пунктів колективного договору, проте вона настільки незначна, що навряд чи може являти серйозну загрозу для сторони, що не виконує колективний договір.

Досвід розвинених країн свідчить, що розвиток інститутів громадянського суспільства і становлення системи регулювання соціально-трудових відносин на основі соціального партнерства – це процеси взаємозалежні і взаємодоповнюючі.

Соціальне партнерство може стати реальністю в тому випадку, коли економіка на підйомі чи хоча б наявні передумови для її росту найближчим часом. Але реалії української економіки такі, що найманим працівникам важко домовлятися з роботодавцями. Роботодавцям колективні договори просто не потрібні. Працівники ж через загрозу втрати роботи побоюються відкрито заявляти про свої вимоги. Але навіть якщо вони і зважуються на такий крок, то навряд чи дочекаються від роботодавців якихось поступок. При постійній загрозі масового безробіття бажаних працювати на будь-яких умовах, аби одержувати хоч якусь зарплатню, більш ніж досить. Тому ні про яку реальну рівновагу сил найманих працівників і роботодавців в Україні говорити не доводиться, як не доводиться говорити і про соціальне партнерство в тому його вигляді, в якому воно існує в інших країнах. Найбільш характерні риси класових взаємин в Україні – диктат роботодавців, систематичне обмеження інтересів і законних прав найманих працівників, невиконання державою своїх конституційних обов'язків.

Щоб договірна практика регулювання соціально-трудових відносин між найманими працівниками і роботодавцями дійсно одержала розвиток в Україні, недостатньо одного бажання профспілок, наявності відповідної правової бази і зацікавленості держави. Соціальне партнерство як особливий механізм регулювання соціально-трудових відносин передбачає наявність рівноправних сторін. Рівних не в сенсі свого соціально-економічного становища, а рівних у

можливості протистояти іншій стороні у випадку виникнення конфлікту. Соціальне партнерство неможливе також без налагодженого механізму узгодження інтересів і вирішення конфліктів, що неминуче виникають у процесі такого узгодження.

Таким чином, система соціального партнерства може ефективно функціонувати тільки за певних умов: коли економіка на підйомі; коли держава відкрито не підтримує яку-небудь соціальну групу чи клас, а проводить активну соціальну політику в інтересах більшості населення; коли розвинені парламентські форми демократії та інститути громадянського суспільства, що забезпечують представництво інтересів різних соціальних груп; коли організації працівників (партії, профспілки) мають достатню силу і значний авторитет у суспільстві, коли з їхньою думкою змушені рахуватися і роботодавці, і держава. Саме ці умови та чинники змушують державу й роботодавців йти на співробітництво і переговори з працівниками. В іншому випадку капітал може зіштовхнутися із серйозними економічними втратами, а держава – з політичною нестабільністю в суспільстві.

Отже, щодо оцінки шансів на розвиток в Україні соціального партнерства, то на сьогодні вони не проглядаються, адже організованість трудящих, сила профспілок, претензії працівників не досягають достатнього рівня, щоб примусити державу і капітал до соціального партнерства. Капітал в Україні живе і зміцнюється без соціального партнерства. У нас розвивається капіталізм периферійно-колоніального типу, характерний для країн третього світу, тоді як соціал-партнерський характер відносин між класами виникав в історії лише в розвинених країнах.

1. Смольников В. Г. Модели социального партнерства // Социально-политический журнал. – 2004. – № 5. – С. 156-163.
2. Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи. – Х.: Страйд, 2005. – 432 с.
3. Негель Л. С., Макаренко Л. Л. Світовий досвід розвитку соціального партнерства та його формування в Україні // Стратегічна панорама. – 2004. – № 2.
4. Куликов Г. Т. Мотивация труда наемных работников. Монография / Отв. ред. Д. П. Богиня. – К.: Институт экономики НАН Украины, 2002. – 339 с.

Т. С. Таран*

МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

З прийняттям Україною рішення про перехід до демократичних форм організації суспільно-політичного життя та визнанням носієм суверенітету і єдиним джерелом державної влади народу України, постала нагальна проблема формування та наповнення реальним змістом демократичних інститутів суспільства. Враховуючи міжнародний досвід взаємодії держави і народу у країнах сталої демократії, концепт «громадянського суспільства», як гаранта успішного функціонування демократії, став предметом активного вивчення

---

* аспірантка Інституту держави і права імені В. М. Корецького.

науковців з державного управління, філософів, політологів, соціологів, широкого кола громадськості.

Гарантування права громадянам України на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів є одним із ефективних демократичних інструментів, що дає змогу громадянам брати активну участь у суспільно-політичному житті. Гарантування права громадянина на свободу доступу до офіційних документів та право направляти індивідуальні чи колективні звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк, надає можливість реального впливу громадян на державотворчі процеси, змогу виборцям контролювати діяльність державних органів, сприяє їхній активнішій участі у політичному житті

Проте на сьогодні, на тлі повільних і переважно неуспішних суспільно-політичних та економічних перетворень, можна констатувати про відсутність мобілізаційної громадянської активності у державотворчому процесі. Соціологічні опитування показують, що люди у своїй більшості не належать до жодної громадської організації, хоча Україні зареєстровано близько 50 тисяч таких організацій. При цьому, одним із болючих питань є низька підтримка громадських ініціатив населенням. Причини такого стану речей мають системно-історичний характер, що свідчить про неможливість штучної імплементації інституту громадянського суспільства західного зразка у суспільну свідомість і життя українців.

Громадянське суспільство у загальному сенсі є сферою людської солідарності. В основі цієї солідарності лежить високий рівень довіри громадян один до одного, що базується на спільних переконаннях, цінностях і нормах, добровільно визнаних у суспільстві. На основі довіри реалізуються повсякденні горизонтальні та вертикальні зв'язки як між окремими громадянами, так і між об'єднаннями органами державної влади, місцевого самоврядування. Це явище постійних динамічних інтерактивних зв'язків, заснованих на довірі, як вияв загальної норми, що актуалізована у суспільній свідомості, отримало назву соціального капіталу і активно вивчається як фундамент та один із складників успішного громадянського суспільства.

Зважаючи на викладене, слід констатувати, що соціальний капітал в Україні має свої особливості як щодо структури та виявів, так і щодо головних цінностей і норм. Питання соціального капіталу українців потрібно розглядати у контексті історичної та культурної спадкоємності.

На сьогодні суттєвою прогалиною є намагання вивчати громадянське суспільство й соціальний капітал без урахування впливу діяльності християнської Церкви на формування ідей, основ і підвалин спільного та державного життя української нації. Після значного періоду заборони церковного життя, за результатами моніторингу інституту соціології НАН України, церква з-поміж усіх інститутів суспільства користується найвищим

рівнем довіри. Введення в активну наукову дискусію основних положень християнських вчень стосовно цінностей, взаємин Церкви і нації, Церкви і держави дозволить з'ясувати об'єктивну картину цінностей суспільної свідомості, вивчити особливості соціального капіталу української нації та повною мірою використати його модернізаційний потенціал у розбудові суспільного життя.

1. Конституція України // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – С. 15. – Ст. 35, 36, 37, 40.

2. Савко Ю. «Соціальний капітал»: зміст та евристична цінність концепції // Громадянське суспільство і соціальні перетворення в Україні: Тези наукової конференції; ЛНУ ім. І. Франка, філософський факультет, кафедра філософії; 13-15 грудня 2001 р. – Л., 2001. – С. 54–55.

В. І. Білошицький*

ЦИВІЛЬНО-ВІЙСЬКОВІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ЯК ВИЯВ ПОЛІТИЧНОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ

Новою й певною мірою несподіваною складовою державотворчого процесу в Україні стала лібералізація її воєнної політики, воєнної сфери держави в цілому, стимульована активними західними впливами. Під таким різновидом лібералізації слід розуміти «формування в країні воєнно-цивільних відносин громадянського суспільства, які завдяки демократичним і правовим механізмам на перший план висувують політичні і громадянські інституції (політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації, неурядові експертні структури тощо), що діяльність держави у воєнній сфері роблять прозорою, відкритою і спрямованою на захист прав і свобод громадянина, стабільність у суспільстві та розвиток країни» [1, с. 448-449].

У науковій літературі зазначається, що воєнній політиці незалежної України властиві дві доби розвитку: пострадянська доба (1991-2002 рр.) та доба лібералізації (після 2002 р.) [1, с. 450].

Пострадянська доба запам'яталась складною еволюцією воєнної сфери держави та новостворених Збройних Сил (ЗС) України від безсистемної сукупності окремих елементів і фрагментів до цілісної інституціоналізованої структури, дозвано спроможної виконувати поставлені перед нею завдання. Протягом 90-х рр. ХХ ст. воєнна політика стала невід'ємною складовою державної політики, набула конкретних ознак, а ЗС України утвердилися як один із головних інститутів державності, покликаний гарантувати її суверенітет, територіальну цілісність і національну безпеку.

Важливо підкреслити, що впродовж саме того часу відбувалося й становлення цивільно-військових відносин (ЦВВ), у структурі яких чітко позначилися взаємно детерміновані інтереси війська, держави та громадянського суспільства, а також сфери їхньої взаємодії. Разом з тим стверджувати про демократичну зрілість українського варіанту ЦВВ 90-х рр.

---

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

XX ст. (насамперед взаємну обумовленість діяльності та відповідальність сторін) було б передчасно. Давався взнаки ідеологічний штамп радянської епохи «Народ та армія єдині», який не захоплював предметного, структурно-функціонального, ресурсного, цільового та ін. видів аналізу оборонної діяльності «народу» й «армії» поодиночі та в комплексі.

Стартовим моментом процесу лібералізації воєнної політики України та розбудови оборонної сфери слід вважати 2002 рік. В основі цього процесу лежало два важливі документи: Стратегія інтеграції України в НАТО від 23.05.2002 та План дій Україна – НАТО, який Україна підписала на Празькому (2002 р.) саміті Альянсу. Лейтмотивом національної воєнної політики в її ліберальному оформленні ставала інтеграція України в європейські та євроатлантичні структури безпеки, перенесення положень Хартії Україна – НАТО і Плану дій Україна – НАТО в площину практичного втілення й відповідальності за прийняті рішення.

Наступними документами, що відбили ліберальні зміни у національній воєнній політиці, послідовно стали: а) нова Воєнна доктрина України; б) Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 р. (Біла книга України), які Україна презентувала на Стамбульському (2004 р.) саміті НАТО; в) щорічник «Біла книга – 2005: оборонна політика України»; г) Державна програма розвитку ЗС України на 2006-2011 роки. Як видно, відбулися якісні зрушення: від розмов про європейський вибір влада перейшла до практичних дій, що викликало схвально-позитивні відгуки в європейських столицях і стурбовано-критичні з боку Москви.

У вказані вище документи були закладені нові критерії прозорості воєнно-політичної діяльності України, на чому наполягали НАТО і ЄС. Такими критеріями стали: 1) узгодження між конституційними гілками влади функцій відповідальності й контролю за діяльністю Воєнної організації держави (іншими словами, за сферою забезпечення воєнної безпеки та національної обороноздатності); 2) законодавча регламентація структурно-функціональних і цільових характеристик інституту демократичного цивільного контролю; 3) домінування парламентського контролю в загальній системі такого контролю; 4) відкритість процесів обговорення та прийняття рішень з оборонних питань; 5) незловживання з боку органів влади критерієм таємності щодо оцінювання військової діяльності; 6) «оцивілення» воєнної сфери, в тому числі апарату Міністерства оборони; 7) відкритість військових інституцій держави для суспільства через діяльність мас-медіа, громадських організацій тощо.

Своєрідним підсумком (одночасно новим етапом) лібералізації воєнної політики України стали Закони України від 19.06.2003 «Про основи національної безпеки України» та «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», які були розроблені й прийняті у «пакетному» вигляді. Ці Закони не лише закріпили демократичні здобутки України в оборонній сфері, а й окреслили перспективи подальшого якісного удосконалення ЦВВ відповідно до апробованих західних стандартів.

1. Грубов В. М. Європейська колективна безпека в умовах глобалізації: ліберальна парадигма. Монографія. – К., 2007. – 554 с.

П. М. Слюсаренко*

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ АРМІЇ ТА ЦЕРКВИ В ОЦІНКАХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

На сьогоднішній день питання запровадження у Збройних Силах України інституту капеланів (військових священиків) є актуальним. Тому, одним із важливих аспектів його успішного розв'язання є врахування думки військовослужбовців про форми взаємодії армії та церкви.

У 2012 р. науковими працівниками науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень НДЦ ГП ЗСУ у військових частинах Збройних Сил України (1300 респондентів) було проведено соціологічне дослідження «Стан задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних Силах України». Під час цього дослідження також було проведено й експертне опитування 146 слухачів Національного університету оборони України оперативного-стратегічного та оперативного-тактичного рівнів підготовки, серед яких були 22 слухачі Гуманітарного інституту.

В рамках даного дослідження респондентам пропонувалось вказати своє ставлення до тих чи інших форм взаємодії Армії та Церкви. Результати опитування представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Розподіл відповідей на питання анкети

«Як Ви ставитесь до наступних форм взаємодії Армії та Церкви (релігійних організацій)?»

	бажана	ставлюсь нейтрально	не бажана	важко відповісти
Проведення богослужінь (літургій, молебнів, акафістів тощо) на території військових частин.	31,01%	43,50%	10,62%	7,65%
Удільнення Таїнств (Хрещення, Миропомазання, Сповідь, Причастя, Вінчання, Єлеопомазання) на території військових частин.	24,13%	42,40%	16,14%	9,52%
Організація святкування релігійних свят у військових частинах (Різдво, Великдень тощо).	51,15%	30,33%	5,61%	5,95%
Благословення (поза строєм) військовослужбовців в умовах виконання навчальних завдань.	36,62%	38,57%	7,56%	9,43%
Діяльність священнослужителів серед миротворців.	41,55%	36,53%	4,67%	9,43%
Участь священиків у військових ритуалах (прийом присяги, освячення прапорів, житла військовослужбовців, військової техніки та зброї).	51,40%	30,33%	5,01%	6,03%

* к.і.н., старший науковий співробітник, тимчасово виконуючий обов'язки начальника науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

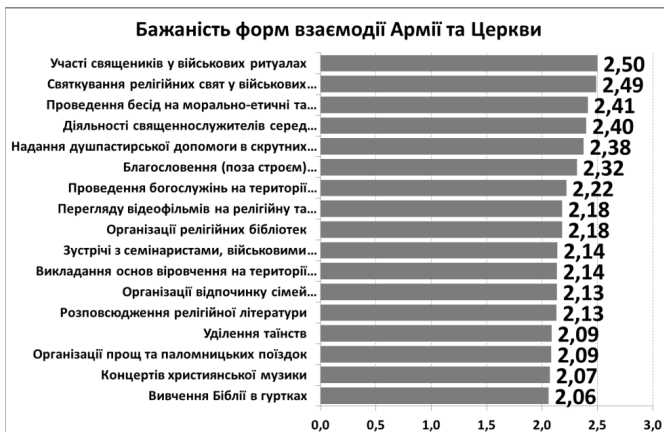
Громадська взаємодія як екзистенція демократичного суспільства

Надання душпастирської допомоги в скрутних службових та сімейних обставинах.	39,51%	36,96%	4,84%	10,88%
Викладання основ віровчення на території військових частин.	23,96%	44,35%	11,47%	11,98%
Вивчення Біблії в гуртках.	18,18%	48,43%	12,57%	12,57%
Проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми.	43,25%	35,77%	5,10%	8,07%
Організація прощ та паломницьких поїздок.	22,94%	41,04%	15,12%	12,83%
Організація відпочинку сімей військовослужбовців у релігійних літніх таборах.	22,60%	45,71%	10,20%	13,59%
Перегляд відеофільмів на релігійну та військово-релігійну тематику.	26,34%	45,79%	9,52%	10,37%
Організація релігійних бібліотек.	24,81%	48,09%	8,16%	10,88%
Розповсюдження релігійної літератури (Біблії, молитовники для військовослужбовців, календарі тощо).	22,85%	46,22%	10,71%	11,98%
Зустрічі з семінаристами, військовими капеланами армій зарубіжних країн тощо.	23,79%	44,35%	10,88%	13,00%
Концерти християнської музики.	18,95%	47,24%	12,32%	13,34%

Для зручності порівняння рівня підтримки тих чи інших форм взаємодії Армії та Церкви трансформуємо номінальну шкалу у трибальну порядкову (умовно метричну) за рахунок об'єднання позицій 2 та 4 номінальної шкали з присвоєнням кожній кодовій позиції відповідного балу: 3 – бажана форма; 2 – ставлюсь нейтрально (важко відповісти); 1 – не бажана. При цьому припускається, що ті військовослужбовці, які не зуміли оцінити своє ставлення до конкретної форми церковно-армійської взаємодії, займають щодо цього пункту в емоційно-оціночному відношенні нейтральну позицію.

Результати оцінки військовослужбовцями рівня «бажаності» тих чи інших форм взаємодії Армії та Церкви за трибальною шкалою представлені на діаграмі 1. Так, можна констатувати, що найбільш бажаними формами взаємодії Армії та Церкви є: участь священиків у військових ритуалах (2,5 бали за трибальною шкалою), організація святкування релігійних свят у військових частинах (2,49), проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми (2,41), діяльність священнослужителів серед миротворців (2,4) та надання душпастирської допомоги в скрутних службових та сімейних обставинах (2,38). Дещо нижчий рівень підтримки з боку військовослужбовців отримали такі форми взаємодії, як благословення (поза строем) військовослужбовців в умовах виконання навчальних завдань (2,32), проведення богослужінь (літургій, молебнів, акафістів тощо) на території військових частин (2,22), перегляд відеофільмів на релігійну та військово-релігійну тематику (2,18) та організація релігійних бібліотек (2,18). Далі за рейтингом йдуть такі форми взаємодії Армії та Церкви: зустрічі з семінаристами, військовими капеланами армій зарубіжних країн (2,14), викладання основ віровчення на території військових частин (2,14), організація відпочинку сімей військовослужбовців у релігійних літніх таборах (2,13) та розповсюдження релігійної літератури (Біблії, молитовники для

військовослужбовців, календарі тощо) (2,13). Завершують цей рейтинг такі форми церковно-армійської взаємодії: уділення Таїнств (Хрещення, Миропомазання, Сповідь, Причастя, Вінчання, Єлеопомазання) на території військових частин (2,09), організація прощ та паломницьких поїздок (2,09), концерти християнської музики (2,07) та вивчення Біблії в гуртках (2,06).

Діаграма 1.

Абсолютна більшість (72%) опитаних вважають бажаною участь священників у військових ритуалах, 70% – організацію святкування релігійних свят у військових частинах, 81% – проведення бесід на морально-етичні та патріотичні теми, 62% – діяльність священнослужителів серед миротворців, 57% – надання душпастирської допомоги в скрутних службових та сімейних обставинах. Інші форми взаємодії Армії та Церкви більшість експертів не називала як бажані, але відносна більшість (32-50%) ставиться до них нейтрально.

1. Стан задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців військової служби за контрактом у Збройних Силах України: аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 77 с.

М. М. Шевченко,* В. В. Єфімова**

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення. Грошове

* к.філос.н., доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

** науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

забезпечення військовослужбовця включає: посадовий оклад, оклад за військовим званням, щомісячні й одноразові додаткові види грошового забезпечення (індексація, матеріальна допомога, грошова допомога на оздоровлення та підйома допомога). Окремою статтею розраховуються витрати на відрядження та проїзд військовослужбовців.

У 2012 р. середній дохід сімей військовослужбовців складав: військовослужбовців військової служби за контрактом – 3011 грн., молодших офіцерів – 3296 грн., старших офіцерів – 4485 грн., вищих офіцерів – 8535 грн.

Результати моніторингового соціологічного дослідження «Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України», яке було проведене у 2012 р. науковими працівниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, дозволяє констатувати: абсолютна більшість опитаних (77%) не задоволені розміром грошового забезпечення, а також рівнем речового забезпечення (77%); основним джерелом доходів військовослужбовців є грошове забезпечення і тільки 9,5% респондентів мають грошову допомогу родичів; матеріальне становище сімей військовослужбовців на сьогоднішній день оцінюється респондентами як низьке: 11,8% респондентів ледве зводять кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти; 44,0% – вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей; 33,6% респондентам в цілому на життя вистачає, але на придбання речей тривалого вжитку (меблі, холодильник, телевізор) уже викликає труднощі і тільки за допомогою батьків деякі з них придбали ці речі; вищий офіцерський склад живе забезпечено, проте придбати автомобіль, квартиру поки що не в змозі.

Покращення матеріального становища військовослужбовців, на думку 89,46% респондентів, має базуватися на збільшенні тарифних ставок окладів за військовими званнями та посадою, а не на підвищенні одноразових виплат; 61,46% респондентів вважають за необхідне відновлення раніше призупинених соціальних пільг; 44,25% респондентів вважають за необхідне здійснення реальних компенсаційних виплат за форму одягу та харчування; 25,37% респондентів вважають за необхідне дотримання положень законодавчих актів щодо грошового та інших видів забезпечення військовослужбовців.

Отже, соціальна захищеність гарантована державою, яка є одним із визначальних мотивів обрання військової професії, служби в армії (значна і стабільна заробітна плата, високі пенсії, забезпечення житлом тощо), зараз матеріально не забезпечується, відповідно служба в армії втрачає привабливість, зменшується престиж військової професії.

Збереження негативних тенденцій, які склалися у соціальній сфері Збройних Сил України, може призвести у найближчій перспективі до погіршення морально-психологічного стану військовослужбовців, зниження рівня військової дисципліни, значного зниження престижу та привабливості військової освіти, зростання соціальної напруги в сім'ях військовослужбовців, зростання кількості надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю військовослужбовців у мирний час; у середньостроковій перспективі – до зростання чисельності військовослужбовців, які достроково розірвали контракт, відсутність бажаних

поновлювати контракт на проходження військової служби, відсутність бажаючих вступати до вищих військових навчальних закладів, зниження укомплектованості військових частин та установ до критичного рівня; у довготривалій перспективі – до зниження боєздатності та боєготовності Збройних Сил нижче за критичний рівень, зростання рівня загроз суверенітету й територіальній цілісності України.

Для кардинального покращення стану соціальної сфери Збройних Сил України необхідна реалізація системи державних заходів довгострокового характеру. Одним із стратегічних завдань державної політики національної безпеки має стати забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців. Відповідно, система забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців Збройних Сил України мусить базуватися на взаємодії всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової, а також має бути задіяним механізм неформальної самоорганізації, що функціонує паралельно з формальними структурами в рамках моделі «партисипаторного» управління. Необхідна розробка технології такої взаємодії, яка б нейтралізувала деструктивний вплив органів державної влади на соціальну безпеку військовослужбовців. Так, на рівні Верховної Ради України повинен бути створений організаційно-правовий механізм унеможливлення прийняття популістських рішень, не підкріплених реальними можливостями держави. На рівні Кабінету Міністрів України повинні бути чітко визначені соціальні гарантії, встановлена відповідальність за підтримку соціальної пропорції і своєчасність заходів щодо усунення соціальних деформацій у військовій сфері. При цьому необхідно здійснити «прив'язку» соціальних стандартів не лише до рівня кращих армій світу, але й конкретизувати і встановити законодавчо нормативи, що забезпечують рівень соціального статусу категорії професійних військовослужбовців «вище середнього» в країні. Надзвичайно важливо, щоб соціальна безпека військовослужбовців реалізовувалася як напрямок діяльності головного спеціалізованого органу в системі забезпечення національної безпеки – Ради національної безпеки і оборони України.

О. Д. Дєточка*

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ЖИТЛОМ: ГРОМАДСЬКА ДУМКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Однією з головних соціальних гарантій військовослужбовцям, закріплених законодавчими і нормативно-правовими актами України, є забезпечення їх житлом. Відповідно до Закону України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями на підставах, у порядку

---

* старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

і відповідно до вимог, встановлених Житловим кодексом Української РСР та іншими нормативно-правовими актами [1].

Проблема забезпечення житлом військовослужбовців Збройних Сил України не втрачає актуальності протягом усього періоду незалежності України. За статистику, на сьогодні власного помешкання очікують 45,4 тисячі військовослужбовців [2]. «Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей» у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2010 року № 1191 передбачає 46% державного фінансування видатків на будівництво відповідного житла [3]. Інші джерела, альтернативні, передбачають застосування інноваційних для нашої країни підходів до управління ресурсами, взаємодії державного й недержавного секторів економіки. Вирішення будь-якої проблеми такого масштабу неможливе без підтримки й активної участі соціальних суб'єктів, яких вона стосується, в даному випадку – військовослужбовців і членів їхніх сімей.

З метою комплексного аналізу поглядів військовослужбовців на житлову проблему у Збройних Силах України та визначення потенційної підтримки альтернативних шляхів її вирішення науковими працівниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у листопаді 2011 р. – січні 2012 р., було проведено соціологічне дослідження «Ставлення військовослужбовців військової служби за контрактом до альтернативних шляхів вирішення житлової проблеми у Збройних Силах України» [4].

За результатами дослідження встановлено, що абсолютна більшість (73%) військовослужбовців повністю незадоволені сучасним станом забезпечення їх житлом. Найбільша частка опитаних мешкає у гуртожитку (34%), на другому місці – ті, хто мешкає у батьків (20%), далі – ті, хто орендують житло (13%). Мають житло від Міністерства оборони України лише 9%. Більше половини (51%) опитаних не бачать перспектив розв'язання житлової проблеми.

Проведений аналіз показав, що вирішення житлової проблеми у Збройних Силах України можливе за умови комбінації традиційного шляху – забезпечення житлом від Міністерства оборони України – з альтернативними шляхами. Повна і навіть домінуюча заміна надання житла з боку держави альтернативними методами в сучасних умовах є безперспективною і викличе неприйняття більшості військовослужбовців. Насамперед необхідно відновити довіру військовослужбовців до держави, її спроможності вирішувати житлову проблему. За умови поліпшення поінформованості існує потенціал до збільшення підтримки альтернативних шляхів розв'язання житлової проблеми у Збройних Силах України: отримання грошової компенсації за недержане житло, житлових сертифікатів і пільгових позик для військовослужбовців на придбання житла, спільної забудови земель Міноборони державою та приватними інвесторами, вивільнення й реконструкція нежитлових будівель, програм придбання житла з частковою оплатою (30%/70%; 60%/40%; 50%/50%).

У Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів визначені соціальні нормативи за відповідною сферою обслуговування соціальних потреб, а саме: соціальні нормативи у сфері житлово-комунального обслуговування [5].

Забезпечення жилими приміщеннями військовослужбовців на сьогоднішній день здійснюється шляхом: надання жилих приміщень для постійного проживання; надання службових жилих приміщень; надання жилої площі у гуртожитках; надання місць у спеціально пристосованих казармах; оренди житла військовослужбовцям офіцерського складу. Окрім того, Кабінет Міністрів України, постановою від 08.10.2012 № 1036 затвердив Порядок визначення розміру й надання військовослужбовцям і членам їхніх сімей грошової компенсації за належне для отримання жила приміщення. Отже, існує нагальна потреба у визначенні соціальних нормативів за характером задоволення потреб – нормативів забезпечення житлом військовослужбовців і членів їхніх сімей.

1. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – 14 квітня. – № 15.
2. Кушнір І. М. Гордіїв вузол безквартир'я можна розв'язати до 2017 року // Військо України. – 2011. – № 3. – С. 20-22.
3. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 29 листопада 1999 року № 2166: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2010 року № 1191 // Урядовий кур'єр. – 2011. – 19 січня. – № 9.
4. Ставлення військовослужбовців військової служби за контрактом до альтернативних шляхів вирішення житлової проблеми у Збройних Силах України: аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. – К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 68 с.
5. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 № 293 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH560293203-02.html>.

І. А. Скибун*

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ І ГАРАНТІЇ: ГРОМАДСЬКА ДУМКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Однією з основних складових соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України (далі – ЗС України) в сучасних умовах залишається медичне забезпечення (далі – МЗ), здійснення якого покладається на заклади охорони здоров'я Міністерства оборони України (далі – МО України).

Слід зазначити, що в процесі реформування та розвитку ЗС України система МЗ військ теж постійно удосконалюється. Свідченням цього є введення в експлуатацію протягом 2012 р. у Військово-медичному клінічному центрі Південного регіону 16-зрізового мультиспірального комп'ютерного томографа Neu Viz Multi-slice і налагодження аналогічних томографів у військово-медичних клінічних центрах Північного і Кримського регіонів. Крім того, відкрито клініку кардіореанімації у Військово-медичному клінічному центрі Центрального регіону й ангиографічний комплекс у Військово-медичному клінічному центрі Західного регіону [2, с. 45].

Важливе місце в медичному забезпеченні ЗС України належить санаторно-курортному забезпеченню. На сьогодні у підпорядкуванні медичної служби

---

* науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України.

ЗС України знаходиться шість центрів медичної реабілітації та санаторного лікування, чотири санаторно-курортних заклади і одне санаторне відділення, місткість яких становить 5,5 тис. ліжок-місць [1, с. 50]. Протягом 2012 р. санаторно-курортне лікування та медичну реабілітацію отримали понад 17 тис. військовослужбовців, ветеранів військової служби, членів їхніх сімей і працівників ЗС України, з них забезпечено безкоштовними санаторними путівками більше 6 тис. інвалідів війни та учасників бойових дій [2, с. 45].

Проте результати соціологічних досліджень [3, с. 33-36; 4, с. 40-43], свідчать, що в системі організації МЗ військовослужбовців ЗС України ще залишається чимало проблем. Серед загальної кількості опитаних військовослужбовців 52% висловили свою повну або часткову незадоволеність рівнем медичного забезпечення, а близько чверті (24%) респондентів заявили про те, що їм важко визначитись з оцінкою. Абсолютна більшість опитаних військовослужбовців (2011 р. – 83,5%, 2012 р. – 85%) заявили, що вони жодного разу не користувалися путівками на санаторно-курортне лікування від МО України. Серед причин такого стану справ половина опитаних (2011 – 50,80%, 2012 р. – 43%) вказали, що путівок не було в наявності. 6,6% респондентів, опитаних у 2012 р., вказували у вільному рядку інші варіанти, серед яких абсолютна більшість (57%) зазначила, що користувались путівками один раз на понад 5 років (в середньому – один раз на 17 років, максимальне значення – один раз на 30 років).

Серед заходів, які, на думку опитаних, можуть покращити медичне забезпечення військовослужбовців, найчастіше називалися: належне фінансування військово-медичних установ та закладів (51,15%); санаторно-курортне лікування за рахунок держави для військовослужбовців та членів їх сімей (обов'язкове, хоча б один раз на рік; додаткове, без врахування відпустки) (40,46%); медичне страхування (37,9%), прозорість у розподілі путівок до військових санаторіїв (33,83%) та безкоштовні ліки у шпиталях і військових санаторіях для лікування військовослужбовців (29,95%).

Слід зазначити, що значна кількість проблем породжується вадами, закладеними в системі управління медичним забезпеченням ЗС України. На сьогодні існує два органи управління стратегічного рівня, на які покладено завдання медичного й санітарно-курортного забезпечення. Мова йде про Військово-медичний департамент Міністерства оборони України (далі – ВМД МОУ) та Центральне військово-медичне управління Збройних Сил України (далі – ЦВМУ ЗСУ), яке входить до складу Генерального штабу ЗС України. Повноваження та завдання цих органів визначені відповідними наказами Міністра оборони України та начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України.

Порівняльний аналіз повноважень цих органів дає підстави стверджувати, що в основних розділах МЗ ЦВМУ ЗСУ безпідставно дублює певні функції ВМД МОУ, що є порушенням принципів розподілу завдань і функцій між МО України та ГШ ЗС України та гальмує розвиток усієї системи МЗ ЗС України [5, с. 24-25]. Існує нагальна потреба усунути наявне дублювання функцій і здійснити чіткий розподіл повноважень і ресурсів між різними рівнями управління МЗ, зокрема

між ВМД МОУ та ЦВМУ ЗСУ. Вирішення цих питань створить у подальшому сприятливі умови для організації більш якісного МЗ військ (сил).

У ЗС України сьогодні існує дієва система медичного забезпечення військовослужбовців, проте якість організації її функціонування потребує подальшого удосконалення. Доцільно здійснити на стратегічному рівні перехід до єдиного органу управління медичною службою ЗС України. Наявна система нормативно-правового забезпечення військово-медичної служби потребує суттєвого коригування керівних документів щодо організації МЗ у різних умовах діяльності ЗС України.

1. Біла книга – 2011. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2012. – 84 с.
2. Біла книга – 2012. Збройні Сили України. – К.: Міністерство оборони України, 2013. – 74 с.
3. Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України: аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2011. – 94 с.
4. Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України: аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2012. – 101 с.
5. Жаховський В. О., Булах О. Ю., Стриженко В. І. Система управління медичним забезпеченням Збройних Сил України: потреба в удосконаленні // Наука і оборона. – 2013. – № 1. – С. 23-27.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

М. А. Козловець*

ІМПЕРАТИВИ РИНКУ *VERSUS* ДУХОВНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Українське суспільство вже понад два десятиріччя перебуває у стані системної трансформації. Філософія й практика економічного лібералізму через відповідні механізми поширила суто ринкові принципи не тільки на економіку, а й на інші – неекономічні – сегменти суспільного життя. Нинішня версія ринкового фундаменталізму, спрямована в основному на накопичення багатства, часто ігнорує моральні, соціальні й культурні виміри суспільства, що призвело до відторгнення морально-етичних і духовних цінностей. Зведення мотиву прибутку до рангу етичного принципу є своєрідним збоченням цієї глибоко й безнадійно хибної ідеології. Пришвидшена капіталізація всіх сфер суспільного життя, а місцями й агресивна трансація ринкових імперативів сприяє деморалізації та деперсоналізації соціальних відносин.

Ринкові відносини неоднозначно впливають на ціннісні орієнтації особистості. З одного боку, вони, безсумнівно, пробуджують ініціативу, активність, енергію людей, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчості особистості, а з другого – розвиток економічного лібералізму й конкуренції, прибуток будь-якою ціною призводять до таких наслідків, як подвійна мораль, всезагальне відчуження, психічні фрустрації, неврози тощо. Так звана рентабельність, як правило, не узгоджується з перспективами дійсного, в традиційному розумінні, розвитку людини і суспільства. Сам по собі ринок та пов'язані з ним цілі й цінності не можуть бути самодостатніми, вищими цінностями. Це лише цінності-засоби для власне розвитку людини.

Дегуманізацію і деморалізацію в країні значно підживлюють корупція, зрощення державних і тіньових структур, мафієзація основних сфер життєдіяльності суспільства. Якщо раніше подібні явища здебільшого приховувались псевдогуманістичними міркуваннями, то сьогодні ці умовності відкинуті: місце гуманізму й моралі в суспільстві посіли цинізм, неприхована неповага до людини, лицемірство тощо. Аморальність стимулює нову антигуманну хвилю як у суспільстві загалом, так і в культурі, у побуті, в освіті, науці, ЗМІ. Майже все переведено в площину комерціалізації – розбудовується ринкове суспільство (а не економіка!), де можна все продати й купити. В інформаційно-медійному просторі, на українському телебаченні повне засилля кітчу, який руйнує духовно-моральні цінності, сформовані століттями.

Дійсність перекирає будь-які потяги до духовності й моральності. Жахлива за своєю суттю правда життя торкнулася майже кожної людини: хочеш жити заможнo, залишатися на плаву – орієнтуйся у поведінці й діяльності на

---

* д.філос.н., професор кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

аморальні принципи і норми: укради, збреш, давай хабарі й неправдиві свідчення тощо – і ти досягнеш високого становища у структурі соціальної ієрархії, будеш багатий, наділений владою й могутністю. Людина з іншими цінностями стає нерентабельною, невдалою. Трудова етика, чесна праця, як і честь, гідність, любов, щирість і багато іншого з того, що визначає основу самозбереження людини й суспільства, дедалі більше щезає, стирається в реаліях нашого життя. Взірцем виступає людина, орієнтована на прибуток, результат, кар'єру, що замінює всі інші (в тому числі й вищі) орієнтації. Строката й еkleктична дійсність формує суспільство бездумних споживачів, що живуть примітивними потребами й бажаннями.

Ідеї ринкового прагматизму взяли гору над потребами внутрішнього світу людини, моральністю. В умовах панування ринкових відносин особистість нерідко втрачає свої вищі цінності, що становлять зміст її життя, а це веде до утворення екзистенційного вакууму. Сили соціального поступу стримуються за допомогою споживацьких тенденцій, «фальшивих» потреб, дедалі більшого відчуження. Загрозу перспективам розвитку українського соціуму несе в собі й прогресуюче збільшення неморальних осіб із негативним ставленням до навчання і будь-якої праці. Тривожним симптомом є тенденція до зниження рівня самооцінки людиною самої себе.

Постає запитання: чи виправдані суспільні трансформації, за яких духовно-моральні цінності поступаються місцем системі ринкових цін, а з людського виміру витісняються такі поняття, як любов, доброта, краса, співчуття, толерантність, совість. Адже не може суспільство розраховувати на благополучне сьогодні, тим більше на перспективне майбутнє, якщо воно організовує свою життєдіяльність, ігноруючи основну умову власного самозбереження, – духовність, моральність. Духовність, мораль завжди цементували всю соціальну систему, забезпечували її життєстійкість, відігравали важливу інтегративну функцію.

Хибним є і твердження, що сьогодні суспільство потребує не стільки духовності й моральності, скільки вирішення нагальних проблем економічного характеру, елементарного виживання. Часто як аргумент, що виправдовує аморальність і бездуховність, можна почути, що все це неминучі, побічні явища, характерні для первісного накопичення капіталу.

Не будемо тішити себе ілюзіями, а визнаємо, що духовність і мораль мають витримати конкуренцію з ринковими імперативами, виграти битву з аморальністю. Ефективні демократії, досвідчені ринкові держави давно вже зрозуміли, що ринок потрібно обмежувати. Не можна дозволяти всесильності ринку, оскільки він тоді починає діяти як ентропія – розкладає сутності (сутності деградують).

Соціально-економічний поступ країни значною мірою залежатиме від утвердження в українському суспільстві духовно-моральних, гуманістичних цінностей. Потрібний такий варіант економічної стратегії, за якої процес формування ринково-капіталістичних відносин поєднувався б зі збереженням культурних і моральних цінностей, із задоволенням вимог моралі й культури. Ринкова економіка й мораль не повинні бути далекими одна від одної. Їх узгодження є умовою життєдіяльності суспільства.

О. М. Горобець*

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Економічний і соціальний розвиток суспільства значною мірою залежить від духовних і моральних якостей населення, однак, спостерігаючи проблеми, які супроводжують соціально-економічний розвиток України, передбачити результат поєднання таких сфер людської життєдіяльності, як духовність і економіку складно.

Протягом років незалежності в Україні не приділялося уваги питанням формування духовних цінностей населення. Як наслідок, в українському суспільстві через відсутність системи духовних цінностей порушення законів стало нормою життя, а девіантна поведінка схвалюється та підтримується значною частиною населення. Крім того, широкого поширення набула думка про спрямованість економіки лише на збагачення, а духовності – на нематеріальні речі. Життя без принципів, применшення значення гуманності, рівності та справедливості у вихованні навчило населення включатися у боротьбу за власну вигоду незалежно від застосовуваних методів, сприяло становленню у свідомості егоїстичних і користолюбних думок як життєвої норми, ввело у звичку неналежне виконання сімейних, професійних, суспільних зобов'язань і призвело до підміни сутності саме тих понять, які формують духовні цінності людини.

З одного боку, економіка практично не впливає на духовність людей, однак духовність є основою розвитку ефективної та прозорої економіки, спрямованої на забезпечення благ для всіх верств населення, а духовна криза суспільства спричиняє деструктивні процеси в його економічних структурах. Згідно з даними всеукраїнського опитування Інституту соціології НАН України, понад 88% опитаних осіб в Україні вбачають у більшості довколишніх таких, що не зупиняться перед порушенням моральних і правових норм, якщо цього вимагатимуть їхні інтереси. При цьому 41,7% з них певні, що більшість громадян України не зупиниться перед застосуванням будь-яких засобів, навіть протиправних, задля досягнення власних цілей. Лише кожен восьмий громадянин вважає, що важливість правових заборон і моральних цінностей переважає над зиском при окресленні життєвих орієнтирів [2].

Спостерігаючи збагачення невеликої частки людей та одночасне стрімке зuboжіння більшості населення країни, що відбувається останніми роками, вже без здивування сприймаються повідомлення про рейдерство, підкуп, присвоєння чужого майна, рішення суду на користь «сильних світу цього» та інші випадки несправедливого поводження з громадянами, які не можуть законним чином захистити себе, своїх рідних, свій бізнес тощо [1]. Більшості населення властиве небажання або страх висловити протест проти соціальної несправедливості, стійке та майже безконфліктне співіснування «європейськості» (бунтарство у випадку несправедливості, утиску тощо) і частково набутих за останні десятиліття постсоціалістичних «євразійських»

---

* к.е.н., науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України.

(терпіти приниження й образи) ознак, що чинить певний вплив на економічне сьогоднішнє, на відносини індивідів, суспільства й економічної системи. Крім того, на характер сучасної української економічної культури певним чином негативно вплинули основні цінності «соціалістичної» ідеології, яка розглядає існування бідності як умову життя, що духовно облагороджує. Твердження «бідний, зате чесний» у радянську добу навіть було вміло впроваджено у трудову культуру.

Однак в останні роки суттєво активізувалося дослідження питання моралі, духовності та віри, їх місця і значення у розбудові суспільства та впливі на розвиток вітчизняної економіки. Варто зауважити, що на сьогоднішній день в Україні 93,9% від загальної кількості релігійних організацій становлять християнські організації – православні, католицькі та протестантські церкви [3]. Тобто можна стверджувати, що Україна – це християнська країна, а отже, для нас, християн, основоположними є вчення про Ісуса і його послідовників, які записані у Біблії.

Розглядаючи питання ставлення християнства до багатства і матеріальних цінностей, а також можливостей і перспектив розвитку українського суспільства в умовах плідної співпраці суспільних наук і богослов'я щодо формування духовно-моральних засад його населення, варто пригадати історію про багатого хлопця, який запитує Ісуса, що потрібно робити, щоб потрапити у Царство Боже. Ісус відповів: «як хочеш увійти в життя, то додержуй заповідей» та «не збирай собі скарбів на землі, ...а збирай собі скарби на небі... Адже, де твій скарб, там буде і твоє серце» [4]. Це означає, що сучасне християнство не розглядає багатство як перешкоду, щоб увійти у Царство Боже, однак виступає проти нагромадження матеріальних цінностей, якщо вони стають основною метою життя людини. Християнство застерігає від того, щоб матеріальні речі не домінували над моральними та духовними принципами, і закликає віруючих ставити на перше місце і впроваджувати у життя християнську етику і мораль: бути чесними, справедливими, милосердними тощо.

Як зазначив Патріарх УПЦ КП Філарет, «мораль для суспільства відіграє більш важливу роль, ніж навіть економіка, тому що стан економіки залежить від моралі, від духовного стану людей. Тобто від справедливості, від законслухняності, від любові до ближнього. Це загальнолюдські цінності, які є основою розвитку і самої економіки. Бо якщо економіка ґрунтується на несправедливих законах, на несправедливості, то економіка служить не народу, а збагаченню окремих людей» [5].

Сучасні негативні тенденції, що відбуваються в суспільному житті, вказують на необхідність переосмислення основ розвитку та пошук реальних шляхів подолання кризових явищ в економіці держави. Факт відокремлення церкви від держави не є перешкодою для впровадження й активного пропагування у суспільне життя християнської моралі, яка спонукає кожного громадянина бути відповідальним за свої дії, сумлінно виконувати свої громадянські обов'язки, жити в мирі з собою та навколишнім світом тощо. Для цього потрібна співпраця Церкви, громадських організацій та інших інституцій країни, з державою, бо доки ми не станемо впроваджувати моральні та духовні принципи в суспільне життя, доти покращання в економіці не наступить.

1. Крупін В. Духовність... у економіці. Необхідно переосмислити основи подальшого розвитку держави // День. – 2012. – № 61.
2. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія. Підручник. – Суми: Університетська книга, 2006. – 184 с.
3. Религиозная панорама Украины сегодня. Часть I. Православие, католицизм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ukrmonitor.ucoz.org/>.
4. Святое Письмо онлайн. Евангеліє від Матея, 6: 19-21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliya.in.ua/>.
5. Святійший Патріарх Філарет: «Мораль для суспільства відіграє більш важливу роль, ніж навіть економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/>.

О. О. Демешок*

ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

Україна володіє сприятливими географічними, кліматичними, ресурсними та іншими передумовами розвитку регіональної соціально-економічної системи, а тому потенційно спроможна стати державою з пріоритетом досягнення значних зрушень у розвитку соціальної сфери.

Слід відмітити, що першорядним завданням стає вирішення таких проблем: а) залучення достатнього обсягу фінансових ресурсів та освоєння інвестиційних можливостей регіональної соціально-економічної системи (РЕС); б) усунення невідповідності рівня розвитку окремих видів діяльності вимогам до результативності їхнього функціонування; в) врахування когнітивно-інформаційних аспектів руху прогресивних технологій у процесах реструктуризації РЕС.

Поряд із цим, сучасний етап регіональних інституційних перетворень характеризується усвідомленням корелянтами необхідності здійснення адміністративної реформи в органічному взаємозв'язку з політичною і територіальною трансформаціями чинної системи управління розвитком РЕС з метою її певного наближення до усталених концепцій і стратегічних положень забезпечення сталого розвитку як окремо кожної соціально-економічної системи (ЕС), так і держави у цілому. Відповідно, і проблема розбудови ефективної системи регіонального управління в Україні (як і забезпеченням економічної чи соціальної безпеки) має розглядатися у контексті євроінтеграційного курсу до генерування якісних ознак соціальної політики, спираючись на методологічний і практичний досвід країн, віднесених до перехідної групи (здійснення коригувального впливу регіональної політики та вирішення проблем регіонального розвитку).

Вивчення досвіду розвитку державах, безперечно, є актуальним і корисним для України, що переживає фазу реформування і розбудови принципово нової схеми взаємозв'язків між централізованими формами регулювання й регіональним безпосереднім впливом за пріоритетними для кожного регіону об'єктами докладання зусиль.

---

* к.е.н., науковий співробітник відділу соціального прогнозу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Представлені й узагальнені авторами дослідження економіко-статистичні дані та звітність відповідних Міністерств і відомств свідчать про: 1) зменшення вагомості впливу національних інституцій і дипломатичних можливостей змін нормативно-правового забезпечення на систему регулювання інноваційної й технологічної діяльності в секторі економіки України; 2) відсутність дієвого контролю (попереднього, поточного і підсумкового) результатів впровадження науково-технічних розробок НАН України; 3) надзвичайну відкритість як національної, так і регіональної соціальної політики.

Наявні диспропорції у регіональному соціально-економічному розвитку України, які розкриваються в наявності значних людських, природних та інших ресурсів впливають на можливість ефективного управління іншими територіями, що отримують більше можливостей для вирішення широкого кола питань, у тому числі й соціальних.

Азербайджан. Слід особливо відзначити, що в Азербайджані за ці роки був досягнутий великий прогрес в ефективному вирішенні соціальних проблем. Система соціального захисту населення була перебудована відповідно до передових міжнародних стандартів. Почала діяти нова пенсійна система, були закріплені і розвинені системи адресної державної соціальної допомоги, соціальних посібників. Все це стало можливим завдяки послідовному здійсненню продуманої і цілеспрямованої політики. Прийняті на рівні керівництва країни державні програми, документи концептуального і стратегічного характеру, їх практичне виконання є важливим механізмом реалізації цієї політики. Досить лише сказати, що в даний час діє близько 60 державних програм, стратегій і концепцій, які мають важливе значення для розвитку всіх сфер суспільного життя.

Латвія. Особливо слід зазначити залучення молодіжного активу до обговорення дилем і сценаріїв, а також формування свого бачення майбутнього Латвії. Новим є залучення незалежних зарубіжних експертів до оцінювання стратегії і її розробки (peer review). Так, п'ять всесвітньо відомих експертів в різних галузях зі Швейцарії, США, Бельгії, Великої Британії і Нової Зеландії надавали консультативну підтримку й оцінювали виконану редакційною групою роботу.

Литва. Після відновлення незалежності соціальна політика Литовської Республіки здійснюється за двома основними напрямками: формування і здійснення соціального захисту й політика праці.

Естонія. Поліпшення економічної ситуації в Естонії експерти пов'язують переважно з успіхами на зовнішньому ринку – насамперед із позитивним розвитком обстановки у Фінляндії й Швеції. Одним із чинників економічного піднесення Естонії є політична стабільність, що базується на традиціях часів першої Естонської Республіки та досвіді правових інститутів західноєвропейських країн. Зокрема, основний закон визначає жорсткі рамки прийняття бюджету, дотримуючись яких парламент не має права ухвалити дефіцитний бюджет. Утім серйозною внутрішньополітичною проблемою залишається відсутність статусу громадянства у значної частини російськомовного населення.

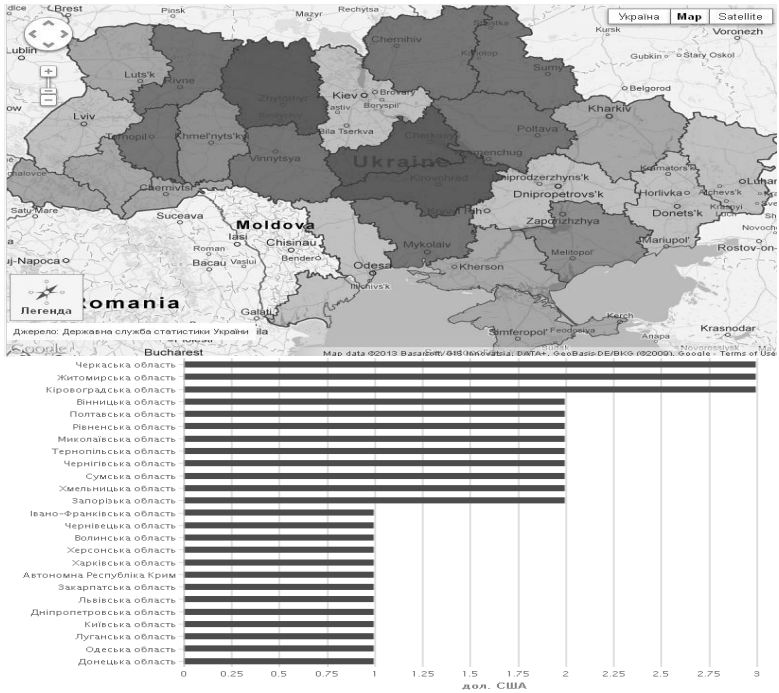
Аналізуючи вищевикладене, слід зазначити, що з кінця ХХ ст. регіональна соціальна політика країн, віднесених до перехідної групи зазнала змін. Поряд з цим, в даних країнах поки що не існує однозначного підходу до її покращення. Очевидним є те, що використання в Україні досвіду регулювання регіональної соціальної політики зарубіжних країн є негайною потребою, яке варто провадити за умов урахування специфіки соціально-економічних, політичних, демографічних і регіональних особливостей. Дана процедура передбачає поступове перенесення центру тяжіння реформ до регіонів і формування при цьому необхідної правової, організаційної та наукової бази, що включає в себе:

- орієнтованість на суспільні потреби;
- формування єдиного соціально-економічного простору регіону;
- врахування регіональних особливостей при визначенні сфер і напрямів діяльності всіх критеріїв СЕС.

Необхідно відзначити, що деякі регіони країни досить відрізняються за соціально-економічними показниками. Характерною ознакою, яка відображає реальне соціально-економічне становище є заробітна плата, що є для населення основним джерелом доходів. Так, різниця заробітної плати між м. Києвом (найвищий показник – 4607 грн.) та Тернопільською областю (2185 грн.) на грудень 2012 р. сягнула 2,11 раза. Загалом по Україні у 2012 р. середньомісячна заробітна плата склала 3025 грн.

Значне погіршення рівня життя населення спричиняє несплачена заробітна платня. Так, згідно з даними Державного комітету статистики України, впродовж 2011 р. загальна сума заборгованості з виплати заробітної плати зменшилася на 19,76%, або на 240,7 млн. грн., і на початок 2012 р. склала 977,4 млн. грн. Зменшення загальної суми заборгованості відбулося головним чином завдяки погашенню боргів працівникам економічно активних підприємств. Упродовж 2011 р. заборгованість працівникам економічно активних підприємств зменшилася на 210,3 млн. грн. і на 1 січня 2012 р. становила 436,1 млн. грн. У регіональному розрізі зменшення суми боргу економічно активних підприємств спостерігалось у 23 регіонах, де темпи зменшення становили від 5,6% у Закарпатській області до 91,0% у Чернівецькій.

Наступним показником, який впливає на соціально-економічний рівень, є безробіття. Так, кількість незайнятих громадян, за офіційними даними Держкомстату України, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, на 2011 р. становила 1732,7 тис. осіб (7,9% до економічно активного населення працездатного віку) (рис. 1.). Характерно, що зростання обсягів зареєстрованого безробіття (на 0,4-3,2%) протягом 2011 р. спостерігалось в усіх регіонах. Найвищий рівень спостерігався у Черкаській області (3,2%), а найнижчий – у м. Києві (0,4%).

Рисинок 1. Зареєстрований рівень безробіття, %

Необхідно відмітити, що рівень соціально-економічного розвитку регіонів України є досить таки диференційованим, що підтверджують виявлені відмінності у розподілі та використанні ресурсного потенціалу, брак наявних грошових коштів. У зв'язку з цим нагальним є побудова та реалізація алокаційної моделі соціальної політики з метою убезпечення надійності функціонування соціально-економічної системи держави й забезпечення сталого розвитку держави в умовах ресурсних обмежень.

1. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Демешок О. О. Соціальна політика: добір оптимальної для України моделі та економічного механізму реалізації // Вісник Центру перспективних соціальних досліджень НАН України та Міністерства соціальної політики України: Збірник наукових праць співробітників ЦПСД [Електронний науковий фаховий журнал]. – 2012. – № 1 (01). – С. 1-14.
3. Демешок О. О. Прогнозування вимірів енергоефективності регіонального промислового виробництва з урахуванням масштабів розвиненості його стратегічного потенціалу // Соціально-економічні проблеми і держава [Електронне наукове фахове видання]. – Тернопіль, Тернопільський технічний університет МОНмодьспорту України та Академія соціального управління. – 2013. – Вип. 3 (8). – С. 132-145.
4. Демешок О. О. Регіональна промислова політика та технології державного управління забезпеченням економічної безпеки // Український соціум – виробництво: Збірник наукових праць / за наук. ред. В. В. Микитенко. – Вип. 3. – К., МНТУ імені академіка Ю. Бугая та НДІ Сталого розвитку та природокористування, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2012. – С. 58–70.

ТЕОРЕТИЧНІ УЗАГАЛЬНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ШКІЛ І СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Під громадянським суспільством політологи розуміють сукупність суспільних відносин (економічних, соціальних, духовних), формальних і неформальних структур, які задовольняють потреби й реалізують інтереси індивідів або груп, що відповідають досягнутому рівню суспільного розвитку [1]. Напрямок розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого, називається в науці прогресом – процесом безупинного становлення і розвитку людської сукупності, процесом неухильного удосконалення самої життєдіяльності, здатності людини забезпечити необхідні умови свого існування, функціонування, розвитку, здатності не тільки використовувати природу, але й відтворювати її. Саме завдяки суспільному розвитку (прогресу) зароджується економічна наука, на зміну одним економічним школам приходять інші. Приміром, на хвилі 30-х років ХХ ст. виникла теорія ефективного попиту, яка запропонувала свої рецепти регулювання економіки і знайшла застосування на практиці, стала складовою частиною економічної політики багатьох держав. Проте у 70-80-х роках ХХ ст., коли надмірне втручання держави в економіку стало гальмувати розвиток суспільного виробництва, знову стає актуальним неокласичне вчення, представлене теоріями монетаризму та неолібералізму.

Неокласична теорія є однією з трьох течій сучасної економічної теорії (економікс). Західна економічна теорія являє собою не ціле, а сукупність різних течій, які іноді різко розрізняються методами аналізу, кінцевими висновками і рекомендаціями в галузі економічної політики. Відсутність єдності поглядів серед її авторів – не наслідок слабкої позиції, а відображення різноманіття економічної діяльності, її суперечливості та мінливості.

Позитивний внесок **монетаризму** в економічну теорію полягає в детальному дослідженні механізму впливу грошового світу на товарний світ. Управління економікою представники цієї теорії зводять до контролю держави над грошовою масою, емісією грошей, досягнення збалансованості державного бюджету.

Неолібералізм – ще один напрям в економічній науці та практиці управління господарською діяльністю. Ідея лібералізму належить видатному англійському економісту Адаму Сміту (1723-1790 рр.) і передбачає мінімальне втручання держави в економіку, ринкове саморегулювання на основі вільних цін, що формуються залежно від попиту і пропозиції. Вихідний пункт усього його дослідження утворює проблему поділу праці, що зв'язує в єдине ціле суспільство індивідів. Представники неолібералізму відстоюють пріоритети значення свободи суб'єктів економічної діяльності і вважають, що приватне підприємництво саме здатне вивести економіку з кризи, забезпечити її підйом і

---

* к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Київського національного університету будівництва і архітектури.

добробут населення. Проте держава має забезпечити умови для конкуренції і відмовитись від зайвої регламентації ринку.

Інституційно-соціологічний напрямок розглядає економіку як систему, де відносини між господарюючими суб'єктами складаються під впливом економічних і зовнішньоекономічних факторів, особливо техніко-економічних. У цьому напрямку виняткове значення надається трансформації сучасного суспільства під впливом науково-технічного прогресу. Останній веде до подолання соціальних суперечностей і безконфліктної еволюції суспільства від індустріального до постіндустріального (теорія конвергенції).

Українське суспільство в сучасних умовах може скористатись теоретичними узагальненнями кожної з вищезгаданих економічних шкіл, оскільки в ньому зародилась економічна основа громадянського суспільства: недержавна власність на засоби виробництва, яка існує в індивідуальних і колективній формах. Суб'єктами виступають домогосподарства, фірми. Колективною є власність акціонерних товариств, кооперативів, релігійних і громадських об'єднань та організацій, трудових колективів різних форм господарювання. Так, на початку 2012 р. кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання складала 1323807, з них товариств з обмеженою відповідальністю – 35,34%; приватних підприємств – 21,45%; політичних партій – 1,44%; фермерських господарств – 3,70%; громадських організацій – 5,42%; колективних господарств – 1,76%; релігійних організацій – 1,82%; дочірніх підприємств – 1,45%; об'єднань профспілок – 2,10%; акціонерних товариств – 2,01%; іноземних підприємств – 0,17%; орендних підприємств – 0,84% [2].

Однак для досягнення позитиву потрібна ще й відповідна соціальна, політична та духовна основи:

- **соціальна**, тобто різноманітні соціальні спільності;
- **політична** – недержавні політичні інститути;
- **духовна** – соціокультурні відносини.

Суспільний розвиток (прогрес) в Україні можливий, якщо задіяти і використати всі складові громадянського суспільства, насамперед людський чинник. Людина повинна виступати не лише в ролі суб'єкта приватного права, а й носієм публічного права. До того ж, права і свободи громадянина в демократичному суспільстві визначаються законами, які ухвалює держава. Діяльність самої держави повинна відбуватися у межах встановлених нею правових процедур.

1. Политология. Экономический словарь. – М., 1993.

2. Розраховано за: Статистичний щорічник України за 2011 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – С. 84-85.

Е. С. Подвальный,* А. А. Слинько**

МЕЖДУНАРОДНОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ВСЕМИРНОМУ КРИЗИСУ

Усиление процессов глобализации заставляет Россию искать гибкие механизмы интеграции в условиях углубления финансового кризиса в Европейском союзе и США. Образование и укрепление ШОС, консолидация Таможенного союза, а также продолжение курса на формирование Еврорегионов – важные вехи на этом направлении. Характерно, что именно механизм создания Еврорегионов стал «последней надеждой» многих европейских политиков. Активизация создания Еврорегионов зафиксирована в Италии и Испании. С другой стороны, Россия и Украина намерены расширять существующие конфигурации. Например, принято решение о расширении Еврорегиона «Донбасс» (с включением Воронежской области), что значительно активизирует трансграничное сотрудничество.

Вступление России в ВТО завершило процесс интеграции страны в современную международную экономическую систему. Страна получила возможность на равных с основными игроками участвовать в жизни мировых рынков. Вступление в ВТО можно считать своевременным по ряду причин [1, с. 61-89.].

1. Долгий процесс переговоров позволил России накопить опыт функционирования экономики в условиях глобализации и подтянуть отстающие отрасли.

2. Россия смогла добиться баланса экономических отношений между США, Европейским Союзом и Китаем.

3. Глобальный кризис настолько ослабил некоторых игроков (например, Евросоюз), что при всем субъективном желании некоторых агрессивных сил причинить вред экономике России вряд ли возможно.

4. Россия, вступив в ВТО, договорилась о преференциях и изъятиях в свою пользу в болевой точке нашей экономики – в сфере сельского хозяйства.

Вступление России в ВТО закрепляет за ней роль связующего звена между кризисной Европой и далеко некризисным Китаем, роль транспортного коридора между атлантическим и тихоокеанским миром, роль сырьевого тыла и Европы, и Китая, и Соединенных Штатов. Своими действиями Россия подчеркивает, что ВТО – это не организация типа НАТО, ВТО – это не разваливающаяся Еврозона. Всемирная торговая организация – это серьезное образование, позволяющее выживать всем вместе, а не по отдельности [2].

Аморфный и ненавязчивый режим деятельности ВТО позволяет России реально усиливать свои позиции в ближнем зарубежье. Сближение России и ориентированной на Запад Украины началось в данный момент именно благодаря вхождению России в ВТО, что означает на деле отказ от признания

---

* д.т.н., директор Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы РФ при Президенте Российской Федерации;

** д.полит.н., профессор, заведующий кафедрой международных отношений и регионоведения Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы РФ при Президенте Российской Федерации.

нашей страны авторитарной нерыночной системой, неспособной на развитие. Ныне Россия и Украина вступили в Зону свободной торговли, и далеко не случайно, что вступление нашей страны в ВТО и присоединение Украины к Зоне свободной торговли СНГ произошли одновременно в августе 2012 года.

Сейчас многие видят положительный эффект от деятельности ВТО в попытке ограничить постоянно расширяющуюся сферу «серой» экономики и криминального бизнеса. Теневая и «серая» экономика – это не только наркотики. Есть мнение, что именно значительные элементы теневой и «серой» экономики привели страны Европы к тотальному финансовому кризису.

Таким образом, регулирующих инструментов типа ВТО уже недостаточно для развития мировой экономики. Европейский Союз пытается создать новые контролирующие инстанции и принять новые защитительные меры. Среди них – налог на финансовые транзакции и контроль над оффшорными зонами. Характерно, что Россия со своей стороны готова присоединиться к любым формам борьбы с криминализацией мировой экономики без оговорок и изъятий.

Конечно, особое значение вступление России в ВТО имеет как символ готовности нашей страны к грандиозным масштабным экономическим проектам трансконтинентального характера. Некоторые из них – газовые и нефтяные – уже реализуются. Это «Северный поток», «Южный поток», «Сахалин – 1 и 2», грандиозное строительство газо- и нефтепроводов в Китай. Важен проект скоростного шоссе Россия-Европа-Китай, планируется и строительство новых веток железной дороги из европейской части России в Сибирь и Китай [3].

На проблему вступления России в ВТО существуют самые различные взгляды. Есть мнение, что отрицательные последствия этого шага могут перевесить плюсы. Время поможет расставить правильные акценты в ближайшие годы. При этом надо помнить, что экономическая жизнь России вне влияния мировых тенденций невозможна.

В конечном счете, Россия и ее союзники по БРИКС выстраивают новую международную систему, основанную, с одной стороны, на «отсечении» оффшорной криминальной среды, что стабилизирует экономику Запада, а, с другой – на уменьшении бюрократического контроля над бизнесом.

1. Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация. – М.: Экономика, 2003.

2. Дюмулен И. И. Всемирная торговая организация: экономика, политика, право. – М.: Монография, 2008.

3. Халевинская Е. Д., Вавилова Е. В. Всемирная торговая организация и российские интересы. – М.: Магистр, 2009.

И. Косырев*

РЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ЛАТВИИ, СВЯЗАННЫХ С ИПОТЕЧНЫМ КРИЗИСОМ 2008 ГОДА**

Обеспечение жильем – одна из важнейших составляющих социальных стандартов жизни человека, а банковское ипотечное кредитование (ИК) – один из главных методов решения этой задачи. Мировой глобальный кризис

---

* студент Балтийской международной академии (Рига, Латвия).

** доклад представлен на VII Киевской международной школе аналитики.

инициировал в 2008 г. кризис на рынке ИК Латвии, существенно ограничил его доступность для населения и поставил в критическое положение большую группу заемщиков.

Государственные меры по решению вызванных кризисом социально-экономических проблем заемщиков не дали существенных результатов, поскольку предпринимались не своевременно и в большей мере были направлены на защиту банков, а не заемщиков.

Объектом этого исследования являются социально-экономические проблемы жителей Латвии, обусловленные кризисом потребительского и ипотечного кредитования. Предпринимается попытка найти пути решения социально-экономических проблем жителей Латвии, вызванных кризисом.

Целью исследования является повышение эффективности решения социально-экономических проблем латвийского общества, вызванных кризисом ипотечного кредитования 2008 года. Для достижения поставленных целей решаются следующие задачи:

- проанализировать текущие социально-экономические проблемы жителей Латвии, обусловленные кризисом потребительского и ипотечного кредитования;

- оценить эффективность реализуемых и предлагаемых путей их решения;

- предложить более эффективные пути решения данных проблем с учетом особенностей экономического и политического развития Латвии.

В исследовании использованы такие методы: логический и статистический анализ, обобщение, межстрановые сравнения, экспертные оценки.

В связи с вызванным кризисом и резким спадом экономической активности существенно вырос уровень безработицы и снизился уровень доходов населения. В результате большое количество жителей было вынуждено покинуть пределы Латвии в поисках работы и лучшей жизни. По официальным данным, в 2000-2012 гг. из Латвии уехали около 250 000 человек, тогда как по оценкам экспертов [11] – не менее 450 000 жителей.

Наибольший отток населения за рубеж пришелся на наиболее тяжелые послекризисные годы – 2009 г. и 2010 г. и составил 84,4 тысячи человек. Большинство людей уехало по причине невозможности своевременно оплачивать ранее взятые ипотечные и потребительские кредиты. Данные, приведенные на рис. 1, характеризуют динамику просроченной задолженности за период с 2009 г. по 2012 г. [8].

Из рис. 1 видно, что количество просроченных задолженностей по всем срокам продолжает медленно снижаться. Эта положительная тенденция не может служить поводом для оптимизма, т.к. среди всех видов просроченных задолженностей преобладает задолженность с максимальным сроком более 180 дней, что свидетельствует о серьезных проблемах большой доли заемщиков.

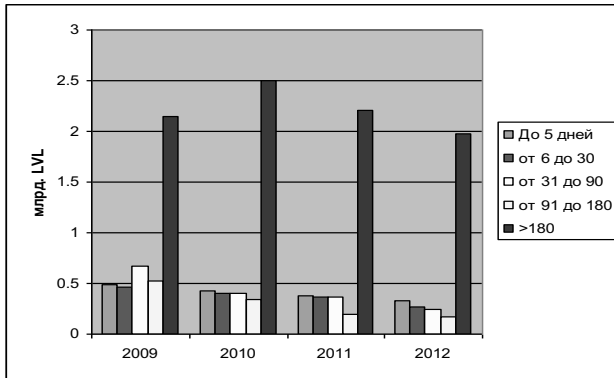
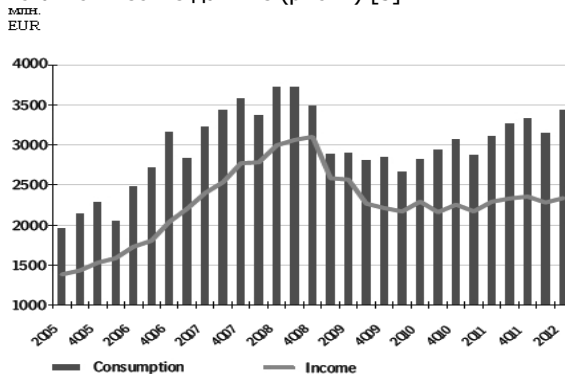

Рисунок 1. **Динамика величины просроченной задолженности по кредитованию за период 2009-2012 гг.**

Кризис и последующая рецессия в совокупности с политикой государства по «затягиванию поясов» привели к падению жизненного уровня населения. Зарплаты в частном и государственном секторах экономики были снижены, цены на продукты питания, жилье, коммунальные услуги возросли под влиянием инфляции. Население Латвии еще до начала кризиса потребляло гораздо больше, чем могло себе позволить, компенсируя разницу между расходами и доходами взятием кредитов в банке. Все вышесказанное подтверждают статистические данные (рис. 2) [5].

Source: CSB, SSIA, SEB estimates

Рисунок 2. **Доходы и потребление домохозяйств за период 2005-2012 гг.**

Из рис. 2 видно, что потребление населения увеличилось в 2012 г. по сравнению с 2011 г. на 8,08%, его доходы так же увеличились, но в меньших размерах – на 6,6%. Но если до кризиса доходы и потребление увеличивались достаточно пропорционально, то после кризиса рост потребительских расходов, после непродолжительного спада, ощутило превысил рост доходов. Под

влиянием кризиса банки существенно сократили объем кредитования физических лиц, а также ужесточили критерии оценки их кредитоспособности. В результате жители не смогли покрывать разрыв между расходами и доходами. Данная проблема дала толчок к появлению и быстрому развитию так называемых «быстрых» кредитов небанковских организаций, которые во многом еще более усугубили проблемы неплатежеспособности населения.

По данным Латвийской ассоциации небанковских кредиторов (ЛАНК), компании быстрого кредитования в 2011 г. выдали 1,5 млн. «быстрых» кредитов. Так как средняя сумма одного кредита составляет 125 латов, то речь идет о 187 млн. латов.

Многие эксперты считают, что ситуация с растущей задолженностью населения по «быстрым» кредитам может стать фактором «перегрева» экономики страны. Ситуацию усугубляет тот факт, что долгое время данная отрасль не контролировалась никакими государственными органами. На данный момент государство обеспокоено ситуацией с «быстрыми» кредитами, но его вмешательство началось с запозданием, происходит очень медленно и не совсем эффективно.

Экономическая политика государства преимущественно сводилась к выполнению требований международных кредиторов и заключалась в «затягивании поясов» (повышение налогов, отказ от повышения минимальной заработной платы, прекращение индексации пенсий и т.д.). Она позволила добиться роста ВВП на 5,3% в 2012 г. по сравнению с 2011 г., но не смогла ощутимо облегчить социально-экономического положения большинства жителей.

Большинство мер по решению проблем, связанных с чрезмерной задолженностью населения по банковским и небанковским кредитам, принимаются слишком медленно.

Закон Латвийской Республики «О неплатежеспособности», который был введен сразу после кризиса, был призван помочь заемщикам, которые не справляются со взятыми на себя обязательствами, избавиться от долгового бремени. За последние три года данный законопроект был изменен уже дважды. В результате процедура банкротства стала более простой, но количество воспользовавшихся этой возможностью ничтожно мало. По оценкам самих банков, в Латвии насчитывается около 900 000 заемщиков, а также тех, кто выступил поручителями по чужим займам, и, по последним данным, более пятой части кредитополучателей испытывают серьезные проблемы с погашением долгов или уже вообще ничего не платят. Тем не менее, количество желающих пройти процедуру банкротства находится на уровне около 50-60 человек в месяц. Эксперты считают, что причина такого низкого количества желающих пройти процедуру банкротства – неинформированность людей [10].

ЛАНК вынесла на повестку дня предложение о создании кредитного регистра для небанковских кредиторов. Такой регистр, безусловно, нужен и его создание поможет процедуре оценки кредитоспособности заемщиков, но данное предложение никак не решает проблемы уже существующих заемщиков.

Также ЛАНК повысила требования к минимальному возрасту заемщика – с 18 до 21 года. Данное решение основано на мнении о том, что заемщики в этом возрасте не имеют достаточной финансовой грамотности и не осознают последствий взятия кредита. Решение не бесспорное, поскольку, как показал кризис, многие из числа более старших по возрасту латвийцев, взявших кредит, также столкнулись с серьезными проблемами.

Рабочая группа при Министерстве экономики Латвии предлагает ограничить сумму штрафных процентов за просроченный кредит в размере основной суммы долга. Например, заемщик, взявший кредит в сумме 100 латов при максимальном сроке просрочки должен вернуть не более 200 латов. Данное решение, возможно, затормозит темп роста размера задолженности, но не числа должников.

На данный момент проблемами заемщиков занимаются в Центре по защите прав потребителей, но данной организации не хватает ресурсов для того, что бы заниматься заявками тысяч клиентов.

При сложившихся приоритетах социально-экономической политики государства для облегчения положения добросовестных заемщиков представляется необходимым создать организацию по защите прав заемщиков, которая на бесплатных началах будет консультировать заемщиков и помогать решать их проблемы. Данные организации широко распространены во многих развитых западных странах и бывают как частными, оказывающими платные услуги, так и государственными, оказывающими бесплатные услуги. Учитывая низкий уровень доходов населения Латвии, их услуги для заемщиков должны быть бесплатными, а их персонал будет работать на платной основе по трудовому договору.

Наиболее подходящими для перенятия опыта являются компании по кредитному консультированию США. Данные организации представляют интересы заемщиков в суде, ведут переговоры с кредиторами, помогают реструктурировать долг, занимаются образованием заемщиков.

В Латвии такие организации должны выполнять следующие функции:

- представлять интересы заемщиков в суде (при необходимости);
- просвещать заемщиков, проводя учебные семинары, лекции и публикуя на Интернет-сайте учебные пособия на темы «Зачем люди берут кредит», «Как оптимизировать семейный бюджет», «Как планировать бюджет»;
- оказывать, при необходимости, психологическую помощь.

Создание организации по защите прав заемщиков позволит как комплексно решать их текущие проблемы и предотвращать появление новых, так и создать новые рабочие места.

Предлагается изучить возможность введения налога на объем кредитования банками и небанковскими кредитными учреждениями физических лиц в качестве источника финансирования такой организации.

Проводимая правительством экономическая политика и принятые парламентом для преодоления последствий кризиса 2008 г. изменения в законодательстве обеспечили высокие темпы роста ВВП, но не смогли снизить острые социально-экономические проблемы латвийских заемщиков по ипотечным и потребительским кредитам до социально приемлемого уровня.

Возникновение и взрывной рост рынка «быстрых» кредитов небанковских организаций послужил средством выживания заемщиков и других менее социально защищенных групп, но в еще большей степени усугубили проблемы неплатежеспособности населения.

При сложившихся приоритетах социально-экономической политики государства для облегчения положения добросовестных заемщиков предлагается создать организацию по защите прав заемщиков и оказанию помощи в решении их проблем.

Создание такой организации повысит защищенность заемщиков перед кредиторами, снизит бремя их экономических, социальных и психологических трудностей и сократит масштабы появления новых должников.

1. Закон Латвийской Республики «О кредитном регистре».
2. Закон Латвийской Республики «О неплатежеспособности».
3. D'Alessio and Stefano Lezzi «Household Over-Indebtedness Definition and Measurement with Italian Data». – Milan, 2011.
4. Nicole Fondeville, Erhan Ozdemir and Terry Ward, «Research note Over-Indebtedness», 2010.
5. SEB Bank PLC, «Baltic Household Outlook 2012», 2013.
6. Смирнов Д. Денежная бомба для нищих // МК Латвия. – 2013.
7. Интернет-портал ЛАНК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nebankukrediti.lv>.
8. Интернет-портал Латвийского Центрального Банка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bank.lv>.
9. Интернет-портал с законами Латвийской Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://likumi.lv>.
10. Новостной интернет-портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.delfi.lv>.
11. Новостной интернет-портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.apollo.lv>.

А. И. Минаков, А. Б. Надеждин, Н. А. Яковлева*

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ КУРСА АКЦИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (НА ПРИМЕРЕ РЫНКА МОБИЛЬНОЙ СВЯЗИ)**

В условиях рецессии и нестабильной экономической ситуации в мире растет роль прогнозирования. Современные информационные технологии позволяют вывести экономические прогнозы на качественно новый уровень. Это достигается с помощью облачных технологий. Сейчас использование облачных технологий доступно как крупным компаниям, так и обычным пользователям.

В нашем проекте мы хотели продемонстрировать возможность использования облачных технологий в области прогнозирования курса акций, на примере рынка мобильной связи Российской Федерации. На первом этапе реализации проекта были выбраны такие компании: МТС, Мегафон и Ростелеком. Из информации сайта РБК получены данные курса акций этих компаний за последние пять лет. Для выполнения прогноза выбраны такие методы: модель SARIM, метод авторегрессии, метод скользящего среднего.

Метод скользящей средней основан на свойстве средней погашать случайные отклонения от общей закономерности. Расчет скользящей средней

---

* студенты Тульского государственного педагогического университета имени Л. Н. Толстого.

** доклад представлен на VII Киевской международной школе аналитики.

осуществляется по средней арифметической простой из заданного числа уровней ряда, с отбрасыванием, при вычислении каждой новой средней, предыдущего уровня и присоединением следующего. В результате, расчет средней, как бы, скользит от начала ряда динамики к его концу.

Прогнозирование с использованием *модели авторегрессии* опирается на предыдущие значения продаж. Зависимость в случае авторегрессии предполагается линейная, то есть прогноз представляет собой сумму продаж за предыдущие дни с некоторыми коэффициентами, которые являются постоянными и определяют параметры модели авторегрессии.

Смысл *модели оценки долгосрочных активов* (англ. capital asset pricing model (CAPM)) заключается в том, чтобы продемонстрировать тесную взаимосвязь между нормой доходности с риском финансового инструмента. Любая акция имеет свою степень риска, этот риск необходимо покрыть доходностью. Любая прибыль от акции включает в себя безрисковую прибыль и рисковую прибыль, которая соответствует степени риска данной бумаги. Если показатели доходности превышают показатели риска, то инструмент приносит больше прибыли, чем положено по его степени риска. И наоборот, если показатели риска оказались выше доходности, то такой инструмент не подходит.

Критериями выбора методов являлись простота реализации и применимость к большим объемам данных.

Для каждого метода был рассчитан прогноз на 2008-2012 гг. и проведено его сравнение с известными данными. Результаты сравнения приведены в табл. 1.

Таблица 1. Прогноз на март 2013 года

		МТС	Мегафон	Ростелеком
CAPM	Март	276,10	922,71	92,06
	Прогноз	268,66	905,38	91,85
	Ошибка	2,69%	1,88%	0,23%
Скользящее среднее	Март	276,10	922,71	92,06
	Прогноз	256,41	811,58	90,02
	Ошибка	7,13%	12,04%	2,22%
Авторегрессия	Март	276,10	922,71	92,06
	Прогноз	265,16	900,89	90,14
	Ошибка	3,96%	2,36%	2,09%

Лучшие результаты показывает метод CAPM, который и был выбран для построения оптимального портфеля акций.

Существует несколько вариантов задач оптимизации рискованного портфеля. Был выбран «портфель Марковица»: пусть имеются n видов ценных бумаг, из которых необходимо сформировать портфель. Необходимо найти минимизирующие вариацию портфеля при условии, что обеспечивается заданное значение эффективности портфеля.

По результатам прогноза получены следующие данные, приведенные в табл. 2.

Таблица 2. Прогноз доходности на апрель 2013 г. по методу CAPM

Доходность на апрель 2013 г.	
МТС	1,21%
Ростелеком	2,30%
Мегафон	4,33%

Нами разработано приложение в среде MS Excel, на основе надстройки для взаимодействия с облачной средой, позволяющее проводить построение прогнозов курсов акций для произвольных компаний на основе метода CAPM и формировать оптимальный портфель.

1. Бухвалов А. В., Окулов В. Л. Классические модели ценообразования на капитальные активы и российский финансовый рынок. Часть 1: эмпирическая проверка модели CAPM. Научные доклады – 2006. – СПб.: НИИ менеджмента СПбГУ, 2006. – 36 с.
2. Владимиров В. М. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. – М., 2003.
3. Терпугов А. Ф. Математика рынка ценных бумаг: учебное пособие. – Томск: Изд-во НТЛ, 2004. – 164 с.

А. Н. Соломахин*

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ МУНИЦИПАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В РОССИИ

Распад СССР и последовавшие за этим процессы разгосударствления экономики в начале 90-х годов прошлого столетия привели к изменению устоявшихся механизмов развития народного хозяйства на основе централизованного планирования. Предполагалось, что в условиях рыночной экономики социально-экономическое развитие (СЭР) муниципальных образований в регионах будет осуществляться путём саморегулирования спроса и предложения на товары, услуги, капиталы и ресурсы. Однако, как показал дальнейший ход истории, несмотря на активное использование монетарных методов управления экономикой, планирование социально-экономического развития в муниципальных образованиях оказалось востребованным и необходимым методом, обеспечивающим эффективное решение задач развития инфраструктуры и экономики. В конце 1990-х и в начале 2000-х годов программно-целевое планирование социально-экономического развития как метод решения проблем территорий получило широкое распространение в муниципальных образованиях.

С принятием в сентябре 2003 г. федерального закона «Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации» планирование СЭР муниципальных образований вышло на новый уровень. На основании этого закона процесс принятия и организации выполнения стратегий социально-экономического развития в муниципальных образованиях был включен в полномочия органов местного самоуправления по решению вопросов местного значения [1]. В этой связи в период с 2003 г. по 2012 г. десятки тысяч

* д.э.н., заместитель директора Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы РФ при Президенте Российской Федерации.

различных муниципалитетов разрабатывали и применяли в своей деятельности различные стратегии, планы и программы комплексного социально-экономического развития. В пользу программно-целевого планирования СЭР муниципальных образований свидетельствует целый ряд факторов [2]:

– комплексное планирование социально-экономического развития позволяет повысить эффективность муниципального управления в традиционных для российских муниципалитетов условиях ограниченности местных ресурсов;

– наличие разработанного плана (программы) позволяет инвентаризировать имеющиеся ресурсы и системно их расходовать, а также активизировать работу по поиску новых ресурсов;

– муниципальный план (программа или стратегия) СЭР может и должен стать основой для консолидации местного сообщества вокруг стратегической идеи развития города, района, поселения, поскольку это документ для всего муниципалитета, а не внутреннее дело администрации. В процессе работы над планом формируется база для согласования интересов сторон (власть, бизнес, население, общественные организации), принимающих участие в процессе планирования, в результате чего обеспечивается предотвращение конфликтов между ними;

– наличие плана (программы) позволяет организовать процесс управления, прежде всего при решении повседневных проблем;

– наличие инвестиционных программ и проектов служит веским аргументом при обосновании предложений о бюджетных и внебюджетных инвестициях в реконструкцию и модернизацию инфраструктуры территории;

– программа или стратегия СЭР это весомый «имиджевый» фактор для муниципалитета, определяющий его репутацию на российской муниципальной арене. Наличие программы СЭР формирует образ территории, привлекательной для инвестиций, а имидж главы администрации как прогрессивного, инициативного руководителя с сильной политической позицией.

При реализации процесса планирования разрабатываются: концепция долгосрочного СЭР РФ, программы социально-экономического развития РФ на краткосрочную перспективу, стратегии (программы) развития отдельных секторов экономики, стратегии (концепции) развития федеральных округов, стратегии и комплексные программы социально-экономического развития субъектов РФ и некоторые другие документы. Их разработка выполняется Правительством РФ с участием органов государственной исполнительной власти субъектов РФ на основании Конституции, федеральных законов и иных нормативных правовых актов Российской Федерации. В субъектах федерации на основании региональных нормативно-правовых актов формируемая своя система программно-целевого планирования, согласованная по целям и задачам с федеральной системой.

Так, например, в качестве основных документов планирования в Воронежской области была разработана и принята к исполнению стратегия социально-экономического развития Воронежской области до 2020 г., которая согласована по целям и задачам со стратегией и концепцией развития Российской Федерации до 2020 года. С учётом содержания этих документов,

для муниципальных образований в регионах разработаны нормативно-правовые акты, которые регламентируют порядок и последовательность разработки и принятия документов программно-целевого планирования.

1. Федеральный закон № 131-ФЗ от 16.09.2003 «Об общих принципах организации местного самоуправления в РФ», Ст. 17, п. 6.
2. Падилья-Сароса Л. Ю. Планирование экономического развития муниципальных образований. – М.: Управление развитием территорий. – 2008. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gisa.ru/45576.html>.

Л. А. Миняйленко*

СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА МНОГОШАРОВОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫМИ СИСТЕМАМИ

Разбалансировка теоретических и реальных показателей экономического развития различных отраслей народного хозяйства приводит к необходимости более глубокого исследования актуальных вопросов социальной экономики. К примеру, пищевая отрасль: кондитерская продукция – без сахара, яблоки – без железа, а картофель – без крахмала. Речь идёт не о качестве продуктов: его свежести, ассортименте или красоте упаковки. Речь идёт о составе продукта, за который человек платит деньги. В рамках теории управления организационной системой, как возможно представить любую отрасль экономики, любой регион и предприятие, речь идёт о последствии подобных экономических и, конечно же, политических решений, причём с запаздыванием до 20 лет. Сразу результаты не видны. Давно известные пищевые добавки, запрещённые во многих странах, в украинских граждан вызывают не только ожирение, но и неизлечимые заболевания, потерю трудоспособности. Подобная масса экономических вопросов имеет один ответ: бизнес сильнее политики. Необходимо, чтобы теория экономики и практика не расходились, чтобы на самой плодородной украинской земле жили талантливые и красивые люди, способные накормить, возможно, весь мир.

В такой ситуации следует помнить, что не экономические показатели являются целью экономического развития страны, а здоровье и благосостояние украинских граждан. Экономика – это хозяйство для людей, а бизнес – прибыль для единиц. Отмеченная разбалансировка экономической деятельности человека возникает при упрощённом учёте параметров системы управления. С развитием информационных технологий, коммуникационного менеджмента и логистики, которые в своей практике широко используют знания психологии человека, актуальным является учет подобных составляющих в структуре экономики и формировании управляющего воздействия.

Это можно представить при рассмотрении организационной системы, которая согласованно функционирует на нескольких уровнях; подобно матричке: материальном, информационном, эмоциональном или психическом уровнях. В теории менеджмента есть такое понятие, как делегирование полномочий. В результате образуется самостоятельное подразделение в горизонтальной плоскости, а именно: в таких же параметрах окружающей

---

* к.т.н., доцент кафедры менеджмента и маркетинга Международного Славянского университета.

среды. У него внутри свои законы, но оно также не противоречит родительской структуре. В матрёшке же образуется вертикальное подобное образование структуры также со своими законами. Оно более тонко по воздействию и в результате сильнее. Такое сравнение подобно оценкам эффективности затрат на использование водной, угольной и атомной энергий. Или подобно сравнению мощности химической, биохимической, психической или духовной энергии. Последняя способна оказывать влияние на всю планету и даже космос. Подобное не есть идентичное. Схема законов может быть образно представлена в виде большого информационного слоя, поглощающего меньший. Большой одновременно вмещает в себя меньший объём, но меньший является самостоятельной частью и имеет своё значение вне зависимости от поглощения большим объёмом. Так устроен человек по знакомому с детства принципу – большое в малом и малое в большом.

Такие слои можно условно назвать шаром, что показывает самостоятельность функционирования структуры. Количество шаров зависит от глубины развития научных знаний. Сегодня явно выделяются три таких шара: материальное описание объекта, информационное и эмоциональное. Согласно такому представлению, управляющее воздействие в организационной системе рассматривается на трёх усиливающихся уровнях: материальном, информационном и психологическом. Например, создание с помощью различных СМИ информационного и психического поля как управляющего воздействия, более тонкого и сильного уровня, чем материальный. Такое воздействие поднимет сознание человека с уровня «овец» и материальных ценностей на более высокий уровень, например, знания истины или духовной чистоты, что способно излечить человеческое общество от многих разрушающих экономику факторов, а именно: от коррупции.

После однозначного описания таких шаров стоит вторая задача определения границ шаров, которая представляется в виде задачи линейного программирования для каждого шара. При переходе к следующему шару коэффициенты ценности многопараметрической организационной системы будут претерпевать значительные изменения, размер которых определится необходимой точностью результатов. Например, гибель человека в одном шаре – трагедия, а в другом статистика. Третьей задачей представляется выделение зон шаров со своей значимостью, соответствующих определённым законам деятельности и формирование внутришаровых законов функционирования, не противоречащих остальным шарам и целому.

К. О. Соловчук*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В АПК

Агропромисловий комплекс і його базова галузь – сільське господарство, є провідними системоутворюючими сферами економіки України, які формують агропродовольчий ринок, продовольчу й економічну безпеку, трудовий потенціал сільських територій.

---

* аспірантка ВНЗ «Національна академія управління».

Питання державного регулювання АПК розглядали В. Богачов, Ю. Васильчук, В. Геєць, Л. Лозовський, Б. Нагорний, Н. Потриваєва, Б. Райзберг, Л. Ходова, В. Шахова та інші. Ряд авторів під державним регулюванням стійкого відтворення в АПК розуміє систему економічного, організаційного, правового і політичного забезпечення державою сприятливого середовища для стійкого відтворення з метою задоволення потреб населення в продуктах харчування і товарів народного споживання, які виробляються з сільськогосподарської сировини. Інші автори відзначають, що регулювання системи АПК – це важелі, методи впливу держави на виробництво, переробку й реалізацію сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства, а також на виробничо-технічне обслуговування і матеріально-технічне забезпечення господарюючих суб'єктів.

З переходом до економічної самостійності суб'єктів зростає об'єктивна необхідність у довготривалих розробках стратегічного значення. Розрізняють стратегію розвитку, яка припускає зміну параметрів організації для досягнення його певного рівня в майбутньому. Вона формується при динамічному типі стратегічного планування і характеризується рухом суб'єкта господарювання у бік структурних змін. Такого виду стратегії спрямовані на прогнозування майбутніх ризиків, пошук нових можливостей у досягненні цілей, розробку численних альтернатив і вибір з них найбільш успішної. Вибір стратегії залежить від ступеня насиченості ринку, ступеня і швидкості розвитку галузі й можливості господарюючого суб'єкта постійно оновлювати виробництво.

Крім того, виділяють стратегію переваги за витратами (суб'єкт господарювання орієнтується на широкий ринок і виробляє продукцію в більшій кількості; за допомогою масового виробництва він може мінімізувати витрати і пропонувати низькі ціни); стратегію концентрації (суб'єкт господарювання виділяє специфічний сегмент ринку через низькі ціни або унікальну пропозицію).

Серед стратегій, які відносяться до динамічного типу планування, виділяють стратегію проникнення на ринок (ефективна у тому випадку, коли ринок зростає або ще не насичений; суб'єкт господарювання прагне розширити збут наявної продукції на існуючих ринках за допомогою інтенсифікації руху товару, поступального просування і конкурентоспроможних цін).

Стратегія розробки нової продукції (ефективна при використанні, коли суб'єкт господарювання випускає продукцію, яка має попит у споживача; господарник розробляє нову або модифіковану продукцію для існуючих споживчих ринків).

Стратегія диверсифікації виробництва (використовується для того, щоб суб'єкт господарювання не став дуже залежним від одного або декількох видів продукції; необхідно випускати нові види продукції, орієнтовані на нові сегменти ринку).

Стратегія диференціації (суб'єкт господарювання спрямовує свою діяльність на великий ринок, випускаючи привабливу для багатьох споживачів продукцію, яка розглядається як унікальна, в результаті ціна вже не відіграє важливої ролі) тощо.

Що стосується агропродовольчого комплексу, то, виходячи з класифікації стратегій за способом досягнення конкурентних переваг, обрана стратегія розвитку відноситься до глобальних стратегій (стратегії мінімізації витрат, фокусування, диференціації, інновацій, швидкого реагування).

Хоча й існують різні класифікаційні схеми стратегій, в основі яких лежить та або інша критерійна ознака, все ж таки дуже складно провести чітку грань при стратегічному процесі, до якого виду відноситься та або інша стратегія, що розробляється. У зв'язку з цим при розробці стратегії розвитку агропродовольчого комплексу слід виділяти генеральну стратегію і субстратегії, які забезпечують реалізацію підцілей для досягнення генеральної мети.

О. В. Смолянюк*

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ОСНОВА ЕЛЕКТРОННОЇ ЕКОНОМІКИ

У широкому розумінні соціальною мережею називають соціальну структуру, утворену індивідами або організаціями, яка відбиває різнохарактерні зв'язки між ними – від випадкових знайомств до тісних родинних відносин. Вперше термін «соціальна мережа» було запропоновано Дж. Барнесом у 1954 році.

Соціальні мережі являють собою самоорганізовані системи, яким властиві відкритість, нелінійність, швидкість, різноманітність, розповсюдженість, стійкість, здатність до інклюзивності (включення) в різноманітні сфери людської життєдіяльності тощо.

Вже сімейний трикутник «батько – мати – дитина» є найпростішим зразком соціальної мережі, передача інформації в якій здійснюється в усній і письмовій формі. Певна соціальна група, члени якої перебувають у єдиному комунікаційному полі, пропонує низку соціальних мереж різного масштабу та інтенсивності функціонування. Соціальна взаємодія населення певної країни (географічного регіону, континенту) утворює цілий спектр мережевих взаємодій.

Феномен Інтернету створює небачені раніше можливості побудови соціальних мереж. Як мінімум, Інтернет пропонує такі з них: масові («вконтакте», «facebook», «однокласники» тощо), які є відкритими, використовуються будь-яким користувачем та не мають тематичних обмежень; тематичні («gismeteo», «marketingpeople»), що звужують спілкування до параметрів, визначених домінуючими інтересами або професією користувачів; фото та відеохостинги – спілкування за допомогою коментування й обговорення відео- та фотоматеріалів.

Соціальні мережі, побудовані на основі Інтернету, невпинно розвиваються. Статистика з цього приводу є вражаючою. У 2012 р. чисельність аудиторії найбільшої соціальної мережі «Facebook» зрівнялась з населенням найбільших країн світу. Після Китаю (1339 млн. осіб) та Індії (1210 млн. осіб), «Facebook» розташувався на третьому місці (845 млн. користувачів), більш ніж удвічі випереджаючи США (313 млн. осіб) [1]. Очікується, що невдовзі «мережеві

---

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

суспільства» перевищать традиційні суспільства не лише за кількісними показниками, а й сутнісними ознаками людської активності.

Чим приваблюють соціальні мережі? Насамперед новими формами діалогової комунікації, недоступними в доінформаційних суспільствах. Виділяються такі особливості спілкування у соціальних мережах, що приваблюють більшість користувачів: 1) анонімність; 2) своєрідність протікання процесів міжособистісного сприйняття в умовах відсутності невербальної інформації; 3) добровільність і бажаність контактів; 4) обмеженість емоційної компоненти спілкування і в той же час стійке прагнення до емоційного наповнення тексту, що виражається у створенні спеціальних значків для позначення емоцій; 5) прагнення до нетипової, ненормативної поведінки. Найчастіше користувачі презентують себе з інших позицій, ніж це відбувається в умовах реальної соціальної норми, програють ролі, нереалізовані у діяльності поза мережею [2].

Internet-технології широко використовуються в економіці з метою отримання прибутку за допомогою нових інформаційних можливостей. Найбільш поширеними з них є такі [3]: 1. *Реклама*. Багатомільйонна аудиторія мережі Internet дозволяє привернути масову увагу до продукції, що продається, або послуг. 2. *Маркетинг*. Розміщення в Internet інформації презентаційного характеру дозволяє компаніям заявити про себе і свою діяльність. Крім цього, Internet дозволяє в умовах жорсткої конкуренції здійснювати так звані індивідуальний маркетинг, тобто пропонувати товари і послуги, максимально адаптовані до потреб конкретного споживача. 3. *Зв'язок з філіями і мобільними співробітниками*. За допомогою Web-вузлів підприємства й організації можуть розширити можливості звичайної електронної пошти Internet, надавши можливість авторизованим користувачам (співробітникам, клієнтам, постачальникам та ін.) права доступу до найсвіжіших корпоративних даних. 4. *Оприлюднення інформації*. Internet має незаперечні переваги перед іншими засобами масової інформації, маючи можливість в будь-який час і з будь-якої точки земної кулі надавати новини, огляди, довідкові дані, електронні бібліотеки, аудіо- та відеодані. 5. *Спрощення бізнес-процесів*. У рамках Internet і Web-технологій. існує можливість організації Intranet-мереж, які є гнучким і конкурентоспроможним засобом, що дозволяє підприємствам більш ефективно використати свій інформаційний потенціал і свою інформаційну інфраструктуру. 6. *Електронна комерція*. Купівля і продаж різноманітних продуктів і послуг за допомогою глобальної мережі Інтернет.

Разом з тим, електронна економіка в Україні тільки заявила про себе. Інтернет-технології поки що недостатньо впливають на економічну сферу держави в цілому. Ймовірно, це зможуть зробити нові покоління, соціалізація яких відбувається в умовах активного використання соціальних мереж.

1. Кулиняк І. та ін. Соціальні мережі в бізнесі і бізнес в соціальних мережах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_15_16_bereznja_2012_r/sekcija_5.

2. Сирота Е. Ю. Личностные особенности постоянных посетителей сайта www.vkontakte.ru // Вестник КемГУ. – 2010. – № 3 (43). – С. 115-118.

3. Царенко О. М. Економіка розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/14940511/ekonomika>.

КАТЕГОРІЯ «УПРАВЛІННЯ» У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Економічні явища та процеси, які є предметом економічного пізнання, почасти сприймаються крізь призму суб'єктивного, внаслідок чого знання набуває характеристик суб'єкта пізнання як на рівні узагальнюючого знання, так і на рівні змісту, що пояснюється відомим фактом впливу соціального на пізнавальний процес загалом. В економічному пізнанні категорія «управління» отримує багатоаспектні (почасти суперечливі) тлумачення. Зміст цієї категорії постійно змінюється відповідно до динаміки соціально-економічних процесів, конкретного рівня суспільно-економічного розвитку, потреб і мети суспільства, враховуючи водночас потреби управлінської теорії. Термін «управління», згідно з визначенням у Великому тлумачному словнику української мови, походить від дієслова «управляти», тобто спрямовувати діяльність, роботу кого-, чого-небудь. Подібні тлумачення зустрічаються й в інших енциклопедичних та лінгвістичних джерелах. Наприклад, в соціальній філософії «управління» визначається як функція високоорганізованих систем (соціологічних, технічних), що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети.

Феномен соціального управління відомий науковцям тривалий час. Перші науки праці з теорії соціального управління як самостійної наукової дисципліни, в межах яких виникла і розвивалась категорія «управління», з'явилися в кінці XIX – на початку XX століття. Теоретичний і практичний досвід соціально-економічного управління дає підстави виокремити чотири найважливіші школи, які зробили фундаментальний внесок у становлення світової науки соціально-економічного управління. До них належать:

– школа наукового управління (основні представники – Ф. У. Тейлор, Ф. Гілбретт, Л. Гілбретт, Г. Гантт, Г. Форд, Г. Емерсон), що заклала основи наукової організації праці;

– адміністративна (класична) школа управління (А. Файоль, Л. Урвік), визначальною метою якої було створення універсальних принципів управління;

– школа психології управління – до її складу ввійшли школа людських відносин (М.-П. Фоллет, Е. Мейо) і школа поведінкових наук (Д. МакГрегор, Р. Лайкерт, У. Оучі);

– кількісна, або «нова», школа управління (її ще називають школою науки управління). Вона заснована на використанні математичних методів дослідження операцій в управлінській діяльності керівника (Р. Фелк, Дж. Данцинг та ін.).

Складна та багатоаспектна категорія управління формується на основі синтезу різноманітних поглядів на сутність досліджуваного поняття, а його зміст розкривається у результаті аналізу теоретичних джерел з урахуванням таких аспектів: управління як науки; як функції систем різного порядку; як виду

---

* здобувач кафедри маркетингу, управління та економіки підприємства ВНЗ «Національна академія управління».

практичної діяльності; як мистецтва; як керуючого органу. Таким чином, у сучасній науці управління виокремлюють два рівня знання, перший з яких репрезентований загальними теоріями соціального управління, а другий – прикладними теоріями організації й управління, що забезпечують основу практичних рекомендацій щодо раціоналізації праці та вдосконалення управління.

Соціальне управління тлумачать як міждисциплінарний феномен, що знаходиться на перетині таких наук, як економіка, соціологія, психологія, кібернетика, інформатика тощо. Феномен управління поширюється на всі динамічні системи об'єктивного світу, забезпечуючи збереження їхньої структури та досягнення встановлених цілей шляхом самоорганізації. Специфіка вияву суб'єктів та об'єктів управлінського впливу дозволяє визначити певні розбіжності (відмінності) між категорією «управління» й субординованим поняттям «менеджмент» як однієї з форм управління.

Згідно із системним підходом, соціальне управління – це діяльність керуючої підсистеми, що спрямована на об'єкт управління з урахуванням інформації щодо даного об'єкта та стану зовнішнього середовища задля досягнення заданої мети. Водночас будь-які управлінські рішення повинні враховувати, що між усіма елементами системи існують численні взаємозв'язки, тому зміни одних елементів спричиняють зміни інших елементів та системи у цілому.

Отже, аналіз сутнісних характеристик категорії «управління» в контексті соціально-економічного пізнання передбачає виокремлення трьох найважливіших його складових: цільового управлінського впливу, організаційного порядку та самоорганізації. До узагальнюючих характеристик досліджуваної категорії належить її мінливість (тобто адаптивність до постійних змін ринкової кон'юнктури). Система соціально-економічного управління перебуває у стані перманентного самооновлення, зазнаючи впливу закономірностей розвитку управлінських відносин і процесів. Адекватне пізнання останніх надає можливість не лише успішної реалізації процесу соціально-економічного управління, але й слугує інструментом прогнозування поступу всієї системи управління та її окремих складових.

І. М. Машкова,* Т. А. Гузік**

**ГУМАНІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ
ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ**

У вирішенні сучасних завдань демократизації суспільного життя в Україні, духовно-інтелектуального відродження українського народу, росту його національної самосвідомості величезне значення має гуманізація й

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана;

** к.пед.н., завідувач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

гуманітаризація освіти. Оскільки сучасна світова гуманістична думка виходить з того, що людина, її права й обов'язки мають перебувати в центрі уваги держави і суспільства, саме з цих позицій сформульовані завдання в Державній національній програмі «Освіта». Гуманізація навчання і виховання поступово наближається до розв'язання проблем відродження духовності, спрямовує наукову діяльність на людину як вищу цінність, на подолання технократичних тенденцій, дотримання принципів екоцентризму.

Гуманізація освіти – один із соціально-педагогічних принципів, який відображає спрямованість розвитку освіти на гуманні стосунки в суспільстві як загальнолюдську цінність, процес створення умов для самореалізації, самовизначення особистості студента в просторі сучасної культури, створення у навчальному закладі такого соціокультурного середовища, яке б стимулювало і спонукало особистість до творчості і саморозвитку, сприяло б внутрішній переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомленню власної гідності і цінності іншої людини, формувало б почуття відповідальності та причетності до минулого, сучасного і майбутнього. Процеси гуманітаризації освіти передбачають розробку шляхів реалізації тенденцій гуманізації освіти в напрямку застосування нових гуманних методик і систем викладання. Відбір гуманітарного компоненту змісту освіти і реалізація його у навчальних програмах є досить складними і вимагають серйозних досліджень.

Економічна освіта визнана сьогодні в Україні як пріоритетна, що знайшло відображення в Концепції розвитку економічної освіти, де зазначено, що метою розвитку системи економічної освіти є інтенсивне накопичення соціально-економічних знань, які базуються на історико-культурних і духовно-моральних традиціях українського народу, і оптимізація їх використання як головного потенціалу необмеженого ресурсу розвитку українського суспільства і його соціально орієнтованої економіки.

Завданням економічної освіти є створення умов для самореалізації особистості як економічно активного члена суспільства з метою задоволення потреб суспільства і держави у фахівцях економічного профілю, здатних практично реалізовувати стратегію сталого економічного, соціального і духовного розвитку України, для забезпечення високого рівня життя народу, мобільності студентів і викладачів, виховання у майбутніх фахівців цілісного соціально-економічного світосприйняття й сучасного наукового світогляду.

Надзвичайно важливою є актуалізація зазначених Концепцією ціннісних орієнтирів економічної освіти. Ціннісні економічні орієнтації виступають тим стійким утворенням у структурі особистості, яке характеризує її ставлення до соціальної дійсності, визначає мотивацію її економічної поведінки, впливає на всі сторони її діяльності.

Соціальна відповідальність, яку в українських реаліях слід визнати пріоритетною в системі економічних цінностей, розглядається сьогодні як відповідальність за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості й етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку суспільства.

Концепція соціальної відповідальності повною мірою відображає парадигму гуманізації вищої освіти. Категорія «соціальна відповідальність» розглядається вченими як складова цінностей сучасного суспільства, яка має стати домінантою

ціннісних орієнтирів підприємців і системоутворювальним ядром ціннісних орієнтацій молоді.

Цивілізований світ давно визнав, що принципи соціальної відповідальності є незмінною складовою успішної стратегії бізнесу та стрижнем у системі цінностей економічної культури особистості і суспільства, оскільки наслідки професійної діяльності фахівців економічного профілю відчувають без винятку всі мешканці країни. Актуалізація у науковому середовищі та сфері бізнесу проблем корпоративної соціальної відповідальності дає можливість проаналізувати, яку частку відповідальності в суспільні відносини привносять фахівці економічного профілю, що наділені світобаченням, економічним мисленням і підтверджують здобуту вищу економічну освіту. За наявних умов у пошуку найбільш ефективної моделі формування соціально відповідального фахівця в системі професійної підготовки особливого значення набуває практичний досвід вищих навчальних закладів.

Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів пов'язана з тим, що саме в системі вищої освіти формується інтелектуальна еліта нації. Фахівці з вищою освітою є показником освіченості, цивілізованості країни, її професійного, наукового потенціалу і конкурентоспроможності.

Вихідною передумовою виховання соціально відповідальної особистості є відповідна філософія освітньої діяльності навчального закладу, яка базується на соціокультурному вимірі якісної характеристики підготовки фахівця, розгляд відповідальності особистості перед суспільством на всіх рівнях її діяльності як невід'ємної складової професійної культури.

В умовах аномічності українського суспільства особливу увагу треба надати виконанню культурологічної функції вищої освіти, виховувати у студентів громадянську гідність, тобто глибоке розуміння соціального змісту і наслідків своєї професійної діяльності. Саме вища професійна освіта, побудована на принципах гуманізації та гуманітаризації, які спрямовують освітні процеси в майбутнє, надасть можливість усім студентам самореалізуватись та отримати найбільшу користь від своїх здібностей і потенціалу для освоєння обраної професії, для розвитку та прояву творчої індивідуальності, високих громадянських, моральних, інтелектуальних і фізичних якостей, які забезпечуватимуть їм соціальну захищеність і комфортне існування.

І. Е. Новікова*

РОЗВИТОК НАУКОМІСТКОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ ФАКТОР ФІНАНСУВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КНР

Пріоритетною стратегічною метою розвитку національної економіки КНР є поступовий перехід до наукомісткої економіки. Досягнення такої мети вимагає не тільки суттєвого збільшення чисельності працівників тих спеціальностей, які дозволять країні поставляти на світовий ринок власні наукоємні продукти, але й домогтися істотного підвищення якості освіти.

---

* к.е.н., науковий співробітник Центру економічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сьогодні система освіти в Китаї має таку структуру: 9 років – обов'язкова, 12 років – повна середня. Після закінчення 12-річки можна вступати до вишу, однак бажання учнів не завжди відповідають їхнім фінансовим можливостям.

У контексті розвитку наукомісткої економіки в 1999 р. в країні було введено експериментальну програму надання студентських кредитів, яка сьогодні є основною формою фінансування вищої освіти в Китаї. Спочатку програма поширювалася на 8 міст. Оскільки держава відмовилася гарантувати студентські займи, то цей обов'язок було перекладено на рідних і близьких. Крім того, можливим було й використання заставного майна. Таким чином, новосформована система освітнього кредиту не поширювалася на студентів із малозабезпечених родин, які не мали змоги гарантувати своєчасне погашення кредиту. Наразі відсоткова ставка за такими позичками складала 10,8%, з яких половину сплачує держава. Термін, на який можна отримати відповідний кредит занадто малий – 4 роки, та із впровадженням реформи до ВНЗ вступало 18-19% випускників, у той час як до цього цей показник не перевищував 4-5%. Однак для сільських жителів вища освіта залишається малодоступною.

Наразі розвиток ринку освітніх кредитів в Китаї працює значно краще. Процентна ставка залишається порівняно невисокою, а держава продовжує компенсувати 50% кредиту. В Китаї кредитом користуються близько 12% студентів. Проте проблема повернення кредиту стоїть дуже гостро, а тому програма продовжує доопрацьовуватися.

Разом із введенням у Китаї системи державного освітнього кредитування була введена й система державного регулювання цін на освітні послуги. Такі кроки було зроблено для того, щоб ВНЗ не збільшували ціни на навчання. Наразі держава продовжує уважно стежити за тим, щоб ціни в освітніх установах відповідали умовам і якості навчання.

Система професійної освіти в Китаї представлена великою кількістю (60%) так званих вищих короткострокових професійних установ, навчання в яких становить 2-3 роки. Вступ до них та інших ВНЗ регулюється системою складання єдиного загальнодержавного іспиту. За успішного проходження цього випробування абітурієнти вибирають для себе кілька пріоритетних освітніх закладів і залежно від кількості набраних балів зараховуються в один із них.

За прогнозами експертів, до 2020 р. для ефективного управління швидкозростаючою економікою Китаю знадобиться в 15 разів більше управлінців, ніж зараз. Для дієвих китайців це не просто інформація для роздумів, а пряма вказівка діяти. Не випадково щорічні витрати на освітні програми та інфраструктуру в країні суттєво зростають. Так, у 2008 р. сукупний обсяг витрат Китаю на освіту (без урахування витрат на розвиток інфраструктури освітніх установ) склав 155-160 млрд. дол. США, що вивело країну в число світових лідерів за обсягами фінансування освітньої діяльності. З урахуванням витрат на будівництво шкіл, інститутів та їх модернізацію обсяг інвестицій подвоюється. Річний обсяг ринку освітніх послуг в КНР становить близько 1,2-1,3 млрд. дол. США, щорічне зростання – 30%.

При цьому прогнозується, що популярність китайських освітніх послуг найближчими роками тільки зростатиме, тому що якість навчання наближається до міжнародних стандартів, а його вартість менша, ніж у Європі та США. В країні

активно нарощуються об'єми багатостороннього обміну студентами. За даними Міністерства освіти КНР, за останні 20 років Китай відправив на навчання до більш ніж 100 країн світу близько 350000 своїх громадян і прийняв понад 380000 іноземців. На сьогоднішній день у державі функціонує більше 1500 університетів, 544 з яких навчають іноземців різним дисциплінам і китайської мови.

За даними Китайської асоціації вищої освіти, у 2007 р. в країні навчалося 195503 іноземних студентів зі 188 країн і регіонів, а у 2008 р. – близько 200000 осіб. У звіті щорічника «Китайська освіта» зазначається, що більшість бажаючих отримати вищу освіту в Китаї приїжджають з Південної Кореї (33%), Японії (9,5%), США (7,5%), В'єтнаму (5%), Таїланду (3,7%) і близько 3,5% (близько 7000 студентів) з Росії.

Китайський уряд всіляко стимулює приїзд іноземних студентів. Так, у 2004 р. студенти отримали 6163 гранти. При цьому Китай постійно збільшує квоти на отримання урядових стипендій для іноземних студентів. У 2007 р. такі стипендії виплачувалися 10000 іноземцям, які проходять навчання у ВНЗ КНР. Ці заходи дозволять ВНЗ Китаю отримати міжнародне визнання.

Отже, розвиток системи вищої освіти КНР значною мірою фінансується за рахунок освітніх кредитів. Залучені таким чином банківські кредити дали можливість значно розширити коло осіб, які можуть дозволити собі отримати знання у виші та покращити якість освітніх послуг. Висока потреба у кваліфікованих фахівцях змусила китайське керівництво стимулювати підвищення якості навчання за одночасного збільшення їхньої кількості.

Однак, у напрямі фінансування вищої освіти ще є велике поле для необхідних і вкрай важливих для розвитку освітньої системи зокрема та соціально-економічного зростання країни загалом кроків. Адже практичні проблеми, що супроводжують процес отримання освітніх послуг, часто породжують розчарування, пов'язані з невинуватими надіями молоді, особливо із сільської місцевості.

В. Ю. Худолей,* В. В. Микитенко**

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ОСНОВА ПОБУДОВИ ПРОГНОЗУ ЕНЕРГО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПРОМИСЛОВОСТІ В РЕГІОНАХ

Досить вагоме місце у практичній і теоретичній діяльності українського соціуму посідають проблеми, які пов'язані з моделюванням енергоекономічних показників реального сектору регіональної економіки (РСРЕ) України в контексті досягнення сталого розвитку держави, а, відтак, і забезпечення надійності й ефективності функціонування економічної системи у цілому. Саме тому якісне удосконалення сутності та змісту оптимальної для України Стратегії управління забезпеченням енергоефективності функціонування регіонального промислового комплексу (РПК) стає ототожненням регіональної промислової

---

* к.е.н., доцент, завідувач кафедри менеджменту організацій Міжнародного науково-технічного університету імені Юрія Бугая;

** д.е.н., професор, головний науковий співробітник відділу стратегічного потенціалу сталого розвитку Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України.

політики з гарантом стійкості і незворотності економічного й соціально-політичного відродження країни. За результатами наукових досліджень енерго-економічної та еколого-економічної діяльності в межах РСРЕ можна встановити, що розроблення та реалізація будь-якого типу Стратегічних концепцій до 2020, 2030 і до 2050 рр. та «подальшу перспективу», а також Комплексних і Цільових програм, стратегій управління розвитком різних сфер економічної діяльності виконуються лише на 30,0%.

Необхідним є запровадження неупереджених критеріїв у галузі енергоефективності та підвищенні вимоги до результативності управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК (УЗЕФ_{РПК}) для досягнення якісної здатності РСРЕ України до нарощення енергоефективності. Слід відмітити, що визначені орієнтири, цільові показники та завдання в межах усталених програм і концепцій різної природи не досягнуті, а завдання не завершені. Причина зазначеного пов'язана із: а) залученням істотного обсягу фінансових ресурсів; б) розробленням і введенням у практику господарювання ілюзорних і недієвих механізмів макроекономічного регулювання; в) запровадженням адміністративно-силових акцій із компенсації «загального стану недосконалості» функціонування економічної й енергетичної системи держави; г) використанням «дипломатичних» можливостей і силового ресурсу при корегуванні політичними силами змісту концептуальних засад забезпечення сталого розвитку України; д) необ'єктивністю використовуваної технології управління забезпеченням енергоефективності (ЕЕ) функціонування РПК держави.

Зарубіжні вчені пов'язують імовірність кардинальних змін із застосуванням методів стратегування, які забезпечують формування достатніх масштабів розвиненості стратегічного потенціалу та якісної стратегічної позиції розвитку виробничо-економічної системи (strategic choice). Однак показники зростання потребують коригування змістовності та прикладного інструментарію у майбутньому. Враховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що розроблення й апробація опрацьованих і побудованих «лінійок ідентифікації» відповідає концептуальним засадам вирішення проблем із підвищення рівня ЕЕ функціонування та формування стратегічного потенціалу РСРЕ щодо реалізації завдань стратегування як сукупності організаційно-економічних, економетричних, проектних і модельних процедур, використання яких забезпечує: а) об'єктивність реалізації цільових функціоналів із концептування, прогнозування, стратегічного сканування, моделювання, планування, проектування, програмування та контролювання; б) створення та визначення оптимальної кількості етапів введення відповідного типу стратегії; в) визначення організаційно-економічних передумов та енергоекономічної для формалізації фазової траєкторії розвитку промисловості України та її РПК в контексті дослідження імовірності сформування ознак до сталого розвитку держави.

Першочергово слід вказати й на те, що стратегування слід здійснювати у взаємозв'язку мікро- із макрорівнями управління. Тоді, розглядаючи виробничо-економічні системи як гетерархію більш складної архітектури, можна ідентифікувати системно-універсальні й когнітивно-інформаційні виміри РПК і

субрегіональних утворень, каскадів РПК чи промислових агломерацій та кластерних округів.

Нами було розроблено та запропоновано цільову програму (певного інтелектуального рівня) на основі розбудови комп'ютерного забезпечення для спрощення прогнозно-аналітичної оцінки вимірів енергоефективності. Це забезпечило побудову низки структурно-логічних схем і алгоритмів концептуально-аналітичної природи, які входитимуть загальним пакетом до елементів нормативно-правового забезпечення і нормативних актів. Зіставлення фактичних значень енергоекономічних показників РПК України (у 2010-2012 рр.) із розрахованими, тобто теоретично імовірними значеннями, отриманими за дистрибутивно-лаговими моделями з коефіцієнтом детермінації на рівні $0,65 \div 0,78$, дозволило визнати, що найбільш об'єктивний вимір лагу для побудови варіативного прогнозу становить три роки. Об'єктивізація за «лініями ідентифікації» порогових вимірів локальних і загальних енергоекономічних показників дозволяє: а) уточнити склад і прикладну значимість доцільного для використання стратегічного інструментарію регулювання виробничо-господарської діяльності РПК; б) доповнити структурно-логічними схемами й адекватними методичними розробками масив нормативних регламентів і алгоритмів.

Отже, у межах РСРЕ України існують певні закономірності за наслідками реалізації у ретроспективному періоді суб'єктами регіонального управління специфічних функцій в енерго-економічній та еколого-економічній сфері. Як результат, слід визнати, що: 1) найвищі рівні результативності управління мають ППР, що належать до каскадів РПК, які віднесено нами до класу «масштабної інваріантної спрямованості». При цьому, усереднене значення кінцевої результативності за сукупність цих каскадів РПК становило протягом трирічного лагу – 20,06 млн. грн./тис. т у. п., а первинної результативності управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК – 12,14 млн. грн./ тис. т у. п.; 2) найнижчі – каскади, РПК віднесені до класу бінарної спрямованості – їхня кінцева результативність становила 13,05 млн. грн./тис. т у. п., а первинна – 9,30 млн. грн./тис. т у. п.

Результати моделювання фазових траєкторій розвитку РСРЕ інших країн світу свідчать про таке: використовуючи результати системного дослідження темпів зростання енергоефективності за період 1995-2011 рр. з лагом у три роки, можна за дев'ятьма етапами реалізації прогнозно-аналітичних процедур встановити найбільш імовірні для України виміри енергоефективності та результативності управління забезпеченням енергоефективності функціонування РПК.

Аналіз отриманих у результаті дослідження прогнозних значень макроекономічних показників і показників-індикаторів енергоефективності дає змогу зробити такі висновки:

1) найвищий рівень енергоефективності забезпечується високим рівнем технологічного розвитку країни;

2) достатньо важливим є вплив на енергоефективність національної економіки структури промисловості, зокрема, суттєва вагомість частки енерго- й ресурсозатратних галузей у галузевій структурі РСРЕ;

3) здійснюючи діяльність у напрямі забезпечення раціональної структури енергоспоживання, можна досягнути вагомих результатів підвищення ефективності функціонування РСРЕ за рахунок співвідношення частки промисловості у загальному обсязі енергоспоживання;

4) достатньо високий показник-індикатор «потенційної енергоефективності» РСРЕ України свідчить про ймовірність досягнення прогностичних показників, але за умови достатнього забезпечення фінансовими ресурсами розвитку наукоємних галузей і технологічного оновлення виробництва;

5) політика підвищення енергоефективності повинна мати комплексний, системний і довгостроковий характер із чіткими кількісними й якісними орієнтирами за умови врахування рівня розвитку й освоєння власного стратегічного потенціалу.

1. Системно-комплексне оцінювання потенціалу сталого розвитку України: Монографія / О. М. Алімов, І. В. Драган, О. О. Демешок, В. В. Микитенко, В. Ю. Худолей та ін. – К.: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2013. – 79 с.

2. Худолей В. Ю. Енергоефективність національного промислового виробництва: технології регіонального управління: Монографія. – К.: Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2013. – 489 с.

3. Демешок О. О. Регіональна промислова політика та технології державного управління забезпеченням економічної безпеки // Український соціум: наука – освіта – виробництво: Збірник наукових праць / за наук. ред. В. В. Микитенко. – Вип. 3. – К.: МНТУ імені академіка Ю. Бугая та НДІ Сталого розвитку та природокористування, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2012. – С. 58-70.

4. Микитенко В. В. Розроблення технологій управління забезпеченням енергоефективності в контексті інтенсифікації процесів сталого розвитку держави // Ефективна економіка: електронне фахове видання. – 2012. – № (8). – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1310>.

Ю. М. Петренко*

КООПЕРАТИВНИЙ РУХ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У комплексі наукових і соціально важливих проблем, що постають перед будь-яким суспільством, немає завдання більш актуального, ніж пошук шляхів відродження правової, державної, економічної й духовної стабільності країни. З цієї точки зору цікавим є вивчення кооперативного руху як фактора формування громадянського суспільства.

Кооперативна форма власності і господарювання є невід'ємною частиною сучасного господарства більшості держав. У світі діє близько 1 мільйона кооперативних організацій, понад 120 видів, що об'єднують близько 760 мільйонів осіб [1].

Більш ніж півторастолітній досвід кооперації різних народів і держав демонструє та доводить, що кооперація – важливий і необхідний компонент ринкових відносин. Кооперація виникає тоді, коли у сферу ринку починають

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

долучатися широкі верстви населення, коли у значній його частині з'являється потреба в об'єднанні своїх зусиль для зміцнення своєї господарської діяльності (як виробників, так і споживачів). Масштаби кооперування поширюються разом із зростанням товарних відносин.

Історичний досвід доводить, що кооперація – не всезагальна організація населення, вона здатна задовольнити лише певні господарські потреби далеко не всіх соціальних верств населення. Кооперація здатна не тільки розчинятися в інших суспільно-економічних структурах, але й навпаки, в різних умовах знаходить оптимальні варіанти захисту інтересів своїх членів завдяки системній цілісності принципів і механізмів функціонування. В основу діяльності кооперації були покладені розроблені в 1844 р. рочдейльськими піонерами принципи, які переглядались всього тричі: в 1937, 1966, 1995 роках [2].

Проте теоретичні розробки кооперативних ідей за півтора століття нічого фундаментального до рочдейльських принципів не додали. Основні цінності кооперації – добровільність, незалежність, демократичність, чесність – залишаються незмінними. Будь-які спроби підміни цих принципів і цінностей призводили або до одержавлення кооперації, або перетворювало її в акціонерне товариство.

Ключовим моментом розвитку кооперації наприкінці ХІХ і початку ХХ століть було створення Міжнародного кооперативного альянсу (МКА), що ставив за мету поширення кооперативної ідеї, обмін кооперативним досвідом, налагодження ділових зв'язків між кооператорами різних країн. Саме з часу створення МКА почав широко застосовуватися термін **«кооперативний рух»**. Поняття «кооперативний рух» є одним із важливих у міжнародному кооперативному лексиконі, зокрема в матеріалах Міжнародного кооперативного альянсу, у документах Організації Об'єднаних Націй про діяльність кооперації.

Термін «кооперативний рух» використовується:

– для позначення кооперативного соціально-економічного руху на окремих континентах (кооперативний рух Європи, Азії, Америки);

– для характеристики національного кооперативного руху окремих країн (кооперативний рух в Україні, Росії) чи групи країн (кооперативний рух країн Східної Європи, країн Латинської Америки);

– для характеристики кооперативного руху окремих соціальних груп (робітничий рух, кооперативний рух сільськогосподарських товаровиробників) тощо.

У широкому значенні кооперативний рух – це, по суті, сама кооперація у процесі її становлення в суспільстві, функціонуванні й розвитку. Поняття «кооперативний рух» містить разом із тим важливу специфічну ознаку, яка полягає в тому, що слово «рух» у розглянутому значенні – це суспільна діяльність, що здійснюється з певною метою. Коли йдеться про кооперативний рух, підкреслюється соціальний аспект і характер діяльності кооперації. У цьому розумінні кооперативний рух, крім усього іншого, виступає як істотний елемент громадянського суспільства. Ю. Хачатуров назвав кооперативний рух одним із найбільш могутніх засобів демократизації економічного й суспільного життя [3]. О. Лейдлоу вважав, що основна мета кооперативного руху – допомагати створювати кращий світ, тому що історія майбутнього ще не написана і

кооператори повинні зайняти місце серед її авторів [4]. Особливістю кооперативного руху, як зазначав Я. Кістанов, є те, що об'єднання трудящих відбувається на основі створення колективних господарських суб'єктів. Цим кооперативний рух відрізняється від будь-якого іншого суспільного руху [5].

Поняття кооперативного руху, як і будь-якого іншого масового руху, означає суспільну діяльність людей, яку здійснюють з конкретною метою. Враховуючи, що кооперативи й об'єднання ведуть як соціальну, так і різноманітну господарську діяльність, можна сформулювати поняття кооперативного руху як масового соціально-економічного руху, спрямованого на створення сприятливих умов для розвитку кооперативних організацій з метою задоволення матеріальних, соціальних і культурних потреб членів кооперативів. Перспективи еволюції кооперативного руху багато в чому визначаються передумовами, створеними для його розвитку в ХХ століття.

Соціальні передумови. Це потреба населення в кооперативах. Громадяни, які створили кооператив, є його членами. Члени кооперативів становлять їхню соціальну базу.

Економічні передумови. Це насамперед розвиток товарно-грошових відносин. Кооперативи – організації ринкової економіки. У сучасному світі майже не залишилось країн, де б не розвивались ринкові відносини. Отже, кооперативи мають передумови для свого розвитку. Вони зможуть розширити соціально-економічну діяльність, заповнити ніші на ринках товарів, послуг.

Юридичні передумови. Сформовані в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку. В одних країнах є закони про кооперативи, в інших – таких немає, але в такому випадку положення про створення і діяльність кооперативів передбачаються в інших законах країни.

Організаційні передумови. Це створення організованого кооперативного руху, який має свої об'єднання на регіональному, національному і міжнародних рівнях. На кінець ХХ ст. майже у всіх країнах світу створені регіональні і національні кооперативні союзи. Об'єднаним центром кооперативного руху є Міжнародний кооперативний альянс.

Ідеологічні передумови. Залежать від ставлення до кооперації суспільства, сприйняття ним кооперативної ідеології. МКА разом зі своїми членами розробив універсальні цінності та принципи, які є основою кооперативної ідеології.

Просвітницька діяльність. Видання першими кооперативами газет, журналів, книг, що пропагували кооперативний спосіб життя.

Перші практичні результати. Створення кооперативної власності шляхом залучення коштів в організацію кооперативів, оренду або купівлю приміщень, землі, робота в кооперативах найманих працівників, розробка статутів й законів, захист інтересів в органах влади.

У сучасній історії немає суспільно-економічної організації, яку б можна було порівняти з кооперацією за темпами та широтою розповсюдження по планеті, за кількістю учасників, здатність виживати в різних політичних і соціально-економічних умовах, оперативність й ефективність в задоволенні різноманітних потреб людей. Кооперативні форми господарювання та управління – не тимчасове явище, яке викликане необхідністю рішення проміжних і другорядних

завдань соціально-економічного розвитку, не результат політики соціального маневрування.

Кооперативне підприємництво – це форма реалізації економічних інтересів і психічного складу певних великих груп людей у будь-якому суспільстві будь-якої країни в будь-який час [6].

За порівняно невеликий історичний термін Міжнародний кооперативний альянс виріс із невеликої асоціації, яка поєднує декілька сотень тисяч кооперативів, в одну з найбільш потужних міжнародних неурядових організацій, що представляє інтереси декількох сотень мільйонів людей.

Наявність кооперації в системі міжнародних відносин має велике значення. Об'єднання національних рухів у міжнародні організації об'єктивно зміцнює позиції кооперації у сучасному світі, її вплив на різні сфери соціально-економічного життя суспільства.

Стосовно перспективи вітчизняного кооперативного руху, то передусім вона пов'язана з його системним розвитком, що повинен охоплювати всі сектори економіки і життєдіяльності людей, потенціал яких потрібно залучати до процесу кооперативного будівництва. Успіхи кооперативного руху можуть бути гарантовані тільки тоді, коли він становитиме цілісність вертикальної та горизонтальної інтегрованості в межах української держави.

1. Федоришин Р. Ю. Міжнародне співробітництво кооперативних організацій у процесі європейської інтеграції України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. – Т., 2007. – 20 с.
2. Кооперативы в процессе социального развития и проведение Международного года кооперативов: Доклад Генерального секретаря. Шестьдесят шестая сессия. Социальное развитие, включая вопросы, касающиеся мирового социального положения и молодежи, пожилых людей, инвалидов и семьи, 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.corac.coop/publications/un/a66136r.pdf.
3. Хачатуров Ю. Трудный поворот к рынку. – М.: Изд-во «Просвещение», 1990. – 235 с.
4. Государство. Общество. Рынок: тезисы научной конференции. – М.: Изд-во «Просвещение», 1995. – Ч. II. – 236 с.
5. Кистанов Я. А. Потребительская кооперация СССР. – М.: Изд-во «Просвещение», 1951. – 197 с.
6. Шеина З. И. Международное кооперативное движение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://iskatel1.wordpress.com/2012/07/21/>.

Л. Л. Вакуленко*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ МЕДУ НАТУРАЛЬНОГО ЯК АСПЕКТ ВРАХУВАННЯ ВТРАЧЕНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасних умовах розвитку аграрного сектору України заняття бджільництвом здійснюється без окремого дозволу органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Нині ринок меду натурального не є досконалим діючим [1; 4]. Державна підтримка даного ринку в Україні дуже важлива та необхідна як для виробника, так і для безпосереднього споживача цієї продукції [5].

---

* к.е.н., головний спеціаліст сектору координації наукових досліджень Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення та взаємодії з Верховною Радою України Міністерства соціальної політики України.

Важливу роль у дослідженні перспектив розвитку ринку в цілому відіграють публікації таких науковців, як Л. О. Антоненко, І. К. Бондар, В. Л. Вакуленко, В. В. Козик, М. Х. Корецький, І. Ф. Комарницький, І. Ф. Маланюк, В. С. Марцин, С. Г. Осика, С. Ф. Покропивний, В. Г. Федоренко, І. М. Школа.

Ринок меду натурального має розвивається з великим потенціалом на перспективу. При цьому за конкурентної необхідності важливим є управління та контроль з боку держави. Адаже Україні важливою є участь у міжнародному співробітництві на світовому ринку меду натурального, особливо на базі двосторонніх і багатосторонніх угод.

Метою дослідження є визначення основних аспектів перспектив розвитку ринку меду натурального як цілісного механізму державного регулювання для покращення здоров'я населення України.

Регулювання на ринку меду натурального в Україні здійснюється відповідними державними органами, що представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Система основних органів державного управління ринку меду натурального в Україні

Орган	Відомство	Функція
Державний орган управління	Кабінет Міністрів України	Державне управління
Державний орган управління	Центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики	Державне управління
Державний орган управління	У т.ч. органи виконавчої влади з питань аграрної політики на місцях	Державне управління
Державний орган управління	Рада Міністрів Автономної Республіки Крим	Державне управління
Державний орган управління	Місцеві державні адміністрації	Державне управління

Авторська розробка.

На сьогодні керівництво на ринку меду натурального та бджільництвом в цілому здійснює Національна асоціація «Укрбджолопром». Остання об'єднує обласні бджолопроми. Також слід відзначити Спілку пасічників України, що об'єднує обласні та районні структури. Вагома роль відводиться Національному науковому центру «Інститут бджільництва імені П. І. Прокоповича» УААН, що є практично головним науковим закладом України з проблем бджільництва [2; 3; 5]. Так, у серпні 1998 р. при Національному науковому центрі «Інститут бджільництва імені П. І. Прокоповича» було створено на недержавній антимонопольній основі Науково-виробниче об'єднання з бджільництва «Селекційно-виробничий центр». Починаючи з 1994 р., Центр був експортером меду натурального та іншої продукції бджільництва до Європейських країн та Америки [1]. Селекційно-виробничий центр став рівноправним органом щодо самостійних членів-засновників і лише координував їхню діяльність. До його складу входили Спілка пасічників України, Національний науковий центр «Інститут бджільництва імені П. І. Прокоповича» Української академії аграрних наук, 18 обласних бджолопідприємств, Відкрите акціонерне товариство «Південь», Державне підприємство «Скіф», Акціонерне товариство «Ось».

Разом з підприємствами-засновниками до складу Науково-виробничого об'єднання з бджільництва «Селекційно-виробничий центр» входять 17 матковивідних бджолорозплідників і мережа спеціалізованих магазинів і торговельно-заготівельних пунктів. Так, спеціалістами Науково-виробничого об'єднання з бджільництва за участю вчених Національного наукового центру «Інститут бджільництва імені П. І. Прокоповича» та організацій і підприємств засновників було розроблено перспективну програму розвитку та стабілізації галузі бджільництва до 2010 р., яку рекомендовано включити окремим розділом до загальнодержавної програми розвитку агропромислового комплексу України. Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2007 № 839 «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста» передбачено спеціальність 5.09010202 – бджільництво. Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2007 № 670 «Про внесення змін до переліку установ, організацій та підприємств, які входять до складу Української академії аграрних наук», крім Національного наукового центру «Інститут бджільництва імені П. І. Прокоповича» визначено також діяльність Державних підприємств «Дослідне племінне бджологосподарство «Мукачівське» та «Дослідне господарство «Нектар». Сільськогосподарським підприємством, яким закуплена значна частина зазначеної продукції (30% від загального об'єму) реалізувалась в Україні, стало «Мед Поділля» [1].

Діяльність Всеукраїнської громадської організації «Братство бджолярів України» передбачає заготівлю та реалізацію продукції бджільництва, у тому числі меду натурального. Ще в 2006 р. з боку держави було запропоновано зазначеній організації увійти до складу й об'єднатися з Національною асоціацією бджолярів «Укрбджолопром» та Спілкою пасічників України. Щодо фінансування та матеріально-технічного забезпечення громадських організацій, необхідно відзначити, що воно є неможливим за рахунок коштів державного бюджету, оскільки вони фінансуються за рахунок внесків засновників. Згідно з чинним законодавством України, міністерство не має права втручатися у внутрішні фінансові справи громадських організацій.

Враховуючи викладене вище, дуже важливо відзначити важливість розвитку ринку меду натурального та рівень його рекламування. Так, психологічному механізму регулювання ринку меду натурального найбільш важливою на сьогодні є закономірність у фінансовій спроможності виробників меду натурального та змінній тенденції потреби в рекламуванні даного товару та його фактичному представленні. Проведене власне докторське дисертаційне дослідження показало переважаючу закономірність функціонування реклами виробників меду натурального на виставках, менш важливе значення відіграють ярмарки, найменша потреба прослідковується серед досліджуваних виробників щодо реклами на телебаченні та в письмових джерелах інформації (журналах, газетах, збірниках тощо). Відповідно, потреба в рекламуванні становить 58,33% загальної потреби в рекламуванні (на результати всіх розробок, представлених в цій статті, автор має 5 авторських свідоцтв).

Отже, для покращення здоров'я населення України бджільництво є важливою галуззю, а ринок меду натурального – перспективним механізмом

для досягнення цієї мети. В нашій державі ринок меду натурального потребує значних удосконалень і підтримки з боку держави.

1. Держава і перехідна економіка: механізм взаємодії / О. О. Беляєв, А. С. Бебело, О. М. Комяков. – К., 2003. – 190 с.
2. Економіка АПК: Вісник Львівського державного аграрного ун-ту. – 2001. – Вип. 8. – С. 12-502.
3. Ковальський Ю. В. Фізіолого-біохімічні та продуктивні показники карпатських бджіл за дії аліментарних чинників: автореф. дис. ... канд. с.-г. наук: спец. 03.00.04. – Львів, 2005. – 16 с.
4. Луців В. О. Використання медоносних бджіл і осмії для запилення люцерни та помідорів в умовах Прикарпаття: дис. ... канд. с.-г. наук: спец. 06.02.04. – Львів, 2004. – 157 с.
5. Вакуленко В. Л. Основні суб'єкти аграрного ринку України в сучасних умовах // Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету. Сер. «Економічні науки». – 2006. – № 62(85). – С. 147-150.

В. Г. Безбах*, Г. П. Анохіна**

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Діяльність більшості сучасних українських підприємств характеризується потребою в інноваціях, використанні наукомістких та інформаційних технологій, інтелектуальних ресурсів. Вивчення досвіду інших країн свідчить про необхідність використання соціальної орієнтованості в діяльності підприємств. Саме соціальний маркетинг є сьогодні інструментом подолання суперечності науково-технічного прогресу, орієнтуючи на дбайливе ставлення до будь-якого виду ресурсів, збереження навколишнього середовища.

Інтеграція України у світову економічну систему ставить перед українськими компаніями нові питання, одне з яких пов'язане з корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ).

Дебати про КСВ почалися у 70-80-х рр. ХХ ст., коли громадськість дізналася про приховані негативні наслідки економічної діяльності – міста-привиди, що загинули разом із підприємствами, катастрофи, спричинені діяльністю виробничих підприємств, річки, в яких не можна купатися, втрачене здоров'я на виробництвах без подальшого соціального захисту тощо. Із розголоsum подібних проблем розпочалася дискусія про роль бізнесу в суспільстві, соціальну відповідальність компаній.

Визначення КСВ різняться тематично й географічно. Якщо в США КСВ найчастіше пов'язується із програмами волонтерства працівників компаній та благодійністю, то європейське розуміння КСВ полягає у веденні бізнесу в соціально-відповідальний спосіб.

Дуже часто КСВ ототожнюють із добродійністю. Це – найпоширеніший міф корпоративної відповідальності. У випадку з КСВ йдеться не про разові акції, а про сутність компанії, про те, як щоденно вона працює. Проте, про відкидання добродійності як підходу також не йдеться. Навпаки, компанії, які займаються добродійною діяльністю, є більш схильними до розроблення стратегії КСВ.

---

* к.і.н., доцент, завідувач кафедри військово-гуманітарної підготовки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

** доцент кафедри військового перекладу військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Давні традиції доброчинності в Україні можуть допомогти у визначенні національних особливостей програм КСВ. Українські індустріальні магнати кінця XIX ст. (Микола Терещенко, Лев Бродський, Михайло Дегтерев, Богдан Ханенко, Барон Штейнгель та ін.) значним чином долучилися до підвищення соціального рівня життя населення України.

Як показує досвід останніх років, вплив на становлення соціальної відповідальності вітчизняного підприємництва справляють не лише національні й історичні традиції, що склалися в країні, політична, й економічна ситуація, але і відсутність єдиних орієнтирів соціальної політики.

Щоб ефективно визначити програми КСВ, слід не лише знати про традиції доброчинності, потрібно також зважати на особливості сучасного становища України. Зокрема такими особливостями є:

1. Радянська система економіки залишила у спадок великим підприємствам розвинену соціальну інфраструктуру (дитячі садочки, будинки відпочинку тощо). Крім того, населення є звиклим до безкоштовної медицини та освіти належного рівня.

2. Українська економіка значним чином складається з важких галузей, таких, як металургійна промисловість. Розвиток і важливість КСВ значно залежить від позиції компаній, які працюють у цих галузях економіки.

3. Успадковані від радянської системи неефективне розміщення ресурсів, неефективні технологічні та управлінські технології.

4. Значна відмінність між поколіннями, складнощі у людей похилого віку до адаптації до сучасних вимог.

Вищезгадані особливості здатні помітно вплинути на стратегію КСВ. Деякі з факторів, що є важливими при визначенні програм КСВ, є відкритими для суспільства і визнаними проблемами, наприклад, вплив Чорнобильської катастрофи, свобода слова, розвиток громадянського суспільства, корупція. Проте, існує низка факторів, які ще не набули розголосу, але які є важливими для компаній. Серед таких «прихованих» факторів можна назвати бідність, поширення СНІДу, рівень медицини, профілактика здорового способу життя тощо.

Українські компанії часто називають соціальною відповідальністю те, що в Європі вже давно таким не вважається. І якщо донедавна сплата компанією податків й виплата заробітної плати працівникам вважалися соціально відповідальними діями, то сьогодні вони сприймаються як базова необхідність. Тепер перед компаніями, стурбованими КСВ, постають завдання загальноосвітнього масштабу.

Т. В. Копач*

ЕТИКА БІЗНЕСУ В РЕЛІГІЙНОМУ КОНТЕКСТІ

У сучасному суспільстві під терміном «бізнес» розуміють підприємницьку діяльність, що дає прибуток. Але, як і будь що, бізнес у нашому житті передбачає моральну основу, без якої був би неможливим. Прикладом цього є

---

* студентка ВНЗ «Національна академія управління».

очікування чесності від сторони, з якою укладається угода, очікування, що всі умови контракту будуть виконані чесно.

Завданнями етики бізнесу є аналіз і оцінювання ситуацій, які виникають у світі бізнесу в ринковому середовищі, з'ясування діалектики ділового співробітництва всіх учасників підприємницької справи; усвідомлення й оволодіння розгалуженою системою засобів і методів ділової активності в її стратегічному й тактичному аспектах; поєднання економічної і соціальної ефективності бізнесу. Усі ці складові етики бізнесу забезпечують не лише потрібний професіоналізм роботи, а й реалізацію бізнесом його значних соціальних можливостей – соціалізацію учасників.

Одним із підходів до моральних проблем бізнесу є релігійна етика. Християнство в основному негативно відноситься до ведення бізнесу, тому що вважає неможливість застосування заповідей у діловій роботі, тому що прагнення людини полягає в тому, щоб знайти Боже Царство. З точки зору релігії матеріальне не вважається злом, але часто невміння ним правильно розпоряджатись призводить до негативних дій, хоча багатством можна розпорядитись так, щоб досягти найвищої мети.

На підсумковому пленарному засіданні VIII Всесвітнього Російського Собору (04.02.2004) було прийнято звід моральних принципів і правил у господарюванні, де визначено ідеальну модель господарювання, яка зараз не існує, але до її втілення ми повинні прагнути повсякденно. Цей звід пропонується для добровільного використання керівниками підприємств і комерційних підрозділів, підприємцям, працівникам та учасникам економічних процесів.

Звід передбачає для використання 10 основних принципів:

1. Не забуваючи про хліб насущний, потрібно пам'ятати про духовний сенс життя. Не забуваючи про особисте благо, потрібно піклуватися про благо ближнього і суспільства.

2. Багатство — не самоціль. Воно повинне служити створенню гідного життя людини і народу.

3. Культура ділових відносин, дотримання даному слову допомагає стати кращими як людині, так і економіці.

4. Людина – «не постійно працюючий механізм». Їй потрібен час для відпочинку, духовного життя, творчого розвитку.

5. Держава, суспільство, бізнес мають разом дбати про гідне життя працівників, а тим більше про тих, хто не може заробити собі на хліб. Господарювання – це соціально відповідальний вид діяльності.

6. Робота не повинна вбивати і калічити людини.

7. Політична влада і влада економічна повинні бути розділені. Участь бізнесу в політиці, його вплив на громадську думку може бути тільки прозорим і відкритим.

8. Привласнюючи чуже майно, нехтуючи майном загальним, не віддаючи працівникові за працю, обманюючи партнера, людина зневажає моральний закон, шкодить суспільству і собі.

9. Конкуренція – один із двигунів економіки. Монополізм рівнозначний консервації та відсталості. Результати добросовісної конкуренції служать

інтересам суспільства, вона ставить його членів у рівні умови, надає їм право вибору.

10. Потрібно поважати інститут власності, право володіти і розпоряджатися майном. Аморально заздрити благополуччю ближнього, зазіхати на його власність. Необґрунтоване вилучення власності підриває економічну стабільність, руйнує віру людей у справедливість. Націоналізація приватної власності морально виправдана тільки тоді, коли її використання явно суперечить інтересам суспільства, загрожує безпеці та життю людей. Вилучення власності повинне проводитися лише за законом і за умови справедливої компенсації.

Отже, дотримуючись цих принципів, ми зможемо побудувати чесний бізнес, який буде приносити прибуток і соціальний ефект. Повернувши в суспільство повагу до справжніх етичних ідеалів організації бізнесу, можна довести молодим бізнесменам, що тільки добробут, здобутий чесним шляхом, може бути по-справжньому міцним.

В. М. Желінський*

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ БІЗНЕС-ЕТИКИ В КОНТЕКСТІ ПРАЦЬ МАКСА ВЕБЕРА

Однією з умов функціонування підприємства є його висока економічна ефективність, що дає змогу задовольнити різноманітні інтереси її власників, працівників, розв'язувати конкретні суспільні проблеми. Однак економічна ефективність має не лише прагматичний, а й моральний виміри. Функціонування етики бізнесу пов'язане з неоднозначним трактуванням проблеми сумісності (несумісності) бізнесу і моралі, а відповідно, і науки про неї. Уже не одне століття в західному світі вважають нормальним (природним) суспільство з ринковою економікою, в якому нормальною (природною) є ринкова поведінка людини. Неринкова поведінка розцінюється як ненормальна, неприродна, штучна, як потворний наслідок втручання у приватне життя особи зовнішніх щодо неї сил, передусім держави.

Значний вплив у розвиток концепції розуміння бізнесу й ділових стосунків внесла релігія, що впливала на формування моделі ідеального підприємця. Так, Макс Вебер у праці «Протестантська етика і дух капіталізму» зазначив, що бізнесменові не притаманні показова розкіш і марнотратство. Саме вплив протестантизму змінив ставлення західного суспільства до багатства та приватної власності, що вже вважалися результатом успішної діяльності людини, а успіх – символом благодаті.

Макс Вебер в «Протестантській етиці...» описав духовні фактори становлення первинного капіталізму на Заході. У цей період саме духовна, релігійна мотивація підприємницької діяльності, її сприйняття з точки зору релігійного порятунку душі домінувала над прагненням до наживи, раціоналізувала його і наділяла релігійним змістом. У сучасному західному

---

* аспірант ВНЗ «Національна академія управління».

суспільстві становище змінилося: пристрась до наживи вирвалася з релігійної «обгортки» і перетворилася на самодостатній мотив, у базову цінність. За словами М. Вебера, «в даний час дух аскези – хто знає, чи назавжди? – пішов з цієї мирської оболонки. У всякому разі, той, що переміг капіталізм, більше не потребує подібної підтримки ... Нині прагнення до наживи, позбавлене свого релігійно-етичного змісту, існує там, де воно досягає найвищої своєї свободи, а саме: в США, де характер нестримних бажань часом є близьким до спортивних».

З протестантських етичних цінностей лише «уявлення про професійний обов'язок бродить по світу, як привид колишніх релігійних ідей». Протестантська етика, заклавши духовні підстави високої професійної культури, втратила безпосередній вплив на неї. Як свідчать сучасні соціологічні дослідження, прямої відповідності між високим рівнем протестантської релігійності й трудовою етикою не спостерігається, але в цілому вона вища там, де була сильнішою протестантська традиція.

Капіталізм вже розвивається не на основі релігійної культури, а на своєму власному базисі. Якщо спочатку людина зі своїми цілями, цінностями, прагненнями створювала капіталістичне господарство, то тепер воно перетворилося на колосальний самостійний механізм, що формує образ думки і стиль життя кожного члена суспільства, який нав'язує йому свої норми і «правила гри». М. Вебер пише: «Пуританин хотів бути професіоналом, ми повинні бути такими».

Невдачі і, особливо, бідність, у розумінні Макса Вебера є, навпаки, знаком приреченості на смерть. Однак це не означає, що людина в разі невдачі має впасти в розпач і полишити свою працю, навпаки, вона повинна докладати всіх зусиль, щоб служити Богу максимально сумлінно і раціонально, бо раптово може прийти успіх, що пробудить надії на кращу долю. Свідченням ж самого успіху є прибуток, виражений у грошах, бо такий його вимір найкраще свідчить про раціональність діяльності і служить абстрактним мірилом для оцінки богоугодності різних видів праці. Хоча всі професії рівні перед Богом, як підкреслює М. Вебер, престиж і бажаність того чи іншого роду діяльності визначаються його корисністю (як форми служіння Богу) і прибутковістю, оскільки саме рівень доходів говорить про вибраність.

Нині, натомість, престижною вважають лише високооплачувану роботу. В Україні, на відміну від держав Європейського Союзу, наприклад, існує дисбаланс між можливостями вищих навчальних закладів і потребою роботодавців. Навчальні заклади здебільшого випускають фахівців тих спеціальностей, ринок праці якими дуже перенасичений, – менеджери, економісти, юристи, хоча упродовж останніх чотирьох років існує гостра нестача кваліфікованих інженерних і технічних працівників. Причина цьому досить банальна: в Україні заробітна плата кваліфікованого інженера чи технолога є на порядок нижчою, ніж офісного працівника, що породжує дисбаланс.

Окремої уваги, у контексті сучасної бізнес-етики, заслуговує розуміння М. Вебером поняття доходу, значення якого в протестантській господарській етиці не обмежується тим, що він є знаком винятковості. Дохід створює також умови та матеріальні передумови для подальшого служіння Богові. Протестантська

етика імперативно передбачає сувору аскезу в побуті, відмову від розкоші і розваг в ім'я подальшого розширення справи. Вона не схвалює споживчого використання доходу – те, що нажито, повинно не розтратитися, а, навпаки, – примножуватися на славу Богів. На жаль, сучасне розуміння поняття «дохід», зокрема в Україні, є іншим. Дохід розуміється як мета, хоча має бути засобом досягнення цілей, причому не лише матеріальних, але й духовних. Це призводить і до негативних наслідків, навіть стає причиною вчинення окремими особами злочинів: шахрайства, крадіжок, грабежів, розбоїв, рівень яких (наприклад, в Україні) є стабільно високим. Проте це вже проблема етики відповідальності, тобто співвідношення обов'язку і міри його виконання особою.

Найбільша цінність протестантської етики для бізнесу, як вважає М. Вебер, полягає в тому, що вона створила специфічні ціннісні орієнтації на нескінченне інвестування, нескінченний розвиток виробництва, чого в умовах масових вилучень коштів із бюджету так не вистачає Україні.

Б. Е. Головаш*

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ СОЦІАЛЬНООРІЄНТОВАНОЇ ПОДАТКОВОЇ РЕФОРМИ В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ

Наслідки світової економічної кризи ще більше загострили проблему зростання розриву в рівні добробуту між верствами населення, тому питання справедливого перерозподілу доходів стає все більш актуальним. Більшість розвинених держав для вирішення даної проблеми пішли шляхом посилення податкового навантаження для найзаможніших верств населення, в напрямку збільшення податкових ставок прибуткового податку та розширення бази оподаткування особистого майна (податок на розкіш).

Питання збільшення розриву між найбагатшими та найбіднішими верствами населення в Україні є особливо актуальним. В той час, коли кожного року на сотні мільйонів доларів США в Україні будується елітне житло, купуються дорогі яхти і автомобілі, державі не вистачає коштів на найнеобхідніші статті видатків державного бюджету – охорону здоров'я, науку, заробітну плату працівникам бюджетної сфери, пенсії тощо. У зв'язку з цим в Україні необхідно провести кардинальний перегляд засад оподаткування особистих статків населення через реформування шкали і бази оподаткування та посилення фінансового моніторингу за особистим майном, що перебуває у власності громадян.

Як відомо, держава відіграє головну роль у системі перерозподілу національного продукту. На жаль, в Україні роль держави в регулюванні розподілу ВВП не відповідає принципам соціально-орієнтованої економіки.

У розвинених країнах спостерігається зростання ролі суспільного сектору економіки і, як наслідок, зростання частки ВВП, що перерозподіляється через державний бюджет. Так, питома вага податків, зборів та обов'язкових платежів

---

* к.е.н., доцент кафедри економічної теорії Київського національного університету будівництва і архітектури.

у ВВП таких європейських країнах, як Італія, Австрія, Франція, Бельгія, Норвегія, Фінляндія, Нідерланди, Люксембург, Швеція, Данія складає 40-50%.

В Україні даний показник у двохтисячних роках не перевищував 32%, а останніми роками знижувався на 0,5% на рік, досягнувши у 2012 р. 28,5% [1].

У цей же час в розвинених країнах Європейського Союзу посилились тенденції до збільшення податкового навантаження на заможні верстви населення. В країнах ЄС існує пропорційна шкала прибуткового податку, яка з великих доходів може досягати більше 50% (Табл. 1) [2].

Таблиця 1. Максимальна ставка податку на доходи фізичних осіб у деяких країнах ЄС (у %)

Країна	Роки			
	2008	2009	2010	2011
Бельгія	53,7	53,7	53,7	53,7
Велика Британія	40	40	50	50
Іспанія	43	43	43	45
Італія	44,9	42,2	45,2	45,6
Нідерланди	52	52	52	52
Німеччина	47,5	47,5	47,5	47,5
Фінляндія	50,1	49,1	48,6	49,2
Франція	45,8	45,8	45,8	46,7
Швеція	56,4	56,4	56,4	56,4

Ознаками надприбутків у людини є дорогі автомобілі, яхти і великі будинки. До оподаткування об'єктів нерухомості (будинків) в ЄС існує два підходи. Так, у Франції існує податок на багатство, який стягується з фізичних осіб, що володіють майном вартістю понад 1,3 млн. євро. Відповідно до нових правил, введених в 2011 р., даний податок стягується у розмірі 0,25% з майна вартістю від 1,3 до 3 млн. євро і 0,5% – з майна, яке дорожче за 3 млн. євро. Загалом, податок на розкіш у Франції приносить щороку до держбюджету близько 3 млрд. євро [3].

У Німеччині існує податок на покупку нерухомості, який складає 3,5-4,5% від вартості придбаного об'єкта. В Німеччині вважають такий податок більш справедливим, адже оподатковується покупець, що володіє грошовими коштами, а не поточний власник об'єкта нерухомості, який може бути не багатою людиною [4].

Стосовно податку на дорогі автомобілі, то тут потрібно зауважити, що в країнах ЄС даний податок залежить від об'єму двигуна і шкідливості автомобіля для навколишнього середовища.

Найближчим часом вимоги до екологічності автомобілів в ЄС будуть ще більше посилюватись. Покупці таких дорогих марок, як «Роллс-ройс», «Мазераті», «Ламборджіні», «Бугатті-Вейрон» при купівлі автомобіля будуть додатково сплачувати від 18 до 40 тис. євро до держбюджету [5].

Варто також придивитись до досвіду застосування податку на дорогі автомобілі, що існує в Австралії, де при купівлі автомобіля збирається одноразовий 33 % податок з різниці вартості автомобіля і 62 000 дол. США.

1. Державна податкова служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sts.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/mrdosvid/>.

2. Taxation trends in the Europeans Union / Date for the EU Members States, Iceland and Norway // Eurostat Statistical books. – 2011 ed. – P. 90.
3. Дробинина Е. Налог на роскошь: западный опыт для России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bbc.co.uk/russian/mobile/business/2012/02/120223_luxury_tax_west.shtml.
4. Самофалова О. Движимое и недвижимое [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vz.ru/economy/2012/2/10/560495.html>.
5. Евросоюз вводит экологический налог на автомобили [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://focus.ua/auto/219905/>.

І. В. Юршевська*

Е. ФРОММ ПРО КОНФЛІКТ ДВОХ ОРІЄНТАЦІЙ ЛЮДИНИ: РИНКОВОЇ І ПРОДУКТИВНОЇ

Е. Фромм (1900-1980) свої філософсько-антропологічні висновки робить на основі синтезу психоаналізу, марксизму та екзистенціалізму. Для філософської антропології Е. Фромма характерні гостра критика щодо сучасного суспільства (критика відчужених форм соціальності, домінування споживацького інтересу, деперсоналізації, дегуманізації тощо). Основними працями Е. Фромма, в яких він розгортає свою філософсько-антропологічну концепцію є «Втеча від свободи» (1941), «Людина для себе» (1947), «Анатомія людської деструктивності» (1973), «Мати чи бути» (1976) тощо.

Серед іншого Е. Фромм наголошував на конфлікті двох орієнтацій людини: ринкової і продуктивної. Він обґрунтовував тезу, згідно з якою «наше суспільство – це суспільство хронічно нещасливих людей, які страждають самотністю і страхами, залежних і принижених, схилих до руйнування і тих, які відчують радість уже від того, що їм вдалося «вбити час», який вони постійно намагаються заощадити». Проблему, яку озвучив Фромм, до сьогодні ніхто не розв'язав, понад те, вона стала ще актуальнішою, ніж півстоліття тому. Сучасні люди уникають здійснювати власний відповідальний вибір і продовжують бути заручниками своїх утилітарних потреб.

Залежність характеру людини від способу соціально-економічного життя Фромм віддзеркалив у понятті соціального характеру. Соціальний характер змінюється разом зі зміною суспільства, культури. Вчений розрізняв такі його типи: накопичувальний, сприймаючий, ринковий, експлуаторський, некрофілічний. Усі вони є різновидами непродуктивного характеру. Тільки створення нового суспільства в майбутньому призведе до формування продуктивного характеру. З найбільшою увагою Е. Фромм ставився до аналізу ринкового характеру особи, що відповідає сучасному капіталістичному суспільству: «жива істота стає товаром». Модель цієї орієнтації характеру особи зумовлена ринком і його економічною функцією в сучасному суспільстві.

«Мета ринкового характеру – якнайбільш можлива адаптація, щоб стати потрібним, зберегти попит на себе за всіх обставин. Особистість із ринковим характером... не має навіть свого власного «Я», на яке вона могла б опертися, тому що її «Я» постійно змінюється відповідно до принципу – «я такий, який я

---

* аспірантка ВНЗ «Національна академія управління».

вам потрібен». У такій ситуації переважає маніпулятивне мислення, емоційне життя особи атрофується і деперсоналізується. Ринкові риси характеру Фромм позначав також поняттям «відчужений характер», тому що люди з ринковим характером є об'єктивно відчуженими від своєї праці, від самих себе, від інших людей і також від природи. Ринкова орієнтація є продуктом сучасного капіталізму. Віднедавна фірмова марка, престижний товар стали важливішими за їх практичну значимість.

Породжений суспільством, в якому панує приватна власність, ринковий характер виражає такий спосіб існування людини, який Фромм назвав володінням («мати»). Домінування «мати» проявляється у розвитку приватновласницьких почуттів і настанов, які пронизують соціальне життя людини в усіх його проявах, – навчанні, стосунках між людьми, в тому числі батьків і дітей, чоловіка і дружини, пацієнта і лікаря тощо. З позиції соціальної психології він критикує капіталістичне суспільство, в якому люди «стали гвинтиками бюрократичної машини», як наслідок, їх думками і почуттями, смаками маніпулює «уряд, індустрія та підконтрольні їм засоби масової інформації». Фромм наголошував на тому, що соціально-економічний прогрес стосується лише невеликої кількості багатих націй, водночас він збільшує провалля між багатими і бідними, створює небезпеку для навколишнього середовища і сприяє руйнації цивілізації, а можливо, і людського життя на Землі загалом.

Окрім цих проблем, Фромм виділяв і проблему внутрішньої роздвоєності і суперечності людського буття. Людина є невід'ємною частиною природи, тобто вона має водночас як божественну, так і тваринну сутність. Інакше кажучи, людина водночас є безкінечною і вічною, але обмеженою і тимчасовою в своєму матеріальному існуванні. Джерелом пристрастей і наснаги людини, на думку Фромма, є мета (потреба) подолання конфлікту власного існування, пошук засобів відновлення єдності з природою та власним «Я».

Е. Фромм вважав, що людина віддзеркалює своїм життям вплив як об'єктивних природних процесів (протиріччя життя і смерті), так і суперечливих економічних та політичних відносин. Звідси – концепція Фромма про буття і володіння («бути» і «мати»). На думку вченого, людство в результаті соціальної кризи наблизилося до економічної і психологічної катастрофи, а вихід з кризового стану можливий тільки зі зміною людського характеру. Сьогоднішня його провідна настанова на володіння («мати») має бути заміненою на буття («бути») у майбутньому. Йдеться про перехід від суспільства споживацьких інтересів до суспільства здорового духу, в якому панує принцип гуманізму, від ринкової (непродуктивної) орієнтації людської діяльності до продуктивної. Людина повинна бути самою собою, розвивати властиві їй якості, а не прагнути до користолюбства, непомірних бажань. Потрібно відновити істинні зв'язки зі світом і природою, продуктивну діяльність людини, гарантувати симпатію до роботи, які знову з'єднують людину праці зі світом, але вже не первинними утилітарними зв'язками, а зв'язками вільного і незалежного індивіда (особи). Все це загалом складає основу стратегічного плану порятунку і розвитку людського співтовариства в бік прогресу.

Отже, перспективу розвитку людського життя, а водночас і подолання зазначеного конфлікту Е. Фромм убачав у трансформації сучасного соціально-депресивного суспільства на основі створення умов самовдосконалення і реалізації творчого потенціалу людини на принципах «гуманістичного радикалізму» (утвердження любові до життя).

І. Ю. Набрusco*

«ПІДТРИМУЮЧЕ СПОЖИВАННЯ» ЯК ШЛЯХ ГАРМОНІЗАЦІЇ ІНТЕРЕСІВ ОСОБИСТОСТІ Й СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сьогодні ми перебуваємо на такому етапі розвитку суспільства, коли індивідуальне споживання основної частини населення виходить за межі, що диктуються природними потребами, і перетворюється на ключову частину відтворення людини соціальної. Взагалі, як зазначає З. Бауман, упродовж усієї людської історії саме споживання, а також пов'язані з ним види діяльності слугували «сировинним матеріалом», з якого проростає розмаїття форм життя і зразків міжособистісних стосунків за допомогою винаходів культури, керованих уявою [1, с. 26].

З 20-х років минулого століття значення споживання виходить за межі соціально-економічної сфери, розширюється і починає означати такі категорії морального порядку, як задоволення, радість, свободу. Інститут споживання, що остаточно оформився у другій половині ХХ ст. являє собою певний системно-інституційний каркас сучасних капіталістичних суспільств, де консьюмеризм стає способом життя, глобальним і «природним», до якого тяжіють все більше людей в усьому світі. Це стосується як населення країн «золотого мільярду» (Валерстайн), так і країн менш благополучних. Сучасне споживання має характер тотальний і горизонтальний, орієнтований на комплекс практично всіх соціальних позицій. Наочно проступають ключові ознаки суспільства споживання, яке характеризується сукупністю суспільних відносин, заснованих на принципі індивідуального споживання.

Образ споживання, втілений у життєву стратегію, поступово набуває чітких світоглядних характеристик. Стандарти споживання глобалізованого світу постають стосовно індивіда реальністю, на яку він змушений орієнтуватися. Споживання в загальному сенсі формує єдине соціальне середовище. Всі носять однаковий за стилем одяг (який розрізняється лише за ціною), літають літаками, вживають однакові ліки, дивляться одні фільми. Стандартизується дозвілля, тип відпочинку, продукти, що споживаються, і загалом сам тип споживання. Зараз, коли частково стираються межі між елітним і масовим споживанням, з'являється велика кількість культурно-споживацьких стереотипів, унаслідок чого торгівля товарами поступово трансформується у торгівлю «стилями життя».

---

* к.філос.н., доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Трагедія спокуси сучасного суспільства споживання полягає в тому, що загальнолюдська мораль, сакралізована у світових релігіях, перестала бути універсальною. Моральність, виведена за рамки бізнесових практик і практик споживання, все більш демонструє властивості амбівалентності. Вона покликана робити вибір не між добром і злом, а ефективним та неефективним.

Можна погодитися з думкою російського вченого А. Овруцького щодо трьох можливих сценаріїв розвитку суспільства споживання, де перший еволюційний, загалом, передбачає подальше стимулювання споживання. Другий, трансформаційний, включає якісну зміну суспільства споживання і досягнення іншої (неспоживчої) суспільної формації. Третій є проміжним сценарієм, в якому суспільство споживання збереже свій основний зміст і механізми функціонування, проте відбуватиметься гармонізація інституту «споживання», буде створена ефективна система додаткових споживчих регуляторів [2].

Вже зараз ми переконались, що стійка економіка не є ефективною, і що, в принципі, її ніколи не досягнути. Одна з найголовніших причин полягає в тому, всупереч очікуванням, що людські потреби не є постійною величиною. Чим більше вони задовольняються, тим швидше зростають. Сучасна економіка не забезпечує повного задоволення цих потреб, оскільки вона сама спрямована на формування нових потреб і потреб, яких не було раніше. Крім того, як зазначає З. Бауман, існують природні межі зростання. Зараз ми перебуваємо в суспільстві споживачів і виробників, а статистика, якою ми міряємо економічне зростання, показує лише одну величину: кількість грошей, яка переходить з рук в руки, кількість покупок і продажів. Вона просто віддзеркалює логіку економіки, яка спирається на споживачтво. Головна проблема, що постане у найближчому майбутньому, така: як можна виробити спосіб гармонізації суспільних відносин не через ринок, не через речі, де все вимірюється ціною. Адже у всіх сферах нашого життя, навіть особистих, людина діє засобами ринку, який є посередником у всіх наших вчинках. Остання криза наочно засвідчила хибність пріоритету і непорушності економічного розвитку у суспільній свідомості. Засвоєння цього уроку сприяло б зникненню однієї з суттєвіших ілюзій суспільства споживання. Якщо цього не відбудеться, якщо ми нічому не навчимося, тоді діятимуть інші ліміти економічного зростання – природні.

Екологічні наслідки стрімкого розвитку «співтовариств споживання» викликають тривогу суспільства, формуючи альтернативні форми споживання, які тісно пов'язані з рухом антиконсьюмеризму, де об'єктом протесту постають конкретні споживчі аспекти життя сучасного суспільства. Альтернативні форми споживання мають тенденцію до якісного ускладнення своєї ідеології і розширення спектру дій, підвищення рівня впливу на все суспільство і є суттєвим індикатором суспільних деформацій. Крім того, саме ці практики утворюють соціальний простір для формування споживчого самовизначення. Йдеться про достатньо широкий діапазон проявів, які включають і радикальні антиконсьюмеристські практики, на кшталт фріганізму, і практики «перешкод» і нейтральні – практики «добровільної простоти», і нарешті соціально значущі – обмеження споживання суспільними нормами (глобальними і локальними). Останнє зумовлене феноменом споживчого самовизначення як активного процесу рефлексії і споживчого вибору, регульованого власними принципами,

моральними нормами, що детермінує такі види споживання, як «етичне», креативне споживання. Останнім часом все більшої популярності набуває феномен «підтримуючого» споживання, як його визначає сучасна канадська дослідниця Д. Сейфанг.

Межі цього типу споживання передбачають наявність таких основних умов: стабільного місця проживання і вживання власного продукту, скорочення екологічних наслідків діяльності людини, створення нових спільнот, що захищають інтереси громади, колективних дій і побудови нових інфраструктур у забезпеченні товарами і продовольством. Все це зумовлює і певні соціокультурні бар'єри, які має долати людина, що обирає для себе шлях підтримуючого споживання [3, с. 27-29]. У даному випадку йдеться про новий спосіб конструювання самоідентифікації через споживання.

І хоча ці ідеї розглядаються на дискусійному рівні, можна стверджувати, що тотальне споживання заради споживання у теперішньому вигляді починає себе вичерпувати як у світі, так і в Україні, яка встигла лише фрагментарно залучитися до подібних практик.

1. Bauman Z. Consuming Life. – Cambridge: Polity Press, 2007. – 160 с.

2. Овруцкий А. В. Социальная онтология потребления: научные представления, модели, общество потребления. Автореф. дисс. ... докт. филос. наук. – Ростов-н-Дону, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vak.ed.gov.ru/ru/dissertation/index.php?id54=15408>.

3. Seyfang G. The New Economics of Sustainable Consumption: The Seeds of Change. – New York: Palgrave Macmillan, 2008. – 240 p.

В. В. Смакота*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ: СООТНОШЕНИЕ ЦЕННОСТЕЙ

Различное понимание экономического поведения социологией и экономикой имеет в своей основе разницу подходов этих наук к определению целей данного поведения. В традиции социологической мысли принято рассматривать экономическое действие во взаимодействии с целым комплексом социальных целей и задач, зачастую нерациональных с точки зрения экономики. При этом признается, что последние вполне могут (и должны) превалировать над ценностью экономической выгоды как в сознании отдельного индивида, так и всего общества. Данный постулат получил распространение в социологической теории еще в начале прошлого века как альтернатива политэкономическому пониманию социальной действительности с ее упрощенной схемой интерпретации экономического поведения человека.

В современном мире, напротив, происходит достаточно тревожный процесс абсолютизации экономических ценностей и целей в ущерб социальным: в результате рациональность, индивидуализм, потребительство – основные мотивы поведения *homo economicus* – принимают гипертрофированные формы. В данной статье мы рассмотрим социальные последствия доминирования экономических ценностей в обществе, представляя

---

* к.соц.н., научный сотрудник отдела экономической социологии Института социологии НАН Украины.

homo economicus в качестве идеального типа, взаимодействующего с окружающими по принципу максимальной рациональности.

Необходимо заметить, что как рациональность, так и нерациональность присутствуют в общественной жизни; нерациональными могут называться такие качества человека, как любовь, дружба, сострадание, патриотизм и т.д., при подавлении которых небывалое развитие получает цинизм (аналог рационализма в социальном мире), а универсальной ценностью общества становятся деньги (абсолютный признак рационального мышления). В условиях постоянного роста потребительского спроса деньги являются универсальным ресурсом, за которые можно купить любой товар или удовольствие и даже жизнь [см. 1, с. 86].

Термином «общество потребления» названа современная общественная система социологом Ж. Бодрияром; главным действующим лицом в ней становится человек потребляющий. Индивидуализм – вторая составляющая поведения homo economicus – в обществе потребления перерождается в эгоизм и предпочтение личного интереса, личной выгоды общественным. В результате он будет игнорировать (либо отвергать) любые ограничительные нормы, направленные на сдерживание своих потребностей и желаний; такой человек одержим страхом «пропустить» любое новое удовольствие, каким бы оно ни было; он максимально мобилизует все свои возможности, будучи активным именно в потреблении (а не в производстве).

Одномерность существования человека, закладываемая ценностями потребления, оказывает влияние на культуру общества таким образом, что «привлекательным становится образ жизни не героев производства, «self-made men», исследователей и т.д., а звезд кино, спорта и игр, т.е. великих расточителей; в них прославляется жизнь, полная избытка, и возможность чудовищных расходов» [2, с. 43].

Нетрудно предположить, что при этом немалая часть общества, не имея возможности поддерживать требуемый жизненный стандарт, будет исключена из общественной жизни, что станет причиной поляризации, противопоставления бедных и богатых, т.е. живущих согласно принятому стандарту и тех, кто не соответствует последнему.

Описанная ситуация имеет много общего с нынешней реальностью как в мировом масштабе, так и в нашей стране в частности. Зачастую ценности экономического порядка, экономического роста становятся доминирующими, безотносительно с их социальными последствиями, и представляются единственной целью социального развития. Потребительство – активно внедряемая в массовое сознание мысль о том, что удовлетворение материальных потребностей и является главной целью жизни современного человека – становится социально одобряемым и привлекательным явлением. В постсоветское время склонность к подобному типу поведения была отчасти оправдана, ведь большинство населения в прошлом вынуждено было ограничивать свои материальные запросы. Потребности современного украинца, его покупательская способность значительно выросли по сравнению с советским периодом, однако эти потребности растут обратно пропорционально возможностям, хотя при этом большинство населения, по

данным Института социологии НАН Украины, неизменно относит себя к категории малообеспеченных (с 1995 г. по 2001 г. – это более половины опрошенных по стране, а с 2002 г. по 2010 г. бедными и нищими признавали себя немногим менее половины респондентов; в 2011 г. на трех уровнях материального положения «ниже среднего» видят себя 62,7% опрошенных). И тем не менее идея непрерывной смены предметов быта, одежды, различных товаров на более современный, удобный, модный аналог постепенно внедряется в представления о желательном (и достижимом для каждого) уровне жизни, порождая синдром потребительского голода на многочисленные, далеко не всегда доступные товары. Дополнительным мощным катализатором такого поведения, навязывающим ценности потребления обществу, является реклама, задача которой уже далеко не донесение информации до целевой аудитории, а лишение товаров потребительской ценности, замена их новыми, модными и усовершенствованными [2, с. 47]. Именно потребление провозглашается залогом счастья человека, причем достижение этого счастья может заключаться, по мнению создателей рекламы, как в покупке дорогого автомобиля, так и геля для душа или баночки йогурта.

Происходящее смещение приоритетов в сторону потребления, удовлетворения физических потребностей и понимания смысла жизни исключительно в терминах экономического благополучия вызывает серьезные опасения за будущее общества. Показательно, что и экономисты все чаще рассматривают последствия экономического роста в более широком контексте социального развития: неслучайно одной из главных тем проходившего в этом году в Давосе Всемирного экономического форума стала не только тема глубочайшего мирового экономического кризиса, но и признание того обстоятельства, что в нынешнем формате капиталистическая система во многом себя изжила; обострение общественных, экологических, этических проблем доказывает губительность потребительского отношения не только для социального развития, но для окружающего человека мира. Очевидно, что социологические теории начала прошлого века (например, П. Сорокина или Н. Бердяева) о том, что ценности экономического поведения должны согласовываться с социальными, вписываться в культурный и исторический контекст общественных отношений, становятся максимально актуальными в наше время.

1. Кравченко С. А. Динамика социологического воображения: всемирная культура инновационного мышления. Монография. – М.: «Анкил», 2010. – 392 с.
2. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. – М.: Культурная революция, 2006. – 269 с.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що на сучасному етапі економічного розвитку України правове регулювання поведження з побутовими відходами є одним з найважливіших завдань суспільства та держави. На офіційному рівні визнається, що наслідками недоліків у цій сфері стали негативний вплив утворюваних і накопичених відходів на здоров'я людей і навколишнє природне середовище, брак дієвих економічних стимулів для збору й переробки значної маси відходів, недосконалість сформованої у державі інфраструктури й практики збору та видалення побутових відходів, низький рівень інформаційного забезпечення, неефективний рівень заходів, спрямованих на роз'яснення законодавства про відходи серед населення, слабкість контролю над потоками відходів і недосконалість форм статистичної звітності.

Метою дослідження є розгляд питань щодо поведження з побутовими відходами, виявлення особливостей та вдосконалення складових правового регулювання поведження з побутовими відходами в Україні, формулювання теоретичних положень і практичних висновків, спрямованих на розвиток теорії екологічного права, вдосконалення екологічного законодавства й практики його застосування.

Предметом дослідження є нормативно-правові акти, практика їх застосування, діяльність, документи, науково-теоретичні джерела, інформація у сфері поведження з побутовими відходами.

Побутові відходи є складовою частиною відходів, їхнє визначення має не суперечити загальному визначенню відходів. Визначення відходів, закріплене у Законі України «Про відходи» є недосконалим. Пропонуємо відходи визначити як будь-які матеріали, предмети, речовини, що утворюються у процесі життя і діяльності людини, функціонування свійських біологічних істот, природних і техногенних ситуацій, яких власник позбувається, має намір або повинен позбутися, та щодо яких в Україні на даний момент не існує відповідних технологій і виробничо-технологічних і/або економічних передумов для утилізації й переробки. Вищезазначені матеріали, предмети, речовини, щодо яких на даний момент в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови для утилізації й переробки, пропонується виокремити зі складу відходів і віднести до вторинних ресурсів.

Поведження з побутовими відходами можна визначити як діяння, що впливають на життєвий цикл побутових відходів, їхню дію на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людини.

Існує необхідність аналізу та вдосконалення чинного законодавства з метою уточнення й усунення дублювань і суперечностей, визначення єдиного переліку нормативних документів із стандартизації, принципового визначення

---

* студентка Тарашанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О. О. Шевченка.

щодо обов'язковості їх застосування, а також забезпечення розроблення технічних регламентів щодо поводження з побутовими відходами.

Доцільним у структурі комплексу стандартів виключити групу «відходи як вторинна сировина» і розробити комплекс стандартів щодо поводження з вторинними ресурсами.

Важливою є також необхідність закріплення юридичних процедур оприлюднення проектів законодавчих актів у сфері поводження з побутовими відходами.

З аналізу чинного законодавства випливає, що нічийних відходів в Україні бути не може. Вдосконаленню поводження з відходами як об'єктом права власності сприятиме визначення конкретного органу, уповноваженого від імені держави здійснювати повноваження власника на побутові та промислові відходи, що належать державі.

У чинному законодавстві обов'язки громадян у сфері поводження з відходами чітко не визначені. Необхідно відмітити, що Законом України «Про відходи» вимоги щодо поводження з побутовими відходами окремо не виділяються, хоча через специфіку зазначеного виду відходів та особливості поводження з ними хоча б у загальних рисах необхідно визначити основи поводження з побутовими відходами. Доцільно було б доповнити Закон України «Про відходи» спеціальною нормою «Вимоги щодо поводження з побутовими відходами».

Необхідним також вважаємо впровадження у чинне законодавство новітньої концепції поводження з відходами – концепції «Zero Waste», згідно з якою виробництво продуктів, для яких не існує безпечних технологій переробки, у довгостроковій перспективі повинне бути повністю припинене.

Актуальним є розроблення і впровадження на загальнодержавному рівні системи інформаційного, науково-методичного забезпечення виробників відходів відомостями про можливості запобігання утворенню відходів.

Потребує вдосконалення правове регулювання утилізації використаної тари (упаковки), впровадження регулювання особливостей поводження з небезпечними побутовими відходами, зокрема, відпрацьованими технічними мастилами, гальмівними рідинами; відпрацьованими акумуляторами ємністю понад 30 А/год.; зношеними шинами, відходами шкіри, використаними автотранспортними засобами, побутовою технікою тощо.

Вважаємо за доцільне розроблення та впровадження комплексної програми поводження побутовими відходами, перегляд існуючих стандартів і правил з точки зору впровадження нових економічно й екологічно доцільних технологій, забезпечення безпеки їх використання.

**Громадська взаємодія як екзистенція
демократичного суспільства**
МАТЕРІАЛИ XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник: Т. В. Привалко
Літературний редактор: Н. М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 31.10.2013 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таґома»
Ум. друк. арк. 19,8. Обл.-вид. арк. 20,1. Наклад 200 прим.
Замовлення №

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7